อัศจรรย์แห่งประเทศ.

914
ท134ป

โอเดียนสโตร์
ถนนราชดำเนินกลาง

หอสมุดแห่งชาติ
กรมศิลปากร
จาก
กานดา นิมิตรไพรวัน

ข้อสังเกตบางประการ.

ใน

อังกฤษ, ฮอลแลนด์, เบลเยี่ยม, ฝรั่งเศส, สวิตเซอร์แลนด์และอิตาลี

หอสมุดแห่งชาติสาขา

โดย

นายทวี เจริญพิทักษ์

หอสมุดแห่งชาติ
กรมศิลปากร
พ.ศ. ๒๕๑๔

๒๕๑๔
หอสมุดแห่งชาติวัดมังคลาภิเษก
ลพบุรี

เลขที่ ๑๕

เลขหมู่ 914
ท 184ย

เลขทะเบียน ม.๑๗๗๕๖๑

คำนำ

เมื่อข้าพเจ้ากลับจากดูงานในยุโรปและประเทศอังกฤษแล้ว ได้มีหนังสือพิมพ์หลายฉะบับมาติดต่อขอเรื่องเกี่ยวกับต่างประเทศที่ข้าพเจ้าได้ผ่านไป ข้าพเจ้าเห็นว่าการไปดูงานนี้ ได้ไปประสพของจริงทั้งทัดและเลว อันเปนสภาพการณ์อันแน่นอน ดีกว่าเมื่อครั้งไปศึกษาอยู่ในประเทศอังกฤษมากมาย การที่จะเขียนเรื่องอะไรจริง ๆ ลงไปนั้น ย่อมจะทำให้ผู้อ่านได้รับประโยชน์ จึงตกลงใจเขียนให้ หนังสือพิมพ์ประชาธิปไตย และประชาชน ซึ่งมาติดต่อก่อนหนังสือ พิมพ์อื่น เมื่อเขียนไปแล้ว ๒ ประเทศ คือ อังกฤษและเบลเยี่ยม มีบรรดาเพื่อนฝูงมาขอร้องให้เขียนต่อประเทศอื่น ๆ ให้ครบถ้วน ข้าพเจ้าจึงได้เขียนตามคำขอร้องนั้น และได้มอบเรื่องข้อสังเกตฯ ในฝรั่งเศสให้ประชาธิปไตย หลังจากที่ได้พิมพ์เรื่องนี้แล้ว มีผู้ร้องขอให้จัดพิมพ์เปนเล่ม มายังข้าพเจ้าและสำนักงานหนังสือพิมพ์ประชาธิปไตย ข้าพเจ้าเห็นว่าอาจเกิดประโยชน์แก่ผู้อ่านทั้งในแง่ความรู้ความเพลิดเพลิน จึง

ได้มอบเรื่องทั้งหมดให้สำนักงานหนังสือพิมพ์ประชาธิปไตย เป็นผู้จัดพิมพ์

หนังสือเล่มนี้ ข้าพเจ้าใคร่ที่จะขอให้ท่านผู้อ่านได้ใช้ความพินิจพิเคราะห์พิจารณาว่า ในต่างประเทศนั้นมีส่วนใดดีที่เราควรจะรับเอามาปฏิบัติ และส่วนใดที่ไม่ดี เราควรจะต้องมาปรับปรุงแก้ไข

ข้าพเจ้าขอขอบคุณ ดร. อุปดิศร์ ปาจรียางกูร แห่งกระทรวงการต่างประเทศ และท่านฟาเธอร์ มาร์โอ แห่งโรงเรียนผึกอาชีพดอนบาสโก ที่ช่วยอ่านต้นฉบับของหนังสือนี้ และให้ข้อคิดเห็นอันมีค่า.

ทวี เจริญพิทักษ์

๔๙ ซอยร่วมใจ บางกะปิ

อังกฤษ

---ทุกสิ่งทุกอย่างเกือบเหมือนอย่างเดิม ตัวเมืองลอนดอนขยายออกไปกว่าเก่า ต้นไม้ก็ยังเขียวชะอุ่ม อากาศสดชื่นแต่ติกรามนั้นไม่ค่อยได้ซอมแซมและทาสีให้สดอยู่เสมอเหมือนครั้งก่อน รถยนต์วิ่งอยู่เต็มถนนเปนรถรุ่นเก่า ที่เคยเห็นเมื่อครั้งสิบปีมาแล้ว--

ข้าพเจ้าได้มีโอกาศไปเยือนอังกฤษและยุโรปอีกครั้งหนึ่งในระหว่างฤดูร้อนและฤดูใบไม้ร่วง ปี ๒๔๙๓ หลังจากที่ได้จากมาเสียเป็นเวลา ๑๐ ปีเศษ ข้าพเจ้าไปยุโรปใน ๒ ฐานะ คือ ในฐานะเป็นผู้พิพากษาศาลอาญาพิจารณาคดีสงครามและในฐานะเป็นข้าราชการกระทรวงยุติธรรม เพื่อดูงานศาลเด็กในประเทศต่าง ๆ รวม ๖ ประเทศ มี อังกฤษ ฮอลแลนด์ เบลเยียม ฝรั่งเศส สวิสเซอร์แลนด์ และอิตาลี

ข้าพเจ้าได้โดยสารเครื่องบินของบริษัท เค. แอล. เอ็ม. ออกจากกรุงเทพ ฯ เมื่อวันที่ ๒๓ สิงหาคม ๒๔๙๓ หลังจากที่ได้ร่ำลาบรรดาท่านที่ไปส่งแล้ว เครื่องบินได้ขึ้นสู่อากาศเมื่อ๑๒.๓๐น. ตรงไปเมืองการาจีในปากีสถาน เมื่อได้นั่งมาอย่างสงบแล้วไม่นาน เจ้าหน้าที่บนเครื่องบินได้ประกาศว่าขอให้ท่านผู้โดยสารโปรดทราบว่า นาฬิกาของท่านนั้นควรจะเพิ่มขึ้นอีก ๑ ชั่วโมงครึ่ง วันนั้นอากาศ

ดี รู้สึกดีใจที่ได้มาทำงานสำคัญ ๒ ชั้น และจะได้ศึกษาเทียบเคียงของใหม่เก่า

ที่จริงสมัยนี้ใคร ๆไป อังกฤษ ยุโรป และอเมริกากันบ่อย ๆ บางท่านทำหน้าที่และนักธุระกิจไปปีละหลาย ๆ ครั้ง ฉะนั้นการไปเห็นสิ่งที่แปลกสำหรับข้าพเจ้า จึงอาจไม่เปนของแปลกสำหรับท่านที่ผ่านบ่อย ๆ

ความคิดของข้าพเจ้าเลื่อนลอยไปเรื่อยๆ ในขณะบินอยู่เหนืออินเดีย เจ้าหน้าที่และพนักงานบนเครื่องบินนำ อาหาร บุหรี่ และเครื่องดื่มมาเสนออย่างเกือบไม่ขาดระยะ ๘ชั่วโมง ภายหลังนั้นไม่ช้า เสียงเตือนจากเจ้าหน้าที่เครื่องบินจากขยายเสียงก็ดังขึ้นว่า เราจวนจะถึงการาจีแล้ว ขอท่านผู้โดยสารโปรดเตรียมหนังสือเดินทางและใบตรวจโรคที่ท่านมีมาให้พร้อมสรรพ เราจะหยุดอยู่การาจีราว ๒ ชั่วโมง

เครื่องบินลงสนามบินการาจี เครื่องบินจอดสนิทแล้ว ประตูเครื่องบินถูกเปิดออก บันไดถูกลากเข้ามาเทียบเครื่องบิน แต่เรา ผู้โดยสารลงไม่ได้ เจ้าพนักงาน

ของการาจียังไม่ขนมา สัก ๔—๕ นาที เจ้าพนักงานฝ่ายตรวจคนเข้าเมืองขนมาบนเครื่องบิน และกล่าวว่า "ท่านทั้งหลาย ข้าพเจ้าขอต้อนรับท่าน ณ การาจัน แต่ขอเตือนว่าทุกท่านต้องปฏิบัติตามกฎหมายของรัฐบาลปากีสถาน ท่านจะต้องแสดงว่าได้ ฉีดยากันโรค ๔ ชนิด คือ ไข้เหลือง อหิวาตกโรค วรรณโรค และไทฟอยด์ เมื่อท่านทราบดังนี้ และท่านได้ปฏิบัติตามกฎหมายแล้ว ก็ขอเชิญเข้ามาในการาจัน" เสียงที่พูดนั้นห้วนและเด็ดขาด ตายจริง! ข้าพเจ้านึก ที่กรุงเทพฯ ข้าพเจ้าได้รับการฉีดยากันฉะเพาะอหิวาต์และไทฟอยด์เท่านั้น แล้วอีก ๒ อย่างไม่มีใครบอก ข้าพเจ้าสักทีว่าต้องฉีดยาด้วย หมอก็ไม่ได้ฉีดให้ จะทำอย่างไร แต่ก็ต้องคอยดูไป จึงเดินตามคนโดยสารอื่น ๆ ซึ่งต่างพูดกันเสียงขรมว่า อะไรกันไม่เคยเห็น

ชั้นแรกผ่านหมอทีละคน ข้าพเจ้าเตรียมตัวแล้วว่า ถ้าหมอถามก็จะบอกตรง ๆ ว่าไม่เคยมีความรู้ว่าจะต้องฉีดยา ๔ อย่าง บริษัท เค.แอล.เอ็ม. เป็นฝ่ายแนะนำให้ฉีดตามที่หมอยู่เพียง ๒ อย่าง เมื่อถึงที่ข้าพเจ้า ๆ ก็ตรงเข้าหา

หมอ ๆ ไม่เข้าซักอะไรให้ผ่านไปได้ ส่วนฝรั่งคนหนึ่งถูกเจ้าหน้าที่เอ็ดตะโรว่าฉีดยาไม่ครบ ข้าพเจ้าผ่านเจ้าหน้าที่เข้าเมือง เจ้าหน้าที่ภาษีไปอีก แล้วไปพักที่โฮเต็ลของเค.แอล.เอ็ม.เพื่อรับประทานอาหารค่ำ

เวลารับประทาน เพื่อนข้าพเจ้าคนหนึ่งอยากรับประทานกาหรี่แขก ก็ถามคนเซิฟอาหารว่า Have you got Indian curry? เจ้าคนเซิฟกลับตอบว่าที่นี่ไม่ใช่อินเดียแล้วครับ แต่เปนปากีสถาน

พักอยู่ที่การาจีถึง ๒ ชั่วโมง จึงกลับมาบนเครื่องบิน ต่างคนต่างสั่นหัว ฝรั่งพูดว่าเขาเพิ่งได้อิสสระภาพมาใหม่ๆ ก็เปนธรรมดาจะต้องเบ่ง เขาด่าอย่างสุภาพ ตั้งแต่การาจีไปหยุดอีกหลายแห่ง ไม่ได้เคยพบเห็นสิ่งเหล่านี้อีก สาธุ! หลุดไปได้แล้ว สบาย

ข้าพเจ้าตั้งใจว่า จะต้องพักที่เมืองแอมสเตอร์แดมสัก ๓—๔ วัน เพื่อดูวิธีของศาลโลกที่กรุงเฮก แต่ไม่ทราบว่าจะมีโฮเต็ลไหนบ้างสอาดเรียบร้อย จึงถามพนักงานในเครื่องบินดู แตะพูดว่าถ้าจะช่วยเหลือด้วยก็จะขอบคุณ

มาก แล้วเขาก็ลาไป พอเครื่องบินมาลงที่สนามบินที่เมืองเยนีวา หยุดพัก ๒ ชั่วโมงก็ขึ้นเครื่องบินต่อไป มาลงที่สนามบินแอมสเตอร์แดมเอาค่ำ กว่าจะตรวจหนังสือเดินทางและผ่านเจ้าพนักงานศุลกากรได้ก็อีกราว ๑๕ นาที ทั้งๆ ที่ไม่ได้ถูกตรวจค้นอย่างใดเลย เพราะคนมาก นั่งรถเข้ามาในเมืองที่ออฟฟิศใหญ่ของบริษัท เค.แอล.เอ็ม. แล้ว เจ้าหน้าที่ของบริษัทจึงแจ้งให้ข้าพเจ้าทราบว่า ได้รับวิทยุจากเครื่องบินให้หาโฮเต็ลให้เรียบร้อยแล้ว เชิญไปพักและได้จองไว้ให้ ๓ วัน รู้สึกขอบคุณเขา และที่จริงข้าพเจ้าก็มิหวังอะไรแน่นอน จากเจ้าพนักงานเครื่องบินนั้นเลย เพราะเมื่อถามเขา เขาก็ไม่ได้บอกว่าจะจัดการอย่างไรให้เพียงแต่ขอความเห็นว่าที่ไหนสะอาด ราคาเท่าใด เงินแลกได้ ในอัตราเท่าใดเท่านั้น จึงทำให้รู้สึกว่า เค.แอล.เอ็ม. ช่วยคนโดยสารดีมาก

ข้าพเจ้าพักอยู่ ๓ วันในแอมสเตอร์แดม แล้วก็เลยขึ้นเครื่องบินของบริษัท บี.อี.เอ. ต่อไปยังลอนดอน ถึงที่สนาม

บินโบวิงตัน ไกล้ลอนดอน แล้วก็ต้องเข้าแถวตรวจหนังสือเดินทาง และผ่านเจ้าหน้าที่ศุลกากรตามระเบียบ พอถึงตัวข้าพเจ้า รู้สึกว่าเจ้าหน้าที่อ่อนน้อมดี ไม่ได้ถามอะไรจู้จี้นัก ให้ผ่านไป ผ่านเจ้าหน้าที่ศุลกากรโดยไม่ต้องถูกเปิดกระเป๋า ซ้ำได้รับการแจ้งจากเจ้าหน้าที่ว่า สถานเอกอัครราชทูตไทยได้บอกมาว่าท่านจะมาถึง ส่วนเจ้าหน้าที่สถานทูตขอให้บอกว่าจะคอยต้อนรับที่ออฟฟิศใหญ่ในลอนดอน เพราะจะขึ้นมาที่สนามบินไม่ทัน โดยเครื่องบินไปลงสนามโบวิงตัน เข้าใจว่าตามปกติลงที่สนามนอธออลท์ ได้รับแจ้งจากบริษัทกระทันหันไป

ข้าพเจ้าได้นั่งรถของบริษัทเข้ากรุงลอนดอน ความรู้สึกครั้งแรกก็คือ ทุกสิ่งทุกอย่างเกือบเหมือนอย่างเดิม ตัวเมืองลอนดอนขยายออกไปไกลกว่าเก่า ต้นไม้ก็ยังเขียวชอุ่ม อากาศสดชื่นแต่ความนั้นไม่ต่อยได้ ซ่อมแซมและทาสีให้สดอยู่เสมออย่างเมื่อครั้งก่อน รถยนต์ที่วิ่งอยู่เต็มถนนเป็นรถรุ่นเก่าๆ ที่เคยเห็นเมื่อครั้งสิบปีมาแล้ว จะมีรถรุ่นใหม่ไม่กี่เบอร์เซ็นต์ รถใหม่ๆ ของ

อเมริกานั้น หาทำยาได้ยาก พอรถวิ่งเข้ามาถึงใจกลางเมืองแล้ว เห็นตึกรามบ้านเรือนยังสลัก หักพังอยู่หลายสิบแห่ง กำลังสร้างขึ้นแทนที่กัน ยังคงโล่งอยู่มากที่ยังไม่ได้สร้าง ก็ดัดแปลงสถานที่นั้นเป็นที่จอดรถยนต์ส่วนตัว

ที่ตัวออฟพีศใหญ่ ได้พบคุณกลิ่น เทพหัศดินทร์ ณอยุธยา ซึ่งมาต้อนรับอยู่ ข้าพเจ้าอยู่ ในอังกฤษครั้งแรก คุณกลิ่นก็อยู่สถานทูต และยังรู้จักกันเป็นส่วนตัวด้วย ได้ให้ความสดวกอย่างมากทีเดียว คุณกลิ่นบอกว่าหาโฮเต็ลยากสักหน่อย เพราะตอนตอนกำลังมีงาน คนเข้ามาเที่ยวทั้งหมดแสนเศษ และกำลังเป็นฤดูร้อน เป็นหน้าฮอลิเดย์ คนชาวกรุงออกบ้านนอก คนบ้านนอกเข้าในกรุง

การเข้าไปในประเทศอังกฤษครั้งนี้ ข้าพเจ้าต้องเผชิญกับปัญหาเรื่องเงินอยู่ไม่น้อย เพราะอังกฤษห้ามเด็ดขาดมิให้นำธนบัตรปอนด์เข้าอังกฤษเกินกว่า ๕ ปอนด์ และ ๕ปอนด์ในอังกฤษเวลานี้มิได้มีความหมายอะไรเลย วันรุ่งขึ้นเมื่อไปปรึกษากับธนาคารที่ข้าพเจ้าถือใบสั่งจ่ายไป แล้วกลับได้รับความรู้ว่า เงินทั้งหมดที่ข้าพเจ้านำไปนั้น จะนำเอา

ออกจากอังกฤษไม่ได้ จะต้องขออนุญาตจากธนาคารแห่งประเทศอังกฤษนำเอาทราฟเวลเลอร์เช็คออก ทำให้ข้าพเจ้าไม่สะบายใจ อย่างน้อยข้าพเจ้าจะต้องใช้เงินของข้าพเจ้าในยุโรปที่จะไปตูงานอีกสประเทศนั้นมาก เจ้าหน้าที่ธนาคารจะจัดให้ตามความประสงค์แต่ก็อาจจะเกิดขลุกขลักเพราะโดยปรกติแล้วผู้ที่จะออกจากอังกฤษไปนั้นจะนำเงินออกจากอังกฤษไปใช้จ่ายได้ไม่เกินวันละ ๘ ปอนด์ จึงทำให้หนักใจว่าเงินอาจจะไม่พอใช้ เพราะการตูงานนั้นจะต้องใช้จ่ายพิเศษหลายอย่าง ค่ารถ ค่ารับรอง ก็เปนเงินไม่ใช่น้อย ทำไมเงินเราเอามาจากประเทศไทยนำเข้าอังกฤษโดยติดตัวมาชั่วคราวจะเอาออกจากประเทศอังกฤษ ไม่ได้แต่บัญหาข้อนี้ก็ได้รับความกรุณาจากธนาคารแห่งประเทศอังกฤษให้อนุญาตนำไปได้ ข้อขัดข้องนี้คงเปนเพราะว่ารัฐบาลอังกฤษพยายามประหยัดที่สุด ประหยัดการใช้จ่ายในบ้านเมืองอย่างมากมายแล้วก็ยังป้องกันมิให้คนเอาเงินของตนไปใช้จ่ายสุรุ่ยสุร่ายในต่างประเทศเปนการสิ้นเปลืองด้วย ประหยัดจนอาหารก็ยังต้องปันส่วน เช่นชีสกาแฟ

และเนย เนื้อ น้ำตาล แต่ละบ้านไม่ค่อยพอ แต่ครงกันข้าม
ในโรงแรมมีรับประทานอย่างพอเพียง แม้จะไม่พุ่มเพียย
เหมือนก่อนสงคราม ทั้งนี้โดยนโยบายจะส่งเสริมให้นัก
ท่องเที่ยวเข้ามาในอังกฤษมากขึ้น ยิ่งกว่านั้นของพุ่มเพียย
บางอย่างที่ทำในอังกฤษ คนอังกฤษซื้อไม่ได้ เช่น เสย-
แคชเมียร์ เขาขายให้แก่ผู้ที่เข้ามาเที่ยวเท่านั้น บุหรี่อัง
กฤษอย่างธรรมดา ซองหนึ่ง ๑๐ มวน ขาย ๕ บาทเศษ
ซึ่งแพงกว่าบุหรี่อังกฤษที่นำเข้ามาขายในประเทศไทยเท่าตัว

ส่วนในด้านผลิตละ อังกฤษไม่แพ้ประเทศอื่น มีนัก
ประดิษฐ์มากมาย ดูตามสถิติของสิ่งประดิษฐ์แล้ว ของ
ใหม่ๆ เกิดขึ้นหลายอย่าง ที่ขึ้นหน้าขึ้นตาอยู่ ก็คือวิทยุโทร
ภาพราคาก็ไม่แพง อย่างธรรมดาราคาประมาณเครื่องละ
๔๗ ปอนด์ ใหญ่พอสมควร เห็นชัดเจน มีเกือบทุกบ้าน
ทุกเรือน ทุกโรงแรม เปิดเวลากลางคืน ปกติเวลา ๒ ทุ่ม
ถึง ๔ ทุ่มครึ่ง มีรายการทั้งความรู้ ดนตรี เพลง และเหตุ
การณ์ต่างๆ เช่นแข่งรถ ชกมวย บางครั้งเอาภาพยนต์มา
ส่งวิทยุโทรภาพ จนกระทั่งทำให้คนดูภาพยนต์ลดน้อยลง

บริษัทภาพยนต์ต้องสั่งสาขามิให้ให้เช่าภาพยนต์เพื่อนำไปส่งวิทยุโทรภาพ และเกิดเสียงค้านวิทยุโทรภาพว่า ถ้าบริษัททำวิทยุโทรภาพมากขึ้นแล้ว จะทำให้ประชาชนเกียจคร้านเสียการงานเพราะว่าถ้าจะให้ฟังแต่วิทยุแล้ว ในเวลาฟังมือยังทำงานได้ ตายังอ่านหนังสือได้ แต่ถ้ามีวิทยุโทรภาพแล้วมือก็ไม่ทำงาน เพราะตาจ้องไปดูที่วิทยุโทรภาพเสีย ในระยะที่ข้าพเจ้าจะออกจากอังกฤษ ได้ข่าวว่า รัฐบาลจำกัดการสร้างวิทยุโทรภาพแล้ว เพราะจะต้องเตรียมทำของที่ต้องใช้ในการสงครามครั้งที่ ๓

รถยนตร์อังกฤษ ผลิตเต็มที่สำหรับส่งขายต่างประเทศ คนในอังกฤษจะซื้อใช้ต้องสั่งจอง แล้วคอยเป็นเวลาอย่างน้อย๖เดือน แต่ถ้าจะซื้อออกนอกประเทศแล้ว จะได้ในระยะไม่เกิน๑๕วัน ส่วนราคารถยนต์ใหม่ในอังกฤษเมื่อรวมทั้งภาษีการซื้อเข้าด้วยแล้ว แพงกว่าราคารถซื้อในเมืองไทย

รุ่งขึ้นข้าพเจ้าได้เข้าไปที่ เวสต์เอนด์ ซึ่งเป็นถิ่นที่ข้าพเจ้าเคยเข้าไปโรงเรียนในครั้งกระโน้นเกือบทุกวัน สัง

เกตุเห็นว่าร่มและเสื้อฝน คอลล่าห์แข็งที่สุภาพบุรุษอังกฤษเคยใช้นั้นหายไป เช่นเดียวกับหมวกของสุภาพสตรีที่เคยประดับหรูหรา และผมของสตรีนั้นโดยมากเพื่อประหยัดการตัด และการตัด ได้ใช้แบบผมโบนออฟอาร์คแทน คือตัดสั้นถึงต้นคอ และหวีเลยไปหลัง ใช้คลิปหนีบมิให้รุงรัง ส่วนเสื้อผ้านั้น ก็ใช้แบบเก่า ไม่ได้ดัดแปลงเท่าใดนัก มีใหม่ก็นะเพาะถุงเท้าไนลอนเท่านั้น ทั้งนี้อาจเป็นเพราะเครื่องแต่งตัวชายแพงขึ้น อย่างเลวขนสั้นตัวชุดละราว ๑๐ ปอนด์ อย่างธรรมดาราว๑๕ อย่างดี๒๐ปอนด์ขึ้นไป ของสตรีก็เช่นเดียวกัน

แขกนิโกรทั้งหญิงและชายดูดาดดื่นรกหูรกตามากกว่าแต่ก่อน จนผิดสังเกต บ้างก็ขับรถแท็กซี่ บ้างก็ยืนอยู่ตามริมถนนคอยคู่ซึ่งเป็นหญิงชาวอังกฤษ ได้ความจากชาวอังกฤษว่า นิโกรเดี๋ยวนี้ได้รับสิทธิ์ ในฐานะเป็นคนบังคับอังกฤษ ให้เข้ามาทำมาหากินในอังกฤษได้ จึงมีนิโกรไหลเข้ามาอยู่ในอังกฤษจำนวนหลายหมื่น ที่ตกค้างอยู่ตั้งแต่ครั้งสงครามก็มากหลาย เข้ามาใหม่ก็ไม่น้อย

หากินดังแต่ชนกรรมกรขนส่งตามท่าเรือจนกระทั่งเป็นแพทย์ เป็นหมอความ ข้าพเจ้าย่างเข้าไปในมหาวิทยาลัยลอนดอน ก็พบนิโกรจำนวนสิบๆ ปะปนอยู่กับฝรั่ง หันไปที่โรงเรียนกฎหมายก็พบนิโกรจำนวนร้อย ทำให้สนเท่ห์ว่า เหตุใดจึงมีนิโกรจำนวนมากถึงอย่างนี้ เจ้าหน้าที่การศึกษาฝรั่งอธิบายว่า เดียวนี้อังกฤษได้ให้สิทธิต่างๆ ชีพแก่ชาวอัฟริกันมาก เพื่อชดเชยกับที่นิโกรได้เสียสละในการสงครามครั้งที่แล้ว

ต่อมาอีก ๒ - ๓ วัน ข้าพเจ้าไปที่โรงเรียนกฎหมายที่ข้าพเจ้าเคยศึกษาอยู่ครั้งเมื่อสิบปีมาแล้ว ภายหลังจากที่ได้ทำความรู้จักกันแล้ว ข้าพเจ้าเริ่มสนทนาเพื่อหาความรู้สึกในใจของเขาที่ได้มาเล่าเรียนในอังกฤษ ชาวนิโกรนั้นเล่าว่าแม้อังกฤษจะได้เออเฟอให้สิทธิต่างๆ ชีพแก่พวกเขาก็ตามที แต่ชาวนิโกรส่วนมากก็มิได้เข้าใจว่าอังกฤษทำไปโดยเจตนาดีอันแท้จริง ตรงกันข้าม เขากลับเข้าใจว่าอังกฤษต่อเอาไว้ใช้มิให้แข็งสิทธิ หรือต้องการเป็นอิสระอย่างประเทศอื่นๆ เขียงชะวา หลุดจากฮอลแลนด์ พะม่าหลุดออกจากอังกฤษ

แถว ๆ เซาธ์เคนซิงตัน ซึ่งเคยเป็นถิ่นดีในครั้งหนึ่ง บัดนี้มีชาวนิโกรอยู่มาก ตอนเย็น ๆ จะเห็นชาวนิโกรเดินเป็นหมู่ ๆ

เมื่อครั้ง๑๐ปีเศษมาแล้ว ถ้าเดินไปตามถนนกรุงลอนดอน ในวันหนึ่งอาจไม่พบชายนิโกรเดินควงไปกับผู้หญิงอังกฤษเลย ซึ่งผิดกับปารีสแม้ในสมัยนั้นจะเห็นหญิงฝรั่งเศสไม่รังเกียจนิโกรเลย แต่ในสมัยนี้กรุงลอนดอนคล้ายกรุงปารีสในเรื่องนี้เสียแล้ว คือหญิงอังกฤษเดินกับชายนิโกรอย่างเปิดเผย วันหนึ่งจะเห็นจำนวนหลายสิบคู่ทีเดียว บ้านเมืองเปลี่ยนไปได้ตามกาลสมัย.

เมื่อเข้าไปในใจกลางกรุงลอนดอนในวันทำงานรู้สึกว่าผู้คนแน่นหนากว่าเดิมขึ้นอีก รถใต้ดินขยายออกไปไกลอีกหลายสถานี แต่วิธีการและการต่อรถยังคงเป็นเช่นเดิม ที่ขายตั๋วอัตโนมัติมีจำนวนมากขึ้น บันไดเลื่อนขยายอีกหลายบันได ข้าพเจ้านั่งรถใต้ดินมาโผล่ขึ้นที่สถานีพิกาเดลลี่ ไม่ค่อยมีอะไรเปลี่ยนแปลงเท่าใดนัก นอกจากสังเกตเห็นว่า ประกาศขายของจัดระเบียบใหม่บ้าง ประกาศขายโบวริลอันเก่าก็ยังคงอยู่ ผู้คนยัดเยียดเบียด

เสียดกันราวกับมีงานฉลองรัฐธรรมนูญ ตัวอีโรสไจ กลางของหกแยกนั้นก็ยังกางศรอย่างสง่าตามเดิม รถบัส ๒ ชั้นของลอนดอนทรานสปอตกำลังคิดการจราจรหลายสิบคันแดงฉานไปตามถนน รถแท็กซี่ยังคงอยู่ในรูปเก่า และโดยมากคร่ำคร่าอายุ ๑๐ กว่าปีเป็นส่วนมาก

อัตราค่าโดยสารรถใต้ดินขึ้นอย่างต่ำเป็น ๑ เพนครึ่ง ค่าโดยสารรถบัสก็ขึ้นเล็กน้อยตามส่วน นำเบอร์รถบัสซึ่งเคยจำได้เพราะโดยสารเสมอเมื่อก่อนก็ยังใช้เบอร์เดิม แต่จำนวนคันเพิ่มขึ้น การเข้าคิวขึ้นรถยังเป็นระเบียบเรียบร้อย แต่ที่ยืนคิวบางแห่งได้ทำที่กำบังฝนอยู่ริมบาทวิถีซึ่งแต่เดิมไม่มี

ในวันเดียวกันนั้น ข้าพเจ้าได้ไปเยี่ยมร้านอาหารจีนซึ่งเคยบ้อบปู่ล่าเมื่อกาลครั้งหนึ่ง คือแม็กซิม พบเจ้าของคนเก่า คนเดินโต๊ะคนเก่าคนหนึ่ง แต่เจ้าวงคนเดินโต๊ะอีกคนหนึ่งที่เรียกชื่ออาหารเป็นภาษาไทยได้นั้นหายไปเลย สอบถามได้ความว่ายังมีชีวิตอยู่แต่เดี๋ยวนี้ได้เลิกอาชีพนี้เสียแล้ว อาหารที่แม็กซิมไม่ค่อยมีรสเสียแล้วเจ้าของร้าน

รับว่าต้องปรับปรุงใหม่ ให้ถูกเทสต์ของฝรั่งจึงชิดๆไป คน
ไทยจึงไปที่ร้านนี้น้อยมาก แต่กลับไปนิยมร้านยูนิเวอร์
แซลซึ่งอยู่ใกล้ร้านขาย หนังสือใหญ่ ชื่อฟอยล์ ที่ Oxford
Circus

เข้าไปแล้วก็ต้องสั่งอาหาร เมื่อก่อนข้าพเจ้าเปน นัก
เรียนเคยสั่งอาหารชุดๆละ ๑ชิลลิง ๙ เพนซ์ เดี๋ยวนี้อาหาร
ชุดๆละ ๓ชิลลิง๖เพนซ์ แต่เมื่ออ่านรายการอาหารแล้วกลับ
รู้สึกว่าจะไม่ไหวจึงเลือกสั่งเอาตามบัญชี กะพอดีอิ่ม เมื่อ
รวมกันแล้ว๘ชิลลิงเศษ รับประทานเสร็จกลับมาดูพิกาเดล
ลี่ตามเดิม ไฟฟ้าสว่างไสวรอบพิกาเดลลี่ โดยมากเปนประ
กาศขายของ ตอนนี้รู้สึกว่าไม่แพ้ถนนที่๕๒แห่งนครนิวยอร์ค
ที่ข้าพเจ้าเคยไปเห็นมา ข้าพเจ้าอดชมไม่ได้ แต่กลับมา
คุยกับฝรั่งที่โรงแรมที่ ข้าพเจ้าอยู่ เขากลับบอกว่า เพิ่ง
ได้รับอนุญาตให้ประดับประดาเมื่อเร็วๆ นี้เอง เพราะจะ
ต้อนรับชาวต่าง ประเทศที่มาเที่ยว เมื่อแต่ก่อนนี้สักหน่อยก็
มืดๆ

ใจกลางเมืองลอนดอน ที่มีธุระกิจมาก

ข้าพเจ้าเข้าไปแถว เวสต์เอนด์ ในเวลากลางคืนอีกหลายครั้ง โดยไปรับประทานเลี้ยงกับพ่อบ้านเก่าที่เคยอยู่ด้วยเมื่อเรียนหนังสือ ข้าพเจ้าได้พาพ่อบ้านข้าพเจ้ารวมทั้งบุตรสาวของท่านไปรับประทานที่ทรีอกกาเดโล และเลี้ยงตอบแทนข้าราชการที่เอื้อเฟื้อจัดการให้ ข้าพเจ้าดูงาน ๒-๓ ครั้งที่ร้าน Scott ที่ทรีอกกาเดโลนั้นเปนร้านอาหารค่อนข้างสูงหน่อยมีดนตรีและเต้นรำ แต่ก่อนถ้าจะให้โก้ ต้องแต่งราตรีในเวลานั้นไม่มีใครแต่งเลย ชายแต่งแต่ชุดสีคล้ำๆ เปนใช้ได้ส่วนสตรีนั้นมีบางคนเท่านั้นแต่งราตรี เช่นเดียวกับที่ร้าน Scott ซึ่งมีชื่อเสียงในทางกุ้งใหญ่และปู

ร้านขายอาหารเล็กๆลงไปหน่อย โดยมากดัดแปลงให้เปนร้านอาหารสำเร็จช่วยตัวเอง คือพอเข้าไปก็หยิบถาดอาลูมิเนียมและหยิบ ซ่อม มีด ช้อน แล้วสั่งอาหารที่ใส่จานสำเร็จใส่ถาด เลื่อนถาดตามรางไปจนสุดท้ายของเค้าเตอร์ จ่ายสตางค์ ยกถาดอาหารไปเอง แล้วหาโต๊ะที่ว่างนั่งรับประทาน รับประทานเสร็จไม่ต้องให้ทิป แต่บางแห่งไม่มีโต๊ะคงมีแต่เก้าอี้ยาวๆและโต๊ะยาวๆ เก้าอี้วางตรง

ไหนก็แซกเข้าไป การทำดังนี้เพื่อประหยัดแรงงานของคนเซิฟ และประหยัดสตางค์ด้วย ข้าพเจ้าเคยลองเข้าไปเดือนถาดกับฝรั่งหลายครั้ง ครั้งแรกเป็นการทดลอง เพราะรู้สึกว่าถ้าหากมีผู้รู้จักที่ไปดูงานกันเขามาเห็นเข้า เขาอาจจะมองไปในแง่ไม่ดี แต่ครั้งหลังเข้าไปโดยจำเป็น เพราะร้านอาหารที่มีคนเซิฟนั้นเต็มหมด บางแห่งต้องยืนเข้าคิวรอที่ว่างเสียด้วยซ้ำ ท้องข้าพเจ้าถ้าอุทธรณ์มากแล้ว มักจะทำให้ไม่สบายเสียด้วย อาหารตามร้านอย่างนี้ไม่แพงนัก อิ่มธรรมดาราวๆ๓ชิลลิงเท่านั้นรวมทั้งชา ๑ ถ้วย

คงได้ยินกันมาแล้วว่า Waterloo Bridge ถูกบอมบ์ ข้าพเจ้าเดินผ่าน ทราฟาลการ์สแคว์ ซึ่งมีอนุสาวรีย์ของNelsonอยู่แล้วผ่านไปทางStrandและไปดู Waterloo Bridge ถูกบอมบ์เสียหายที่คอสพาน แต่ได้ทำใหม่และขยายให้กว้างขวางกว่าเดิม เมื่อยืนหรือเดินอยู่บนสพานไม่รู้สึกว่าเป็นสพาน แต่รู้สึกว่าอยู่บนพื้นดิน บริเวณนั้นถูกบอมบ์หลายแห่ง แต่ได้สร้างใหม่เสร็จแล้ว ตึกเก่าของมหาวิทยาลัยลอนดอนแผนกอักษรศาสตร์ เสียหาย

บ้างแต่ซ่อมเสร็จแล้วคงเห็นโรงเรียนกฎหมายชื่อMiddle Temple หักพังอย่างไม่มีชิ้นดีและเพิ่งจะมีบ้านจัน กับสิ่งก่อสร้างมาวางไว้เพื่อจะสร้างขึ้นใหม่ ที่Middle Temple ข้าพเจ้าเคยเข้าไปรับประทานอาหารกับเพื่อนบ่อยครั้งในสมัยโน้น เดี๋ยวนี้เป็นซากกองอิฐเต็มไปหมด

ถอนดอนยังคงมีรถรางสายเดียว ซึ่งเดินทางจากแคลบแฮมจังชั้น ข้ามแม่น้ำเทมส์มายังเอ็มแบงก์เม้นท์เก่าแก่ดังโครมครามอยู่เช่นเดิม แต่ในระหว่างที่อยู่นนเองLondon Transport ได้ประกาศว่า รถรางสายนี้จะเลิกตั้งแต่วันที่ ๑ ตุลาคม ค.ศ. ๑๙๕๐ เป็นต้นไป และจะใช้ทอลลี่บัสแทน

นอกจากสิ่งที่น่าสนใจดังกล่าวแล้ว ยังมีสิ่งที่น่าสนใจอีกหลายแห่งที่ควรจะกล่าวถึง คือพิพิธภัณฑ์ มาดามทูโซด์ โบสถ์เซ็นปอลและถอนดอนเทาเวอร์

พิพิธภัณฑ์ของถอนดอนมีหลายแห่ง หลังจากที่คิดตกลงใจว่าจะต้องใช้เวลาว่างไปดูให้ละเอียดแล้ว ข้าพเจ้าได้ย่างเข้าไปที่ Victoria Albert Museum เป็นแห่งแรก พิพิธ

ภัณฑ์ด้านหน้าถูกระเบิดตัวตึกเสียหาย แต่วัตถุโบราณข้างในได้ถูกขนย้ายไปก่อน จึงมิได้เสียหายแต่อย่างใด มีวัตถุธาตุสัตว์พฤกษาชาตินานาชนิด ที่นักค้นคว้าจะศึกษาได้ กระดูกปลาวาฬตัวใหญ่มหึมายาวหลายร้อยฟุต ข้าพเจ้าไม่ใช่นักโบราณวัตถุจึงดูอย่างเคร่า ๆ แต่มีมิวเซียมทางวิทยาศาสตร์ ข้างในมีเด็กและผู้ใหญ่กำลังดูอยู่นับพัน ณ สถานที่นี้ยอมให้เด็กทดลองและเล่นของโบราณวัตถุนั้นได้ เพื่อเพิ่มพูลความรู้ว่าเครื่องกลไกแต่ละชิ้นนั้นสร้างขึ้นและใช้อย่างไร เครื่องจักรเดินด้วยวิธีใด สมมุติว่ารถไฟที่เดินด้วยแรงไอน้ำในสมัยเก่า รางเป็นอย่างไรตัวรถไฟเป็นอย่างไร กำลังไอน้ำผลักดันส่วนไหน จึงทำให้ล้อหมุนได้ วิทยุโทรศัพท์ทำงานได้วิธีใด และให้เด็กส่งวิทยุโทรศัพท์จากในมิวเซียมนั้นได้ เครื่องดักขะโมยซึ่งวางดักไว้ตามบ้าน ประดิษฐ์ด้วยแสงมองไม่เห็น มีผู้ผ่านแสงจะเกิดมีเสียงระฆังปลุกคนนั้น ใช้ด้วยวิทยาศาสตร์อย่างไร เครื่องเลือกเมล็ดผักเลือกวัตถุที่เป็นสีเขียวแดงขาวเหลืองเลือกได้อย่างไร กับมีเครื่องเล่นต่างๆ

หลายร้อยหลายพันชนิด สรุปแล้วพิพิธภัณฑ์นี้ยังประโยชน์ให้เห็นความก้าวหน้าของ วิทยาศาสตร์ โดยให้ ผู้สนใจเข้าค้นหาได้จากของจริงนับว่า เป็นประโยชน์แก่ยุวชน อย่างยิ่ง ดังนี้จึงทำให้เด็กฉลาด

ที่มาตามทูโซด์ ติกส่วนหนึ่งถูกบอมบ์ สถานที่เป็นที่แสดงรูปปั้นของนักปั้นผมอเอก ได้มีรูปปั้นของบุคคลสำคัญใหม่ๆ หลายรูปเหมือนของจริงจนทำให้หลง ที่เคาเตอร์ขายตั๋ว มีรูปปั้นของหญิงขายหนังสือนำเที่ยว ฝรั่งเองหลายคนยังหลงเห็นรูปปั้นเป็นคนจริง ๆ ถึงกับไปพูดขอซื้อหนังสือ แต่ไม่ได้รับคำตอบจึงรู้สึกว่าตัวพลาดเสียแล้ว ชั้นบนมีรูปของคนสำคัญ ปั้นเหมือนของจริงเสื้อของบุคคลนั้นเป็นเสื้ออันเป็นสมบัติผู้นั้นสวมใส่ อยู่ที่ เห็นเพิ่มเติมจากเก่ามีรูปของ เชอรชิล ทรูแมนและแฟมมิลี่ของในหลวง อังกฤษ ข้างล่างยัง คงมีของ เดิมอยู่ เป็นส่วนมาก คือมีรูปปั้นของคนร้ายต่างๆ ฮิตเล่อร์อยู่ในห้องชั้นล่างนี้ เพราะเป็นอาชญากรสงคราม นอกจากนี้ก็มีกิโลตินและกระโหลกศีรษะ ของคนร้าย ที่คิดปลง พระชนม์พระเจ้าเฮนรี่ที่ ๔

โบสถ์เซนต์ปอลล์แปลกประหลาดมากที่ยังคงรูปอยู่ได้ ทั้งๆ ที่รอบเซนต์ปอลล์ ๔ ทิศ ราบไปหมดด้วยการระเบิดของเยอรมัน ในมหาสงครามครั้งที่แล้วทำไมเยอรมันจึงพยายามบะมบ์เซนต์ปอลล์ โบสถ์ศักสิทธิ์ของลอนดอน หลายคนให้ความเห็นว่า เพราะทางฝ่ายสัม—พันธ์มิตรไปบอมบ์ถูกเอาโบสถ์ที่เมืองโคโลนในเยอรมันนี้ราบไป แต่เมื่อเยอรมันนี้ต้องการจะตอบแทนโดยบอมบ์โบสถ์เซนต์ปอลล์บ้าง ความศักดิ์สิทธิ์คุ้มกันเสีย จึงยังคงตั้งอยู่ไม่ได้เสียหาย

ลอนดอนเทาเวอร์ เปนป้อมใหญ่สมัยโบราณอยู่ริมน้ำเทมส์ใกล้กับเทาเวอร์บริดช์ สภาพยังดีอยู่อย่างเดิม ในเวลาที่ไปเปนฤดูร้อนนักท่องเที่ยวจึงไปดูกันมาก ภายในมีโบราณวัตถุเกี่ยวกับสงครามในสมัยต่างๆ และมีพระมหา-มกุฎด้วย แต่คิวที่จะขึ้นดูพระมหามกุฎนั้นยาวเกิน กว่าเวลาที่อำนวย และเปนของที่เคยเห็นมาแล้วจึงต้องผ่านคิวนั้นไป

ที่กล่าวมาแล้วเปนสภาพการด้านหนึ่งของบ้านเมืองอังกฤษ แต่อีกด้านหนึ่งที่มีผู้สนใจเคยอยากทราบ โดย

ฉะเพาะอย่างยิ่งผู้ชาย ว่าหญิงและชายมีความสัมพันธ์กัน
อย่างไรถ้าจะเล่าให้ยืดยาวแล้ว อาจจะทำให้รู้สึกว่า
ข้าพเจ้าซุกซนไม่ใช่เล่น แต่ถ้าจะไม่เปิดเผยความจริงบ้าง
แล้วก็จะถูกหาว่า เขียนแต่ในแง่ดีเรื่องสกปรกปิดเอาไว้

ลอนดอนแต่ก่อนเคยมีละครแบบศิลป์อยู่ที่ Windmill เป็นชั้นชั้น คือแสดงโชว์รูปงามของสตรีโดยมีเครื่องปิดบังส่วนของร่างกายแต่บางๆ ให้เห็นเป็นเงาแต่จะแสดงเปิดเผยทุกส่วนไม่ได้ เพราะในอังกฤษมีกฎหมายห้าม กับประชาชนยังถือว่าเป็นอนาจาร ถึงจะมีสิ่งปิดบังอยู่บ้างบาง ๆ คนดูก็หลั่งไหลเข้าไปอย่างเบียดเสียด แต่ในสมัยนี้ในลอนดอนมีละครนุ่งน้อยห่มน้อยแบบปารีส และให้ชื่อว่าฟลอรี่แบแยคนเต็มโรงทุกคืนเล่นคืนละสองรอบ ส่วนบนของตัวละครที่เป็นสตรีเปิดหมดมีแต่ส่วนล่างยังปกปิดอยู่ ฉากจัดสวยอย่างแบบปารีส แต่ผ้าที่ใช้ปิดส่วนล่างของร่างกายยังมีอยู่และค่อนข้างหนา เล่นเป็นเรื่องเป็นราว ไม่ใช่ออกมาแล้วแปลงผ้าเฉยๆ โดยไม่มีเหตุผล ส่วนเหตุผลนั้น บางครั้งเป็นนิยายประวัติศาสตร์ ให้ต้องเปลี่ยนเช่นชีวิตในคุกครั้งโบราณ บางครั้งก็มีเหตุผลในทางตลก

ส่วนภาพยนตร์เดี๋ยวนี้เอาแบบอเมริกาคือมีการแสดงระบำสลับ แล้วจึงฉายหนัง อย่างที่อเมริกาเรียกว่า สองพี่เจอร์ส แต่ยังมีน้อยโรงที่แสดงอย่างนี้ ในขณะที่ข้าพเจ้าอยู่ในอังกฤษคงมีที่ Empire เท่านั้น

ในด้านผีเสื้อ ก่อนอื่นควรทำความเข้าใจเสียก่อนว่าอังกฤษนั้น บุคคลใดประพฤติตัวเป็นหญิงนครโสเภณีแล้วเป็นผิดกฎหมาย ดังนั้นการตั้งโรงนครโสเภณีจึงไม่มีในอังกฤษ แต่การที่จะห้ามมิให้สตรีขายประเวณีนั้นห้ามได้ในกฎหมายแต่ในทางปฏิบัตินั้นห้ามได้ยาก เวลา ๓ ทุ่มเศษไปแล้ว จะเห็นหญิงแต่งตัวฉูดฉาดยืนอยู่ตามมุม ๆ ตึกเป็นหมู่ ๆ หรืออยู่ตามโรงขายเหล้าเป็นพวก เชิญชวนชายที่แสวงหาความสำราญอย่างเปิดเผย แถว ๆ พิกาเดลลี่และโซโฮตำรวจผู้หญิงมีอยู่มายตามมุมถนน เที่ยวไล่หญิงที่แต่งตัวฉูดฉาดให้ไปมิให้ยืนหยุดนิ่ง แต่เมื่อเธอถูกไล่จากที่หนึ่ง เธอก็ไปปรากฏตัวในที่อีกแห่งหนึ่ง หญิงคนใดบ้างที่เป็นผีเสื้อดูได้ง่าย ๆ เพราะกิริยาก็บอก ยิ่งกว่านั้นถ้าชายผ่านเข้าไปใกล้ ๆ เธอมักจะทักขึ้นก่อนด้วยคำว่า "ฮัลโล!"

ถ้าเราจะ "ฮัลโล" ตอบแล้วสองสนทนาดู เธอก็จะเชิญให้ขึ้นรถแท็กซี่ ถ้าเราจะไปด้วยแล้ว เธอไม่พาไปโรงแรมหรือบ้านพัก แต่เธอจะชวนให้แสดงความรักในรถแท็กซี่นั้นเอง หรืออย่างดีก็ขอให้ไปในสวนสาธารณะที่มืดๆ การไปยังสถานที่ของฝ่ายชายแล้วเกือบไม่มีโอกาสที่จะสำเร็จได้เลย ในแท็กซี่นั้น คนขับคงสมรู้ร่วมคิดเพราะถ้าไปจอดที่มืด ๆ แล้วคนขับจะขอโทษและลงออกจากรถไปเสียชั่วคราว ปล่อยให้ชายหญิงทำธุระกันอยู่ในรถนั้น ผีเสื้อชั้นต่ำอยู่ตามโคนต้นไม้ในไฮปาร์คเป็นส่วนมาก กลางคืนคนโดยมากไม่อยากไปสูดอากาศบริสุทธิ์ที่ไฮปาร์คแต่ผู้ชายมักไปแสวงหาความสำราญด้วยการจับผีเสื้อด้วยเหตุหลายประการ เพราะผีเสื้อนั้นราคาถูก ไม่เสียเวลาต้องไปหาผีเสื้ออย่างตากหน้า ซึ่งจะต้องหลบหน้าหลบตา ดีไม่ดีทางบ้านเห็นเข้าจะต้องถูกคดีฟ้องหย่า

ราคาธรรมดาของผีเสื้อมุมดก คือ ๓ ปอนด์ครึ่ง ส่วนผีเสื้อโคนต้นไม้ ราคาเพียง ๑๐ ชิลลิงเท่านั้น ผีเสื้อที่ไม่

ปรากฏ ตัวในที่สาธารณะ แต่มีโทรศัพท์นัดหมาย ราคา ๓ ปอนด์อย่างสูงถึง ๕ ปอนด์ แล้วแต่รูปร่าง

ข้าพเจ้าได้ไปฟังการพิจารณา ในศาลแขวงที่โบว์-สตรีทวันหนึ่งผีเสื้อถูกจับมาศาลหลายๆตัว ศาลปรับ ๔๐ ชิลลิง แต่ในห้องของโจทก์กล่าวอย่างสุภาพว่า ประพฤติตัวเบี่ดเผย ยุ่งกับผู้ชายเดินไปมาและชักชวนในทางเสื่อมศีลธรรม

ที่กล่าวมาแล้วเป็นชีวิต เวสต์เอนด์ ของเมืองลอนดอน ส่วนชีวิตในอีสต์เอนด์เล่า ข้าพเจ้าได้ท่องเที่ยวเข้าไปในใจกลางของ อีสต์ เอนด์ หลาย ครั้ง รู้สึกว่ามีอันตรายไม่-น้อยเพราะคนในอีสต์เอนด์นั้นยากจนแสนสาหัส แต่ครั้งเมื่อข้าพเจ้าไปเรียน หนังสือเคย ไปเที่ยว มีพวกเด็ก ตามล้อว่า ข้าพเจ้าเป็นเด็กจีน จนกระทั่งต้องรีบกลับ ความนึกอยากลองดูอีกที และไม่แต่เท่านั้น งานของข้าพเจ้าจะต้องเข้าไปสังเกตความเป็นอยู่ของพวกเด็กในถิ่นอีสต์เอนด์ด้วย

อีสต์เอนด์ถูกระเบิดมากที่สุด ทั้งๆ ที่เป็นถิ่นของคนยากจน อยู่กันอย่างอัดแอเป็นแบบ Slum มากกว่า แต่

ที่เยอรมันตก ลง ใจ บอมบ์ใหญ่ นั้น ก็ เพราะ เหตุ ว่า คิดว่า เมื่อพวก คนจนถูกบอมบ์มากขึ้นทุกที จนกระทั่ง จะอยู่ ต่อสู้ กับความขาดแคลนไม่ไหวแล้ว ก็จะลุกฮือขึ้นบังคับให้รัฐบาลอังกฤษยอมแพ้ กับจะยังให้เกิดความยุ่งยากแก่อังกฤษในปัญหาเรื่องที่อยู่มากขึ้น แต่ผลของการระเบิดถล่มหาเป็นดังนั้นไม่ จิตรใจของคนจน ในอีสต์เอนด์เปรียบประดุจมดแดงยิ่งเจ็บยิ่งสู้ กลับรวมกำลังให้รัฐบาล เมื่อข้าพเจ้าได้เข้าไปถึงใจกลางของถิ่นนั้นแล้ว เห็นสิ่งสลักหักพังอย่างน่าสังเวช บางแห่งได้ปลูกสร้างใหม่ Slum กลับกลายเป็น Flat สมัยใหม่อย่างสวยงาม แต่ที่ไม่ถูกระเบิดยังคงสภาพเป็น Slum อยู่อย่างเดิม

ถนนในอีสต์เอนด์ไม่ค่อยมีรถยนต์วิ่งผ่านหนาตานัก พวกเด็กคนจนออกมาวิ่งเล่นกลางถนนพลุกพล่าน สวมรองเท้าแต่เป็นผ้าขี้ริ้วรวมข้างใน เสื้อเก่าขาด และสกปรก ร้านขายของขายแต่ของถูกๆ โดยมาก ชาวบ้านพูดเสียงค็อกนี่ จนฟังแทบไม่รู้เรื่อง ข้าพเจ้าเดินไปอย่างธรรมดา เด็กที่วิ่งเล่นอยู่ตามริมถนน ก็เริ่มสนใจ และจ้องมาทาง

พระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ สมเด็จพระนางเจ้าสุนันทากุมารีรัตน์ ณ พระเมรุท้องสนามหลวง

หอสมุดแห่งชาติรับมังคลาภิเษก
จันทบุรี
หอสมุดแห่งชาติ นครราชสีมา
หอสมุดแห่งชาติ

ข้าพเจ้า ๆ จึงชักกล้องถ่ายหนังของข้าพเจ้าขึ้นและเล็งตรงไปยังหมู่เด็ก ฮรอยจะไม่รู้ว่ากล้องถ่ายหนังของข้าพเจ้านั้นไม่มีความหมายอะไรยิ่งไปกว่าเครื่องมือจารึกภาพ เด็กพวกนั้นกลัวกันหนีเข้าบ้านเรียกพ่อแม่อย่างอึกทึก หญิงผู้เฒ่าคนหนึ่งโผล่ออกมาจากประตูบ้าน และเกรี้ยวกราดเอาข้าพเจ้าถามว่า นั่นแกจะเอาไปลงหนังสือพิมพ์หรือ เพราะเวลานั้นหญิงผู้เฒ่ายังเห็นกล้องของข้าพเจ้าอยู่ ข้าพเจ้าตอบว่าข้าพเจ้ากำลังจะเป็นเพื่อนกับเด็กเพราะข้าพเจ้าอยากศึกษาชีวิตของเด็ก ไม่ได้เอาภาพไปลงหนังสือพิมพ์ที่ไหน หญิงผู้เฒ่าจึงลดความเป็นปรปักษ์ลงไป หลังจากนั้นแล้วข้าพเจ้าก็ได้ทำความเข้าใจกับเด็กพวกนั้นโดยเอาสตางค์เป็นสื่อเขากลับมาล้อมข้าพเจ้าหลายสิบคน ข้าพเจ้าได้แจกสตางค์ให้คนละ๑เพนนี

ข้าพเจ้าเคยมีเพื่อนเป็นเด็กเยอะแยะ เด็กๆพาข้าพเจ้าไปเที่ยวในสถานที่ต่าง ๆ และด่าเยอรมันเสียงขรม ในบ้านของเด็กคนหนึ่ง ซึ่งบิดามารดาได้ยอมต้อนรับข้าพเจ้านั้น มีห้องนั่งเล่นและห้องรับแขก ซึ่งเป็นห้องเดียวกันมีเก้าอี้นวม

และได้ซ่อมแซมให้ใช้การได้ บิดาเด็กบอกว่า ของแพงเหลือเกิน ซื้อใหม่ไม่ไหวต้องใช้ของเก่า พรมที่ปูลาดอันนั้นได้เป็นพรมชนิดเลวและขาดรุ่งริ่ง ครัวติดกับห้องรับแขกนั้นเอง ห้องนอนมีห้องเดียวนอน๔คน คือพ่อแม่ลูก๒คน แต่ก็รู้สึกว่าจะให้ความอบอุ่นพอกับอากาศหนาวเหตุที่เขายอมโชว์ห้องให้ดูนี้ ข้าพเจ้ารู้สึกว่าเป็นโอกาสพิเศษ เพราะข้าพเจ้าบอกว่า ข้าพเจ้าสนใจในชีวิตของเด็ก และข้าพเจ้ามีหน้าที่ช่วยเหลือเด็กด้วย

เลยบ้านเด็กนั้นไปหน่อยมีที่ปล่อยทุกข์สาธารณะซึ่งอังกฤษสร้างไว้เกือบทุกหัวระแหงทุกเมืองใน อิสต์เอนด์ (เอสต์เอนด์) นั้น เขาเขียนว่า Gentlemen และ Ladies แต่ใน อิสต์เอนด์เขียนไว้ว่า Men และ Women, เดินเลยไปอีกจนถึงฝั่งน้ำ Thames มีเศษเหล็กกองมหึมาเป็นเศษเหล็กเหลือหลังสงคราม ซากรถซากไฟฉายกระป๋องเปล่า ยางรถเก่าๆเต็มไปหมด เจ้าของกองเหล็กนี้เป็นชาติยิวเก็บซื้อมากองไว้ ให้คนเผ้าโดยหวังว่า จะมีราคาอีกในสงครามโลกครั้งที่สาม

อาหารที่ขายริมถนนส่วนมากเปน ปลาและผัก เนื้อ และไก่ไม่ค่อยได้พบ ร้านน้ำชากาแฟมีน้อย ตอนเย็นคนที่เข้าไปทำงานในเมืองกลับก็หอบหิ้วขนมปัง มาคนละ ๒ — ๓ ก้อนกับเข้าที่ทำสำเร็จแล้ว๒—๓ชน น้ำตาลนั้นหายาก พูดถึงน้ำตาลทุกหนทุกแห่งขาดแคลนต้องมีบัตรส่วน ตามบ้านน้ำตาลไม่พอ แม้ตามโฮเต็ล ตามร้านขายน้ำชาเขาให้น้ำตาลมาเปนก้อนพอสำหรับ ๑ ก้อนต่อน้ำชา ๑ ถ้วย ใส่น้ำตาลในถ้วยชานั้นแล้วเอาช้อนคน จนประดุจจะเค้นเอาความหวานนั้นให้ได้มากยิ่งกว่าที่น้ำตาลก้อนนั้นจะอำนวยให้ แต่น้ำตาลนั้นเปนน้ำตาลทำจากบีทรูท ซึ่งเปนผักชนิดหนึ่งสีแดง ๆ ถ้าลองกัดดูจะมีรสประแล่ม ๆ กร่อย ๆ น้ำตาลที่สกัดมาจากหัวบีทรูท จึงไม่หวานเหมือนน้ำตาลที่ทำจากอ้อยเหมือนบ้านเรา อย่างไรก็ดีคนอังกฤษเปนนักกินน้ำชา แม้น้ำตาลจะน้อยแต่รสชาก็ยังหอมและได้ส่วนสัดตามเคย เพราะวิธีชงชาของอังกฤษไม่เหมือนวิธีของเรา เขาใส่นมลงไปก่อนแล้วจึงใส่ชาตามไปที่หลัง

ผู้หญิงอังกฤษไม่ใช่แต่ติดน้ำชา แต่ยังติดชอกกาแล็ตเอามาก ๆ ทีเดียว ชอกกาแล็ตมีบัตรส่วน ฉะนั้นที่เคยมี

เครื่องขายชอกกาแล็ตอยู่ตามสถานที่ต่าง ๆ และตามสถานีรถไฟดิน จึงคงมีแต่เครื่อง หามีชอกกาแล็ตในเครื่องไม่ ใครซื้อชอกกาแล็ตต้องเสียคูปอง หรือเรียกว่า Points บุหรี่กาแร็ตที่ขายอยู่ใน อิสต์เอนด์ ที่เปนซองก็มี แต่ที่ขายกันมากก็คือยาเส้นที่หั่นละเอียดเปนเส้นฝอยแร็ตควบกันไปกับกระดาษ ผู้สูบซื้อได้ถูก และมวนเอาเอง อย่างนี้ถูกลงเท่าตัว บางคนพกเอาเครื่องมวนเล็กๆ ติดตัวไปด้วย วิธีมวนง่ายๆเอากระดาษใส่ในช่องแล้วเอายาเส้นใส่หมุนสองรอบใช้น้ำลายเล็กน้อยเท่านั้นก็เปนมวนออกมาเกือบเหมือนบุหรี่ที่มวนจากโรงงาน

เบียร์และเหล้ายังมีขาย เบียร์เปนของอังกฤษแท้ รสชัดกว่าเบียร์ทางContinent เมื่อก่อนแก้วละ๒เพนซ์ครึ่งเดี๋ยวนี้๔เพนซ์ เหล้าจากสก๊อตชนิดตราขาวแบล็กแอนด์ไวท์หาไม่ค่อยได้มีก็แพง แต่ถึงแพงก็ไม่ถึงเมืองไทย ฝรั่งดื่มเหล้าเพื่อสังคมและอนามัย มิใช่ดื่มเพื่อให้มึนเมาและการขี้มขู่ หรือบังคับว่าต้องเอาอีกเป็ก มิฉะนั้นไม่รักไม่นับถือกันอย่างคนไทยนั้นไม่ปรากฏเลย เหล้าไวน์ของ

ฝรั่งเศส มีสั่งเข้าไปบ้าง แต่แพงมาก ส่วนมากเหล้าต่างประเทศเปนพวก เหล้าเรียกน้ำย่อย เช่นมาดีน่ ราไฟล์ฯลฯ

ได้กล่าวมาแล้ว ว่าโรงแรม ในลอนดอน หาได้ยากสักหน่อยและถึงแม้จะหาได้แล้ว อาจจะถูกถามบ่อย ๆ ว่าท่านจะไปเมื่อไร ถ้าไม่ทราบเหตุการณ์แล้วอาจจะรู้สึกว่าลอนดอนไม่ต้อนรับเราเสียแล้ว แต่ที่จริงปัญหาเรื่องที่อยู่และโรงแรมนั้นยุ่งยากมากแม้จะมีบ้านใหญ่ๆ เปลี่ยนแปลงมาเปนโรงแรมอยู่เกือบทั่วหัวระแหงแล้วก็ตามที ก็ยังหาที่ว่างไม่ค่อยได้ โดยฉะเพาะในฤดูร้อนเขาจึงต้องบุคกันไว้นาน ๆ และหากบุคเอาไว้แล้ว ก็ต้องบอกกำหนดเวลาที่จะพัก ถ้ามิได้กำหนดไว้แล้วตามกฎหมายเจ้าของโรงแรมก็อาจจะบอกกล่าวล่วงหน้า ๑ วันขอให้ผู้พักหาที่พักใหม่ได้ เคยถูกกันบ่อย ๆ อยู่ดี ๆ รุ่งขึ้นเจ้าของโรงแรมบอกว่าเสียใจมาก มีผู้อื่นเขาจะมาพักเสียแล้ว ถ้าเปนบ้านเราต้องหาว่าดูถูก และเกิดเรื่อง แต่ที่อังกฤษเปนของธรรมดา แต่ปัญหาอันนี้ก็อาจจะหาทางหลีกเลี่ยงได้ ถ้าขอความช่วยเหลือทางสถานเอกอัครราชทูตบ้าง เพราะสถานเอก

อัครราชทูตไทยประจำกรุงอังกฤษนั้น ได้มีโรงแรมที่เป็นกันเองและเป็นเจ้าจำนำไว้ คนไทยที่ผ่าน ๆ มาแล้วได้ทำความคุ้นเคยให้เขาเห็นอกเห็นใจ โรงแรมที่อยู่ใกล้สถานทูต ถ้าพอจะช่วยได้แล้วมักจะให้ความอนุเคราะห์แก่คนไทยที่ผ่านไปเสมอ ๆ แอ๊ดเดรสของสถานเอกอัครราชทูตไทยนั้นมีดังนี้

The Royal Thai Embassy,

23 Ashbern Place,

London, S.W. 7

ก่อนข้าพเจ้าออกเดินทางไปอังกฤษคราวหลังนี้ มีบางท่านเล่าว่า ในอังกฤษนั้นอาหารแพงมาก ตกวันหนึ่งถึง ๓ ปอนด์ คิดแล้วตกใจ แต่เมื่อไปถึงอังกฤษแล้ว การณ์กลับตรงกันข้าม ถ้าไม่กินอย่างทิ้งขว้างแล้ว คนหนึ่งมื้อกลางวัน ร้านอาหารดี ๆ ก็ไม่เกิน ๑๐ ชิลลิงก์ ถ้าร้านเจ๊กเป็นต้นที่ Universal ใกล้ ๆ กันชาลิงครอสอาหารกลางวันคนหนึ่งเลือกสั่งเอาเฉลี่ยแล้วก็ไม่เกิน ๗ ชิลลิงก์ ถ้าสั่ง

อาหารชนิดชุดจัดเสร็จแล้ว ๓ ชิลลิงก์ ๖ เพ็นซ์ก็พอรับประทานได้ โดยมีซุพมีเนื้อมีผักข้าวไม่จำกัด

ส่วนร้านอาหารชั้นสูงๆ ไปหน่อยเช่นที่ทร้อคกาเดโล ไครที่เลียนและสก็อตนั้น อาหารค่ำก็อาจจะเลือกสั่งของดีๆ รับประทานได้ คิดเฉลี่ยแล้วคนละไม่เกิน ๑ ปอนด์ (ไม่รวมค่าเหล้า) และถ้าจะเทียบกับกรุงเทพฯแล้วร้านขายอาหารจีนที่ขึ้นหน้าขึ้นตาโต๊ะหนึ่ง ๘ คนโต๊ะละ ๕๐๐ บาทคนละ ๕๐ บาท (ไม่รวมค่าเหล้า) ก็พอได้ไล่ ๆ กัน

เหล้าในอังกฤษแพง ถ้ายิ่งเป็นเหล้าที่ต้องสั่งมาจากต่างประเทศที่ดี ๆ เช่น ไวน์ของฝรั่งเศส เกียนตีของอิตาลี ถ้ายิ่ง ดอม อย่างดีแล้วเป็กเล็ก ๆ ก็ถึงเกือบ ๑๕ บาท สำหรับไวน์ที่สั่งพิเศษคือไม่ใช่เหล้าไวน์แดงธรรมดา ร้านอาหารจะให้คำรับรองว่า ดีเหมือนชื่อเสียง เวลาคนเซิฟเหล้านำมาเซิฟจะเปิดต่อหน้า เสร็จแล้วจะรินลงถ้วยของผู้ที่สั่นทัดเหล้าในโต๊ะนั้นราว ๑ ใน ๘ ของถ้วย และหยุดนิ่งไม่รินต่อให้ใครอีก ทั้งนี้เพื่อให้ผู้สั่นทัดเหล้านั้นลองชิมดูเสียก่อนว่า ขวดที่เขาเปิดนั้นดีพอใจหรือยังถ้าได้

อนุญาตแล้วจึงรินต่อไปให้ครบคน ถ้าผู้สั่นทัดเหล้าไม่พอใจ เช่นมีกลิ่นหรือหมดรสไวน์แล้วอาจขอเปลี่ยนเอาใหม่ และร้านอาหารก็ไม่คิดเงินในเหล้าขวดนั้น

การดื่มเหล้าที่ร้านขายเหล้าสาธารณะ เรียกสั้น ๆ ว่าพับและดื่มที่บ้านอาจได้รสต่างกัน เพราะนักดื่มหลายคนชอบบรรยากาศในพับมาก มีเพื่อนคุย และยืนจับกลุ่มกันหน้าบาร์รู้สึกว่า ปนกันเอง แต่ในร้านเหล้าก็มีทางเข้า ๒ ทางจัดเป็นสองตอน ด้านหน้ามักมีคนเต็ม ผู้ดีมีจนเข้าได้ ทางด้านหลังมีประตูฉะเพาะส่วนของใครของมันรู้สึกว่าคนชั้นดีโดยมากเข้าไป แต่ในพับจะไม่เคยเห็นบุคคลชนิดหนึ่งเลยเป็นอันขาด คือผู้พิพากษา ท่านพวกนี้ถือว่าเป็นมรรยาทจะเข้าร้านพับไม่ได้

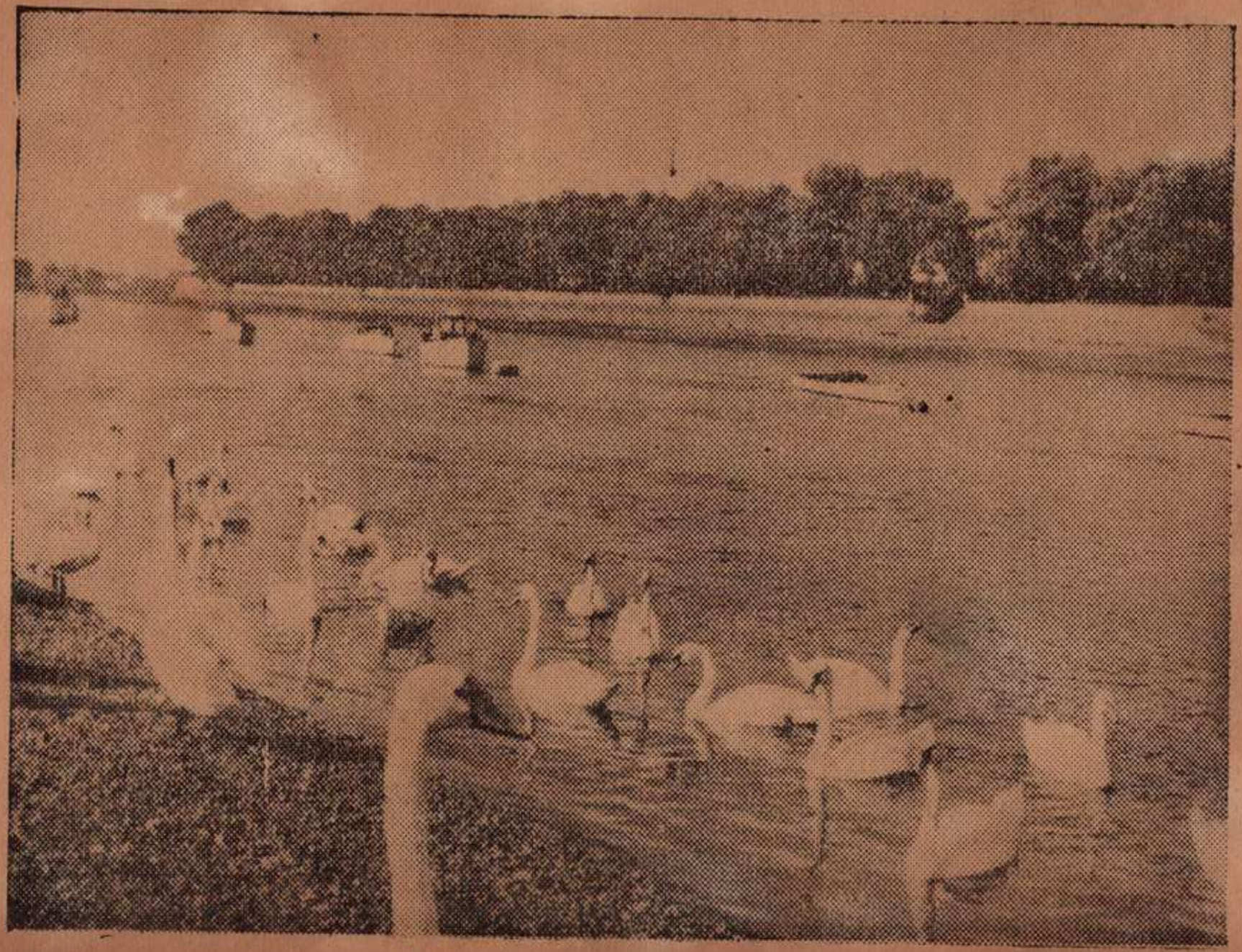
ร้านดื่มเหล้า มีกำหนดเวลาเปิดและปิด วันธรรมดาเปิด ๕ โมงเย็นและปิด ๔ ทุ่ม โฮเต็ลที่มีบาร์ขายเหล้าก็ต้องเปิดตามกฎหมาย เว้นแต่จะได้อนุญาตเต็มที่ให้เปิดวันหยุดได้ ในด้านการซื้อของฝาก ผู้เดินทางโดยเครื่องบินนั้นได้น้ำหนักจำกัด เพียงไม่เกิน ๓๐ กิโล ถ้าซื้อของมาก ๆ น้ำ

หนักเกินแล้วส่วนที่เกินต้องเสียค่าบรรทุกแพงมาก จึงมีวิธีอีกวิธีหนึ่งที่ทำได้ง่ายและสดวกมาก โดยซื้อของแล้วแจ้งว่าขอให้ส่งตรงมายังผู้รับทางประเทศไทยเลย ร้านขายของใหญ่ ๆ จะทำให้เสร็จ โดยจะคิดราคาลดจากราคาสินค้าด้วยการหักค่าภาษีการซื้อ Purchase Tax ออกเสีย และจัดการบรรจุหีบห่อให้อย่างดี แล้วส่งของนั้นมายังเมืองไทยทางรถไฟหรือโดยเมล์อากาศ รวมกับค่าประกันการเสียหายแล้วก็ยังไม่แพงโดยพอคุ้มกับส่วนที่หักภาษีการซื้อ แต่ที่กรุงเทพฯ ผู้รับจะต้องไปรับที่ไปรษณีย์หรือศุลกากร และเสียภาษีขาเข้า ทำดังนี้เมื่อคิดแล้วยังจะถูกกว่าที่ซื้อแล้วนำติดตัวเข้ามาเองเสียด้วยซ้ำ เสื้อผ้าและของสตรีซื้อโดยวิธีนี้ได้ถูกมาก

ในด้านจิตต์ใจและวัฒนธรรม คนอังกฤษยังคงรักชาติบ้านเมืองและพระมหากษัตริย์อย่างเดิม แม้สงครามโลกจะได้นำความเสียหาย และชีวิตมาสู่ชาวอังกฤษอย่างมากมายก็ตาม แต่ถ้าจะต้องมีสงครามใหม่ต่อสู้กับคอมมิวนิสต์แล้วได้รับคำบอกเล่าและสังเกตุว่า คนอัง-

กฤษยังยืนดีจะต่อสู้และเสียสละเพื่อประชาธิปไตย ต่อไปอีก เขาให้ความเห็นว่า ความเป็นอิสรระนั้นเป็นสิ่งที่ต้องบำรุงทั้งกายและใจ หากกายไม่ตายแต่ใจตายแล้วชีวิตก็ไม่มีความหมาย ด้วยคำตอบดังนี้ ข้าพเจ้ารู้สึกว่าคนอังกฤษยึดมั่นอยู่ในหลักประชาธิปไตย

แม้อังกฤษจะเสื่อมโทรมลงไปในด้านวัตถุ แต่จิตต์ใจก็ยังแข็งแกร่ง รักษาขนบธรรมเนียม ประเพณีเดิมและมารยาทบางอย่างไว้อย่างเข้มแข็ง ที่ร้านอาหารแถวทำเนียบเสียงของหมอความร้านหนึ่งชื่อ Old Cheschire Chease ข้าพเจ้าเข้าไปนั่งรับประทานอาหารเพื่อเยี่ยมเยียนที่เก่า ๆ ด้วย นักท่องเที่ยวชาวอเมริกันคู่หนึ่งได้เข้าไปนั่งโต๊ะเดียวกับข้าพเจ้า หลังจากนั้นนักธุรกิจสุภาพบุรุษอังกฤษคนหนึ่งเข้ามานั่งเก้าอี้ออกตัวหนึ่งทว่างอยู่ ได้สนทนากันถึงความยากลำบากในความเป็นอยู่หลังสงครามแล้ว สุภาพบุรุษอังกฤษได้ให้ข้อสังเกตไว้ว่าสำหรับอังกฤษนั้น เราจะเปลี่ยนแปลงกฎหมายแม้จะเรื่องใหญ่โตเพียงไรเราก็ทำได้ง่าย ๆ แต่จะเปลี่ยนขนบธรรมเนียมประเพณีนั้น หา

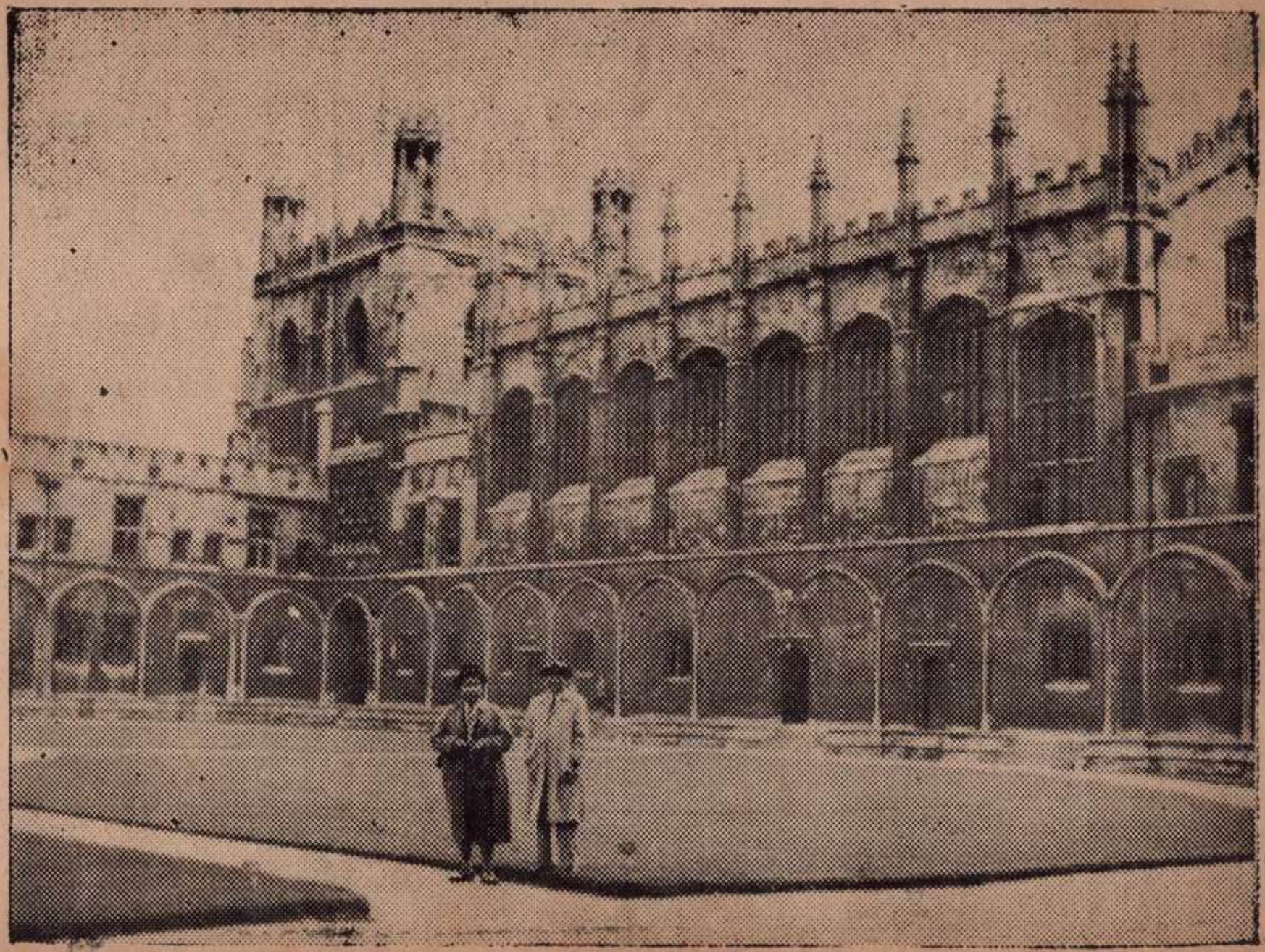

ลำน้ำเทมส์ตรงที่เริ่มแข่งเรือของมหาวิทยาลัยอ๊อกซ์ฟอรดและเคมบริช

มีอำนาจอธรรมอันใดที่แรงพอจะเปลี่ยนขนบธรรมเนียมอันดีของเรานี้เสียได้ไม่

คนอังกฤษยังคงรักการกีฬาอยู่เช่นเดิม เช่นเท็นนิส ฟุตบอล คริกเกร็ต กอล์ฟ แม้การกีฬานั้นจะแพง ระหว่างที่ข้าพเจ้าพักอยู่ในลอนดอน มีการแข่งรถทางไกลประจำปี เรียกว่า Speed Way ชิงชนะเลิศทั่วโลกที่ Wembley Park บรรจุคนดูหลายหมื่น การแข่งเรือระหว่าง เคมบริดจ์ และ อ็อกฟอร์ดก็ยังคงมีอยู่

ข้าพเจ้าได้มีโอกาศขึ้นไปเยี่ยมเมืองอ๊อกฟ่อร์ด อ๊อกซฟอร์ด เปนเมืองซึ่งตั้งอยู่เกือบตรงทางตะวันตกเฉียงเหนือของลอนดอน จะไปโดยรถไฟหรือรถโค๊ชก็ได้ แต่ถ้าไปโดยรถไฟใช้เวลาเพียงไม่ถึง ๒ ชั่วโมง ถ้าไปโดยรถโค๊ชก็ต้องเสียเวลาประมาณ ๓ ถึง ๔ ชั่วโมง แต่การไปโดยรถโค๊ชนั้น ได้เห็นทิวทัศน์แห่งภูมิประเทศที่ผ่านไป โดยฉะเพาะที่ใกล้เมืองเรดดิ้ง (เมืองทำขนมปังฮันเล่ย์แอนด์ป่าล์มเมอร์ ซึ่งโรงงานตั้งอยู่ริมทางรถไฟ) นั้นสวยงามมาก มีสพานข้ามแม่น้ำและผ่านทุ่งข้าวสาลีอันสวยสดเกือบตลอดปี อ๊อกซ์ฟ่อร์ดเปนเมืองการศึกษาที่มีชื่อเสียงมาก คู่กับเคมบริดช์ ในเมืองอ๊อกซ์ฟ่อร์ดเองนั้นมีคอลเลจอยู่เปนจำนวนมาก เช่น ควีนส์, เยซัส, ทรินิตี้, คิงส์, เซ็นต์ยอห์นส์, ตามประวัติมหาวิทยาลัยอ๊อกซ์ฟอร์ดนั้น ได้ตั้งมานาน ๑๐๐๐ ปีเศษ ดังนั้นความเก่าแก่จึงพิสูจน์ได้ว่า เปนมหาวิทยาลัยที่มีชื่อเสียง วิทยาลัย

วิทยาลัยในอ๊อกซ์ฟอรด

ต่าง ๆ ไปรวมกลุ่มกันอยู่ในเมืองเล็กเมืองเดียว คือเมืองอ็อกซ์ฟอร์ด ดังนั้น เองชาวเมือง อ็อกซ์ฟอร์ดทั้งหลายจึงเกือบจะกลายเปนนักศึกษาแห่งมหาวิทยาลัยไปหมด คนกลางถนนก็เกือบจะพูดเปนภาษาของนักศึกษามหาวิทยาลัยครั้งหนึ่งเคย มีศาลของมหาวิทยาลัยเอง พิจารณาคดีทนักศึกษาในมหาวิทยาลัยนั้นเปนความกัน หรือบุคคลภายนอกเข้ามาเกี่ยวข้องเปนความกับเด็กในมหาวิทยาลัย และศาลนี้มีอำนาจสิทธิขาดมากกว่าศาลธรรมดา เขามีคณะกรรมการปกครอง ผู้ประศาสน์การมหาวิทยาลัยอ็อกซ์ฟอร์ดในกาลครั้งหนึ่งมีอำนาจที่จะสั่งขับไล่บุคคลซึ่งเข้ามาอยู่ในเมืองอ็อกซ์ฟอร์ด และประพฤติตัวไม่สมควร ได้เล่ากันว่าครั้งหนึ่ง หญิงคนหนึ่งเข้าไปอยู่ในเมืองอ็อกซ์ฟอร์ด และประพฤติตัวไม่เหมาะสม เกี่ยวกับเด็กชายมหาวิทยาลัยอย่างน่ากลัวอันตราย ท่านผู้ประศาสน์การได้รับแจ้งข้อเท็จจริงแล้ว ก็สั่งให้หญิงคนนั้นออกไปจากเมืองอ็อกซ์ฟอร์ดไป ซึ่งถือเปนอำนาจพิเศษไม่มีที่ไหนที่จะเปรียบได้ แต่อ็อกซ์ฟอร์ดสมัยนี้ ไม่เหมือนกับอ็อกซ์ฟอร์ดสมัย

ก่อนเสียแล้ว ผู้คนคึกคักมาก เมืองขยายออกไปกว้างขวาง แม้ออกซ์ฟอร์ดจะไม่ถูกทำอันตรายในมหาสงครามโลกครั้งที่แล้วแต่อย่างใดในด้านวัตถุก็ตามที แต่ในด้านประเพณีขนบธรรมเนียมเดิมนั้นมอบเข้ามาแซกมาก เช่นตามถนนหนทางจะเห็นรถยนต์คึกคัก แท็กซี่วิ่งขวักไขว่ กับมีทหารอเมริกันเพ่นพ่านเป็นกลุ่มมาก ด้วยอำนาจของดอลลาร์ที่มีอิทธิพลสูงกว่าเงินปอนด์มากมาย จึงดึงแขนของแม่สาวสวย ๆ แห่งเมืองออกฟอร์ดเข้าไปเกี่ยวกับแขนของทหารอเมริกันเป็นคู่ ๆ โดยหนุ่มออกซ์ฟอร์ดต้องอ้างแขนค้างไปเป็นจำนวนมาก

ในการไปเมืองออกซ์ฟอร์ดครั้งนี้ ข้าพเจ้าหมายจะดูสภาพว่าแต่ครั้งก่อนเมื่อ ๑๐ กว่าปีโน้น กับในสมัยนี้จะมีความผิดแผกแตกต่างกันอย่างไรบ้าง สภาพการณ์ก็ปรากฏอย่างที่เล่ามาข้างต้น แต่พบสิ่งหนึ่งซึ่งมิได้มีการเปลี่ยนแปลงเลยคือ ห้องซึ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๖ได้เคยใช้เป็นที่ประทับในขณะที่พระองค์ท่านทรงศึกษาอยู่ในมหาวิทยาลัยออกซ์ฟอร์ด เมื่อข้าพเจ้าได้ไปถึงณ

สถานที่นั้นแล้ว ได้พบกับคนรับใช้ประจำตึก ซึ่งในมหาวิทยาลัยเรียกกันว่า สเกาท์ เมื่อสเกาท์ทราบว่าข้าพเจ้าเป็นคนไทย เขาก็ได้โพล่งออกมาว่าที่ห้องนี้แหละ เป็นห้องของพระเจ้ากรุงสยามเคยประทับ ในขณะที่พระองค์ทรงศึกษาอยู่ ห้องนั้นเป็นห้องเล็กอย่างธรรมดา ไม่มีอะไรปรับปรุงเป็นพิเศษ แต่ชาวมหาวิทยาลัยย่อมจดจำว่าห้องใดเคยมีใครอยู่ และผู้นั้นมีความสำคัญอย่างใด นักศึกษาที่เข้าไปอยู่ใหม่ก็ได้รับคำบอกเล่าต่อ ๆ กันมา เป็นทางหนึ่งที่พยายามดึงตัวเองขึ้นไปสู่ระดับของท่านผู้ที่เคยได้ใช้ห้องนั้นมา และพยายามรักษาของใน ห้อง นั้น ไว้ เพื่อเป็นอนุสรณ์สำหรับคนรุ่นหลัง ๆ

ส่วนในเรื่องงานของศาลเด็ก ที่ข้าพเจ้าไปศึกษานั้น เป็นงานที่กว้างขวางเกินกว่าที่จะบรรยายให้ละเอียดได้ในโอกาสนี้ แต่อังกฤษมีหลักอยู่ว่า ยุวชนทุกคนนั้นบ้านเมืองมีหน้าที่ที่จะต้องช่วยเหลือเกื้อหนุน จริงอยู่เมื่อเกิดมาแล้ว โดยธรรมชาติเป็นบุตรของบิดามารดา แต่ในขณะเดียวกันก็เป็นพลเมืองของประเทศ บิดามารดาได้รับมอบหมายให้ใช้อำนาจการปกครองบุตร แต่บิดามารดาจะต้องใช้อำนาจนั้นให้ถูกต้อง ตามกฎหมายกล่าวคือต้องเป็นบิดามารดาที่ดีของบุตรของตัวด้วย ถ้าไม่เป็นบิดามารดาที่ดีแล้ว รัฐยาจจะเพิกถอนอำนาจการปกครองนั้นเสียและรัฐเข้าจัดการปกครองเด็กนั้นเสียเอง ทั้งนี้ทุกกรณีจะต้องผ่านทางศาล ซึ่งอาจจะเกิดขึ้นได้ ๓ ประการ

ประการ ๑ เด็กนั้นได้กระทำผิดขึ้น เช่นขะโมยประพฤติเกะกะ

ประการที่ ๒ เด็กไม่ได้ทำผิดกฎหมาย แต่เหลว

ไหลไม่อยู่ในโอวาทของบิดามารดาเช่น เด็กหญิงรุ่นสาว เที่ยวไม่กลับบ้านหามรุ่งหามค่ำ ไม่ไปโรงเรียน คบเพื่อนที่ประพฤติชั่ว

ประการที่ ๓ เด็กไม่ได้ทำผิดกฎหมาย แต่เจ้าหน้าที่ Child Welfare เห็นว่าเด็กนั้นอยู่ในฐานะที่จะต้องช่วยเหลือให้ความคุ้มครองโดยบิดามารดาหรือผู้ปกครองเหลวไหลไม่อยู่ในฐานะที่จะเลี้ยงดูให้ดี เช่นบิดาประพฤติเสเพลเป็นอาจิณ มารดาประพฤติตัวเป็นหญิงแพศยา มีบุตรสาวรุ่นสาวในครอบครอง ไว้และเจ้าหน้าที่สังเกตเห็นสุภาพบุรุษหนุ่มแปลกหน้าเข้าบ้านบ่อย ๆ

สรุปแล้วก็คือเขาทั้งป้องกัน ปราบปราม และช่วยเหลือยุวชนของเขา ให้เดินเข้าสู่วิถีที่จะนำเด็กไปสู่ความสำเร็จของชีวิตในอนาคต

เจ้าหน้าที่อันเป็นเครื่องจักร์ของศาลนั้นมีจำนวนมากมายและได้รับการฝึกฝนพิเศษเกี่ยวกับเด็กเป็นต้น Educational Officers ซึ่งเมื่อเร็ว ๆ นี้ เปลี่ยนชื่อเป็น Children Officers ซึ่งอยู่กับเทศบาล มีหน้า

ที่สอดส่องดูการศึกษาของเด็กนักเรียนในโรงเรียนต่าง ๆ มีประวัติของเด็กแต่ละคน รายงานทางโรงเรียน การงานในเวลาเรียน ฐานะทางบ้านอย่างพร้อมบริบูรณ์ เมื่อมีคดีเกี่ยวกับเด็ก เจ้าหน้าที่พวกนี้จะไปศาลและแถลงต่อศาลด้วย

Probation Officers เป็นข้าราชการมีทั้งหญิงและชายอยู่ในกระทรวงมหาดไทย มีหน้าที่ในการที่จะรับควบคุมเด็กที่ศาลมีคำสั่งให้อยู่ในความดูแลของตน ให้คำแนะนำ สอบถาม หางานและห้ามปรามเด็กมิให้กระทำสิ่งใดที่เป็นผิด ต้องไปเยี่ยมเด็กนั้นๆ ที่บ้าน และที่ทำงานของเด็ก และรายงานต่อศาลเป็นระยะ กับทั้งต้องหางานให้เด็กนั้นด้วย ถ้าเด็กไม่ประพฤติตามเงื่อนไขที่ศาลกำหนด ก็มีอำนาจนำเด็กนั้นขึ้นศาลอีกครั้งหนึ่งเพื่อให้ศาลส่งไปโรงเรียนที่รัฐมนตรีรับรองเรียกว่า Approved School เจ้าหน้าที่พวกนี้มักไปเยี่ยมเยียนบิดามารดาของเด็กเสมอ ๆ

หมอชนิดหนึ่ง เรียกว่า Psychiatrist หมอพวกนี้ได้ปริญญาแพทย์ศาสตร์แล้ว แต่ต้องการความรู้พิเศษ

ในทางการรักษาเกี่ยวกับจิตต์ใจเด็ก Psychiatrist มีหน้าที่ตรวจทางด้านสมอง Activity และให้ความเห็นศาลว่า ควรจะแก้ไขเด็กในด้านจิตต์ใจด้วยวิธีใด เสมือนหนึ่งแพทย์ธรรมดาวินิจฉัยโรคของคนไข้ เขามีการประชุมระหว่างพวก Expert ต่าง ๆ นี้ หาเหตุแห่งการกระทำผิดหรือเหตุแห่งการที่เป็นเด็กเหลือขอ

Social Workers เรียกว่าผู้กระทำงานสังคม เป็นบุคคลที่อุทิศตัวเพื่อประโยชน์ของงานสังคม คำว่าสังคมนี้ไม่ได้มีความหมายว่า สังคมเต้นรำหรือสังคมอื่น ๆ ตามความหมายธรรมดา คนพวกนี้ได้รับการอบรมให้รู้ถึงการที่จะต้องช่วยเหลือให้คนอยู่ในฐานะที่จะช่วยตัว และ อยู่ได้ในบ้านเมืองไม่เบียดเบียนผู้อื่น มีสถานที่สำหรับอบรมบุคคลพวกนี้หลายแห่งเป็นต้นที่ Institute for the Scientitic Treatment of Delingency และที่ Child Guidance Training Centre หรือที่ Thavistock Clinic

นอกจากนี้ยังมีเจ้าหน้าที่อื่น ๆ อีกหลายพวก

ส่วนศาลที่พิจารณาคดีเด็กนั้นเรียกว่า Juvenile

Court

มีอยู่ ๖ ศาล ในกรุง London ผู้พิพากษา ๒ นาย เปนองค์คณะ ในจำนวน ๒ นายนี้มีสุภาพสตรีคนหนึ่งเสมอ และโดยมากได้เปนประธาน ผู้พิพากษานี้เปนชั้น J.P. (Justice of Peace) ไม่เปนข้าราชการประจำ แต่เปนพวกที่ราษฎรเลือกมา ก่อนพิจารณา ศาลจะได้รับทั้งฟ้องและรายงานเกี่ยวกับประวัติของเด็ก ความประพฤติที่แล้วมา รายงานทางโรงเรียน พฤติการณ์ทางบ้าน บิดามารดา รายงานทางแพทย์และ Psychiatrist อย่างพร้อมบูรณ์

ในการพิจารณา ศาล Juvenile พิจารณาในห้องพิจารณาพิเศษ จาก ห้อง พิจารณาของศาล ธรรมดาไม่ให้ประชาชนนั่งฟัง ในศาลจะมีแต่ฉะเพาะ ผู้พิจารณา เสมียน และตำรวจ เจ้าหน้าที่ Probation Officer , Children Officer บิดามารดา ผู้ส่อข่าวหนังสือพิมพ์อย่างมาก ๒ คน และประชาชนอื่นที่สนใจ ซึ่งได้รับอนุญาตเปนลายลักษณ์อักษรอีกไม่เกิน ๓ คน

914 น.31
ท 184 น.179241 ลป

คำพิพากษาโดยมากไม่ลงโทษจำคุกเว้นแต่บางกรณี เพราะศาลเด็กเป็น ศาลหาวิธีดัดนิสัยของเด็กยิ่ง กว่าเป็นศาลที่ลงโทษ reformative not punitive คือส่งเด็กไปกักไว้ให้ได้รับการศึกษาให้ถูกกับสติปัญญา และนิสัยของเด็กตามความประสงค์ เด็กสติปัญญาสูงจะได้ศึกษาวิชาชีพที่ดีเช่นศึกษาเครื่องยนต์ เดินเรือ สติปัญญาต่ำก็เป็นช่างไม้ช่างก่ออิฐ สติปัญญาทรามจะได้รับการศึกษาวิชาการทำสวนทำนา ดังนี้เป็นต้น ส่วนสถานที่ดัดนั้นมีหลายชั้น Approved School Hostels Borstal ตามชั้นแห่งความเหลือขอของเด็ก

ข้าพเจ้าได้เข้าไปฟังการพิจารณาคดีของเด็กในศาล Chelsea มีคดีหลายเรื่องที่น่าสนใจ แต่สิ่งที่น่าสนใจยิ่งไปกว่าเนื้อเรื่องนั้นคือผู้พิพากษาหญิงที่เป็นประธานได้ใช้อารมย์อย่างเยือกเย็น เป็นกันเองกับจำเลยน่าชมเชย ถ้อยคำที่พูดสุภาพเรียบร้อยไม่กระทบกระเทือนใจใคร เป็นต้นว่าศาลใช้คำว่า “ศาลจะช่วยเหลือเธอ ซึ่งต้องตกอยู่ในภัยให้พ้นจากทุกข์ในภายหน้า” หรือ “เธอเป็นเด็กที่ยังไม่มี

ใครช่วยเหลือให้เธอมีโอกาศได้อยู่ในสังคม" หรือ "เธอไม่รู้ดอกว่า เพื่อนที่เธอกำลังไปกบเขานั้นเป็นอันตรายต่อตัวเธอ ควรจะต้องไปเก็บตัวอยู่ห่างจากเขาเสีย และเรียนรู้ถึงภัยของการเที่ยวเตร่อย่างไม่มีความหมาย" หรือ "งานที่เธอทำนั้นไม่เหมาะศาลจะจัดการใหม่ให้"

ข้าพเจ้าได้มีโอกาศได้เข้าไปดูงานของผู้มีใจกุศลรับเลี้ยงเด็ก และที่ตรวจเด็กหลายแห่งกับได้ดูสถานที่กักเด็กที่เรียกว่า Remand Home หลายแห่ง แต่ละสถานที่มีเครื่องมือพร้อมสรรพ สถานที่อยู่สะอาดเรียบร้อย มีที่เล่น มีระเบียบประดุจโรงเรียนกินนอนชั้นสูง และได้มีโอกาศพบหมอใหญ่ ๆ ที่ทำงานเกี่ยวกับเด็กหลายท่านเช่นDr Moodie และDr. Torrie ผู้ซึ่งเชี่ยวชาญในงานสาขานี้ แต่ก็มีหมอบางท่านตำหนิวิธีการของศาลว่าอ่อนมากสำหรับเด็ก โดยเด็กทำผิดแล้วศาลยังปล่อยตัวให้กลับบ้านได้ เพียงแต่ภาคทัณฑ์ท่านั้น เมื่อเจอตำรวจผู้จับขาไปศาล เด็กนั้นกลับเยาะเย้ยตำรวจ เพราะจะกลับเด็กตัวได้ไม่ใช่ใช้วิธีเหมือนกัน เด็กบางคนต้องเฆี่ยนให้เจ็บจึงจะสำนึกตัว แต่

บางคนคำพูดเท่านั้นก็ละอายเต็มทีแล้ว Dr Tornie ดำหนิผู้ดีมีเงินว่า ทำให้ลูกเสียก็ไม่น้อย เพราะละอายไม่กล้าพูดว่าลูกของตนได้เสียไปแล้ว ไม่กล้าพูดว่าลูกของตนเลวถึงนั้น ถ้าจะให้ได้ผลดีจริงแล้ว พ่อแม่ของเด็กจะต้องร่วมมือกับเจ้าหน้าที่ด้วย อันนี้เป็นปัญหาของครอบครัว แต่ก็ยากโดยครอบครัวที่ดีไม่ Wash Lenin in the Public

วิธีการของอังกฤษ เกี่ยวกับเด็กทำผิดมีย่อ ๆ คือ เมื่อตำรวจจับเด็กที่ทำผิดได้ ในเวลาใด ตำรวจจะต้องนำเด็กนั้นไปฝากไว้ที่ Remand Home สถานที่นี้ไม่ใช่โรงพักหรือห้องขัง หรือคุก แต่เป็นบ้านมี Superintendant มีที่นอน ห้องอาหาร ห้องเรียน ห้องเล่น สระอาบน้ำ อย่างทันสมัย ในเวลาเดียวกันตำรวจ จะต้องแจ้งให้บิดามารดาของเด็กทราบ และติดต่อกับเจ้าหน้าที่อื่น ๆ เช่น Children Officer เพื่อทราบประวัติทางบ้านของเด็ก และสอบสวนเรื่องราวที่กระทำผิด ทั้งหมด ขณะนั้นเองแพทย์ก็ตรวจร่างกาย Psychiatrists ตรวจจิตต์ใจทำรายงานเสนอศาลในวันรุ่งขึ้นพร้อมกันหมด งานทำอย่างรวดเร็วน่าชม

สาเหตุที่เด็กนั้นทำผิดนั้นโดยมาก เกิดขึ้นจากครอบครัวไม่ดี ยากจนและผลจากภัยสงคราม ที่เด็กต้องถูกอพยพออกจากบ้าน ห่างบิดามารดาไปเป็นเวลานาน หรือบิดาเป็นทหารระหว่างสงครามถูกฆ่าตายเหลือแต่มารดา บำนาญไม่พอเลี้ยงตัวและครอบครัว จึงไม่ห้ามปรามบุตรหญิงที่รุ่นๆ ออกไปหาสตางค์ในยามค่ำคืน มีเรื่องหนึ่งที่น่าสงสาร หลังจากบิดาเด็กหญิงนั้นตายในสงครามแล้วแม่ยากจนไม่มีรายได้เลี้ยงบุตร เด็กหญิงอายุ ๑๔—๑๕ ขวบได้ออกไปเที่ยวกลางคืนบ่อยเข้าและกลับบ้านบางครั้ง ๒—๓ น. ตอนแรกๆ มารดาก็บ่นว่า แต่ภายหลังเด็กหญิงนั้นกลับแต่งตัวสวย ๆ แม่ก็อยากได้เครื่องแต่งตัวบ้าง เด็กหญิงนั้นซื้อเสื้อให้แม่และน้อง ๆ แม่ทราบทันทีว่าลูกได้สตางค์มาโดยวิธีใด แต่ก็หาได้ห้ามปรามไม่ กลับขอเงินจากลูกของตน เด็กหญิงนั้นมีสตางค์พอที่จะแบ่งให้มารดาได้ เหตุการณ์เป็นดังนี้ต่อมาหลายอาทิตย์จนลูกขออนุญาตมารดาให้นำเพื่อนชายเข้าบ้าน มารดาก็ให้ความยินยอม ในที่สุดได้กลายเป็นการปฏิบัติอย่างธรรมดา โดยมารดายอมไปนอนเสีย

ในครัว ให้บุตรหญิงและเพื่อนชายของเธอหลับนอนในห้องนอน ไม่ช้าหลังจากนั้นเด็กหญิงนั้นต้องไปพักรักษาตัวที่โรงพยาบาล โดยติดโรคจากชายและกลายเป็นเด็กที่มารดาบังคับไม่อยู่ จึงนำมาหาศาลฯได้ช่วยเหลืออย่างไม่คิดว่ากรรมนั้นเป็นบาปของฝ่ายใด ศาลได้ส่งเด็กไปไว้ที่ Remand Home ชั่วคราวและมีคำสั่งให้หมอจัดการรักษาให้เรียบร้อย หลังจากนั้นให้ส่งเด็กนั้นไปโรงเรียนเพื่อศึกษาวิชาชีพ กับเรียกมารดาเด็กให้ส่งบุตรเด็กอีก๓คนมาเพื่อจัดการให้การศึกษานับว่าเป็นกุศลอันมหันต์ มิฉะนั้นแล้วเด็กทั้ง ๔ คนนั้นจะมีอนาคตอย่างใดไม่สามารถจะเดาถูก

พูดถึงอาชีพทนหน้าขนตาในประเทศอังกฤษแล้ว อาชีพที่มีเกียรตินั้นได้แก่อาชีพของนักกฎหมายและหมอโดยคนทั่วๆ ไปให้เกียรติแก่นักอาชีพชนิดนี้มาก ถ้ายิ่งเป็นผู้พิพากษาแล้ว ดูเกือบจะเป็นผู้พิพากษาตลอด๒๔ชั่วโมงไม่ใช่นะเพาะอยู่บนบัลลังก์ในศาล การเดินไปศาลและเวลากลับบ้านใครเห็นเข้าทรูจัก ก็เคารพนบนอบเป็นอย่างดี วันหนึ่งข้าพเจ้าเดินอยู่แถวหน้าศาลกำลัง จะไปโรงเรียนกฎหมายในตอนเที่ยงวันได้เห็นคนสูงอายุ ๔ — ๕ คน กำลังจะข้ามถนน ทันใดนั้นเองได ยินตำรวจเป่านกหวีดลั่นถนนแล้วยืนขวางทางจราจร ห้ามรถที่ไปและมาทั้งสองฟากให้หยุดหมด ขณะนั้นท่านผู้สูงอายุ ๔ — ๕ คนนั้นก็เดินข้ามถนนไป เมื่อผ่านหน้าตำรวจๆ ผู้นั้นแสดงความเคารพวันทยาหัตถ์อย่างขึงขัง ราวกับพลตำรวจเคารพนายพล เมื่อท่านผู้นั้นข้ามถนนเสร็จจนเป็นที่ปลอดภัยแล้ว ตำรวจรักษาถนนจึงเป่านกหวีดดังขึ้น ๒ ครั้ง และอนุญาต

ให้รถแล่นต่อไปได้ ท่านผู้สูงอายุ ๔ - ๕ คนนี้ เป็นผู้พิ-
พากษาในศาลคิงส์เบนช์ ผู้พิพากษาในประเทศอังกฤษโดย
มากอายุมาก ๆ ท่านที่อายุอ่อนที่สุดในสมัยที่ข้าพเจ้าเรียน
นั้น อายุ ๕๙ ปี เขาเป็นผู้พิพากษาจนกว่าถึงอายุขัย หรือ
ทำงานไม่ไหว ถึงออกพักผ่อนไปเอง ประมุขแห่งผู้พิ-
พากษาเรียกว่า ลอร์ดชาร์ลส์เลอร์ เป็นผู้ทรงอำนาจมาก
โดยลำดับตำแหน่ง ลอร์ดชาร์ลส์เลอร์มีตำแหน่งในทาง
ราชการสูงกว่านายกรัฐมนตรี ผู้พิพากษาทั้งหลาย
ของประเทศอังกฤษวางตัวเป็นที่เคารพนับถือแก่ผู้คนเป็น
อย่างดี อยู่ในประเทศอังกฤษถึงกับกตาม จะไม่เห็น
ผู้พิพากษาไปกินเหล้าในโรงเหล้าสาธารณะเป็นอันขาด
ทนายความก็ได้เกียรติสูงเหมือนกัน เพราะถือว่าเป็นอาชีพ
ที่มีเกียรติ ผดุงความยุติธรรมไว้ มีมารยาทอันดีงาม
ทนายความคนใดยุยงส่งเสริมให้เขาเป็นความกัน ทนาย
ความผู้นั้นจะต้องถูกไล่ออกจากการเป็นสมาชิกในเนติบัณ
ฑิตสภาทันที และการเป็นทนายความนี่เองจากเขา
ถือกันว่าเป็นผู้รักษา และป้องกันสิทธิเสรีภาพของบุคคล

ฉะนั้นเอง ถ้าทนายความคนใดกำลังจะเดินทางไปว่าความยังศาล หากไม่มีหมายจับหรือทำผิดขึ้นในขณะนั้นแล้ว ตำรวจจะจับไม่ได้เป็นอันขาด

ประเทศอังกฤษเป็น ประเทศประชาธิปไตย ตัวอย่างรับรองสิทธิของบุคคล ไว้ ใน รัฐธรรมนูญ อย่าง เคร่งครัด และในศาลก็มีหมาย ชนิดหนึ่งที่เรียกว่า ริทออฟ เฮเบียซ คอร์บัส (Writ of habeas corpus) เป็นหมายซึ่งออกโดยศาลสูงไป ยัง บุคคลใด ๆ ที่กักขังผู้อื่นไว้โดยไม่มีมูลพอที่จะอ้างในกฎหมายได้ หมายชนิดนี้เจ้าหน้าที่อาจจะต้องถูกสั่งให้นำตัวบุคคลที่จับขังไว้มาส่งศาล เพื่อศาลได้นัดไต่สวนว่ามูลที่จับนั้นเพียงพอหรือไม่ ถ้าไม่เป็นการเพียงพอแล้ว ศาลจะสั่งปล่อยตัวผู้ที่ถูกจับนั้นไปทันที หมายชนิดนี้มีความศักดิ์สิทธิ์อย่างยิ่ง อันเป็นหลักประกันเสรีภาพของบุคคล มีเรื่องเล่ากันว่าหญิงม่ายอายุกลางคนผู้หนึ่ง ตาไม่ค่อยดี แกได้รับจดหมายจากลูกชายให้มาคอยที่สถานีรถไฟ เพื่อจะไปธุระกันแห่งหนึ่ง เมื่อถึงเวลาหญิงผู้นั้นได้ไปที่สถานีนัดหมายนั้น แต่เนื่องจาก

ตาของแกไม่ค่อยเห็น แกจึงจำเปนต้องเข้าไปใกล้ชายทุกคนซึ่งยืนรออยู่ในสถานี และเข้าจ้องดูหน้าใกล้ ๆ และพูดถามว่า เปนลูกชายแกหรือมิใช่ เจ้าหน้าที่สงสัยโดยที่แกเข้าไปหาชายหนุ่มหลายคน คิดว่าแกเปนหญิงแพศยาเข้าไปต้มมนุษย์จึงจับเอาไปไต่สวน และยังไม่ยอมปล่อย เปนเหตุให้ต้องมีคำร้องเพื่อขอหมายดังกล่าว ภายในระยะเวลาไม่ถึง ๓ ชั่วโมง ศาลได้ไต่สวนและมีคำสั่งปล่อยหญิงผู้นั้นทันที ดังนี้เปนตัวอย่าง

ทนายความในประเทศอังกฤษ ได้รับความเคารพนับถือจากประชาชนเปนอย่างดียิ่ง โดยเขาวางตัวให้เหมาะสมกับหน้าที่ที่ได้รับมอบหมายให้แก้ต่าง หรือว่าคดีในโรงศาลแม้จะเก่งในชั้นเชิงแห่งคดีสักเพียงใด ก็จะไม่พบเห็นทนายตระบัดสัน เอาเงินของคู่ความ โดยยุยงส่งเสริมให้เปนความกัน ทำงานรวดเร็วช่วยเหลือศาลเปนอย่างดี ทนายความในประเทศอังกฤษ ย่อมหมายความถึงผู้ที่สอบไล่ได้กฎหมายจากสำนักนิติศึกษา และได้ลงทะเบียนเปนทนายในสำนักทะเบียนทนายแล้ว แต่มีผู้ว่าคดีชนิดหนึ่ง

เรียกว่า โซลิซิเตอร์ โซลิซิเตอร์เป็นพวกจัดคดีมากกว่าทนายความ การที่จะเป็นโซลิซิเตอร์ได้ ไม่จำเป็นจะต้องเป็นเนติบัณฑิตย์ อาจจะเป็นพวกที่สอบไล่ได้ดีกรีทางกฎหมายจากมหาวิทยาลัย หรือเป็นผู้ที่สอบไล่ได้ตามหลักสูตรของโซลิซิเตอร์ โดยได้เข้าทำงานในสำนักงานใหญ่ของโซลิซิเตอร์มาเป็นเวลาไม่น้อยกว่า๕ปี ผู้จัดคดีพวกนี้มีอำนาจในการที่จะเข้าว่าความแทนประชาชนในศาลตำรวจหรือศาลเล็กอย่างศาลแขวงของเรา แต่ไม่มีอำนาจที่จะว่าความในศาลสูง อย่างศาลแพ่งศาลอาญาในกรุงเทพฯนี้ได้ ถ้าโซลิซิเตอร์ได้รับคดีมาแล้ว ต้องส่งสำนวนทั้งหมดนั้นให้แก่ทนายความซึ่งเรียกว่า แบริสเตอร์ ว่าความในศาลสูงต่อไป

ศาลในประเทศอังกฤษมีบัลลังก์ของผู้พิพากษา และมีโต๊ะของโจทก์ โต๊ะทางฝ่ายจำเลยมีบ๊อกซ์ของพยานสูงขึ้นไป นั่งใกล้ศาล และในศาลสูงมีที่นั่งของประชาชนทำเป็นอัฒจันทร์สูงขึ้นไปเป็นระยะ ในห้องพิจารณานั้นรู้สึกว่ามีบรรยากาศน่าเคารพและเกรงขามเป็นที่ยิ่ง การจัดรูปศาล

ในอังกฤษไม่เหมือนกับศาลในคอนติเนนท์ เช่นในประเทศฝรั่งเศสและเบลเยียม ซึ่งบัลลังก์นั้นนอกจากมีผู้พิพากษาแล้วยังมีอัยยการนั่งไปทางขวาสุดของผู้พิพากษา ในระดับเดียวกับบัลลังก์ผู้พิพากษา กับทางซ้ายมีเสมียนของศาลนั่งอยู่ด้วย คำว่าเสมียน ตรงกับคำว่า คลาค ออฟเดอะเคอร์ท ซึ่งมีความหมายและความสำคัญยิ่งกว่าคำว่าเสมียนของไทย แต่ของฝรั่งเศสให้ทนายของจำเลยอยู่ข้างล่าง ห่างจากบัลลังก์ การที่จัดดังนี้เข้าใจเหตุผลอยู่ว่าอัยยการนั้นทำหน้าที่เป็นผู้แทนของประชาชนต้องรักษาความยุติธรรม แต่ในด้านจิตต์ใจนั้นทางฝ่ายจำเลยย่อมจะต้องรู้สึกว่าตนเป็นฝ่ายที่ถูกเพ่งมีอิทธิพลเหนืออยู่ตลอดไป อย่างไรก็ดีการที่ศาลและอัยยการในประเทศเบลเยียมและฝรั่งเศศนั่งอยู่บนบัลลังก์เสมอกันนั้นทางระเบียบศาลบังคับพิเศษว่าฉะเพาะวันที่จะตัดสินในตอนที่ผู้พิพากษาจะเข้าห้องส่วนตัว เพื่อวินิจฉัยคดีตัดสินข้อแพ้ชนะนั้น อัยยการจะตามเข้าประตู ซึ่งตนเคยออกมากับผู้พิพากษานั้นไม่ได้ เมื่อออกจากบัลลังก์แล้ว อัยยการก็จะต้องแยกทางจากผู้พิพากษาไป

การศึกษาวิชาต่าง ๆ ของนักเรียนต่างชาติ ในประเทศอังกฤษนั้น เนื่องจากประเทศอังกฤษเปนศูนยกลางของบรรดาวิชาการทั้งหลาย ดังนั้นจึงมีนักเรียนต่างชาติเปนจำนวนมากไหลเท เข้าไป ในประเทศ อังกฤษเพื่อศึกษาวิชาการด้านต่าง ๆ มีกฎหมาย หมอ อินยิเนียร อักษรศาสตร เศรษฐกิจ การเมือง ตลอดจนกระทั่ง รัยนการค้า การธนาคารการประกัน การส่งสินค้าเข้าออก แม้เรียนวิธีจัดการวาง แผน แปลน บ้าน เมือง ก็ยังมีผู้เข้าไปศึกษาในประเทศอังกฤษ มีคนนานาชาตินับไม่ถ้วนอยู่ในประเทศอังกฤษ ฝรั่งเศส สวิส เยอรมัน นิโกร แขก จีน มะลายู เต็มเมืองลอนดอน แต่วิชาที่คนเรียน มาก เปนพิเศษในลอนดอนนั้น ก็มีวิชากฎหมาย วิทยาศาสตร์ อักษรศาสตร์ และในสมัยนี้มีการไปเรียนวิชาทหารบกทหารเรือทหารอากาศ กับเรียนวิชาการตำรวจมากกว่าในสมัย ใด ๆ ทั้งหมด สำหรับวิชาทหารบกนั้น ในรุ่นสมัย ก่อนได้เข้า

ไปศึกษากันที่โรงเรียนนายร้อยที่เมืองวูลริชและที่แอนเดอร์ชอท ซึ่งเปนโรงเรียนนายร้อยทหารบกเหล่าต่าง ๆ แต่ในสมัยนี้ผู้ที่ไปศึกษาโดยมากผ่านโรงเรียนนายร้อย จนได้รับยศเปนชั้นนายพันไปเปนส่วนมาก จึงมิได้เข้าศึกษาในโรงเรียนนายร้อย แต่ไปศึกษาในวิชาสาขาหนึ่งสาขาใดต่างหาก ส่วนนายทหารเรือที่ไปศึกษานั้นก็แยกศึกษาตามสาขาที่ต้องการเปนต้น วิทยุ การสื่อสาร การขนส่งและอุตุนิยมวิทยา เหล่านี้เปนต้น

สำหรับการเรียนกฎหมายนั้น ถึงแม้ว่าผู้ที่ไปศึกษาต่อจะได้รับดีกรีเปนบัณฑิตย์ไปจากเมืองไทย หรือได้เคยแต่งตั้งเปนผู้พิพากษามาแล้วก็ตามที ก็ยังคงต้องเข้าไปศึกษาในโรงเรียนกฎหมายซึ่งโรงเรียนกฎหมายเหล่านี้อยู่ภายใต้ความปกครองของสภาการศึกษานิติศาสตร์ The Council of Legal Education สภานี้มีสำนักศึกษาอยู่ ๔ สำนัก คือ ๑. สำนักเกรย์สอินน Grays Inn ๒. สำนักลิงเคินส์อินน Lincoln's Inn ๓. อินเนอร์ เทมเปิล์ Inner Temple ๔. มิดเดิลเทมเปิล Middle Temple นัก

ศึกษาทั้ง ๔ สำนักนั้น ต้องไปเรียนรวมกัน และถึงเวลาสอบก็ต้องสอบโดยคำถามเดียวกันส่วนระเบียบและการปกครองภายในแต่ละสำนักนั้นเป็นอิสสระ สำนักเกรย์อินน ดูรู้สึกว่าจะมีพวกรีดองมากกว่าสำนักอื่น โดยมากเป็นชาวอังกฤษ ชาวตะวันออกมีน้อย และชาวนิโกรเกือบไม่มีเลย ส่วนมิดเดิลเทมเปิล นั้นตรงกันข้าม การที่จะเข้าศึกษายังสำนักนี้เขาได้ง่ายกว่า มีนักเรียนอินเดีย และนิโกรเป็นส่วนมาก ส่วนสำนักอินเนอร์เทมเปิล และลิงเคินส์อินนนั้น มีชาวต่างชาติบ้างพอประมาณ โดยมากเป็นนักศึกษาที่มาจากมหาวิทยาลัยอ็อน เมื่อสอบได้ได้จบหลักสูตร ๓ ปี ของสำนักเหล่านี้แล้ว จะได้ดีกรีเป็นเนติบัณฑิตอังกฤษ แต่มีข้อไขว่าจะต้องได้รับประทานอาหารประจำสำนักเป็นจำนวนเวลาไม่น้อยกว่า๗๒ครั้งต่อคน วัตถุประสงค์ในการที่ให้มีการรับประทานดินเนอร์ถึง ๗๒ ครั้งนั้น ก็เพื่อที่จะให้นักศึกษากฎหมายได้มีโอกาศพบปะสนทนาในปัญหาข้อกฎหมาย กับผู้ใหญ่และเพื่อนฝูงนักศึกษาด้วยกัน กับจะได้เรียนรู้ถึง

ระเบียบมรรยาทของบัณฑิตย์ทั้งหลาย ถ้าบุคคลใดแม้จะสอบได้ตามหลักสูตรแล้ว แต่ยังรับประทานดินเนอร์ไม่ครบ ๗๒ ครั้ง ก็ยังจะรับปริญญาบัตรไม่ได้ เว้นแต่จะได้รับอนุญาตพิเศษจากสภากรรมการในกรณีย์ที่สอบไล่ได้ชั้นออนเนอร์ หรือมีเหตุจำเปนอย่างยิ่งอย่างน้อยเนติ—บัณฑิตย์อังกฤษทุกคน จะต้องได้รับประทานดินเนอร์ไม่น้อยกว่า ๖๐ ครั้ง เนื่องจากเหตุนี้จึงมีคำว่าเรียนกฎหมายในอังกฤษนั้น ไม่มีอะไรมากไปกว่าการไปกินดินเนอร์ให้ครบตามจำนวนที่เขากำหนดไว้ ซึ่งความจริงหาเปนดังนั้นไม่ การดินเนอร์ไม่ยากอะไร แต่การต้องเล่าเรียนทำงานใช้เวลาค้นคว้านั้นเปนเรื่องที่ยากลำบากมาก

การเรียนเศรษฐศาสตร์ หรือการค้าต้องเรียนในมหาวิทยาลัยลอนดอนซึ่งมีวิทยาลัยชื่อสกูลออฟ อีคอนอมิค ซึ่งมีชื่อเสียงมาก แต่การที่จะเข้ามหาวิทยาลัยนี้ได้เปนของลำบากยิ่ง กล่าวคือจะต้องสอบเอนทรานซ์ให้ได้คะแนนสูงทั้ง ๔ วิชา และใช้เวลาเรียนเศรษฐศาสตร์นี้โดยฉะเพาะเปนเวลา ๓ ปีเต็ม ถ้าเทียบกับเศรษฐศาสตร์ที่เอาดี

พลอม่าในมหาวิทยาลัยปารีสแล้ว การทำดี พลอม่าทางเศรษฐศาสตร์นั้นโดยปรกติก็ใช้เวลา ๖ เดือน แต่เนื่องจากเมื่อทำเสร็จแล้วได้ดีกรีดอคเตอร์ ผู้ที่ไม่รู้หลักสูตรจึงมองไปในทางว่าดอคเตอร์เศรษฐศาสตร์ที่มหาวิทยาลัยปารีสคงจะได้ศึกษากันเปนการใหญ่ ยิ่งเสียกว่าการศึกษาเศรษฐศาสตร์ในมหาวิทยาลัยลอนดอนเสียอีก

การศึกษาเศรษฐศาสตร์ และวิชาอื่น ๆ อาจจะไปศึกษาได้ในมหาวิทยาลัยตามบ้านนอก เช่นมหาวิทยาลัยลิเวอร์ปูล หรือเอดินเบอเรอร์ หรือมหาวิทยาลัยบริสตอล หรือแมนเชสเตอร์ แต่ว่ามหาวิทยาลัยตามจังหวัดนอกๆ นั้นเข้าใจว่าคงสอนกันในหลักสูตรที่อ่อนกว่า และมีความเข้มงวดในการสอบน้อยกว่า

ในเรื่องหลักวิชานี้ถ้าจะพูดมากไปก็อาจจะมีผู้กล่าวหาว่า เพราะเหตุที่ข้าพเจ้าเปนนักเรียนที่ศึกษามาจากอังกฤษ จึงเห็นประเทศอังกฤษเปนเยี่ยมไป แต่ความจริงข้าพเจ้ามิได้ตั้งใจจะยกยออังกฤษหรือชาติไหนเลย ต้องการจะให้คนไทยนี้รู้ว่าวิชาที่ไหนบ้างที่เราจะเรียนกันได้ และเขาให้ดีกรีกันอย่างไร

ดีกรีที่ให้กันในประเทศอังกฤษนั้น เขาให้ดีกรีชั้นบัชเลอร์ เป็นดีกรีชั้นปริญญาตรีทั้งนั้น ถ้าจะได้ดีกรีมาสเตอร์ก็มีวิธีวิธีหนึ่ง เป็นต้นมหาวิทยาลัยออกฟอร์ดให้ดีกรีภายหลังจากที่ได้ดีกรีชั้นบัชเลอร์แล้ว ๒ ปี และทำงานใช้วิชานั้นโดยไม่ต้องมีการสอบ แต่พวกหนึ่งจะต้องมีการสอบ เช่น ในมหาวิทยาลัยลอนดอน แต่ดีกรีชั้นดอคเตอร์นั้นสำหรับคนไทยเกือบจะไม่มีโอกาศที่จะได้เลย แม้แต่ฝรั่งเองก็ได้อย่างยากยิ่ง อาจารย์สอนในมหาวิทยาลัยมาหลาย ๆ ปี แต่งตำหรับตำราหลายเล่มก็ยังไม่ได้ดีกรีชั้นดอคเตอร์ ส่วนที่คนไทยได้มาเป็นพวก พี เอช. ดี. หรือมิฉะนั้นเขาให้เป็นเกียรติชนิดหนึ่งเรียกว่าเป็นเฟลโล่วชิป ซึ่งได้รับความเคารพนับถือเสมือนหนึ่งได้ดีกรีดอคเตอร์ ขอชักตัวอย่างในการศึกษาทางแพทย์ เรียนวิชาแพทย์มาเต็มถึง ๖ ปี ดีกรีที่เขาให้อย่างดีก็ได้ เอ็ม.บี. คือบัชเลอร์ออฟ มดีซิน ที่จะได้เอ็ม.ดี. เป็นดีกรีดอคเตอร์นั้น ได้ยากอย่างยิ่ง เท่าที่รู้มา ก็มีหมอใช้ ยูนิพันธ์ และคนที่ได้เฟลโล่วชิปมา ก็มีหมอสมาน มันตาภรณ์

นอกจากนี้ก็ได้เป็นเพียงประกาศนียบัตร หรือ อนุญาตบัตร เรียกกันว่า ดีกรี ๔ ตัว คือ อักษร เอ็ม. อาร์. ซี. เอส. และ เอล. อาร์. ซี. พี. เป็นประกาศนียบัตรให้ใช้วิชาแพทย์เพื่อรักษาคนไข้ทั่ว ๆ ไปเท่านั้น ตรงกันข้ามในประเทศเยอรมันดูเหมือนว่ามีดีกรีอันเดียว คือ ชั้นดอคเตอร์ทั้งนั้น เป็นหมอก็ได้ เอ็ม. ดี. เลย

บางทีท่านผู้อ่านอาจจะสนใจเปนอันมากว่าการที่เข้าไปในประเทศอังกฤษแล้วเราจะต้องระวังในเรื่อง กฎหมายอย่างไรบ้าง ก่อนอื่นเมื่อเข้าไปถึงท่าเมืองอังกฤษ หรือสถานีการบิน ผู้ที่เข้าไปจะต้องถูกซักไซ้ในเรื่องความประสงค์ที่เข้ามาในประเทศอังกฤษ และเวลาที่จะอยู่ในประเทศอังกฤษ มีเงินติดตัวมามากน้อยเท่าใด เมื่อเปนที่พอใจของเจ้าหน้าที่ฝ่ายตรวจคนเข้าเมืองแล้ว เขาก็ตีตราอนุญาตให้เข้าได้ และในขณะเดียวกันนั้น เขาก็ตีตราลงไปอีกตัวหนึ่ง ห้ามมิให้ทำการรับจ้างหรือประกอบอาชีพไม่ว่าชนิดใด ๆ ในประเทศอังกฤษ แต่ตรงกันข้ามสำหรับเมืองไทย ในเวลาเข้าเมืองเรามิได้สงวนอาชีพของบุคคลที่เข้ามานั้นเข้มแข็งอย่างอังกฤษ เขาอีกอย่างหนึ่งในการที่จะเข้าเมืองอังกฤษนั้น เปนข้อสำคัญยิ่งที่จะต้องระวังให้ความจริงต่อเจ้าพนักงานศุลกากร เสมอไป ถ้ามิฉะนั้นแล้วอาจจะต้องถูกจับขึ้นศาลอันมีโทษหนักมาก

และจงหลีกเลี่ยงเสียซึ่งการที่จะ พยายามให้สินบน เจ้าพนักงานศุลกากรอังกฤษอย่างเด็ดขาด เพราะเคยมีตัวอย่างมามากมายแล้วว่าเป็นผลร้ายอย่างยิ่ง

ถ้ามีเพื่อนสตรีควรระวังคำพูดในการสนทนาอย่าใช้คำอ่อนหวานกับสตรีจนถึงขนาดที่เรียกว่า เป็นพรอมมิส (สัญญา) ในการที่จะเลี้ยงดูเป็นภรรยาเป็นอันขาด เพราะตามกฎหมายอังกฤษนั้นชายหญิงจะแสดงความรักกันได้ถึงขนาดไหนก็ตามที แต่ถ้าหากหลุดปากมาว่าฉันสัญญาจะแต่งงานกับเธอ เท่านี้แล้วเป็นข้อผูกพันตามกฎหมายที่ฝ่ายหญิงอาจนำคดีขึ้นฟ้องร้องฝ่ายชายได้ และที่จะอ้างว่าพูดไปตามอารมณ์รักเท่านั้น แก้ตัวไม่ได้ เพราะคำว่าพรอมมิสของอังกฤษนั้น เป็นคำที่หนักมากสำหรับในเรื่องที่พูดกับหญิงสัญญาว่าจะแต่งงานด้วย สำหรับคนไทยเราพูดกันบ่อย ๆ และพล่อย ๆ ได้ แต่สำหรับคนอังกฤษแล้วการพูดดังนี้ ย่อมมีความหมายเป็นการจริงจัง เพราะตามธรรมดาคนรักไม่พรอดกันถึงขนาดนั้น

อนึ่ง สำหรับคนที่แต่งงานแล้วไปอังกฤษนั้น ก็ควร

จะต้องรู้กฎหมายของ อังกฤษ ว่าตามกฎหมายนั้น อนุญาต
ให้ชายมีภรรยาได้คนเดียว และการมีภรรยานั้นจะทิ้งไว้
ที่เมืองไกลที่ไหน เข้าไปอยู่ในอังกฤษก็ยังถือว่ามีภรรยา
อยู่ ถ้าหากไปพบหญิงที่ต้องใจ เข้าโบสถ์หรือจดทะเบียน
ด้วยหรือรับมาเป็นภรรยาอีกคนหนึ่งแล้ว ก็มีความผิดใน
ทางอาญาถึงต้องจำคุกอันเป็นความผิดชนิดร้ายแรง จะอ้าง
ว่าไม่มีความประสงค์ที่จะรับมาไว้ยังในเมืองไทยหรือทำไป
โดยความหลงผิดบ้าการใดไม่ได้ทั้งสิ้น และยิ่งกว่านั้น
เป็นข้อสำคัญยิ่งที่จะต้องระวัง ว่าอังกฤษมี กฎหมายพิเศษ
ว่าถ้าชายใดไปร่วมรสกับหญิงซึ่งมีอายุต่ำกว่า ๑๖ แม้หญิง
นั้นจะยินยอมหรือหญิงประพฤติตัวทำนองโสเภณีอยู่แล้วก็
ตาม ฝ่ายชายจะอ้างว่าเข้าใจผิดคิดว่าหญิงนั้นอายุเกิน ๑๖
แล้วหาได้ไม่ เพราะกฎหมายอังกฤษถือเด็ดขาดว่า เด็ก
หญิงอายุต่ำกว่า ๑๖ ปีนั้นให้ความยินยอมแก่ชายซึ่งอายุเกิน
กว่า ๒๓ ปีร่วมรสด้วยไม่เป็น ดังนี้เองอันตรายในเรื่องการ
เตร็จเตร่ และหาคู่อย่างชนิดไวไฟที่เด็กชายไทยปฏิบัติใน
เมืองไทยขณะนี้ จึงเป็นสิ่งที่น่ากลัวอย่างยิ่ง

การมีปืนในประเทศอังกฤษนั้น แปลกกว่าประเทศอื่น ถ้ามีปืนลมไม่ต้องขออนุญาต และถ้ามีปืนแฝดสำหรับล่าสัตว์ก็ไม่ต้องขออนุญาต แต่การมีปืนพกนั้นต้องได้รับอนุญาตจากตำรวจสันติบาล อย่างไรก็ดี ถ้าหากว่ามีปืนลมหรือปืนแฝดแล้ว ต้องระวังอย่ายิงเพ่นพ่าน เพราะมีสัตว์บางชนิดมีกฎหมายคุ้มครองไว้ เปนต้น นกหัวขวานยิงไม่ได้ เหยี่ยว ห้ามยิง แต่ถ้าจะยิงกระต่ายตามทุ่งท้องนา หรือริมทางรถไฟแล้ว ยิงได้ ในเมืองอังกฤษกระต่ายชุมมาก และกระต่ายถูกกว่าเนื้อวัวเสียด้วยซ้ำ ขายในตลาดตัวหนึ่งราว ๒ ชิลลิง แต่เนื้อหนักขนาดเดียวกับกระต่ายจะต้องซื้อถึง ๖ ชิลลิง

พูดถึงกระต่าย เคยเรียนที่โรงเรียนชั้นมัธยม ครูสอนว่า แรบบิท แปลว่ากระต่ายบ้าน แฮร์—กระต่ายป่า แต่เมื่อไปถึงประเทศอังกฤษแล้ว ทั้งแรบบิทและแฮร์ อยู่ริมทุ่งและชายป่า แต่แรบบิทนั้นรูปร่างลักษณะ หูยาว ปากยาว ขายาว ส่วนแฮร์นั้นหูสั้น หน้าสั้น ขาสั้นกว่า จึงถือโอกาส บอกชนิด กระต่าย ที่เรียกว่า แรบบิท และแฮร์ ไว้

ณ ทัน เพื่อว่าถ้าหากใครไปอังกฤษแล้วจะได้ไม่เป็นหรือ
สับสนอย่างที่ข้าพเจ้าเคยไปโดนมา

ประเทศอังกฤษมีตำรวจที่นับได้ว่าเป็นตำรวจตัว
อย่างแก่ตำรวจทั้งหลาย เพราะการเป็นตำรวจในประเทศ
อังกฤษถือว่าเป็นบุคคลที่มีหน้าที่สำคัญ ในการรักษาความ
ปลอดภัย เป็นผู้พิทักษ์สันติราษฎร์อย่างจริงจัง และ
ตำรวจจะต้องช่วยเหลือทุกคน ณะเพาะอย่างยิ่ง สตรี คน
แก่ และเด็ก ตำรวจอังกฤษวิเศษที่สุด ในการที่จะถาม
ทาง หรือถามสถานที่ ๆ ต้องการไป ตำรวจอังกฤษมีความ
รู้ทั่วไปอย่างดียิ่ง และสุภาพเรียบร้อย รับใช้ประชาชน
ในทางที่ถูกและช่วยเหลือได้ทุกประการ ตำรวจอังกฤษ
ต้องคัดเลือกจากบุคคลซึ่งมีความสูงถึง ๖ ฟุตขึ้นไป และ
มีรูปร่างแข็งแรง กับจะต้องเข้าผึกและเรียนวิชาที่จำเป็น
สำหรับตำรวจ เมื่อสอบไล่ได้แล้วจึงจะเป็นพลตำรวจได้
ตำรวจอังกฤษมีเลขหมายประจำตัวที่อกทุกคน กับที่ปลอก
ข้อมือมีเครื่องหมายแสดงว่าเป็นตำรวจสังกัดอยู่ในเขตต์
ไหนของเมืองนั้น พลตำรวจอังกฤษหรือนายสิบไม่พกปืน

แต่มักบ่อง จะพกปืนต่อเมื่อเข้าทำงานพิเศษ หรือเป็น
หัวหน้าสายตรวจ ตำรวจอังกฤษโดยทั่ว ๆ ไปมีหูตาอันไว
ยิ่ง และดูเหมือนเขาจะรู้จักคนในถิ่นที่เขาได้รับมอบหมาย
ให้รักษาความปลอดภัยนั้นดียิ่ง ได้เคยถูกกับตัวข้าพเจ้า
เอง ในตอนที่ข้าพเจ้าไปศึกษากฎหมายอยู่เมื่อ ๑๐ ปีเศษ
มาแล้ว คืนหนึ่ง ข้าพเจ้ากลับบ้านดึกเกินสมควร เนื่อง
จากการไปฉลองการสอบได้กับเพื่อนหลายคน เผอิญรถ
บัสเที่ยวสุดท้ายนั้นได้ผ่านไปเสียแล้ว ข้าพเจ้าจึงต้องเดิน
ตั้งแต่หัวถนนย้อนไปย้อนมาเพื่อตัดทางให้สั้นเข้า เพื่อทะลุ
ไปยังบ้านที่อยู่ที่พักนั่น ในวันรุ่งขึ้น ข้าพเจ้าไปที่สถานี
ตำรวจเพื่อแจ้งว่าข้าพเจ้าต้องการขึ้นไปเมือง อ็อกซ์ฟอร์ด
และจะพักอยู่สักสองสามวัน ทันใดที่ไปถึงโต๊ะทำงานของ
ตำรวจชนาดสิบโท ก็ได้รับคำต้อนรับโดยการทักชื่อข้าพเจ้า
ออกมา และพูดว่า เมื่อคืนท่านกลับบ้านเกินกว่า ๒ ยาม
ท่านคงลืมเวลารถบัสคันสุดท้าย ตำรวจคนนั้นข้าพเจ้าไม่
เคยรู้จัก และดูเหมือนจะไม่เคยผ่านสายตาของข้าพเจ้าด้วย
ซ้ำ ดังนั้นทำให้ข้าพเจ้าฉงนใจว่า ข้าพเจ้าทำอะไรผิดหรือ

ตำรวจจึงคอยติดตามการเคลื่อนไหวของข้าพเจ้า ต่อมา ข้าพเจ้าจึงได้ทราบว่า เป็นหน้าที่ของตำรวจเองที่เขาจะต้องรู้จักคนในถิ่นนั้นทั่วทุกคน ทั้งรู้ประวัติความเป็นอยู่ และการติดต่อกับคนอื่น ดังนี้จึงนับได้ว่าตำรวจอังกฤษมีหูไวตาไวเป็นพิเศษยิ่ง

มิใช่แต่หูไวตาไวเท่านั้น ตำรวจอังกฤษยังรักษาความยุติธรรมและความปลอดภัยของชีวิตมนุษย์ได้อย่างดียิ่ง มีเรื่องเล่ากันและเป็นเรื่องจริงว่า ผู้ร้ายสำคัญคนหนึ่งมีอาวุธปืนชนิดร้ายแรง ได้ทำการข่มขืนและฆ่าคน พลตำรวจได้เผชิญหน้ากับคนร้ายคนนั้น ในเวลาตรวจเหตุการณ์พิเศษซึ่งขณะนั้นพลตำรวจมีอาวุธปืนอยู่ ตำรวจได้เห็นคนร้ายก่อน แต่ก็หาได้ใช้อาวุธปืนยิงไม่ ได้พยายามเข้าจับคนร้าย แต่เสียท่าถูกคนร้ายยิงก่อน ตำรวจจำเป็นต้องกระโดดน้ำและมุดเข้าท่อน้ำหนีรอดไปได้ แล้วไปรายงานต่อผู้บังคับบัญชาว่าจะพยายามติดตามจับคนร้ายให้ได้ ในวันต่อมาตำรวจผู้นั้นกับเพื่อนตำรวจอีกคนหนึ่งหาทางเข้าจับคนร้ายนั้นในละแวกหมู่บ้าน ในที่สุดด้วย

กุสโลบาย ได้เข้าประชิดตัวคนร้ายทั้งๆที่คนร้ายมีอาวุธปืน และจับมือบิดอาวุธปืนของคนร้ายหลุดจากมือ และจับนำตัวมา ในระหว่างนำตัวผ่านประชาชนมานั้น ด้วยความเคียดแค้นของประชาชนในละแวกบ้าน ประชาชนหมู่มากได้ตรงเข้าจะทำร้ายคนร้ายผู้นั้น ตำรวจที่จับและเป็นผู้ที่ถูกคนร้ายคนนั้นยิงถึงกับตกน้ำตกท่า ต้องเข้าป้องกันคนร้ายจากมือประชาชน นำคนร้ายกลับมาได้ โดยไม่ได้รับบาดเจ็บแต่ประการใดเลย

ตำรวจอังกฤษทำงานว่องไวมาก สมมุติว่าจับคนร้ายได้ในตอนที่สอง จวนสว่าง ชั่วระยะเวลาไม่ถึง ๔ชั่วโมง เขาจะได้ข้อเท็จจริงเกี่ยวกับคนร้ายนั้นหมด รุ่งเช้านำไปศาลได้ และไปให้การที่ศาลได้ในทันที แต่ถ้าหากเป็นคดีใหญ่หรือซับซ้อน เขานำตัวไปเพื่อฝากขังยังศาล เขาก็มีเอกสารหรือหลักฐานพอที่จะสาบานให้การต่อศาลได้ว่าเขามีความจำเป็นในการที่จะต้องขออำนาจขังคนร้ายนั้นอย่างไร

พูดถึงด้านภาษาอากรภาษีเงินได้ ประเทศอังกฤษเก็บ

สูงมาก ทั้งนี้เนื่องจากประเทศอังกฤษเป็นหนี้ในสงคราม ครั้งนี้แล้วอย่างมากมาย และเนื่องจากบ้านเมืองถูกทำลาย เสียหายไปเป็นจำนวนมาก รัฐบาลจึงจำเป็นต้องหารายได้ขึ้นมาให้เพียงพอกับหนี้สินการสงคราม และปรับปรุงบ้านเมือง บุคคลใดที่มีรายได้เกินกว่าปีละหนึ่งปอนด์แล้ว ส่วนที่เกินนั้นจะต้องเสียภาษีถึงปอนด์ละ ๑๙ ชิลลิง และ ๖ เพ็นซ์ ซึ่งหมายความว่า ยังมีเงินที่ใช้ได้ส่วนตัวเพียง ๖ เพ็นซ์ ในหนึ่งปอนด์เท่านั้น แต่รัฐบาลก็ยังให้ความมั่นใจแก่ประชาชนว่าภาษีที่ประชาชนเสียนั้นรัฐบาลจะนำไปใช้จ่ายในสิ่งที่มีประโยชน์อย่างจริงจังกับบ้านเมืองและส่วนรวมเท่านั้น การเก็บภาษีของอังกฤษในสมัยนี้ หยุมหยิม กว่าสมัยก่อนมาก เป็นต้นว่าถ้าจะขยายห้องน้ำ ติดท่อน้ำในบ้าน หรือมีอ่างน้ำสำหรับอาบ การที่จะทำดังกล่าวข้างต้นก็จะต้องเสียภาษี และบางครั้งภาษีนั้นมากกว่าค่าท่อ และค่าติดตั้งเสียด้วยซ้ำ แต่คนอังกฤษก็ยังมีความพอใจในการที่รอดอยู่ได้ แม้จะอยู่ได้ด้วยความลำบาก แต่วิธีการเก็บภาษีนั้นรัฐบาลให้ความสดวกแก่ผู้เสียภาษีอย่างยิ่ง และ

ถือเอาความจริงเปนหลักในการเก็บภาษี ของพุ่มเพื่อย เสียภาษีอย่างแพง เช่นเหล้า บุหรี่ (บางท่านเห็นว่าบุหรี่จำเปน) รถยนต์ ฉะเพาะยี่ห้อดี ๆ หรือที่แรงม้ามากๆ รถยนต์น้ำหนักเท่ากัน แต่คันหนึ่งเปนรถชนิดดี เช่น โรลสรอยด์ แด็มเลอร์ เบนเล่ย์ พวกนี้ต้องเสียภาษีจดทะเบียนประจำปีแพงกว่ารถใช้งานธรรมดา เช่นรถมอริส หรือออสติน ภาษีการดูหนังและละคร ก็เก็บแพงมากตามลำดับชั้นของโรงถึน และที่นั่ง

ระเบียบมรรยาทของคนอังกฤษโดยฉะเพาะที่เราได้เคยทราบมาแล้วว่า คนอังกฤษเปนคนสุภาพเรียบร้อย พูดจาอ่อนหวาน และมีถ้อยคำสำนวน คนที่ไปอยู่ใหม่ ๆ ต้องมีความเคยชินกับถ้อยคำสำนวนนั้น จึงจะเข้าใจความหมายของเขาดี จนกระทั่งคนทั่วไปเรียกคนอื่นที่สุภาพเรียบร้อยว่า "สุภาพบุรุษอังกฤษ" แต่ที่จริงคำนี้ใช้กันอย่างฟุ่มเฟือยเกินไป ความจริงคนอังกฤษที่สุภาพนั้น เขาสุภาพภายในขอบเขตแห่งมรรยาทของผู้ดี เปนต้นว่า พูดจาอ่อนหวาน แสดงความเอื้อเฟื้อต่อสตรีและผู้อาวุโส ช่วยเหลือคนที่ทุกข์ยาก กับแสดงความเอื้อเฟื้อกับผู้ที่ตกทุกข์ พูดคำว่าขอบใจ และเสียใจจนติดปาก กล่าวคือ พูดขอบใจเมื่อมีใครทำอะไรให้แม้แต่เล็กน้อย ถึงแม้การกระทำนั้นจะเปนหน้าที่ของผู้ทำก็ตามที เช่นนายใช้ให้คนใช้ยกน้ำ คนใช้ยกน้ำมาให้ นายก็พูดว่าขอบใจ คนใช้ได้รับค่าจ้างตามสัญญาที่นายมีหน้าที่จะต้องจ่าย คนใช้ก็ต้องกล่าวขอบใจ

คำว่าเสียใจก็ต้องใช้เป็นปรกติ จะทำอะไรเป็นสิ่งรบกวนผู้อื่นสักเล็กน้อย ก็แสดงความเสียใจ การที่ใช้คำว่าขอบใจและเสียใจบ่อยจนติดปากดังนี้ เลยทำให้คนอื่นซึ่งไม่เคยชินต่อประเพณีของอังกฤษ กล่าวหาว่าคนอังกฤษเป็นคนพูดเกินความจริง หรือปากหวานเกินไป ถ้าเราจะให้ของขวัญคนอังกฤษสักชิ้น แม้จะมีค่าสักเล็กน้อยปานใด เขาก็จะกล่าวขอบใจ และซ้ำยังกล่าวว่าเป็นสิ่งที่ประเสริฐถูกอกถูกใจเขามาก บางทีเขากล่าวซ้ำแล้วซ้ำเล่าจนทำให้เราเองรู้สึกกระดากอาย แต่ถ้าเขาให้เราบ้างเราเพียงแต่บอกขอบใจ ไม่กล่าวเลยไปให้ถึงขนาดแล้ว เขาก็อาจรู้สึกไม่สบายใจ ดังนั้นเมื่อการปฏิบัติกันเป็นดังนี้ ถ้าอยู่ในอังกฤษก็จะต้องทำอย่างเดียวกับเขา

อนึ่ง เป็นที่น่าสังเกตว่า เราเรียกคนที่สุภาพว่า "สุภาพบุรุษอังกฤษ" นั้นแต่ไม่เคยได้ยินใครเรียกสตรีที่สุภาพว่า "สุภาพสตรีอังกฤษ" จะเป็นเพราะเหตุใดไม่ทราบแต่สุภาพสตรีอังกฤษแก่ ๆ ที่แสดงตนเป็นผู้ดีอย่างที่เรียกว่า สนอบบิช นั้นโดยมากพูดจาเกินความจริง และ

ชอบการก็อซิป คือชอบพูดซุบซิบเรื่องของผู้อื่นในวงการสมาคม ชอบแคะไค้คนที่แสดงเด่นในสังคม นี่เปนการปรกติที่จะเห็นได้เสมอ ๆ บางครั้งก็แสดงท่าทางออกหน้าเกินควร อย่างที่เรียกกันว่า "แอ็ค" กล่าวคือมีท่าทางกร๊ดกราย จะหยิบอะไรก็หยิบด้วยนิ้วๆ ทำมือไม้อ่อนระทวย เชิดหน้ายกแว่นตาเดียวแล้วมองคนด้วยหางตา ข้าพเจ้ามิได้แสร้งสรรค์พูดว่า แต่เท่าที่เคยไปในงานปาร์ตี้ หรืองานสมาคมของคนสูง ๆ เห็นเช่นนี้เปนปรกติ และโดยมากปฏิบัติกันในระหว่างผู้ที่สูงอายุ

การพูดจาของคนอังกฤษนั้นโดยมากมีลำดับลำนวนไพเราะ และแสดงความเกรงอกเกรงใจทุกถ้อยคำ ซึ่งเขาถือว่าเปนการสุภาพอย่างหนึ่ง เช่นเวลานั่งโต๊ะอาหาร เขาต้องการเกลือ เขาไม่พูดตรงออกมาว่า เขาต้องการเกลือ ให้ส่งมาให้ที แต่เขากลับพูดว่า "ขอโทษ ท่านกำลังใช้เกลือนั่นหรือเปล่า" ถ้าเกลืออยู่ตรงหน้าเราๆ ต้องรู้ถึงความหมายอันนั้นทันทีว่า เขาขอให้เราส่งเกลือ ถ้าไปตังกฤษใหม่ ๆ เราไม่รู้ความหมายดี เราก็เพียง

แต่ตอบว่าเปล่า แล้วนั่งเฉยเสีย ดังนี้ก็เป็นการเป็นเพราะสมบัติผู้ดีของอังกฤษนั้น เขาย่อมช่วยเหลือคนอื่น ๆ อยู่แล้ว

สำหรับผู้ที่ต้องไปศึกษาในประเทศอังกฤษนั้น ในอัตราปานกลางซึ่งพอจะอยู่ได้อย่างไม่ขัดสน กล่าวคือว่าให้พอสมควรกับฐานะที่เป็นนักเรียนในประเทศอังกฤษชั้นมหาวิทยาลัยแล้ว ปีหนึ่งควรจะใช้ไม่เกิน ๕๐๐ ปอนด์ ในจำนวนนี้ต้องใช้จ่ายเป็นค่าอยู่กินเสีย ประมาณ อาทิตย์ละ ๔—๕ ปอนด์ ซึ่งรวมทั้งการนอน และอาหารเช้า อาหารค่ำ ส่วนอาหารกลางวันไม่อยู่ในจำนวนนี้ ในฐานะเป็นนักศึกษา ถ้ารับประทานในมหาวิทยาลัยเอง ค่าอาหารกลางวันอาทิตย์หนึ่งก็ราว ๑ ปอนด์เศษ น้ำชาเวลาบ่ายก็ไม่ถึงปอนด์ นอกจากนี้ก็เป็นค่ารถ ค่าซักฟอก ค่าใช้จ่ายเบ็ดเตล็ด คนหนึ่งตกราว ๓๐ ปอนด์ต่อเดือน ก็พอสมกับฐานะ ที่เหลือจากนั้นเป็นค่าเล่าเรียน ค่าหนังสือ ค่าครูพิเศษ (ซึ่งออกจะแพงหน่อย) และค่าหย่อนใจ ดูหนังฟังดนตรีอีกเล็กน้อย ทั้งสิ้นปีก็ยังพอมีเงินเหลือจากจำนวน

๕๐๐ ปอนด์ นี้ จะไปใช้จ่ายในการไปฮอร์ลิเดย์ตามแถบเมืองเหนือ หรือจะข้ามมาทางคอนติเนนท์ได้อย่างไม่ลำบาก ชีวิตในมหาวิทยาลัยในประเทศอังกฤษนั้น นักเรียนไม่พึงเพียง เพราะว่าน้ำชาในมหาวิทยาลัยนั้น หารับประทานได้ถูกกว่าตลาด อาหารว่างกิน เบียร์กินขาย เป็นต้น ในอ็อกซ์ฟอร์ดเองสมัยหนึ่ง ก็มีการกล่นเบียร์ของมหาวิทยาลัยเอง แต่ในสมัยนี้เขาซื้อมาจากที่อื่น ก็ถูกกว่าราคาตลาด อาหารกลางวันในมหาวิทยาลัย ถูกกว่าข้างนอกกับทั้งมีปริมาณมากกว่าข้างนอกมาก และยิ่งกว่านั้นการแต่งเนื้อแต่งตัวของนักศึกษาในมหาวิทยาลัยนั้น ไม่มีการประกวดประชันกัน ตรงกันข้ามนักศึกษาพยายามใช้ของธรรมดา ในราคาพอสมควร เป็นต้นว่านาฬิกาเรือนทอง นักเรียนมหาวิทยาลัยที่เป็นชาวอังกฤษไม่มีเลยสักคนเดียวที่จะผูกนาฬิกาเรือนทอง กล้องไลก้า พันคนจะเห็นมีสักหนึ่งคนก็ทั้งยาก กฎหมายอังกฤษเองยังมีบังคับไว้ด้วยว่า สำหรับฐานะของเด็กมหาวิทยาลัยนั้น นาฬิกาเรือนทองต้องถือว่าเป็นสิ่งฟุ่มเฟือย ถ้าเด็กมหาวิทยาลัยไปซื้อ

นาฬิกาเรือนทองจากร้านค้าแล้ว ไม่ใช่สตางค์ค่าซื้อ ร้านขายนาฬิกาจะมาฟ้องร้อง เอาจากเด็ก หรือพ่อแม่ของเด็กไม่ได้ ในเมื่อพ่อแม่ไม่ได้ให้ความยินยอมในเวลาที่จะไปซื้อนั้น

นักศึกษาในมหาวิทยาลัยถือว่าโสและความดีเด่นในการศึกษาประกอบกับการเป็นนักกีฬา เป็นมาตรฐานของความเคารพนับถือ ไม่ได้ถือเอาความมั่งมีศรีจน หรือตระกูลพ่อแม่หรืออิทธิพลทางบ้าน มาเป็นเครื่องวัดในการที่จะได้รับคะแนนนิยมจากบรรดานักศึกษา ถูกนายกรัฐมนตรีถ้าเข้ามหาวิทยาลัยใหม่ ๆ ก็ยังต้องยอมตัวเป็นลูกน้องของเด็กโตซึ่งมาอยู่ก่อน ต้องรับใช้ฟังคำบังคับบัญชาการประพฤติปฏิบัติเช่นนี้เป็นระเบียบประเพณีของมหาวิทยาลัย ซึ่งมีมาแต่บรมโบราณ ไม่มีใครสามารถจะแก้ไขได้ ไม่ว่าด้วยอิทธิพลชนิดไหน เพราะเขาถือว่าเป็นสิ่งที่สอนให้เด็กรู้จักเคารพผู้ใหญ่อาวุโส และรู้จักการแพ้ชนะ

ระเบียบมารยาทของคนอังกฤษนั้น ละมุนละไมน่าสรรเสริญ จนกระทั่งได้รับความยกย่องทั่วโลก มีตำหรับ

ตำราพิมพ์ขายหลายเล่มเกี่ยวกับมรรยาทในการสังคมต่างๆ แต่มรรยาทที่ปฏิบัติกันทั่วๆ ไปซึ่งเราไม่ควรที่จะละเลยนำมาปฏิบัตินั้น ก็พอที่จะกล่าวดังนี้ คือ ผู้ชายอังกฤษเคารพสตรี เราเคยได้ยินคำว่า เลดีเฟิสท์ (Lady First) นั้นก็คือหมายความว่า ยอมให้สุภาพสตรีก่อน แต่ที่ยอมให้สุภาพสตรีก่อนนั้น หมายความถึงการที่สุภาพสตรีจะได้สิ่งต่างๆ ในการสังคม เช่นสิทธิในการที่จะไปตักอาหาร สิทธิในการที่จะเข้านั่งชมการแสดงในปาร์ตี้ และบรรดาสิทธิอื่นๆ ที่เกี่ยวกับการสังคม แต่ถ้าหากเปนหน้าที่แล้ว ก็ต้องเปนผู้ชายก่อน เช่นหน้าที่ในการที่จะต้องนำสตรีข้ามถนนหนทาง และช่วยเหลือในบางโอกาส

โดยปรกติการเดินไปตามถนน ผู้ชายจะต้องเดินข้างนอกของสตรีเสมอไป กล่าวคือว่า ให้ผู้หญิงเดินชิดกับร้าน ซึ่งเปนที่ปลอดภัย และผู้ชายเดินข้างนอก ซึ่งเปนที่ปลอดภัยจากยวดยาน และผู้คนน้อยกว่า โดยมิต้องคำนึงถึงว่า หญิงนั้นจะเดินทางขวาหรือซ้ายของชายในระหว่างที่เดินไปด้วยกัน เว้นไว้แต่ว่า หญิงมีความจำ

เปนหรือต้องการจะเดินข้างนอก เพื่อประโยชน์อย่างอื่น หรือเปนการปลอดภัยกว่า เช่น ทางข้างในสกปรกหรือฝนตกเฉอะแฉะ

เปนหน้าที่ของฝ่ายชายที่จะต้องนำหญิงนั้นข้ามถนน โดยมีหน้าที่ ๆ จะต้องรักษาความปลอดภัยให้แก่สตรีที่ไปด้วย ถ้าถนนนั้นมีรถราพลุกพล่าน ก็เปนหน้าที่ของฝ่ายชายที่จะต้องยื่นแขนให้ฝ่ายหญิงเกาะ และพาข้ามไปส่งจนถึงที่ปลอดภัย สุภาพบุรุษอังกฤษโดยมากเวลาพูดกับสตรีมักจะแสดงความอ่อนโยน เมื่อเจอผ่านหน้าโดยมากมักจะลุกขึ้นยืนแสดงกิริยาท่าทาง สุภาพ เปน การ ให้เกียรติ สมมุติว่านั่งกันเปนกลุ่มใหญ่ๆ มีสุภาพสตรีเข้ามาในกลุ่มนั้น เพื่อจะนั่งร่วมด้วย ฝ่ายชายมักจะลุกขึ้น และหลีกทางให้สตรีนั้นเข้าไปนั่ง และเมื่อสตรีนั่งเรียบร้อยแล้ว เขาจึงจะนั่งลงบนเก้าอี้ของเขา บางครั้งถึงกับช่วยเหลือนำเก้าอี้มาให้ และโดยมากฝ่ายชายเปนผู้นำเรื่องขึ้นทักทายปราศรัย แม้พบกันกลางถนนหนทางสตรีนั้นจะอ่อนอายุกว่าสักเล็กน้อย ฝ่ายชายก็มักจะเปิดหมวกให้ฝ่ายสตรีก่อน

การแนะนำผู้หญิงให้รู้จักกับชาย จะต้องนำชายไปหาหญิง ไม่ใช่นำฝ่ายหญิงมาหาชาย และในคำกล่าวแนะนำนั้น ก็ต้องกล่าวให้ได้ความว่า นำชายมาให้รู้จักกับหญิง นอกจากชายจะเปนผู้สูงศักดิ์ ในวงการสังคมถือเปนเด็ดขาดว่า จะกระดิกนิ้วเรียกผู้หญิงให้มาหาไม่ได้เปนอันขาด ถ้าต้องการจะพบเขาต้องเดินไปหา และถ้าหญิงนั้นมากับผู้อื่นซึ่งเปนผู้นำ ก็จะต้องขออนุญาตผู้นำนั้นเสียก่อน จึงควรจะเข้าไปสนทนาด้วยได้ อนึ่ง ถ้าหากมีการเต้นรำ ในระหว่างเต้นรำทั้งสองฝ่ายจะไม่เคียวหมากฝรั่ง อันเปนมรรยาทที่ไม่สุภาพเลย

การสูบบุหรี่ในหมู่ที่มีสุภาพสตรีปนอยู่ด้วย ถ้ามิใช่เปนห้องที่ใช้สำหรับสูบบุหรี่โดยฉะเพาะแล้ว ฝ่ายชายที่ต้องการสูบบุหรี่นั้น ควรจะต้องขออนุญาตจากทางฝ่ายสตรีเสียก่อนว่าเขาจะรังเกียจหรือไม่ และในการพ่นควันบุหรี่ ใช้พ่นอย่างธรรมดา ไม่ควรจะต้องพยายามหลีกการพ่นควันให้สูงจนเพดาน หรือพยายามบ้องควันหรือโบกควันมากเกินไป จนสังเกตได้ว่าดัด ถ้าจะทำให้เปนธรรม

ดาที่สุดก็กล่าวว่าสุภาพ คืออย่าสูบอัด สูบแต่น้อยและพ่นควันออกแต่น้อย และในระหว่างที่สนทนากับผู้หญิง ก็ไม่จำเป็นจะต้องควักผ้าเช็ดหน้าขึ้นมาปิดปากแล้วจึงพูด คนอังกฤษไม่สูบบุหรี่ในเวลากินข้าว จนกว่าจะได้รับอนุญาต ในมหาวิทยาลัยจะสูบบุหรี่ได้ต่อเมื่ออาหารจานสุดท้าย ซึ่งเปนของหวานหมดแล้ว และก่อนที่จะสูบมีระเบียบว่า ผู้ที่มีอาวุโสน้อยที่สุดต้องกล่าวขออนุญาตต่อท่านผู้เปนประธานนั้นเสียก่อน ข้าพเจ้าเคยได้รับคำบอกเล่ามาจากเพื่อนว่า มรรยาทในการสูบบุหรี่ของอังกฤษนั้น ไม่เหมือนกับรัสเซีย คือพวกรัสเซียนั้น อาหารเสิฟจานหนึ่ง แล้วก็สูบบุหรี่ได้ เมื่อพูดถึงเรื่องสูบบุหรี่ ควรทราบถึงมรรยาทในการขีดไม้ขีดไฟ คนอังกฤษไม่ขีดไม้ขีดไฟเหมือนกับเรา คือคนไทยเราขีดไม้ขีดไฟออกนอกตัว แต่คนอังกฤษขีดเข้าตัว ทั้งนี้คงเปนมรรยาทอันหนึ่ง เพราะเหตุว่าการขีดไม้ขีดไฟออกนอกตัวนั้น หัวไม้ขีดอาจจะกระเด็นไปถูกผู้อื่นได้ ฉะนั้นถ้าหากว่าเพื่อจะป้องกันคนอื่นได้รับความเสียหาย เขาจึงขีดไม้ขีดไฟเข้าตัวเสีย ซึ่งถ้าหากหัวไม้ขีดไฟหลุดกระเด็น เขาเปนผู้ขีดเองก็คงจะได้รับภัยนั้นเอง

การปอกผลไม้ วิธีปอกผลไม้ของอังกฤษกับของไทยไม่เหมือนกัน คนไทยเราถนัดปอก โดยจับมีดเอาคมออกนอกตัว แต่คนอังกฤษนั้น ต้องปอกโดยเอาคมมีดเข้าหาตัว ถ้าจะปอกแบบวิธีอังกฤษจะให้ถนัดแล้ว วิธีมีง่ายๆ คือเราจับด้ามมีดโดยกระชับในอุ้งมือให้แน่น และอย่าผืนมือ เกร็งมือ พยายามปอกสักสองสามครั้งก็จะเคย และการปอกผลไม้ ชาวอังกฤษปอกเปลือกหนา ๆ โดยไม่พยายามปอกให้บาง ๆ อย่างชนิดเรียกว่าเสียดายเนื้อ อย่างของเรา

คนอังกฤษชอบพูดกับแขกว่าเชิญตามสบาย (Make Your Self at home) ซึ่งแปลตามตัวก็น่าจะแปลว่าขอให้ทำตัวเหมือนกับอยู่บ้านของคุณเอง แต่ที่เขาพูดดังนี้ มิได้หมายความว่าเขาจะอนุญาตให้เราเข้าไปเดินย่ำย่ามในบ้านเขาได้ทั่วไป ซึ่งถ้าเป็นคนไทยแล้วเชื่อเชิญกันดังนี้ ก็หมายความว่าเข้าถึงกันครัวกันเลยทีเดียว แต่สำหรับคนอังกฤษแล้ว คำว่า Make Your Self at home หมายความแต่เพียงว่า ให้ถืออย่างเป็นกันเอง ชนิดที่จะ

เข้าไปในห้องอื่นๆเกินกว่าห้องรับแขกไม่ได้ นอกจากเขาจะได้เชื้อเชิญหรือมีกิจธุระจะเข้าไป

สตรีไทยโดยมากชอบใช้คำแทนชื่อตัวเองว่าหนู ๆ สำหรับคำไทยนี้น่ารัก แต่ถ้าจะใช้คำว่า หนู โดยแปลเป็นภาษาอังกฤษตรงๆแล้วไม่ได้ เพราะว่าหนูในภาษาอังกฤษกลายเป็นคำด่า ซึ่งหมายความว่าคนนั้นสกปรกและน่ารังเกียจ ไม่ควรเข้าใกล้ คำไทยกับอังกฤษไม่ค่อยตรงกันเป็นจำนวนมาก คำด่าของเราแรง ๆ แปลออกเป็นภาษาอังกฤษแล้วกลับเป็นคำชมเชย แต่ตรงกันข้าม คำด่าของอังกฤษอย่างแรงนั้น เกือบ ๆ จะมีน้ำหนักน้อยกว่าคำด่าภาษาตลาดของเรา คำด่าที่อังกฤษโกรธที่สุดนั้น คือคำว่า "ลูกผิดกฎหมาย" (English Bastard)

พูดถึงเรื่องมรรยาทของอังกฤษแล้ว ก็รู้สึกว่าดีงามน่าชม แต่ก็มีอยู่อย่างหนึ่งที่ข้าพเจ้ากลืนไม่ค่อยลงเหมือนกัน คือ คนอังกฤษชอบอ้างสิทธิอย่างไม่คำนึงว่าต่อใคร โดยมากได้แก่หญิงซึ่งอายุครบ ๒๑ ปี ถ้าหากว่าพ่อแม่จู้จี้ไต่ถามว่าออกไปเที่ยวที่ไหน กับใคร โดยมากมักจะเถียง

พ่อเถียงแม่ และมักจะกล่าวอ้างสิทธิว่าเขาอายุครบ ๒๑ ปี แล้ว พ่อแม่ไม่ต้องมายุ่งเกี่ยวกับเรื่องของเขา หรือถ้าอายุยังไม่ถึง ๒๑ ปี ก็มักจะเถียงพ่อเถียงแม่ว่า "ฉันรู้ว่าฉันต้องการอะไร" หรือว่า "ฉันโตพอที่จะรู้อะไรผิดอะไรถูก" หรือมักจะเถียงว่า "พ่อแม่ไม่ใช่ตัวของฉัน" การเถียงพ่อแม่ของเด็กอังกฤษนั้นมีมาก จนเกือบจะเรียกว่าเถียงไม่ตกฟาก ข้าพเจ้าเคยไปอยู่หลายบ้านเห็นเกือบทุกบ้านเป็นดังนี้ และก็เป็นธรรมเนียมของคนอังกฤษที่ไม่ค่อยจะเสียน้ำตาให้ลูกเต้า และแสดงตัวเป็นเพื่อนกับลูกๆ อย่างมาก ข้าพเจ้าเองชอบให้พ่อแม่แสดงตัวเป็นเพื่อนกับลูก แต่ประเพณีเราไม่อำนวย จนกระทั่งให้ลูกเล่นศีรษะพ่อแม่ได้ การเล่นศีรษะด้วยความรัก เช่นว่า มีผงติดศีรษะพ่อแม่ มาปัดให้หรือหวีผมให้ อย่างนี้น่าดู สำหรับคนไทยก็ไม่น่าเกลียดแต่เด็กอังกฤษเล่นเลยไปกว่านั้น คือ นอนอยู่ตักโกยทรายมาใส่หัว พ่อบอกอย่ากลับยิ่งเอาใหญ่ อย่างนี้ออกจะน่าเกลียดสำหรับคนไทย แต่คนอังกฤษก็ไม่ถือ

คนอังกฤษ ส่วนมากสนใจในเรื่องการเมือง ทั้งภายในและภายนอก และโดยมากมีความรู้พอที่จะพูดและให้ความเห็นในทางการเมือง เพราะเขาถือตัวว่าเขาเป็นเจ้าของบ้านเมือง และสิทธินั้นเขามอบให้แก่รัฐบาลเป็นผู้ใช้ ฉะนั้นในการวิพากษ์วิจารณ์กิจการบ้านเมือง เขาจึงถือว่าเขามีสิทธิและหน้าที่ที่จะต้องทำ ชาวนาชาวเขาอ่านหนังสือพิมพ์เป็นประจำเกือบทุกครัวเรือน เพราะฉะนั้นเองเขาจึงรู้เรื่องการเมืองได้ดีมาก และถ้าหากว่าเขาบังใจนิยมในพรรคการเมืองฝ่ายใด โดยมากก็มักจะฝักใฝ่อยู่ในกิจการของพรรคนั้น และสนับสนุนไปออกเสียงเลือกตั้งใช้สิทธิในทางการเมืองของเขาอย่างเต็มที่ การแสดงความเห็นในทางการเมืองนั้น มิใช่มีแต่ในไฮด์ปาร์ค เดี๋ยวนี้ระบาดไปทั่วตามถนนหนทาง ในตรอกในซอก ยกเก้าอี้มาแล้วยืนขึ้นพูด บางคนพูดดีก็มีคนฟังเป็นกลุ่มใหญ่ ๆ แต่บางคนพูดไม่เข้าเรื่อง คนมีฟังคนสองคน ก็ยังพูดอยู่ได้ตั้งชั่วโมงสองชั่วโมง ที่เขาพูดอยู่ได้เช่นนี้ทั้ง ๆ ที่ไม่มีคนฟัง และไม่มีตำรวจเข้าไปเกี่ยวข้องจับกุม ก็น่าจะเป็น

เพราะเขาถือว่า เมื่อคนรู้สึกอัดอั้นตันใจ ไม่มีทางระบายในทางไหนก็ให้แกไปบ่นตามตรอกตามซอก หรือตามสวนสาธารณะเสีย จะได้เบาอกเบาใจไม่คิดยุ่มย่าม เพราะเหตุว่าแม้ผู้คนจะไม่ฟัง ฟ้าดินก็คงจะได้ยินบ้าง อันเปนทางออกทางหนึ่งของนักการเมืองในประเทศอังกฤษ

การพูดที่ไฮด์ปาร์ค หรือตามตรอกตามซอก ในเรื่องเกี่ยวกับการเมืองนั้น ไม่ค่อยเคยปรากฏว่ามีการจับถือว่าผิดกฎหมาย ตำรวจก็ไปยืนอ้าปากฟังอยู่ แต่ก็ไม่เคยเข้าไปยุ่มย่ามห้ามปราม ตรงกันข้ามกลับไประแวดระวังมิให้ผู้พูดถูกขว้างปา หรือถูกทำร้าย เขามีกฎหมายแต่เพียงว่า ติชมการกระทำของรัฐบาลเปนสิทธิของประชาชน ปล่อยให้ว่าเข้าไป อย่าเอาเรื่องส่วนตัวมาว่าให้เขาได้รับความเสียหาย ต้องอับอายหรือเสียชื่อเสียงก็แล้วกัน ถ้าท่านไปประเทศอังกฤษแล้ว วันที่สนุกที่สุดในไฮด์ปาร์ค ก็คือคอนบ่าย ๆ ในฤดูใบไม้ผลิเปนต้นไป นักการเมืองไป

พูดเรื่องการเมืองโต้เถียงกันที่ ไฮด์ปาร์ค ตรงกันข้ามกับมาเบิร์ลอาร์ค ผู้คนนับจำนวนพันฟังคำปราศรัยของนักพูดที่เป็นนักการเมืองก็มี ไม่ใช่ก็มี ยืนบนม้าสูงๆ พูดตะโกนเรียกร้องความเห็นอกเห็นใจจากประชาชน ตำหนิติชมการกระทำของฝ่ายรัฐบาลและฝ่ายค้าน และเสนอข้อคิดเห็นให้แก่สภาและนักการเมือง ไปที่นั่นไม่เป็นการเสียประโยชน์เลย เพราะปรากฏว่ามีนักพูดดี ๆ ไปแสดงความคิดเห็นบ่อย ๆ และเป็นที่รวมบรรดานักพูด ของพรรคต่าง ๆ ให้แง่ความคิดเห็นในการบ้านเมืองอย่างเปิดอก แต่คนอังกฤษเป็นคนที่รู้หน้าที่ รู้ว่าอะไรควร ไม่ควร อะไรจะเป็นการเสียหายแก่ประเทศ เขาก็ไม่นำมาพูดมาวิจารณ์กัน แม้การโต้เถียงจะรุนแรงสักปานใด แต่ถ้าหากบ้านเมืองอยู่ในภาวะคับขัน เขาก็นับถือประโยชน์ส่วนใหญ่ของการบ้านเมืองมากกว่าประโยชน์ส่วนตัวเขาเอง การที่ทำตัวให้รู้จักหน้าที่ และทำตัวเป็นผู้ใช้สิทธิในโอกาส

ธันควรนี้ จึงทำให้ประเทศอังกฤษเจริญ รุ่งเรืองขึ้น สามารถปกครองเมืองขึ้นได้ จนเรียกกันว่า เปนประเทศที่พระอาทิตย์ไม่รู้จักตก

- ฮอลแลนด์ -

ชาวฮอลแลนด์ยังทราบซึ้งในไมตริจิตต์ของคนไทยเปนอันมาก เขารู้ว่าคนไทยได้ช่วยเชลยศึก ในคราวที่ทหารฮอลแลนด์มาถูกบังคับให้ทำทางรถไฟสายพะม่า ชาวฮอลแลนด์ยังไม่ลืม กล้วยน้ำว้า ข้าวต้มมัดที่คนไทยโยนให้เมื่อนั่งรถไฟผ่านไป....ตามโรงแรมใหญ่ๆ เมื่อคนไทยเข้าไปรับประทานอาหารแล้ว เขาจะชักธงไทยให้เปนเกียรติยศทันที

ข้าพเจ้าเข้าไปในประเทศฮอลแลนด์ครั้งที่ ๒ หลังจากที่ได้ดูงานศาลโลกในครั้งแรกตามที่ได้เล่ามาแล้วนั้น ในการเข้าไปครั้งที่ ๒ นี้ เป็นเรื่องของการดูงานศาลเด็ก หลังจากดูในประเทศอังกฤษเรียบร้อยแล้ว การเข้ามาในฮอลแลนด์ครั้งที่สองนับว่าเป็นทางการโดยได้มีการติดต่อกับทางราชการของประเทศฮอลแลนด์ผ่านทางกงสุลใหญ่ คือ มิสเตอร์ซัทมัน

ฮอลแลนด์หรือเนเธอร์แลนด์ ตามศัพท์ใหม่ที่เรียกกัน เป็นประเทศเล็กขนาดประเทศเบลเยี่ยม อาณาเขตด้านทิศใต้ติดต่อกับเบลเยี่ยม ทางทิศตะวันออกติดต่อกับเยอรมนี ทางเหนือและทางตะวันตกติดทะเลนอร์ธซี่ ตามประวัติแต่ครั้งโบราณเคยเป็นเจ้าผู้ครองประเทศเบลเยี่ยม ประเทศฮอลแลนด์มีเนื้อที่ราว ๑ ใน ๕ อยู่ต่ำกว่าระดับน้ำทะเล จึงถูกเรียกว่า โลว์คันทรี หรือเปอร์บาส์ ซึ่งแปลเป็นศัพท์ไทยว่า ประเทศที่มีพื้นที่ต่ำ มีกษัตริย์ผู้ครอง

ประเทศเปนสตรีเกือบตลอดมา การที่มีสตรีเปนผู้ครอง
ประเทศได้ก็โดยมีกฎหมายสืบสันติวงศ์ เปนชนิดที่ไม่ใช่
ซาลิคลอว์ Salic Law แม้ฮอลแลนด์จะเปนประเทศเล็ก
แต่มีผู้คนที่ฉลาดว่องไว มีการเดินเรือที่นับว่าอยู่ในแนว
หน้ามาตั้งแต่ในสมัยโบราณ ฮอลแลนด์จึงมีเมืองขึ้นใน
ทางตะวันออกนี้หลายเมือง หลายเกาะ และมีผู้คนที่ออก
มาทำการค้าขายทางตะวันออกนี้มาก แต่เนื่องด้วยกำลัง
เคยอ่อนแอลงไปครั้งหนึ่ง บรรดาเมืองขึ้นหลายเมืองจึง
ถูกยื้อแย่งไปโดยชาติที่มีกำลังมากกว่า ในที่สุดก็คงเหลือ
ชะวาเปนเมืองสุดท้าย และเมื่อครั้งหลังสงครามที่แล้วมา
ชะวาก็ได้อิสสระภาพไปเสียอีก การสูนย์เสียชะวาไปนี้
ฮอลแลนด์ได้ทุ่มเททั้งกำลังผู้คน และแสนยานุภาพที่มีอยู่
เปนอันมาก แต่โดยเหตุผลทางการเมืองระหว่างประเทศ
ฮอลแลนด์จึงจำเปนต้องให้อิสสระภาพแก่ชะวา การเสีย
ชะวาไปนี้ เปนการเสียซึ่งวัตถุดิบสำคัญไปเปนจำนวนมาก
ปฏิกิริยาอันนี้เห็นได้ถนัดจากการมีการจำกัดกาแฟขนใน
ประเทศฮอลแลนด์ ใครจะดื่มกาแฟในโรงแรมต้องเสีย

คูปอง และตามบ้านตามช่องจะซื้อกาแฟ ก็ต้องฉีกคูปอง เพราะชะวาเปนสวนกาแฟใหญ่ที่บ้อนกาแฟให้แก่ ฮอลแลนด์ มาตลอดกาลนาน

ดังได้กล่าวมาแล้วว่า ฮอลแลนด์มีพื้นที่ราบต่ำซึ่งต่ำกว่าระดับน้ำทะเลเปนจำนวนเนื้อที่มากมาย ถึงแม้สนามบินที่เมืองแอมสเตอร์ดัมเอง มีเครื่องบิน ๔ เครื่องยนต์จอดเรียงรายอยู่ในขณะข้าพเจ้าไปถึง ตั้ง๓๐-๔๐ เครื่อง มีทางวิ่งใหญ่หลายสาย และมีสถานีการบินใหญ่ ทำเปนอาคารหลายอาคารอยู่ในบริเวณนั้นก็ดี แต่ทั้งหมดก็ยังอยู่ใต้ระดับน้ำทะเล ซึ่งจะสังเกตเห็นได้ง่ายเมื่อได้ออกมาจากสนามบินแล้ว รถยนต์ที่นำข้าพเจ้าไปนั้น แล่นขึ้นสู่เนินสูงเพื่อขึ้นทางหลวง เมื่อขึ้นทางหลวงมาได้แล้ว จึงเห็นระดับน้ำในทะเลอันกว้างใหญ่ และเห็นระดับน้ำในคลองเต็มปรี่ได้ระดับกับถนนที่เดียว เมื่อรถแล่นออกไปไกลๆ ก็ยังเห็นน้ำในคลองใหญ่มีเขื่อนกันตลอด ถึงกับบางแห่งถนนที่รถยนต์วิ่งนั้นอยู่ต่ำกว่าระดับน้ำในคลองซึ่งมีเขื่อนกันนั้นเสียอีก เมื่อได้เห็นประจักษ์ดังนี้ ก็ทำให้

เป็นที่แน่ชัดว่า ฮอลแลนด์ชนะธรรมชาติ และเป็นเจ้าเหนือน้ำทะเล ซึ่งเป็นสิ่งมหัศจรรย์อันหนึ่ง สอบถามปรากฏว่า ที่ราบต่ำต่างๆนั้นฮอลแลนด์ได้ขุมเทกำลังทรัพย์ถมที่ราบลุ่มซึ่งแต่ก่อนเป็นทะเลสาบน้อยๆเป็นบึง ให้เป็นที่ราบขึ้นเพื่อประโยชน์ในการเพาะปลูก และส่วนใดที่เป็นทะเลแต่มีแหลมยื่นโอบไว้ ก็ปิดแหลมนั้นเสีย ถมที่นั้นขึ้นเพื่อทำประโยชน์ในทางกสิกรรมและอุตสาหกรรม ด้วยการใช้ความสามารถของนักวิทยาศาสตร์บวกกับช่างกลสร้างที่กั้นน้ำและเขื่อนน้ำได้ ใหญ่โตมโหฬาร เช่นที่ ซุยดาซี่เป็นต้น

เนื่องจากข้าพเจ้าเข้าไปในฮอลแลนด์เป็นทางการ จึงถูกต้อนรับอย่างหรูหรามาก ที่สถานีการบินนั้น มีผู้แทนของกงสุลใหญ่ไปต้อนรับอยู่ เมื่อลงจากเครื่องบินมาแล้ว ผู้แทนท่านกงสุล ใหญ่ ได้เข้ามาพบ และแจ้งให้ทราบว่าท่านกงสุลใหญ่ป่วยมาก เดินไม่ได้ จึงจัดให้ข้ามารับรองกับทั้งได้สั่งจดหมายของท่านกงสุลใหญ่ ซึ่งแสดงความเสียใจที่ไม่สามารถมารับได้ด้วยตนเอง ได้มอบให้เป็นหน้าที่ของผู้แทนผู้ถือหนังสือนี้ ที่สถานีการบินแอมสเตอร์

ดังนั้น ผู้แทนกงสุลใหญ่ได้ตกลงกับเจ้าหน้าที่ของฝ่ายฮอลแลนด์ไว้เรียบร้อยแล้ว ก่อนที่ข้าพเจ้าจะไปถึง ว่าจะมีต้องมีการตรวจค้นกระเป๋า หรือไต่ถามข้อเท็จจริงอะไรเกินไปกว่าที่จะดูพาร์สปอร์ต เมื่อเป็นดังนี้จึงนับว่าได้รับความสดวกในการที่เข้าไปในฮอลแลนด์ครั้งนี้เป็นอย่างมาก เมื่อออกมาจากสถานีการบินแอมสเตอร์ดัมแล้วผู้แทนกงสุลใหญ่ชี้แจงว่า ควรจะไปพักที่เมืองเฮกดีกว่า เพื่อประโยชน์ในการติดต่อกับทางราชการ และการดูงาน จึงตกลงพาข้าพเจ้าไปพักที่เชฟเฟนนิ่งเก้น อยู่นอกเมืองเล็กน้อย แต่ใกล้ทะเล สวยงามมาก ในวันนั้นเองทางราชการได้มีหมายกำหนดการให้ข้าพเจ้าเข้าพบรัฐมนตรีว่าการกระทรวงยุติธรรม ปลัดกระทรวง ผู้พิพากษาใหญ่ และเจ้าหน้าที่หลายแผนก เกี่ยวกับศาลเด็ก เมื่อถึงเวลาตามนัดหมายได้มีรถของรัฐบาล ๒ คันคนขับรถแต่งตัวเต็มยศคิดเหรียญตรานำข้าพเจ้าไปยังกระทรวงยุติธรรม และตรงเข้าไปในห้องประชุม ซึ่งที่นั่นเป็นที่ประชุมของคณะรัฐมนตรี ข้าพเจ้ามิได้คาดว่าจะมีการต้อนรับ และจัดเป็นทางการหรู

หราถึงขนาดนั้น ในชั้นแรกรู้สึกอึดอัดเพราะมิได้เตรียมตัวที่จะต้องเข้านั่งประชุมเบ่นพิธี แต่อย่างไรก็ดี งานการและความรู้ที่ได้รับจากอังกฤษเปนทุนอยู่ จึงสามารถทำให้แสดงความคิดเห็นในที่ประชุมนั้นได้อย่างน่าพอใจ รถของรัฐบาล ๒ คันนั้น ทางราชการได้มอบไว้ให้ใช้ตามใจสมัคร และได้ให้เจ้าหน้าที่ของกระทรวงยุติธรรมซึ่งมีตำแหน่งเปนหัวหน้ากองมาคอยให้ความสดวกในการงานและท่องเที่ยวดูสภาพสถานะการณ์บ้านเมืองได้อย่างสดวกและรวดเร็ว โดยต้องไปในที่ต่าง ๆ เกือบจะเรียกได้ว่าทั่วประเทศฮอลแลนด์ บางวันต้องนั่งรถไปไกล ๆ ถึง ๒๐๐ กิโลเมตร

ชาวฮอลแลนด์เปนคนสุภาพเรียบร้อยมาก ทั้งกิริยาวาจาและอัธยาศัยดี เวลาทักทายปราศรัยซึ่งกันและกันนั้น เขาต้องเปิดหมวกก่อน และตลอดเวลาที่พูดเขาไม่สวมหมวก คงยึนถือหมวกสำรวมกิริยาอยู่ดังนั้น การสัมผัสมือกัน รู้สึกว่าเปนการจริงจัง บีบแน่นและไม่คลายเปนเวลานาน เวลาพูดจากันจะคาบบุหรี่อยู่หรือคาบไปป์ไม่ได้

คนฮอลแลนด์พูดภาษาอังกฤษกันมากและคล่องแคล่ว สำบัดสำนวนในการพูดดีมาก

น่าสงสารคนฮอลแลนด์มากที่เดียว ข้าพเจ้าได้ฟังเหตุการณ์ในตอนสงครามครั้งที่แล้ว ระหว่างที่ถูกยึดครองโดยเยอรมนี ในฤดูหนาวอาหารก็ไม่พอ นมและเนย ซึ่งผลิตได้ในเมืองต้องถูกส่งออกไปเลี้ยง กอง ทหาร และคนเยอรมันหมด ถ่านหินที่มีใช้อยู่บ้างก็ถูกขนเอาไปใช้ในเยอรมนี ฉนั้นสิ่งที่จะให้ความอบอุ่นได้ในฤดูหนาวก็คงมีแต่ใบไม้ และกิ่งไม้แห้ง ๆ ข้าพเจ้าเคยเห็นมีสวนสาธารณะสวยงามอยู่แห่งหนึ่ง ภาย ใน ตัวเมืองเฮกนี้ แต่เมื่อไปคราวนี้เห็นสวนนั้นโล่งเตียนไปหมด เมื่อผ่านสวนนั้นไป จึงได้สอบถามผู้แทนกงสุลใหญ่ ได้ความว่า ในฤดูหนาวปีที่ ๒ ของการยึดครองโดยเยอรมัน ชาวเมืองต้องไปตัดเอาไม้ในสวนนี้มา ก่อไฟเพื่อความอบอุ่นภายในบ้าน ไม่ถึง ๒ เดือนเท่านนสวนนี้ก็ราบไป แต่ยังพบสวนเล็ก ๆ อีกสวนหนึ่งอยู่ในสภาพเดิม สอบถามจากผู้แทน กงสุลใหญ่ได้ความว่า ในสวนเล็กสวนนั้นเป็นที่ตั้งของบ้อมปืน

เยอรมัน ซึ่งเยอรมันใช้ต้นไม้เป็นที่กำบังการสังเกตจากทางอากาศของฝ่ายสัมพันธมิตร ต้นไม้จึงยังคงยืนต้นอยู่ได้ มิฉนั้นแล้วชาวเมืองก็คงต้องเข้าไปตัดเอามาเป็นฟืนก่อไฟในฤดูหนาวเช่นเดียวกัน

เมื่อก่อนสงคราม ความบิบค้น ในประเทศเยอรมนีต่อชนชาติยิวนั้นมีมากเหลือที่จะพรรณนา ชนชาติยิว จึงหลั่งไหลกันเข้ามาพักพิงอยู่กับฮอลแลนด์ เป็นจำนวนเกือบแสน แต่เมื่อเยอรมันรุกเข้ามาปกครองฮอล แลนด์ได้ บรรดายิวทั้งหลายได้ถูกจับไปขังไว้ในค่าย และบางคนถูกฆ่าตายทันทีในฮอลแลนด์นั้น จำนวนชนชาติยิวที่หายไปประมาณ ๓ หมื่นคนเศษ และถ้าพูดถึงเหตุการณ์ตอนนี้แล้ว ชาวฮอลแลนด์ยังไม่ลืมเหตุการณ์นั้นเลย

ฮอลแลนด์มีพลเมืองทั้งหมด ๘ ล้านคน มีเนื้อที่เล็กนิดเดียว เมืองที่มีอุตสาหกรรมเช่นแอมสเตอร์ดัม ซุตเฟ็น จึงมีพลเมืองหนาแน่นมาก พลเมืองส่วนมากใช้จักรยาน ในจำนวนพลเมืองทั้งหมด ๘ ล้านคนนั้น มีผู้ที่ใช้จักรยานประจำถึง ๕ ล้านเศษ ราษฎร นักเรียน ตำ-

รวจ ทนายความ และผู้พิพากษา ก็ใช้จักรยานทั้งนั้น ในเวลาเช้าจะเห็นจักรยานเต็มถนน เปนหมู่ใหญ่ๆ หมู่ละหลายร้อยคัน ส่วนรถยนต์นั้นมีจำนวนน้อยมาก จักรยาน ๒ ล้อขับขี่กันได้เปนระเบียบอย่างดี เด็ก ๕—๖ ขวบ ก็ขี่จักรยานได้ คนแก่อายุ ๖๐ - ๗๐ ก็ขี่จักรยาน ในเขตต์เทศบาลการจราจรนับว่าดีเลิศ และดีกว่าประเทศทั้งหลายที่ได้ผ่านมาแล้ว ความเปนระเบียบในการไปมานั้นดียิ่ง ถนนใหญ่ ๆ จัดมีทางเท้าทางจักรยานและทางรถยนต์ แบ่งเปนส่วนสัดไปทางหนึ่งมาทางหนึ่ง กับมีถนนใหญ่ ๆ แบบโอโตสตราสสายใหญ่ ๆ แล่นทั่วประเทศ มีผู้ยืนยันว่าการทาง การจราจรของฮอลแลนด์นั้นดียิ่งกว่าประเทศใดๆ ในภาคพื้นยุโรป

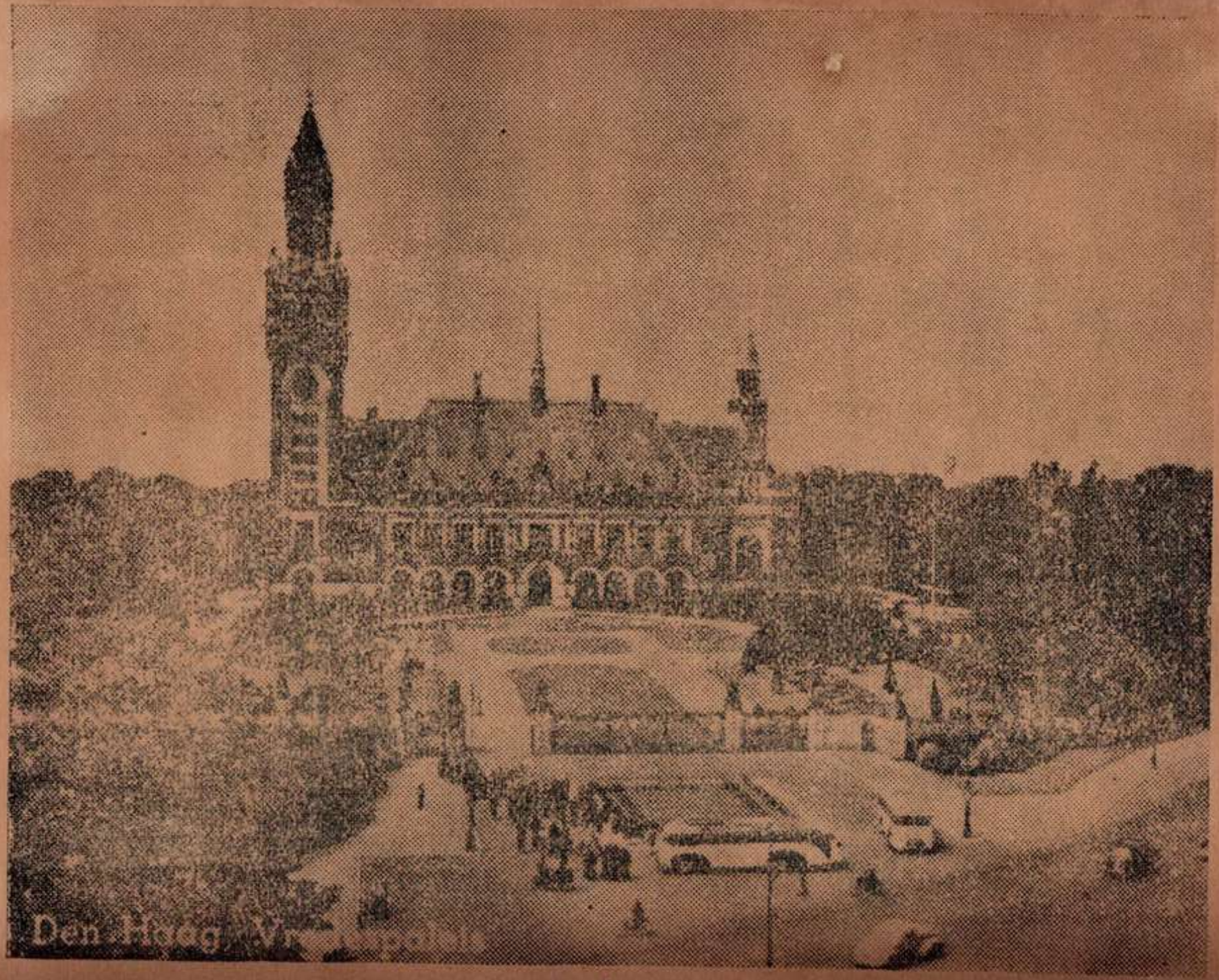
เมื่อจักรยานเปนหมู่ใหญ่ ๆ ใช้เปนพาหนะในการไปทำการงานกันมาก แต่บนถนนหนทางไม่เห็นมีจักรยานจอดอยู่เลย จึงทำให้เกิดสงสัยว่า จักรยานนั้นหายไปอย่างไร ข้อสงสัยนั้น ท่านผู้แทนกงสุลใหญ่ได้นำข้าพเจ้าไปยังสถานที่หลายแห่ง ซึ่งเปนที่เก็บจักรยาน มองบนพื้นดินไม่เห็น

แต่เขามีช่องลงไปใต้ดิน ภายในช่องนั้นเก็บจักรยานได้นับจำนวนพัน ๆ ก็มี และมีช่องประจำตัวไว้ ช่องของใครของมัน ไม่สับสนปนกัน และไม่ต้องให้ตั๋วหรือบัตรแสดงการเป็นเจ้าของ เวลาขี่ไปทำงาน ก็ไปหาสถานีเอาจักรยานเข้าเก็บแล้วขึ้นไปทำงาน ตอนเย็นเลิกจากงานแล้วก็ไปในช่องซึ่งเป็นที่เก็บจักรยาน เอาจักรยานของตัวขี่กลับบ้านดังนี้ ไม่เคยปรากฏมีจักรยานใครหายเลย

ฮอลแลนด์มีมหาวิทยาลัยดี ๆ หลายมหาวิทยาลัย ในเฮกก็มี ในเมืองแอมสเตอร์ดัม เมืองซุตเฟ็น และเมืองดอเร็ช ก็มีมหาวิทยาลัยทางกฎหมาย เมืองเดล—ลอฟท์มีมหาวิทยาลัยการก่อสร้าง การศึกษาของฮอลแลนด์นับว่าอยู่ในชั้นดีเยี่ยม เพราะปรากฏว่าคนที่ทำการงานในห้างร้านก็ดี ทำราชการก็ดี ล้วนแต่ได้ดีกรีชั้นมาสเตอร์หรือชั้นดอกเตอร์เป็นส่วนมาก ดีกรีทางกฎหมายผู้ที่จะมาเป็นผู้พิพากษาหรือทนายความได้ต้องเป็นชั้นมาสเตอร์เป็นอย่างน้อย และมีจำนวนมากที่ได้ชั้นออนเนอร์โดยทางราชการยกย่องให้ได้เงินเดือนเป็นพิเศษ และแปลกยิ่งกว่านั้นก็คือว่า ถ้าบุคคลใดได้ดีกรีชั้นมาสเตอร์แล้วในการเซ็นชื่อหรือเรียกกันนั้น เขาต้องใส่คำว่ามาสเตอร์ไว้ข้างหน้าทนายความคนหนึ่งเป็นสตรีได้มาเยี่ยมข้าพเจ้าที่โรงแรมที่ข้าพเจ้าพัก ในนามบัตรของเขา เขาใส่ว่ามาสเตอร์นำหน้าชื่อ ที่แรกคิดว่าเป็นผู้ชาย แต่เมื่อเขาบ่รากฏตัว

กลับเปนผู้หญิง ตอนหลังจึงเข้าใจ ว่าเปนธรรมเนียม ของเขาที่จะต้องใส่เกียรติ์นำหน้าไว้ ไม่ใช่เขียนติ์กรี เอ็ม.เอ. ต่อท้ายอย่างแบบสากล

พึงเสียงคนพูดทำให้คิดไปว่าฮอลแลนด์นมภาษาละ-ม้ายไปทางเยอรมัน เพราะปนประเทศที่ติดต่อ กัน แต่สังเกตเห็นภาษาพื้น ๆ ทั่วๆไป เปนคำคล้ายอังกฤษเปนส่วนมากเช่นคำว่า ซิกกาแลต ซึ่งแปลว่าบุหรี่ ฮอลแลนด์เรียกว่า ซิกกาแลตเต็น คำว่าทอยเล็ท ซึ่งแปลว่าห้องน้ำ ภาษาฮอลแลนด์เรียกว่า ทอยเล็ท เต็น บ้านภาษาอังกฤษว่าเฮาส์ ฮอลแลนส์เรียกว่าเฮ็ยส์ ท่านผู้แทนกงสุลใหญ่พูดภาษาอังกฤษได้คล่องแคล่ว เขายืนยันว่าในฐานะเปนคนฮอลแลนด์ การเรียนภาษา อัง กฤษกับเยอรมันนั้น เขารู้สึกว่า เรียนภาษาอังกฤษ ได้ง่าย กว่าภาษาเยอรมัน แต่ข้าพเจ้ารู้สึกว่าคน ฮอล แลนด์ พูดผสม กัน เปน ส่วน มาก เช่นเขาจะพูดว่าที่นี่ถูกระเบิดด้วย เขาพูดว่า ดิส วีอส์บุมบ์ ทู ที่จริงคำว่า "บุมบ์" นั้นควรจะพูดว่า "บอมบ์ค" แต่เอาสำเนียงฮอลแลนด์เข้า มาใช้ จึงเปนบุมบ์ไป

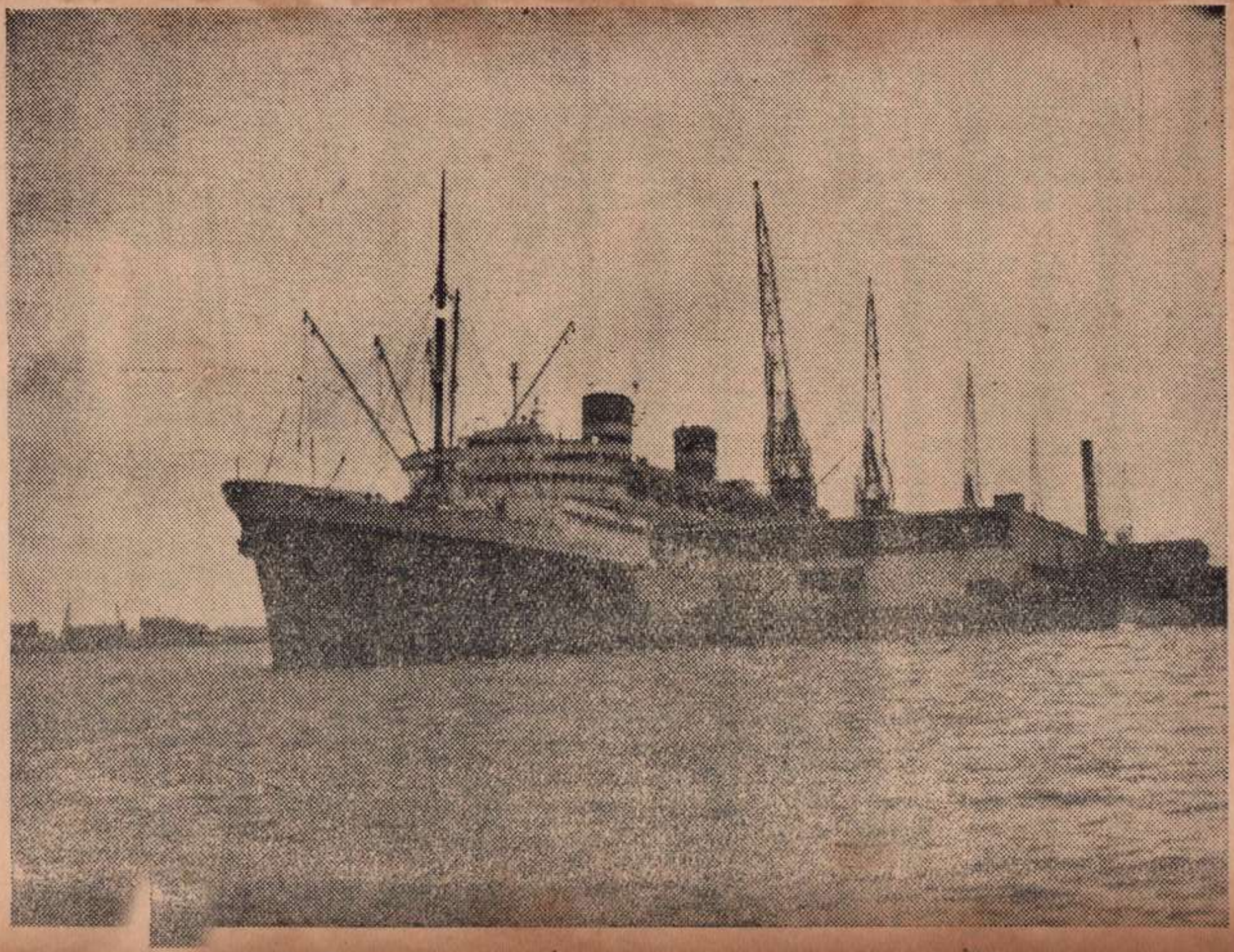
ศาลโลกที่กรุงเฮก

ที่กรุงเฮกนั้น ถูกกระทบกระเทือน โดยสงครามน้อยมาก น่าจะเปนเพราะเหตุว่าเปนเมืองที่ตั้งของศาลโลก มีความศักดิ์สิทธิอยู่บ้างไม่มากก็น้อยและไม่ใช่เปนเมืองอุตสาหกรรมทำเครื่องสงครามอะไร เยอรมันจึงยอมละไว้ให้ แต่น่าเสียดายที่เฮกไม่ถูกบอมบ์จากเยอรมันกลับมาถูกบอมบ์โดยฝ่ายสัมพันธมิตรหลายแห่ง และร้ายแรงที่ร้ายก็คือว่า สัมพันธมิตรต้องการบอมบ์ตึกใหญ่แถวหนึ่ง ซึ่งเยอรมันใช้เปนที่ทำการ แต่ด้วยหลงเข้าใจผิดหรืออะไรสักอย่างหนึ่ง ไปบอมบ์เอาตึกข้างเคียงเสียราบไปหมด เปนเหตุให้ผู้คนจำนวนมากล้มตาย ชาวฮอลแลนด์ไม่โทษสัมพันธมิตรเลย ไปโทษเคราะห์กรรมที่ทำให้เกิดความเข้าใจผิดดังนั้น ศาลโลกที่ตั้งอยู่ในกรุงเฮกนั้นเปนอาคารที่สวยงามมาก หน้าตัวอาคารมีสนามหญ้าและสวนดอกไม้สลับสีน่าดู ภายในประดับประดาด้วยภาพเขียนของผู้มีชื่อเสียง เขียนติดกำแพงและเพดาน มีห้องประชุมของผู้พิพากษา ในห้องนั้นมีงาช้างคู่ใหญ่คู่หนึ่ง ซึ่งประเทศไทยเราได้ส่งไปไว้เปนที่ระลึกในฐานะเปนสมาชิก ห้องพิจาร-

ณาในศาลทำวิจิตรพิศดาร ตรงทางขึ้นมีเครื่องหมายแห่งความยุติธรรม คือหญิงบีดตาถือตราชูตั้งสง่าอยู่

ส่วนรอตเตอร์แดมนั้นเปนเมืองอุตสาหกรรมใหญ่และเปนเมืองต่อเรือ บ้านเมืองราบไปมากทีเดียว เยอร-มันบอมบ์รอตเตอร์แดมหลังจากที่ฮอลแลนด์ยอมเบ็ดเมืองให้แล้ว เวลานี้ยังสร้างแทนไม่เสร็จ เพราะเสียหายมากมายเกินไป การที่เยอรมันไปบอมบ์รอตเตอร์แดมหลังจากฮอลแลนด์ได้ประกาศเบ็ดเมืองนั้น คนฮอลแลนด์ว่าเยอรมันขู่ขวัญชาวฮอลแลนด์ให้ยอมแพ้ทั้งเมือง ไม่ใช่แต่รัฐบาลประการหนึ่ง และอีกประการหนึ่งรอตเตอร์แดมเปนเมืองใหญ่มีการอุตสาหกรรมมาก ซึ่งทำลายเสียก่อนที่วัตถุแห่งอุตสาหกรรมจะหลุดออกทะเลไปก่อนเยอรมันเข้าครอง

ในเมืองรอตเตอร์แดมมีของที่น่าสนใจเกี่ยวกับการอุตสาหกรรมต่อเรือมาก มีอู่เรือใหญ่ๆ และอู่ลอยสำหรับซ่อมแซมเรือเดินสมุทร เห็นเรืออังกฤษหลายลำอยู่ในอู่ลอย ในเมืองรอตเตอร์แดม ฮอลแลนด์มีเรือรบ และเรือบรรทุกเครื่องบินจอดอยู่ในอ่าวหน้าเมือง คนธรรมดาสน

ท่าเรือเมืองแอมสเตอรแดม ซึ่งต่อไปธรงเทพ ฯ เราอยากให้เป็นเช่นนี้บ้าง

ใจการเดินเรือและกิพากการแข่งเรือใบมาก และมีถนนลอดใต้ทะเลจากฝั่งหนึ่งของอ่าวไปยังอีกฝั่งหนึ่ง ทำเปนอุโมงค์ลอดใต้ทะเลนั้น ภายในอุโมงค์มีไฟฟ้าสว่างไสว

ส่วนเมืองแอมสเตอร์แดม ซึ่งเปนเมืองท่าเหมือนกัน มีอู่เรือใหญ่ๆอยู่หลายอู่ หน้าเมืองมีป้อมโบราณ ทำสวยงาม กับมีตึกรามเก่าแก่ รัฐสงวนรักษาไว้เปนโบราณวัตถุ ภายในตัวเมืองมีคลองถึง ๔๙ คลอง และสพานข้ามคลองที่ทำแบบแปลกๆ ถึง ๕๐๐ สพาน ระดับน้ำในคลองนั้นคงที่เสมอ เพราะเขามีที่ระบายน้ำอย่างดี สถานีรถไฟของเมืองนี้ใหญ่โต หน้าสถานีเปนแม่น้ำ มีเรือนำเที่ยวจอดเรียงรายหลายสิบลำ การเที่ยวเรือในแอมสเตอร์แดมนี้ ได้เห็นเมืองเกือบทั่ว เพราะเรือจะนำไปคลองเล็กคลองน้อย และออกทะเล กับมีผู้อธิบายว่าตึกที่สำคัญๆ ที่ผ่านมานั้นมีประวัติอย่างไร

ฮอลแลนด์มีชื่อเสียงในทางเครื่องเคลือบสีน้ำเงินแก่ ทำภาชนะต่าง ๆ เช่น ถ้วยชาม กระเบื้องหน้าเตาไฟในบ้าน ถ้าพิเคราะห์ดูเครื่องเคลือบของฮอลแลนด์ที่ดีแล้ว จะเห็น

ความชั้งของน้ำยานั้นได้ถนัด และสีไม่ตก นอกจากเครื่องเคลือบแล้วฮอลแลนด์มีเหล้ายิน มีชอเสียงหลายยี่ห้อ เช่น โบลส์ และฟลีอคั้นเปนต้น

ฮอลแลนด์ได้รับความช่วยเหลือ ตามแผนการณ์มาร์แชล เพื่อมาบำรุงการบ้านเมืองมาก ในการทำการทดน้ำ การทำอุตสาหกรรม ฮอลแลนด์ก็ได้ใช้เงินจำนวนน

ผ่านไปตามนอกเมือง จะเห็นสิลม(Windmill)ของฮอลแลนด์เปนระยะๆ ไม่ใช่รักษาไว้เพราะเปนของแปลก แต่ยังคงใช้อยู่สำหรับการทำนา เช่นสูบน้ำเข้านา หรือโม่แป้ง สิลมในฮอลแลนด์นั้น เปนสัญญลักษณ์ของประเทศ ถ้าใครไปประเทศฮอลแลนด์แล้ว จะอดไปชมสิลม ซึ่งตงระเกะระกะตามทุ่งนาใหญ่ๆมิได้เปนอันขาด ในยามเย็นถ้านั่งรถไฟผ่านไปในทุ่งใหญ่ๆ แล้ว การเห็นสิลมตั้งตระหง่านอยู่กลางทุ่งเปนแถวเปนแนว ใบพัดของสิลมหมุนวนเวียนอยู่อย่างช้าๆ ย่อมทำให้ระลึกถึงร่างของชาวฮอลแลนด์ที่สูงใหญ่ และมีกริยาวาจาเรียบร้อยละมุนละไมเปนอย่างยิ่ง ถ้าพูดถึงสิลมแล้ว ก็น่าจะกล่าวกันไปกับรองเท้าไม้ ซึ่งเด็ก

สีลม – อยู่กลางเมือง

และหญิงชาวฮอลแลนด์ใส่กันเปนประจำ แต่รองเท้าไม้ของฮอลแลนด์ ไม่ใช่ทำเปนรูปเกี๊ยะ หรือรองเท้าไม้ของจีน แต่ทำเปนรูปรองเท้าชูหนาเทอะทะ ส่วนบนปิดหลังเท้า และมีซ่น รูปร่างใหญ่โต ไม่น่าจะใส่เดินถนนกันได้ คล่องแคล่ว แต่คนโดยมากก็ใช้กันเปนประจำ ข้าพเจ้าไปดูตามเรือกสวนไร่นา เขาก็ใส่รองเท้าไม้นี้ทำนาอย่างกระฉับกระเฉง รองเท้านี้ภาษาอังกฤษเรียกว่าคล็อก คล็อกนี้โดยปกติใช้สำหรับหน้าฝน

เมือง Delft อ่านว่า เดลลอฟท์ เมืองนี้มชื่อเสียงในทางการศึกษาและอุตสาหกรรม เปนที่เกิดของ ฮูโก โกเตียส นักกฎหมายลือชื่อของโลก มีอนุสสาวรีย์ใหญ่อยู่หน้าโบสถ์แห่งหนึ่งในกลางเมืองเดลลอฟท์ โบสถ์นี้เปนโบสถ์ที่มชื่อเสียง มีระฆังหลายร้อยลูก เวลาตียาม เสียงระฆังไพเราะเปนเพลงกังวาลไปทั่วเมือง ตรงข้ามกับโบสถ์นั้นเปนที่ทำการประมูลเหล้ายินที่ผลิตในประเทศฮอลแลนด์ ย่านนั้นจึงนับเปนย่านสำคัญของเมืองเดลลอฟท์

เมืองเดลลอฟท์มีมหาวิทยาลัยสถาปนิก ที่มชื่อเสียง

และมีโรงงานทำยีสท์ และทำเพนิซิลินใหญ่อยู่โรงหนึ่ง ท่านผู้แทนกงสุลใหญ่ได้เล่าให้ฟังว่าโรงงานนี้ เปนโรงงานที่ทำเพนนิซิลินแข่งขันกับเพ็นนิซิลินของอเมริกา ในประเทศภาคพื้นยุโรป ใช้เพ็นนิซิลิน ของโรงงานนี้มาก แต่เท่าที่ข้าพเจ้าทราบมา ยังมิได้มีการส่งเข้ามาขายในประเทศไทย

โบสถ์เอียง ซึ่งนับว่าเปนของแปลกประหลาดชิ้นหนึ่งของโลก ตั้งอยู่อีกด้านหนึ่งริมแม่น้ำ โบสถ์นี้เอียงอย่างเห็นได้ถนัดและน่ากลัวล้มมาก เปนโบสถ์ที่ใหญ่ ถ้าหากว่าล้มลงมาวันใด บริเวณนั้นคงแหลกลาญไปหมด เพราะโบสถ์นี้อยู่สูนย์กลางของเมือง ล้อมรอบไปด้วยตึกรามบ้านช่อง และวัตถุโบราณอื่น ๆ อีกหลายชิ้น

นอกจากเมืองเดลดอฟท์แล้ว ฮอลแลนด์ยังมีเมืองที่น่าดูอีกหลายเมือง เช่น เมืองยูเทรคท์ ซึ่งเปนเมืองอุตสาหกรรมหนัก ตั้งอยู่เกือบสูนย์กลางของประเทศฮอลแลนด์ เปนเมืองชุมทางจากเหนือลงมาใต้ และจากตะวันตกไปตะวันออก มีลำน้ำหลายสาย ผ่านเฉียดยูเทรคท์เข้า

ภาพถ่ายเก่าของ ม.ล. ปุย ลดาวัลย์

ไป ที่เมืองอูเทรคท์ มีมหาวิทยาลัยทางกฎหมาย และอักษรศาสตร์ที่มีชื่อเสียงด้วย ใกล้ๆ เมืองอูเทรคท์ มีป้อมปืน.รียงรายอยู่เป็นจำนวนมาก แต่ชาวฮอลแลนด์เห็นป้อมปืนเหล่านี้ไร ก็ยังไม่วายเสียดายที่ป้อมปืนเหล่านี้ ไม่ได้คำรามเอาเยอรมันเลย แม้แต่นัดเดียว เพราะปรากฏว่าเยอรมันอ้อมมาทางอื่นเสีย ป้อมปืนนี้อยู่หลังลำน้ำที่ขุดไว้กันการลุกของเยอรมัน ดังนั้นการสร้างป้อม และขุดคลองนั้น จึงไม่ยังประโยชน์ในการป้องกัน คราวสงครามครั้งที่แล้วแต่อย่างใด

ในการดูงานนี้ ทางรัฐบาลฮอลแลนด์ได้ให้โอกาศแก่ข้าพเจ้าที่จะท่องเที่ยวไปตามหัวเมืองต่างๆ ที่มีงานเกี่ยวกับศาลเด็ก บางวันข้าพเจ้านั่งรถไกลถึง ๒๐๐ กิโลเมตร และกลับในวันเดียวกันนั้น โดยเลือกทางไปและกลับไม่ซ้ำกัน การไปนั้นได้ผ่านนา ป่าเนินมากมาย ในฮอลแลนด์ไม่ค่อยมีภูเขา ดังนั้น แม้แต่เนินเขาก็เรียกว่าภูเขา รู้สึกว่าเขาของเขานั้นเตี้ยมากทีเดียว และเป็นเขาที่ทำประโยชน์

ได้โดยมีป่าสน และต้นสนนั้นใช้ทำประโยชน์ได้หลายประการ ข้าพเจ้าไปถึงป่าสนใหญ่ป่าหนึ่ง เพิ่งถูกลมสลาตันใหญ่พัดผ่านไป ก่อนข้าพเจ้าไปถึงประเทศฮอลแลนด์สัก ๒ วัน จึงเอารถยนตร์ลัดเลาะเข้าไปถึงป่าที่ถูกลมสลาตันนั้น เห็นต้นสนหลายหมื่นต้นล้มระเนระนาด กิ่งใหญ่ ๆ หักขาดสบั้นเปนทางตามที่ลมสลาตันผ่านไป สนใหญ่ที่ใช้การได้แล้วจะตัดในปีนั้นถูกถอนขนมาทั้งราก ข้าพเจ้าเกือบไม่เชื่อว่ากำลังลมสลาตันจะแรง ถึงกับหักลำต้นไม้ใหญ่ เช่นต้นสนนี้ได้ ต้นสนขนาดเล็กที่ยังตัดใช้การไม่ได้ ได้รับความเสียหายหลายหมื่นต้น คำนวนค่าเสียหายตามที่ผู้แทนกงสุลบอกนั้น หลายล้านกิลเดอร์

เมืองที่ผ่านไปโดยมาก แม้จะเปนเมืองเล็ก แต่ละเมืองก็มีโบสถ์งาม ๆ อยู่เกือบทุกเมือง เช่นที่เมืองซุดเพ็น เมืองอะเมอรองเก็น แม้จะเปนเมืองไม่ใหญ่เท่าใดนัก เขาก็มีโบสถ์ใหญ่ มีช่อพ้าสลักเปนลวดลายแบบโบราณอย่างงดงาม แสดงให้เห็นว่า ในครั้งโบราณนั้นฮอลแลนด์ได้เคยทุ่มเทเงินลงไปในทางศาสนาไม่น้อยทีเดียว

การช่างของฮอลแลนด์ การเขียนภาพของฮอลแลนด์ก็นับว่าขึ้นชื่อมาแต่โบราณ ชื่อของVandykeซึ่งฮอลแลนด์อ้างว่าเป็นดัชท์นั้น ยังคงทิ้งฝีไม้ลายมือในการเขียนภาพไว้อยู่จนบัดนี้ และภาพเขียนของ Vandyke จำนวนมากก็ยังถูกแขวนอยู่ในพิพิธภัณฑ์เมืองต่อนต่อน

บรรดาประเทศที่ผ่านไป ๖ ประเทศนั้น ฮอลแลนด์เปนประเทศที่ค่าครองชีพถูกที่สุด คือโรงแรมวันหนึ่งชั้นไม่เกิน ๓ ปอนด์ ชั้นกลางปอนด์เศษก็อยู่ได้สบาย ยิ่งกว่านั้นยังแถมอาหารเช้าอย่างเต็มยศเสียอีกด้วย คือมีทั้งเนยแท้ ชา นม ไส้กรอก แยม ไข่ไก่ หมูเบคอน และมีขนมปังหวาน จะเรียกมาอีกเขาก็ไม่ว่า แต่เท่าที่เขาให้มานั้นก็รับประทานไม่หมด เขามีนมเนยเหลือเฟือ รับประทานเท่าใดก็ไม่จำกัด ผู้คนจึงอ้วนท้วนแข็งแรงหน้าตาแดง เนยเทียมที่เรียกว่ามาการีนกลับหายาก นับว่าฮอลแลนด์อุดมสมบูรณ์ในเรื่องอาหารที่สุด เนื้อเขาก็มีเอง ไข่มีเอง หมูมีเอง ผักหญ้ามีบริบูรณ์ เสื้อผ้าทั้งที่สำเร็จรูป และที่เปนพับ ๆ นั้นมีมากมาย เครื่องขนสัตว์ผลิตได้ในเมือง เครื่องนุ่งห่มถูกทั้งของบุรุษและสตรี หยูกยาก็บริบูรณ์ ฮอลแลนด์มีอุตสาหกรรมทำร่มสตรีขึ้นหน้าขึ้นตามาก ในอังกฤษเองยัง

ต้องซื้อไปจากฮอลแลนด์ ร่มของสุภาพสตรีชนิดที่พับใส่กระเป๋าได้ทำที่ฮอลแลนด์ แข็งแรงและสวยงาม ถูกกว่าทำในประเทศใด ๆ คันหนึ่งราคาไม่ถึง ๑๐๐ บาท ถ้าเดวกว่านี้ราว ๘๐ บาทก็มี

ฮอลแลนด์ยังมีโรงหญิงนครโสเภณีอยู่ แต่ถูกไล่ไปอยู่ในถนนเล็ก ๆ มืด ๆ ค่าผ่านประตูนั้น ๑๐ กิลเดอร์เป็นชั้นธรรมดา ๕๐ กิลเดอร์เป็นชั้นสูง (๑๐.๖๓ กิลเดอร์ เท่ากับ ๑ ปอนด์) รู้สึกว่าคนฮอลแลนด์ก็ยังรู้สึกละอายเหมือนกันว่ายังมีของอย่างนี้อยู่ แต่ข้าพเจ้าลืมสอบให้ได้ความแน่ว่า ต้องจดทะเบียน หรือว่าเป็นสิ่งที่ทำกันลับ ๆ

ขอเล่าเพิ่มเติมอีกหน่อยว่า การจราจรของฮอลแลนด์จัดเป็นระเบียบดีที่สุด ไฟจราจรกลางถนนไม่มี แต่มีเสาริมถนน กับมีไฟเล็ก ๆ ริมบาทวิถีอยู่ตรงกันข้าม สำหรับให้สัญญาณว่าคนเดินเท้าจะข้ามได้หรือไม่ การจราจรดังนี้มาเห็นอีกทีที่สวิตเซอร์แลนด์แต่น้อยกว่า และทุก ๆ ประเทศการข้ามถนนผู้คนจะข้ามตามชอบใจไม่ได้ จะต้อง

ข้ามที่ ๆ มีเส้นขาวขีดไว้ ในเมืองรถยนต์วิ่งช้า โดยมากเวลามีจักรยานพลุกพล่าน รถยนต์ต้องถูกกักไว้หลาย ๆ นาที ดูเหมือนจะให้สิทธิแก่จักรยานมากที่เดียว เนื่องจากรถยนต์ส่วนตัวมีน้อย ถ้าคนที่ไม่มีจักรยานก็มักใช้รถราง รถรางของฮอลแลนด์มีทุกเมืองใหญ่ ๆ และแล่นไปนอกเมืองไกล ๆ ค่าโดยสารถูกมาก ภายในรถสบายมากที่เดียว เสียแต่ที่นั่งทำด้วยไม้เป็นซี่ ๆ ไม่ได้ทำเป็นเบาะนั่ง ฮอลแลนด์ไม่มีรถใต้ดินอย่างอังกฤษและฝรั่งเศส

ที่ได้เห็นมาแล้วฮอลแลนด์เป็นประเทศที่น่าอยู่ที่สุด ผู้คนแต่งเนื้อแต่งตัวเรียบร้อยสุภาพเป็นระเบียบ นิสัยรักเจ้า ฮอลแลนด์มีพระราชินีเป็นกษัตริย์มาหลายองค์ต่อ ๆ กันมาแล้ว ซึ่งมีพระราชวังใหญ่อยู่ที่แอมสเตอรแดม พระราชวังนี้เป็นตัวอาคารใหญ่อยู่ใจกลางเมือง มี ๖ ชั้น ไม่มีรั้วเหล็กหรือบริเวณ ด้านหน้าเป็นลานคอนกรีตกว้างคนเดินพลุกพล่าน ถ้าไม่รู้มาก่อนแล้วก็จะไม่คิดว่าเป็นพระราชวัง

ข้าพเจ้าได้พบข้าราชการชั้นสูงของกระทรวงยุติ—ธรรมฮอลแลนด์หลายนาย นายหนึ่งถูกเยอรมันบังคับให้ไปทำงานในเบอร์ลิน อีกนายหนึ่งถูกขังเป็นเชลย และส่งไปทำงานที่สิงคโปร์ระหว่างสงคราม ท่านที่ไปอยู่เยอรมันเล่าว่าเขาถูกส่งไปไว้ในโรงงานซ่อมรถขนส่งทหาร และเป็นลูกมือนายสิบช่างแก้รถยนต์ เรื่องอาหารไม่ต้องพูดว่าอดอย่างไร ในเรื่องงานหนักอย่างไร แต่ที่ร้ายที่สุดก็คือ ขณะที่เขากำลังทำงานอยู่นั้นเขาเจ็บมาก และไปหาหมอให้ตรวจ หมอบอกว่า ปรอทถึง ๑๐๓ แล้วเขาก็รายงานต่อนายสิบนั้น นายสิบกลับตอบว่า ๑๐๓ นั้นเป็นของธรรมดางานไม่เสร็จก็หยุดไม่ได้ ถ้างานเสร็จแล้วปรอทยัง ๑๐๓ ก็ไปนอนได้ เขาต้องทำงานต่อไปจนตาลายหมดและทนต่อไปไม่ได้ จึงให้หมอตรวจอีกครั้งหนึ่งปรอท ๑๐๔ เขาไม่สามารถทำงานต่อไปได้ จึงรายงานต่อนายสิบๆ ตอบว่า ท่านยืนไม่ได้ แต่เพื่อนในหมู่ของท่านที่เป็นชาวฮอลแลนด์ด้วยกันยืนได้ ถ้าท่านไปนอน ชาวฮอลแลนด์ในหมู่เดียวกันจะถูกเพิ่มเวลางานขึ้นแทนเวลาที่ท่าน

นอน เพราะกองทัพขาดท่านไปคนหนึ่ง เขาทนไม่ไหว จริง ๆ จึงได้คำรับรองจากพ่อนว่า เขาเหล่านั้นจะทำงานเพิ่มขึ้นอีก

ต่อมาเขาหาย กลับไปทำงานมีสัญญาณภัยทางอากาศขึ้นทุกคนต้องรีบเก็บเครื่องมือ นำไปไว้ในที่หลบภัยใต้ดินตามช่อง เสร็จแล้วตัวเองต้องออกจากที่หลบภัยนั้นไปหลบซ่อนอยู่บนพื้นดินใต้ร่มไม้

อีกคนหนึ่งคัดค้านว่าในเยอรมันยังสู้ในสิงคโปร์ไม่ได้ เขาถูกจับที่ชะวาและถูกนำมาสิงคโปร์ต้องประจำอยู่ที่ท่าเรือขนอาหารให้ญี่ปุ่น เวลามีภัยทางอากาศมา ต้องช่วยญี่ปุ่นให้สัญญาณอยู่บนเสากระโดงเรือว่า เรือบินมาทางไหน พอพูดถึงญี่ปุ่นแล้วทุกครั้งชาวฮอลแลนด์คนนี้ยังกลัวอยู่ เมื่อเร็ว ๆ นี้ เขาจะถูกกระทรวงยุติธรรมส่งไปประชุมร่วมนานาชาติ เกี่ยวกับเด็กซึ่งมีผู้แทนญี่ปุ่นอยู่ด้วย ความกลัวญี่ปุ่นยังไม่สิ้น เขาถูกขนโพล่งออกมาทันทีว่า เขาขอถอนตัวเพราะเขาเป็นคนที่ไร้ความสามารถในการที่จะทำให้ญี่ปุ่นเข้าใจเขา

ชาวฮอลแลนด์ยังซาบซึ้งในไมตรีจิตต์ของคนไทยเปนอันมาก เขารู้ว่าคนไทยได้ช่วยเชลยศึกในคราวที่ทหารฮอลแลนด์มาถูกบังคับให้ทำทางรถไฟสายพะม่าอย่างไรและข้าพะเจ้าได้รับฝากความขอบคุณมาด้วยว่าเขาไม่ลืมกล้วยน้ำว้าและเข้าต้มมัดที่คนไทยเคยโยนให้เขาเมื่อนั่งรถไฟผ่านเขาไป ถ้าใครมีส่วนในการทำดังนั้นแล้ว ขอได้รับคำขอบใจจากเขาด้วย

ตามโรงแรมใหญ่มีธงไทยประดับอยู่ ถ้าเราเข้าไปรับประทานอาหารแล้ว เขาจะชักธงไทยนั้นให้เปนเกียรติยศที่เดียว ฮอลแลนด์มีอาหารสมบูรณ์ น้ำตาลมีมากพอใช้นมและเนยมีมากถึงกับส่งไปขายต่างประเทศเปนสินค้าขาออกได้ ดังนั้นในด้านอาหารฮอลแลนด์จึงนับว่าอุดม

อาหารเช้าในอังกฤษหาไข่รับประทานไม่ได้ เบคอนชิ้นบางเต็มที มอเช้ารวมอาหารทั้งหมด เว้นแต่ที่เปนน้ำก็รวมกันมีปริมาณไม่เกินผลส้มเขียวหวาน แต่ตรงกันข้ามกับฮอลแลนด์อาหารเช้าจะประกอบด้วยชา ๑ หม้อ กาแฟนม ๑ถ้วยโตๆเนยแข็ง ๖ ชิ้นขนาดโตๆ หมูเบคอน ๓ ชิ้น ขนม

ปังทั้งจืด และขนมปังหวานรวม ๖ ชั้น และยังแถมแยมผลไม้อีกด้วย รับประทานเต็มทีก็ไม่หมด สำหรับคนอังกฤษแล้วอาจจะต้องรับประทานประมาณ ๕-๖ คน และราคาก็ถูกมาก เนยก็เป็นเนยแท้ ไม่ใช่เนยเทียม

ชีวิตในเวลากลางคืนที่เฮก รอตเตอร์แดม และแอมสเตอร์แดม สนุกสนานบ้างตามสมควร อยู่ระดับกลางระหว่างอังกฤษซึ่งมีน้อย และฝรั่งเศสซึ่งมีมากที่สุด ความพุ่มเฟือยในการเที่ยวเตร่ก็พอควร แต่รู้สึกว่าชาวฮอล--แลนด์มีความรักชีวิตในบ้านมาก คนที่ผ่านหรือนักท่องเที่ยวเท่านั้น ที่เที่ยวเตร็ดเตร่เป็นจำนวนมาก ร้านกาแฟมีไม่มากนัก และปิดร้านแต่หัวค่ำ พวกไนท์คลับเกือบไม่มีและสถานที่หย่อนใจที่มีส่วนช่วยบำรุงความสุขให้ฝ่ายชายนั้นหาได้ยาก หนังละครมีน้อย และพวกละครนุ่งน้อยห่มน้อยไม่มีเลย

"ผีเสื้อ" มีอยู่ตามตรอกเล็กๆและดูเหมือนว่ายังมีโรงอยู่โดยไม่ผิดกฎหมาย ที่ๆเป็นสาธารณะมักมีไฟดวงเล็กๆที่หน้าต่าง ประตูปิดเสมอ เพื่อมิให้แขกที่มาหย่อนใจ

พบกันประจิดประเจ้อ พอใจหรือไม่ดูกันที่หน้าต่างซึ่งมีไฟนั้น ผู้เสื่อที่ยังสดสวย ไฟก็สว่างไสวหน่อย ผู้เสื่อที่ร่วงโรยแล้ว ไฟหรี่ลงเพื่อจะได้ช่วยพรางรอยหย่นของเนื้อหนัง อัตราค่าซื้อไม่แพงตัวหนึ่งราคา๑๐กิลเดอร์ ถึง๕๐กิลเดอร์แล้วแต่ชั้น แต่ในสถานที่ ๆ ผู้เสื่อราคาถูก ๆ ยังขาดอะไรบางอย่างเกี่ยวกับความสะอาด คือเมื่อได้ซื้อขายกันเสร็จแล้ว การรักษาอนามัยนั้นไม่มีน้ำสบู่ หรือน้ำยา แต่ใช้กระดาษอ่อน ๆ ชำระ ในการทำสัญญาซื้อขายนั้นสูง ๆ นั้นเรียบร้อยทุกอย่าง ต่อไปข้าพเจ้าคิดว่าวิธีการตั้งโรงดังนั้นคงหายไปเพราะกำลังจะเลิกโรงผู้เสื่อทั่วโลก

ฮอลแลนด์ มิใช่เป็นเมืองที่มีกสิกรรมทำนาขนข้อแต่อย่างเดียว การเลี้ยงสัตว์ ไก่ วัว ของฮอลแลนด์ก็ขนหน้ากว่าประเทศใดๆ ฮอลแลนด์ส่งไข่ไก่ออกไปขายนอกประเทศปีหนึ่งจำนวนหลายล้านฟอง วัวนมของฮอลแลนด์ให้นมมากส่งไปขายทั่วโลก ส่วนไร่มะเขือเทศของฮอลแลนด์มีเป็นจำนวนนับหมื่นเอเคอร์ แต่ฮอลแลนด์ต้องเผชิญกับอากาศหนาวและธรรมชาติอันที่เป็นเครื่องกีดขวางการทำ—

สวนชนิดนี้อยู่ไม่น้อย แม้กระนั้นชาวสวนก็ยังอุตส่าห์ลงทุนลงแรงต่อสู้กับธรรมชาติ เวลาเพาะก็ต้องใช้เรือนกระจก เป็นผลแล้วจะสุกก็ต้องสร้างเรือนกระจกคลุมทั้งต้นและผลมะเขือเทศไว้ กับยังต้องมีเตาน้ำร้อนส่งไอน้ำเข้าไปในเรือนนั้น เพื่อให้มะเขือเทศสุกในตอนต้นของฤดูหนาว ถ้าขืนจากเฮกไปแอมสเตอร์แดม หรือไปอูเทรคท์แล้วจะเห็นสวนมะเขือเทศ ที่ทำเป็นรูปกระท่อมเล็ก ๆ นั้นสุดลูกหูลูกตาทีเดียว เมื่อสุกพอจะส่งออกไปขายได้แล้ว ชาวสวนเก็บมะเขือเทศนั้นมาตลาด บรรทุกเรือโยงไปตามลำคลองถึงตลาด ขายส่งบรรจุหีบไม้ ส่งออกไปขายทางเยอรมัน อังกฤษ และทางสแคนดิเนเวียน

เมื่อทุกด้านของฮอลแลนด์ดังนี้ ก็เป็นผลให้พลเมืองทั่ว ๆ ไปมีใช้มีกิน เด็ก ๆ ก็อยู่ในระเบียบ ได้รับการอบรม เห็นแนวทางที่ผู้ใหญ่เขาทำกันเป็นบทเรียน ดังนี้จึงเป็นเหตุหนึ่งที่ประเทศฮอลแลนด์มีเด็กทำความผิดน้อยมาก แต่ก็มิได้หมายความว่าเมื่อมีเด็กทำความผิดน้อย ฮอลแลนด์จะสนใจในเรื่องเด็กของเขาน้อยลงไปหามิได้ วิธี

การเกี่ยวกับเรื่องเด็กกลับนำหน้า มีศาลเด็กอยู่ทั่วทุกเมือง มีเจ้าหน้าที่เกี่ยวกับสวัสดิภาพของเด็กที่มีชื่อเสียงทั่วโลก และมีหัวหน้าตำรวจเด็กเป็นหญิงที่มีทั้งความรู้ชั้นดอกเตอร์และสมรรถภาพจนกระทั่งได้รับเชิญไปอเมริกาปีที่แล้ว

ที่ว่าเด็กฮอลแลนด์เรียบร้อยดีนั้น เราจะเห็นได้จากสถิติการกระทำผิดของเด็กฮอลแลนด์ในปี ค.ศ. ๑๙๕๘ว่าทั้งหมดทั้งประเทศนั้นมีเพียง ๕๑๙๗ คน ในจำนวนนี้มีเด็กที่ร้ายถึงต้องจำคุก ๕๑ คนคือราว ๑ เปอร์เซนต์ เด็กที่ศาลปล่อยโดยยังมิได้วางกำหนดโทษว่าทำผิด ๒๘ คน เข้าโรงเรียนฝึกอาชีพ ๒๕๒ คน ปรับ ๑๙๕๕ คน กักไว้ ๑๑๕ คน ให้กลับไปอยู่กับพ่อแม่ ๕๑๐ คน อยู่ในความคุ้มครองของรัฐ ๑๙๙ คน(รวมทั้งเด็กที่ไร้ที่พึ่งพาอาศัย)

ดูตามตัวเลขนี้จะเห็นว่าเด็กถูกนำมาศาลถึง๒พันเศษต่อปี แต่เราจะต้องเข้าใจว่าเด็กที่หนีโรงเรียน หรือประพฤติตัวเกะกะ หรือเด็กที่อาจจะถูกนำไปในทางเสียเช่นเข้าไปมั่วสุมอยู่ตามโรงโสเภณี ก็ถูกนำตัวมาศาลด้วย หาได้หมายความเฉพาะเด็กที่ทำผิดอาญา เช่น

ลักทรัพย์ วิ่งราวเช่นนั้นไม่ ถ้าจะแยกเด็กที่ทำผิดอาญาแท้ๆ แล้วก็มีจำนวนไม่มากเลย

รวมความว่า เด็กๆ ในฮอลแลนด์ได้ร่วมอยู่ในความคุ้มครองอันดีจากบ้านและจากรัฐ เมื่อได้สำรวจต่อไป เหตุที่ทำผิดเกี่ยวกับลักทรัพย์นั้นมีมูลเหตุจากอะไร และมีวิธีการอันน่าจะต้องเอาใจใส่อย่างไร ก็จะได้รับทราบจากท่านผู้พิพากษาศาลเด็ก และเจ้าหน้าที่ชั้นหัวหน้าว่าเด็กฮอลแลนด์ทำผิดฐานลักทรัพย์มากกว่าการเกะกะตีหัว หรือความผิดเกี่ยวกับ Sex การลักทรัพย์ของเด็กฮอลแลนด์มีมูลเหตุมาจากความจน และสิ่งแวดล้อมไม่ดี และเป็นการชะโมยอย่างธรรมดาและอย่างโง่ แสดงในตัวว่าเด็กชนิดที่เป็นผู้ร้ายจริงๆ นั้นหายาก ซึ่งถ้าจะเทียบทางบ้านเราแล้ว วิธีชะโมยของเด็กในฮอลแลนด์ยังอ่อนที่สุด วิธีล้วงปากกา รังแกผู้หญิง กรีดกระโปรง หรือวิ่งราวชิงนรกประจำทางอย่างบ้านเราเกือบจะพูดได้ว่าไม่มี

ถ้าเป็นดังนี้อาจเกิดสงสัยว่า เราจะใช้วิธีของฮอลแลนด์มาบำรุงเด็กไทยอย่างไร ก่อนอื่นข้าพเจ้าใคร่

จะเรียนว่า การที่ไปเห็นอะไรมานั้น ข้าพเจ้าไม่เอามาใช้ในเมืองไทยทั้งดุ้น แต่เลือกเอามาปรับปรุงให้เหมาะกับสภาพบ้านเมืองและเด็กของเรา และต้องพิเคราะห์เหตุอื่นๆทั้งปวงเข้าด้วย มิฉะนั้นแล้วศาลคดีเด็กที่จะตั้งขึ้นจะเป็นศาลพระภูมิที่แบกเอาไปตั้งไว้โก้ๆ ให้เด็กหรือผู้ใหญ่ที่มีความรู้หัวเราะเยาะ

ข้าพเจ้ามิได้หยุดยั้งอยู่แต่เพียงที่ทราบว่า เด็กฮอดแลนด์ชะโมยอย่างเก่งไม่เป็นเท่านั้น ได้สอบถามและขอศึกษาวิธีชะโมยอย่างเชี่ยนของฮอดแลนด์มาด้วย เด็กอายุ ๑๖ ปีเป็นเครื่องมือของผู้ใหญ่กัม แต่ถ้าเรื่องเกิดขึ้นดังนี้แล้วเด็กและผู้ใหญ่จะขึ้นศาลเดียวกัน โดยผู้พิพากษาศาลคดีเด็กนั้นมีอำนาจพิจารณาคดีของผู้ใหญ่ได้ด้วย หากปรากฏว่าวิธีการชะโมยนั้นเป็นเรื่องร้าย และหลังจากได้ทราบประวัติของเด็ก บิดามารดาเด็ก สุขภาพลักษณะนิสัยของเด็กฉะเพาะคดี และสิ่งแวดล้อมทั้งการศึกษาของเด็ก เห็นว่า จะใช้วิธีการอย่างเบาๆ แก่เด็กไม่ได้ผลสมความมุ่งหมายแล้ว ศาลเด็กอาจจะใช้วิธีการอัน

รุนแรงก็ได้เช่นสั่งถอดถอนอำนาจการปกครองเสียและเอาตัวเด็กนั้นไว้ในสถานกักเด็กของรัฐบาล และตัดนิสัยใหม่ ซึ่งถ้าในสายตาเราแล้วก็แรงเท่ากับจำคุกและกำหนดเวลาที่อยู่ในสถานที่นานกว่าการจำคุกเสียอีก แต่ผลที่ได้รับนั้นย่อมดีกว่าส่งตัวเด็กไปจำคุก เพราะเด็กจะได้รับการปรับปรุงใหม่ ให้ได้มีการศึกษาและวิชาอาชีพให้เหมาะสมกับสุขภาพและอนามัยของเด็กเป็นคน ๆ ไป

ไอเดียของฮอลแลนด์นั้นไม่ประสงค์จะลงโทษเด็กแต่ก็จำต้องมีวิธีให้เด็กรู้สึกว่า ตนมีความสำคัญสำหรับบ้านเมืองฮอลแลนด์ ความรู้สึกสำนึกดังนี้ เป็นเพราะวันหนึ่งให้เด็กกลับตัวได้ และในขณะเดียวกันก็ให้เครื่องมืออันเป็นสิ่งที่จะใช้ทำมาหากินในวันข้างหน้า คนเราถ้าอยู่สบายมีการทำกินที่เลี้ยงตัวได้แล้ว ก็เป็นเหตุหนึ่งที่จะลดอาชญากรลงไป สำหรับตัวเด็กเองก็มีผลทำให้เขาอยู่ได้ในสังคมอย่างทัดเทียมผู้อื่น

ข้าพเจ้ามีโอกาสได้ดูงานของตำรวจหญิง ที่เมืองรอตเตอรแดมอันเป็นสถานที่ตรวจพิเคราะห์เด็ก เรียกว่า

Kindersluis ผู้บัญชาการเปนผู้หญิง ซึ่งได้ไปประชุมเรื่องเด็กที่อเมริกากลับมาใหม่ๆ ท่านผู้บัญชาการหญิงมีดกรีชันดอกเตอร์ ได้เห็นทั้งเด็กหญิงและเด็กชายที่ตำรวจนำมากักไว้เพื่อพิเคราะห์สาเหตุที่ทำผิด หรือนำมาเพื่อให้ความคุ้มครอง และจัดการตรวจพิเคราะห์เด็กนั้น เพื่อที่จะได้ใช้วิธีการอบรมแก้ไขให้เหมาะสมกับลักษณะนิสัย จิตต์ใจ และสุขภาพของเด็กเปนคนๆไป

ในที่นั้น ได้เห็นหญิงสาวคน ๑ อายุราว ๑๗ ปีต้องหาว่าหนีลงเรือไปต่างประเทศกับชาวอเมริกัน โดยมิได้รับอนุญาตจากรัฐบาลอันเปนความผิด เด็กนั้นถูกนำมาขังไว้ที่สถานกักเด็ก และอยู่ในระหว่างพิเคราะห์ของตำรวจและอัยยการ ห้องขังนั้นเปนห้องขังเดี่ยวประตูเหล็กทึบ ด้านหลังมีหน้าต่างเล็กๆเพื่อให้แสงสว่างกับอากาศเข้าได้ บุคคลที่อยู่ภายนอกห้องขัง จะมองเห็นหญิงสาวผู้ถูกขังได้ทางรูเล็กๆที่ทำไว้โดยฉะเพาะ เมื่อถึงห้องนั้นแล้ว เจ้าหน้าที่มิได้เคาะให้สัญญานแก่เด็กหญิงนั้น เปิดประตูเหล็กด้วย

กุญแจทันที ภาพที่เห็นก็คือ หญิงสาวสวยนั้น กำลังยืนอยู่บนเก้าอี้จ้องมองออกไปทางหน้าต่างเล็กนั้น แกถูกสั่งให้ลงจากเก้าอี้ และแจ้งว่า ห้ามมิให้ทำดังนี้อีก เจ้าหน้าที่เรือนจำอธิบายว่า หญิงนี้ต้องหาว่าหนี ออกนอก ประเทศลงไปหลบซ่อนตัวอยู่ ในเรือเพื่อจะไปอเมริกากับผู้ชาย ประวัติทางบ้านไม่ดีเกี่ยวกับ Sex และที่เขายืนบนเก้าอี้มองออกไปทางนอกหน้าต่างนั้น ก็เพื่อจะดูนักโทษชายที่เขาปล่อยออกมาให้เดินรับอากาศ แกได้ยินเสียงผู้ชายแล้ว เปนอยู่ไม่ติดที่

แสดงให้เห็นว่า การสอดส่อง พินิจ พิเคราะห์กิริยาอาการของผู้ต้องหาอันเปนเด็กนั้นจะต้องใช้เวลาบ้าง และต้องอาศัยความเอาใจใส่ของเจ้าหน้าที่ ที่ได้รับการอบรมทางนี้ โดยฉะเพาะ

เด็กหญิงหลาย ๆ คนในสถานที่นั้น ได้รับการตรวจพิเคราะห์อย่างดี และทุกคนที่เข้าไปอยู่ก็หวังที่จะได้รับการฝึกฝนอบรม ทั้งทางการงาน อนามัย และจิตต์ใจจาก

รัฐให้เปนผู้ที่จะอยู่ต่อไปได้ในสังคม โดยมิต้องได้รับความทุกข์ทรมานในการหาเลี้ยงชีพ อันนี้ข้าพเจ้าเห็นว่าเปนทางที่ดีอันหนึ่ง ที่ควรต้องนำมาใช้ในเมืองเราด้วย.

เบลเยียม

MANNEKEN PIS แมงนิแก้งพิส เปนตุ๊กตาเด็กชายไม่ได้นุ่งผ้า ทำด้วยสำริด ถ่ายปัสสาวะอยู่มุมตึก มีชื่อเสียงในทางประวัติศาสตร์ - - - - - คนโดยมากผ่านบรัสเซลส์แล้วต้องรู้จักแมงนิแก้งพิส ตัวโตขนาดเด็ก ๓ ขวบ ทำท่าเหมือนเด็กยืนถ่ายปัสสาวะรดจอมปลวก-- เวลาที่แกคิดว่าไม่มีใครดูแก คือหน้าตายิ้มน้อย ๆ เปนเชิงสนุก มือขวาท้าวเอว มือซ้ายจับอวัยวะที่ใช้ถ่ายให้สูงขึ้น

ข้าพเจ้าได้เข้าไปในประเทศเบลเยี่ยม เปนประเทศที่ ๓ คือ เมื่อเสร็จการดูงานจากอังกฤษแล้ว ข้าพเจ้าขึ้นเรือบิน บี. อี. เอ. ไปประเทศฮอลแลนด์ อยู่ดูงานในฮอลแลนด์แล้วจึงโดยสารรถไฟลงมาประเทศเบลเยี่ยม ในการเดินทางลงมาเบลเยี่ยมนี้ ผู้แทนกงสุลใหญ่ของไทยประจำฮอลแลนด์ เปนผู้ช่วยเหลือ ทั้งตีตั๋ว บุคที่นั่งและโรงแรมในกรุงบรัสเซลส์ให้เสร็จ จับรถไปตอนบ่ายโมงเศษๆ ราว ๕ โมงเย็นถึงบรัสเซลส์

รถไฟสายนี้วิ่งเร็วราวกับลมกรด ที่จริงก็ไม่ใช่รถไฟเปนรถไฟฟ้า คือแล่นด้วยไฟฟ้า อย่างรถสายกรุงเทพ ฯ ปากน้ำ แต่หาได้วิ่งช้า ๆอย่างนั้นไม่ สังเกตดูรู้สึกว่าเร็วกว่ารถไฟด่วนของเราเพราะตอนหนึ่งข้าพเจ้าไปยืน อยู่ที่สพานเมืองเดลลอฟท์กับมิสเตอร์เคอเลน ผู้แทนกงสุลไทย และรถสายที่ข้าพเจ้าโดยสารผ่านมา เพียงแต่ขนาด

จวนจะเข้าเทียบสถานี ลมที่หัวรถแหวกไปนั้น ยังหมุนหอบเอาหมวกของพวกเราบินไปได้ ไกลถึง ๑๐ กว่าเมตร

วันที่ขึ้นรถไฟไปนั้นอากาศไม่ค่อยดีเท่าใดนัก มืดครึ้มทั้งวัน ฝนพรำเปนระยะๆ ผ่านเมืองหลายเมืองที่เยอรมันยกกองทัพใหญ่ผ่านเข้าเบลเยี่ยม พอใกล้เมืองแต่ละเมืองก็เห็นซากของโรงงานสลักหักพังกลาดเกลื่อน บ้อมเก่า ๆ ก็ยังอยู่ แต่ปืนใหญ่ไม่เห็น

ที่เขตต์แดนฮอลแลนด์ - เบลเยี่ยมเจ้าหน้าที่ตรวจคนเข้าเมือง และเจ้าพนักงานภาษีแต่งตัวแบบทหาร ตรวจตราหนังสือเดินทางและของแข็งแรง แต่เมื่อพวกเราเอาหนังสือเดินทางให้ดูแล้วก็เพลาลงไป ถามคำเดียวว่า ท่านมีอะไรที่จะต้องเสียภาษีบ้างหรือไม่ ที่จริงก็ไม่มีอะไรเปนสินค้าเพราะของที่อุตส่าห์หอบหิ้วเอามานั้น เราหอบมาจากอังกฤษเปนส่วนมาก ของซื้อในฮอลแลนด์ก็มีร่มผู้หญิงชนิดพับใส่กระเป๋าได้ ๒ คัน สำหรับฝากใคร ๆ และของเบ็ดเตล็ด ๒-๓ ชิ้นเท่านั้น เจ้าหน้าที่ไม่ได้ขอเปิดกระเป๋าเสียด้วยซ้ำ เพราะเชื่อแน่ว่าผู้ที่ถือหนังสือเดินทางขนาด

ข้าพเจ้าคงไม่ปดหลีกภาษีเป็นแน่

เข้าบรัสเซลส์แล้ว แท็กซี่พาไปถึงโรงแรมขนาดดี ของที่นั่น แต่แย่ที่เดียวคนในบรัสเซลส์มากจริง ๆ ต้องอยู่ชั้น ๗ ชั้นล่างเต็มหมด เข้าห้องเรียบร้อยแล้วข้าพเจ้าเปิดหน้าต่างดู เห็นแต่หลังคาตึกเป็นแถว ไกลออกไปเห็นโบสถ์ และอาคารใหญ่ ๆ อยู่บนเนินตระหง่าน บนถนนใกล้โรงแรมรถยนต์วิ่งอย่างขวักไขว่

เบลเยี่ยมมีพลเมืองหนาแน่นที่สุด ความสอาดเป็นรองฮอลแลนด์ มีสภาพเป็นกึ่งฮอลแลนด์ และกึ่งฝรั่งเศส รูปร่างหน้าตาของชาวเมือง กระเดียดมาทางฝรั่งเศสมากกว่าฮอลแลนด์ และผู้หญิงท่าทางโก้กว่า แต่งตัวหรูหรามากกว่า กลางคืนคนเดินเต็มถนน เที่ยวเตร่กันเป็นการหย่อนใจจริง ๆ ไฟฟ้าสว่างไสวเกือบทุก ถนน ๆสายเดียวมีโรงหนังใหญ่ ๆหลายโรงเป็นแถว ร้านค้าขายประดับประดาแข่งขันกัน ย่านค้าจริง ๆ จัดเกือบเป็นแบบฝรั่งเศส ร้านกาแฟมีมากนับไม่ถ้วน ทั้งนี้น่าจะเป็นเพราะการทำมาหากินของชาวเบลเยี่ยม ถ้าเฉลี่ยแล้วได้ค่าจ้างสูงกว่าอังกฤษ

และฮอลแลนด์ ผู้คนมีสตางค์ที่จะใช้จ่ายหา ความสุขได้ จึงออกเที่ยวเตร่กันมาก ๆ

เบลเยี่ยมมีรถรางหลายสาย รถรางของ เบลเยี่ยม เหมือนรถรางกรุงเทพ ฯ รูปร่างขนาด สายไฟฟ้า และการขับเหมือนรถรางกรุงเทพฯ เว้นแต่ทาสี ๆเดียวไม่ ได้ทาสีต่าง ๆ กันอย่างของเรา และมีเพิ่มอยู่ก็ฉะเพาะมีกระจกรอบทุกด้านและมีประตูกระจกเปิด โดย อัตโนมัติ เมื่อคนขึ้นลงเสร็จแล้ว ทั้งนี้เพราะในฤดูหนาวปิดกันลมหนาวได้ ปรากฏว่าที่เบลเยี่ยมนี้เองเป็นผู้ต่อรถราง มา ให้เมืองไทย แบบรูปร่างตัวรถ การวางสายไฟ และแม้แต่เสียงระฆังก็เหมือนกันไม่มีผิด

ในถนนสายใหญ่ ๆ ในกรุงบรัสเซลส์ แบ่งเป็นทางรถราง ทางรถยนต์ และไปสายหนึ่ง มาสายหนึ่ง ถนนกว้างมาก รถจักรยานไม่ค่อยมี ตรงกันข้าม กับฮอลแลนด์ ซึ่งจักรยานในฮอลแลนด์มีถึง ๕ ล้านคันใน จำนวนพลเมือง ๘ ล้านคน รถยนต์ใน เบลเยี่ยม มีจำนวนมากมายเหลือเกิน เมื่อเทียบกับประเทศข้างเคียง เช่น เดนมาร์ค และ

ฮอลแลนด์ ประเทศทั้งสองมีรถยนต์น้อยกว่ามาก และยิ่งกว่านั้น รถยนต์ในเบลเยี่ยมมีแต่รถอเมริกายี่ห้อดี ๆทั้งนั้น คาดิแลค แพ้กกาด ลิงคอน เกลือนถนนผิดกับฮอลแลนด์ซึ่งมีแต่รถยนต์คันเล็ก ๆ ทำในเยอรมัน หน้าหม้อบี๊ดทับหมด เรียกว่ายูทิลิตีคาร์ คือรถใช้งานจริง ๆ ไม่มีเครื่องประกอบหรูหรา ที่เชียบุหรี่ไม่มี เกือบจะเรียกว่ามีแต่เครื่องล้อ ตัวถังที่นั่ง แล่นไปได้เท่านั้น อย่างนี้ถูกมาก รถชนิดนี้ไม่ค่อยพบในเบลเยี่ยม

เบลเยี่ยมร่ำรวย และโก้ โดยมีเมืองขึ้นอยู่ที่ อาฟริกา ชื่อเบลเยี่ยมคองโกมีชื่อเสียงว่ามีแร่ยูเรเนี่ยมมาก เบล—เยี่ยมเองมีเนื้อที่ราว๓๐,๐๐๐กิโลเมตรเท่านั้น แต่ก็เป็นเมืองสวยงาม ที่มีศิลปโบราณและของสมัยใหม่ ช่างก่อสร้างและแกะ ชื่อแวนไดค์ได้ ทิ้งผลงานการศิลปนี้ไว้อย่างไม่มีใครเข้าไปเทียบได้ แม้จะเคยเป็นเมืองขึ้นอยู่กับประเทศฮอลแลนด์ครั้งหนึ่ง ตั้งแต่ ค.ศ. ๑๘๑๕ ก็ดี แต่ต่อมามีการเปลี่ยนแปลง ก็ได้อิสสระภาพในปี ค.ศ. ๑๘๓๐ เมื่อได้อิสสระภาพแล้ว ครบ๕๐ปี เบลเยี่ยมได้สร้างอนุสาวรีย์เพื่อ

เปนอนุสรณ์ ในกรุงบรัสเซลส์ อนุสาวรีย์นี้ยังเปนสิ่งเตือนใจชาวเบลเยี่ยมอยู่จนทุกวันนี้ และอาคารข้างอนุสาวรีย์นี้ ใช้เปนพิพิธภัณฑ์สงคราม เบลเยี่ยมได้ฟื้นฟูบ้านเมืองให้เจริญได้อย่างรวดเร็ว เพราะมีทรัพยากรธรรมชาติที่มีค่ามากมาย

เบลเยี่ยมมีเครื่องเจียระไนชื่อพวงแก้วไฟฟ้าเจียระไนมีขายมากมาย พวงไฟฟ้าใหญ่ๆที่ประดับตกสำคัญๆ ราคาประมาณ๕หมื่นบาท อย่างเล็กที่ๆใช้กันอยู่ในตึกในเมืองไทย เช่นในสภาวัฒนธรรม พวงหนึ่งราวหมื่นบาท ที่ราคา ๒—๓ พันบาทก็มี เพชร์เม็ดใหญ่ๆโชว์ไว้ ในตู้ขายอย่างมิได้มีเครื่องป้องกันการทุบกระจก ในประเทศอังกฤษแต่ก่อนก็เคยโชว์ไว้ แต่ในสมัยหลังนี้ ไม่ค่อยกล้าเอาออกมาวางโชว์ เพราะการทุบกระจกมีขึ้นหลายรายเหมือนกัน

เบลเยี่ยมยังมีการผมอีกอย่างหนึ่ง คือ ถูกไม้ของผู้หญิง หญิงแก่ๆนั่งถักถูกไม้ ปักลวดลาย และริมผ้าเช็ดหน้า ประดิษฐลวดลายผ้าปูโต๊ะสวยๆ แต่ราคา

แพงมาก ถ้าจะเทียบเปนเงินไทยแล้วก็จดเกือบไม่ลง

เบลเยี่ยมมีพระมหากษัตริย์เปนประมุข ขณะนี้คือ คิงส์โอโปล แต่โดยเหตุบางประการ ราษฎรไม่มีความพอใจในพระองค์ ได้มีสงครามกลางเมืองเกิดขึ้น แต่ก็ไม่ใหญ่โตอะไรนัก เวลานี้พระองค์ยังคงอยู่ในพระราชบัลลังก์ แต่มีพระองค์ผู้แทนทรงบริหารราชการ ซึ่งเปนพระราชโอรสพระองค์ใหญ่ของพระองค์นั่นเอง ในตอนก่อนเกิดสงครามกลางเมืองนั้น คิงส์โอโปลต้องหลบซ่อนพระองค์อยู่เสมอ แม้แต่เวลาที่จะกลับจากตากอากาศจากสวิตเซอร์แลนพระองคต้องเสด็จถึงเบลเยี่ยมในเช้าตรู่ ซึ่งเปนเวลาอันผิดปกติ

เบลเยี่ยมต้องฟันฝ่ากับอุปสรรค ในการปกครองภายในโดยที่พลเมืองพูดภาษา ๒ ภาษา—ต่างกัน และถือศาสนาต่างกันคือ โรมันคาธอลิก และโปรเตสแต็น การปกครองภายในคงขลุกขลักบ้าง แต่ถ้าเกี่ยวกับการเมืองภายนอกแล้วเบลเยี่ยมก็รวมกันอย่างเข้มแข็ง ตามมติประจำชาติว่า “ความสามัคคีเปนกำลัง”

ภาษาที่ต่างกันคือ ตอนเหนือคนพูดภาษา เฟล็มมิช คล้ายภาษาฮอลแลนด์ และส่วนใต้พูดภาษาฝรั่งเศส หนังสือทั่วประเทศ แม้แต่ประกาศขายของ และชื่อร้านก็เขียน ๒ ภาษา ข้างบนเขียนเปนภาษาเฟล็มมิช ข้างล่างเปนภาษาฝรั่งเศส คนสองพวกนี้เข้ากันไม่ได้จริงๆ และไม่อยากจะเปลี่ยนภาษาพูดเลยด้วย ข้าพเจ้าได้ไปดูงานของศาลเด็กที่เมืองมอล และเมืองนามูร์ คนพูดภาษาเฟล็มมิชทั้งสองเมือง เจ้าหน้าที่สูงๆของเบลเยี่ยมพูดได้ทั้งสองภาษา และภาษาอังกฤษอีกภาษาหนึ่งด้วย การไปดูงานจึงไม่ต้องประสพความลำบากแต่อย่างไร

ถึงจะใช้ภาษาฝรั่งเศสก็ดี แต่ภาษาฝรั่งเศสของเบลเยี่ยมไม่ค่อยเหมือนภาษาของฝรั่งเศสแท้ เต็มร้อยเปอร์เซนต์ เช่น ๗๐ เบลเยี่ยมเรียก ๗๐ ตรงๆ ไม่ได้เรียก ๖๐ กับ ๑๐ อย่างฝรั่งเศส

คนเบลเยี่ยมพูดซื่อๆ ตรงความหมาย เวลาพูดไม่ยกมือยกไม้อย่างฝรั่งเศส เบลเยี่ยมเก่งในทางทำปืน และเครื่องเหล็กทางทหารก็เคยขึ้นชื่อมา มีป้อมปราการใหญ่

โต เช่นป้อมแคนตเวิบสร้างในมหาสงครามครั้งที่ ๑ เมื่อเกิดสงครามครั้งที่สองนี้ ถ้าหากคิงส์โอโปล มิได้ประกาศเปิดทางเสียก่อนแล้ว ป้อมและปืนของเบลเยี่ยมคงจะแสดงฤทธิ์เดชคำรามเอาเยอรมันอีกมากมายทีเดียว

ค่าครองชีพในเบลเยี่ยมสูงกว่าอังกฤษและฮอลแลนด์ สังเกตุเห็นได้จากสินค้าธรรมดาที่ซื้อขายกัน และเห็นชาวเมืองใช้ของดีๆ รถยนตร์ใช้รถขนาดชั้นที่ ๑ การนำสินค้าเข้ามาในเมืองมีมากอย่าง ข้าพเจ้ามีเพื่อนที่เป็นอธิบดีอัยยการเดนมาร์ค ชื่อ มิสเตอร์กุสก์ พบกันทีลอนดอน และได้ศึกษางานร่วมกัน อธิบดีอัยยการแถลงให้ฟังว่า ที่เดนมาร์คนั้นกำลังฟื้นฟูเศรษฐกิจของบ้านเมือง ดำเนินการด้านเศรษฐกิจทั้งในและนอกประเทศอย่างเข้มงวด เดนมารคต้องการรถยนต์ใช้มากเหมือนกัน แต่ถ้าเปนรถส่วนตัวแล้ว เขาให้นำเข้าประเทศได้ในจำนวนจำกัด และน้อยมาก ยิ่งเปนรถยนตร์อเมริกันแล้ว คนธรรมดานำเข้าประเทศเดนมาร์คเกือบไม่ได้ เพราะเงินอเมริกันเปนเงินแข็ง เดนมาร์คอยู่ในพวกเงินอ่อน อังกฤษ

จึงขายรถให้เดนมาร์คได้มาก แต่ก็ไม่ใช่รถชั้นดีเท่าใดนัก ใครจะซื้อรถยนต์ต้องได้รับอนุญาตพิเศษ ตัวเขาเองไม่มีรถยนต์ มิสเตอร์กุสก์ ยังได้เล่าให้ฟังว่าเขาเองนั้นในหน้าที่ของเขายังต้องดู และศึกษางานอีกหลายประเทศ แต่เนื่องด้วยเดนมาร์คมีเงินน้อยจึงไม่มีโอกาสหาเงินต่างประเทศให้เขาไปดูงานได้ ประเทศยังต้องการเงินบำรุงบ้านเมืองที่สำคัญกว่าอีกหลายด้าน การเที่ยวฮอลิเดย์ในต่างประเทศของชาวเดนมาร์ค ไม่มีโอกาสเสียเลย ที่เขาไปอังกฤษได้ก็เพราะงานในหน้าที่ของเขาต้องประสานกับงานของอังกฤษ หลังจากสงครามแล้ว เขามิได้ออกจากประเทศเดนมาร์คเลย ส่วนพวกที่ทำการค้าอุตสาหกรรมนั้น เพื่อที่จะนำสินค้าไปขาย และออกไปซื้อวัตถุอุตสาหกรรมเข้ามา จึงมีโอกาสออกไปนอกประเทศได้ การจำกัดดังนี้ได้ทราบว่า เบลเยี่ยมมิได้ห้ามไว้เลย

ถ้าจะเทียบการครองชีพในอังกฤษ ฮอลแลนด์ กับเบลเยี่ยมแล้ว เบลเยี่ยมสูงกว่าในหลายด้านที่เดียว ในอังกฤษมีอัตราแลกเปลี่ยน ๑ ปอนด์ต่อ ๑๓๙ แฟรงก์ ๙๐

เซนต์หรือแฟรงก์ละประมาณ ๔๐ สตางค์ ถ้าจะซื้อนาฬิกา เรือนทอง ปากกาเชพเพ่อร์ปลอกทอง หรือไม้ขีดไฟรอนสัน ชนิดมีซองบุหรี่ในตัวสักอย่างละชิ้นซึ่งคนไทยชั้นกลางโดยมากเปนเจ้าของทั้งสามสิ่งแล้ว ในอังกฤษเดินจนสุดมุมเมืองก็เกือบจะไม่สำเร็จ หรือถ้าสำเร็จก็ต้องเสียเงินมากมายและในจำนวนเงินที่เสียไปนั้นต้องเปนค่าPurchase Tax เสียไม่รู้ว่าเท่าใด เพราะเขาไม่ต้องการให้คนของเขาใช้ของฟุ่มเฟือย ในร้านขายของหรูหราที่บอนด์สตรีท ถ้านาฬิกาเรือนทองชนิดโรเล็กซ์ราคาที่น ๕๐๐๐ บาทที่อังกฤษเกือบหมื่น ปากกาเชพเฟอร์ ๔ เท่าของราคากรุงเทพ ฯ รอนสันที่เปนแต่ไลท์เตอร์ราคาประมาณ ๓ เท่าครึ่งในฮอลแลนด์ นาฬิกาเรือนทองมีขายมากกว่าอังกฤษ เชฟเพ่อร์มีขายมากกว่าแต่ราคาก็ยังสูงกว่าบ้านเรา เขามีปากกาของเขาเอง รอนสันมีขายราคาประมาณเท่า ๆ กับอังกฤษ ส่วนในเบลเยี่ยมนาฬิกาเรือนทอง ปากกาเชฟเพ่อร์ รอนสันชนิดหรู ๆ มีแยะ นาฬิกาย่ีห้อดี ๆ ตั้งแต่โรเล็กซ์ ปาเต็คฟิลลิฟ ออลเดอมาบิเก ซึ่งสูงที่สุดก็มี ราคาก็เพลากว่าทาง

ด้านฮอลแลนด์ สามรัฐทำไมจึงมีนโยบายไม่เหมือนกัน มีกำแพงภาษีไม่เต็มที่ ไม่ได้เก็บเปอเซ็นต์ให้สูงทำนองเดียวกัน ทั้งนี้อาจเป็นเพราะเบลเยี่ยมร่ำรวย คนมีทางจะใช้ของดี ๆ ดังนั้นได้ หรือบางทีเขามีเงินทางอื่นมาพอบำรุงประเทศให้เพียงพอสำหรับค่าใช้จ่าย ไม่อยากจะไปยุ่งเกี่ยวกับสินค้านั้นนัก เพราะรัฐไม่ใช่นักค้า จะต้องมีงบประมาณไว้เพื่อกำไร

ข้าพเจ้าออกจะเล่าหนักไปในเรื่องธุระของบ้านเมืองเขามากไปหน่อย จึงขอหวนกลับมาเล่าเรื่องอื่น ๆ บ้าง สำหรับค่าที่พักโรงแรมนั้นในเบลเยี่ยมสูงกว่าอังกฤษ อังกฤษสูงกว่าฮอลแลนด์ แต่แม้เบลเยี่ยมสูงกว่าอังกฤษแต่ยังต่ำกว่าอิตาลี ฉะเพาะที่กรุงโรม

ในเบลเยี่ยมเมื่อข้าพเจ้าไปยังไม่มีสถานทูตไทย หรือกงสุล สถานเอกอัครราชทูต ของไทยใน ฝรั่งเศส ทำหน้าที่ครอบไปถึงเบลเยี่ยมและฮอลแลนด์ด้วย ดังนั้นการไปในเบลเยี่ยมจึงต้องผ่านทางทูตของเราในฝรั่งเศส เราเพิ่งจะตั้งชาวเบลเยี่ยมเป็นกงสุลเมื่อเร็ว ๆ นี้ เบลเยี่ยมมีสถานทูตอยู่ใน

ไทย เมื่อก่อนเรามีนักเรียนไทยในเบลเยี่ยมหลายคน เรียนช่างกล ช่างเหล็ก รถไฟ ทหาร แต่ในระหว่างที่ข้าพเจ้าอยู่ในเบลเยี่ยมนั้นไม่พบคนไทยเลย ทราบแต่ว่า มีคนไทยผ่านไปดูงานเป็นระยะเท่านั้น ก่อนจะเข้าไปได้ขอความช่วยเหลือจาก ท่านเอกอัครราชทูตไทยที่ปารีส ท่านให้ความอนุเคราะห์ โดยจดหมายถึงเพื่อนเก่า ๆ ให้อำนวยความช่วยเหลือเสมอๆ

โรงแรมที่ข้าพเจ้าพักอยู่ในกลางใจเมืองบรัสเซลส์ รู้สึก ว่าทุกสิ่งทุกอย่างบริบูรณ์ กลางคืนสว่างไสวราวกับใจกลางเมืองนิวยอร์ค แสงนีออนประกาศขายของทำวิจิตรพิศดารมาก ร้านอาหารเปิดจนดึกดื่น มีดนตรี และคนร้องเพลงตลกประกอบดนตรีจนดึก ๑ ถึง ๒ คนเดินชมร้านและรับประทานอาหารแน่น แม้จะเป็นเวลาถึงเที่ยงคืนแล้ว

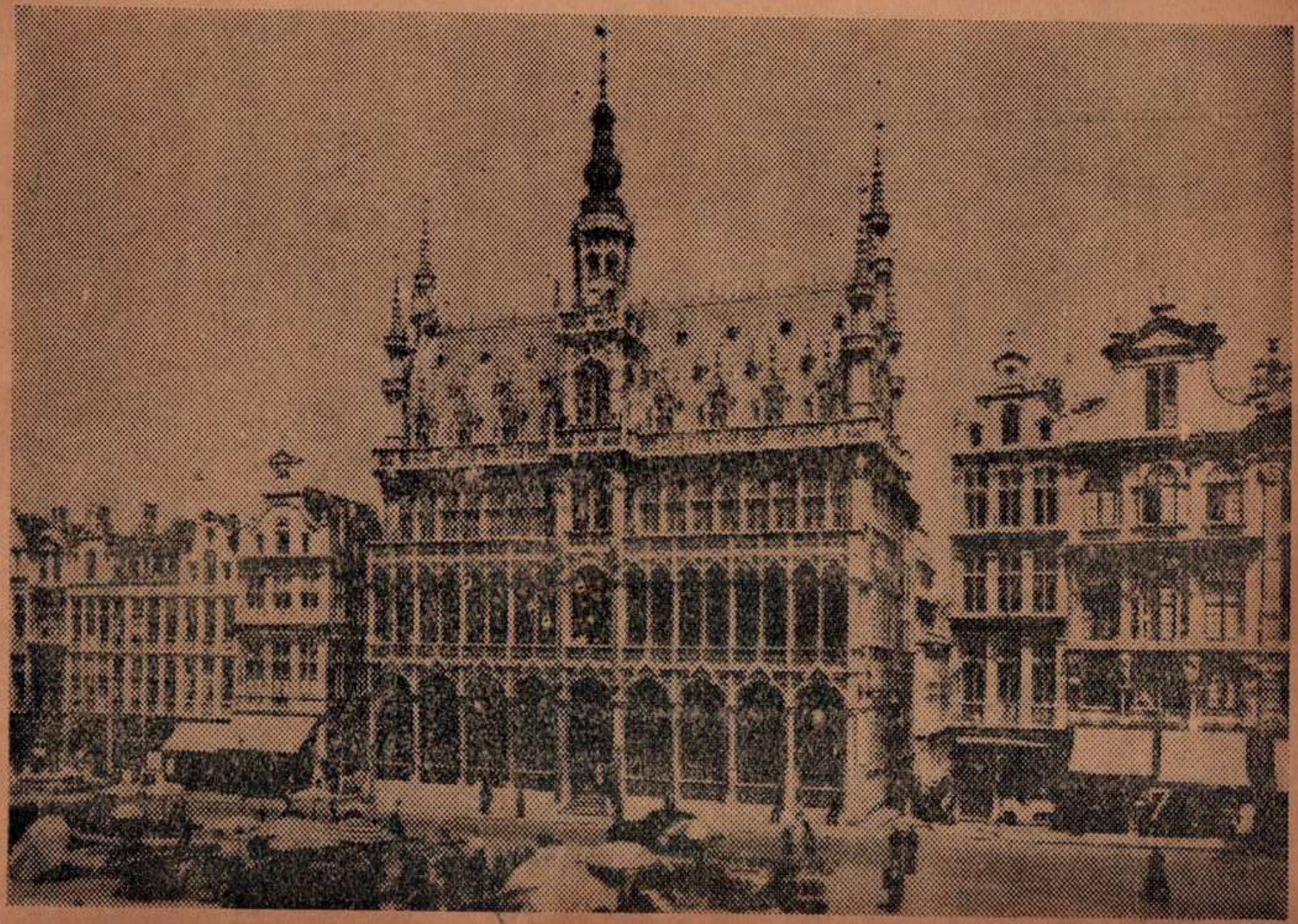
ณ ร้านน้ำชาใหญ่ใกล้กรังด์พล้าส์ ที่เรียกร้านน้ำชานั้นน่าจะไม่ถูกเพราะเขาเรียกว่า กาเฟ่ ขายเครื่องดื่ม ทั้งน้ำชาและเหล้ามีกับแกล้ม แต่ไม่มีอาหารหนัก มีดนตรีเล่นและมีนักร้องมีชื่อมาร้องเพลงเป็นภาษาต่าง ๆ ทั้งเพลงคลาสสิก

เพลงดลก มีชาวอเมริกันเข้าไปในร้านกลุ่มใหญ่ ทั้งหญิงทั้งชายหนุ่มสาวเฒ่าชรามีอยู่ในกลุ่มนั้นทั้งนั้น พอคนรับใช้จัดโต๊ะให้เสร็จแล้วชงอเมริกันก็ชักชวนกลางร้าน พวกดนตรีก็เปลี่ยนเพลงเปนเพลงอเมริกันทันที นักร้องก็ออกมาร้องเพลงอเมริกันทั้งเพลงใหม่และเพลงเก่า ทั้งสวิงและไม่สวิงที่นำให้รสแห่งเบียร์ทดมอยู่มีมากชน อเมริกันต้องการเปนเพื่อนกับคนทุกชาติ ในหมู่เขานั้น เขาอุปโหลกหญิงชายคู่หนึ่งขึ้นไปบนเวทีเล็ก ๆ แสดงลครย่อย ครานี้ยิ่งสนุกใหญ่ อเมริกันคู่นั้นได้ชวนคนที่ไปดื่มในร้านนั้นสนุกด้วย แกเจอใครเปนต้องยกแก้วชวนให้ร่วมดื่ม และร่วมเต้นรำ ร้านนั้นจุคนอย่างน้อยสัก ๓๐๐ แต่ละคนแผดเสียงเต็มที่ คนต้นเสียงอยู่หน้าไมโครโฟน ซึ่งเบ่งเสียงราวกับพ้าร้อง เสียงข้างในเขาไม่อยากให้รั่วออกข้างนอก โดยด้านถนนใหญ่มีกระจกใสตลอดเต็มหน้าร้าน เสียงเพลงเสียงเท้ากระทบพื้นเปนจังหวะรั่วออกไม่ได้ จึงก้องราวกับห้องจะแตก ทั้งร้อง ทั้งเต้น ทั้งดื่มกันอยู่ดังนี้จนตี ๑ ข้าพเจ้าทนไม่ไหว ต้องยอมแพ้ถอยกลับ พวกอเมริกันนั้นรู้จักไทย

ดีมาแล้ว บอกว่าถ้าปีหน้ามีเวลาจะมาเที่ยวในเมืองไทยบ้าง

พูดถึงเรื่องอาหารของเบลเยียมแล้ว ต้องรับว่าเก่งเหมือนกันในทางรส ข้าพเจ้าชอบกินซอกแซกจนเพื่อนที่ไปด้วยบ่นเอ็ดตะโล ครั้งหนึ่งอยากหาของแปลกรับประทานก็ถามพวกโรงแรมดูว่า อะไรขึ้นชื่อบ้างในจำพวกอาหาร เขาก็เริ่มต้นอธิบายประเภทเนื้อ ประเภทไก่ ประเภทหอย ประเภทปลา ฯลฯ ข้าพเจ้าไม่ได้รับประทานหอยหลายวัน นึกว่าลองสักที จึงไปร้านขายหอยที่ทำพิเศษฉะเพาะหอย แบบเดียวกับร้านสก๊อตที่อังกฤษขึ้นชื่อในทางกุ้ง ร้านขายหอยของเบลเยียมเปนร้านเล็ก ๆ แต่วิธีปรุงหอยนั้นวิเศษ วิธีปรุงเหมือนไทย และเปนหอยแมงภู่สด ต้มยำหอยแมงภู่รสไม่ผิดของไทยเลย หอยแมงภู่ตัวเหมือนของเราขนาดเดียวกัน ต้มทั้งเปลือกใส่หอมกระเทียม มีเครื่องเทศเล็กน้อย น้ำนั้นซด เนื้อเอาซ่อมจิ้มกับโตแบสโก้แบบน้ำพริกศรีราชา รสวิเศษมาก ข้าพเจ้าเคยได้ลองรสหอยต้มอย่างนี้หลายครั้งที่ปารีส

เมื่อก่อนสงคราม แต่ที่บรัสเซลส์นั้นข้าพเจ้าว่าอร่อยกว่า ร้านนี้อยู่ตรงข้ามกับ Coporation House ถ้าใครมีโอกาศผ่านไปที่เบลเยี่ยมแล้ว ก็ควรทดลองดูบ้าง

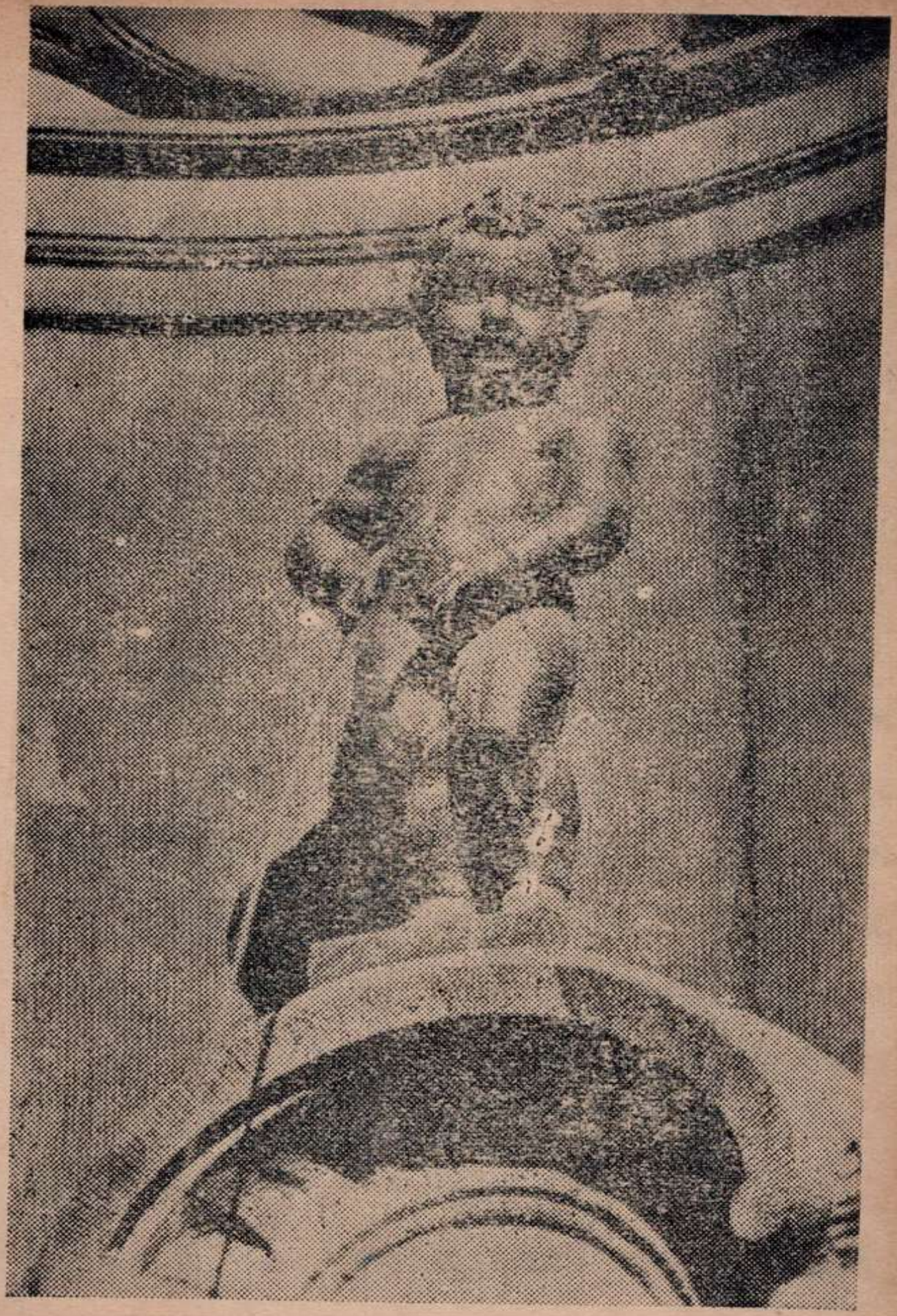
ศิลปที่สถาปนิกได้ทำการก่อสร้างไว้ ในกรุงบรัสเซลส์

กลางวันข้าพเจ้าต้องไปดูงานและศึกษางานด้านศาล เด็กและดูคุกตรางที่กักเด็กตลอดจนเรื่องที่เกี่ยวข้อง กลางคืนเขียนรายงาน แต่คืนวันเสาร์และอาทิตย์นั้น ต้องเปนเรื่องดูสภาพบ้านเมืองเปนการพักผ่อนไปในตัว อยู่หลายวันได้มีโอกาศไปชมโอเปร่าครั้งเดียวเลือกเอาคืนที่เขาแสดงเรื่องฉักเม่ โรงโอเปร่าของบรัสเซลสเล็กกว่าของปารีสและโรม ส่วนการตบแต่งประดับประดาด้วยลายแกะสลักนั้น ก็ต้องนับว่าอยู่ในแนวหน้า เคราะห์ดีที่พอดีได้ชมผู้แสดงมีชื่อเสียงครบชุด นางเอกและตัวพ่อนางเอกเปนตัวละครชนาดดีเลิศ โอเปร่าเปนของรัฐ คนดูเต็มโรง แต่การแต่งตัวดูโอเปร่าสมัยนี้ไม่พิถีพิถันเหมือนแต่ก่อน ที่นั่งข้างหน้าๆ แต่งสปอดแจ็คเก็ตมีหลายคน หางยาวเต็มที่ไม่มีเลย

ในกรุงบรัสเซลส์ ยังมีสิ่งที่น่าชมอีก ๒-๓ แห่งที่ไม่ควรผ่านเลยไป คือที่กรังด์พลาซ ซึ่งเต็มไปด้วยศิลป

โบราณ จะเห็นการก่อสร้างสมัยเก่าที่วิจิตรพิศดาร ข้าพเจ้าไม่ใช่สถาปนิก และไม่ค่อยมีแอบพรีซิเอชั่นในทางนี้นัก นับว่าอยู่ในคนประเภทดูของโบราณด้วยตาต่ำ ความรู้สึกนั้นว่าสวยงาม ช่างใหม่ ๆ ทำไม่ค่อยได้ แต่ไม่สามารถดูซึ้งถึงความงามอันแท้จริงอย่างคนตาสูง จึงได้เสนอรูปการก่อสร้างสมัยเก่า ๆ มาเพื่อท่านผู้อ่านได้มีโอกาศพิเคราะห์เอาเอง

Manneken Pis แมงนิแก้งพิส เปนตุ๊กตาเด็กชายไม่ได้นุ่งผ้าทำด้วยสัมริดยืนถ่ายปัสสาวะอยู่มุมตึก มีชื่อเสียงในทางประวัติศาสตร์แต่มีประวัติเปนมาอย่างไร ข้าพเจ้าสอบถามท่านผู้รู้หลายคนได้ความไม่ค่อยเหมือนกัน จึงไม่รู้ว่าประวัติเดิมเปนมาอย่างไรแน่ แต่คนโดยมากผ่านบรัสเซลส์แล้ว ต้องรู้จักแมงนิแก้งพิส ตัวโตขนาดเด็ก ๓ ขวบ ท่าทางเหมือนเด็กยืนถ่ายปัสสาวะ รดจอมปลอกเวลาที่แกคิดว่าไม่มีใครดูแก ค้อหน้าตายิ้มน้อย ๆ เปนเชิงสนุก มือขวาเท้าเอว มือซ้ายจับอวัยวะที่ใช้ถ่าย ให้สูงขึ้นเพื่อมให้ปัสสาวะเปรอะเปื้อนตัว แอ่นตัวไปข้างหน้าเล็ก

แมงมีแกงพิส

น้อย และย่อเข่า มีน้ำสะอาดผ่านออกมาทางอวัยวะนั้น ตลอดวันตลอดคืน โบราณวัตถุชิ้นนี้ ไม่เคยถูกอันตรายแต่อย่างใดเลย แม้จะมีเหตุการณ์บ้านเมืองมาก็ครั้งก็หน สงครามครั้งที่แล้วเบลเยี่ยมยอมให้เยอรมันเข้าเมือง เยอรมันทำลายอนุสาวรีย์ที่เป็นโลหะหลายอัน และ โดย ฉะเพาะที่เป็นอนุสาวรีย์ทรูสก์เสื่อมเสียแก่ชาติเยอรมัน รัวเหล็กถูกขนไปทำลูกปืน แต่เด็กชายแมงนีแก้งนี้กมิได้ถูกกระทบกระเทือนยังคงยอมให้ยืนถ่ายบัสสาวะตลอดทั้งวันทั้งคืนจนบัดนี้ เมื่อเยอรมันถูกขับไล่ออกไปแล้ว อังกฤษอเมริกันเข้าเบลเยี่ยม แมงนีแก้งก็ยืนต่อไปอีก และได้รับยศ จากอังกฤษและอเมริกันเป็นสิบโท วันดีคืนดีมีคนมางานของแมงนีแก้งจำนวนหมื่น แมงนีแก้งก็แต่งตัวเครื่องยศยืนยิ่มถ่ายบัสสาวะอยู่อย่างเดิม และดียิ่งกว่านั้นเขาเล่าว่า คราวหนึ่งคนยากจนไปนั่งไห้ว้อนวอนว่าแมงนีแก้งเอ่ย เมื่อไรบัสสาวะของท่านจะกลายเป็นเหล้าไวน์ได้ นั่นแหละความศักดิ์สิทธิ์ของท่านจะประจักษ์กับตาคนจน พวกขายของที่ระลึก จารึกคำอ้อนวอนของคนจนลงไปในโปสการ์ด ที่ขายรูปของแมงนี

แก้ง ได้ทราบว่าเมื่อปีกลายนี้ แมงนี่แก้งได้บ่สี่สาวะออก มาในวันงานเปนเหล้าไวน์ ๑ ชั่วโมงเต็ม สนุกกันยกใหญ่ ที่จริงน้ำหรือไวน์ก็ต้องออกจากถังน้ำ หรือไวน์ที่เขาจัดไว้ ข้างหลังนั้นเอง ถ้าไปบรัสเซลส์ จะเห็นตามร้านขายของ ฝากนั้น ทำรูปแมงนี่แก้งขายโดยประดิษฐ์เปนด้ามมีด ซอง บุหรี่ ผ้าเช็ดหน้า จุกขวดเหล้า ฯลฯ อยู่มากมาย

ในบรัสเซลส์มีโบสถ์ใหญ่อยู่กลางใจเมือง มีชื่อ เสียงเหมือนโบสถ์ที่เมืองโคโลนในเยอรมนี เซนต์ปีเตอร์ ในโรม และโนเตอรดัม ในปารีส ฯลฯ เรียกว่า Les Tours L'eglise เวลานี้กำลังซ่อมจวนจะเสร็จอยู่แล้ว ความใหญ่ โตและวิจิตรงดงามของโบสถ์นี้เหลือที่จะพรรณาได้ ส่วน ความศักดิ์สิทธิ์อย่างไรนั้นก็ขึ้นอยู่กับผู้นับถือศาสนานั้น แต่ อย่างไรก็ดีถ้าไม่งามจริง ไม่ศักดิ์สิทธิ์จริงก็คงไม่สามารถ มีอายุยืนยาว และมีทรัพย์สมบัติของโบสถ์แห่งนี้มากมาย มาจนสมัยนี้และขึ้นชื่อขึ้นเสียงทั่วโลก

ความงามของเมือง และความสนุกสนานในเวลากลาง คืนของกรุงบรัสเซลส์ ทำให้พวกข้าพเจ้าจำต้องออกไปชม

เมืองและร้านรวงในเวลาว่างงานบ้าง คืนหนึ่ง หลังจากรับประทานอาหารค่ำแล้ว ข้าพเจ้าและสหายอีก ๒ คน ได้เดินเล่นเพื่อย่อยอาหารอยู่ในถนนสายใหญ่ ฝูงคนออกจะลับสนหน่อย พวกข้าพเจ้าจำต้องหลีกออกไปทางที่มีคนน้อยๆ หลีกออกไปได้แล้ว เดินชมอะไรอยู่อย่างเพลิน ๆ ตัวข้าพเจ้าเองถูกชนข้างหลัง ด้วยก้อนเนื้อนุ่ม ๆ อย่างฉกรรจ์ ทันทีนั้นมีเสียงผู้หญิงพูดเป็นภาษาฝรั่งเศสว่า ขอโทษ ข้าพเจ้าคิดว่าเขาขอโทษจริง ๆ จึงตอบสวนไปทันทีเป็นภาษาฝรั่งเศสว่าไม่เป็นไร และหันกลับไปข้าง ๆ พอดีพบเอาผู้หญิง ๓ คนสาวสวยมากคือคน ๑ ในนั้นเป็นผู้ที่เอาของนุ่มชนนั่นเอง เธอกลับยิ้มต้อนรับ ทำให้รู้สึกว่าคนก็ไม่พลุกพล่านหรือแน่นขนาดที่ต้องเบียดกัน การชนนั้นคงมีความหมายอะไรสักอย่าง หญิง ๓ คนนั้นเดินขนหน้าไป ๕ เมตร แล้วหันกลับมามองอีกครั้งหนึ่ง พร้อมกับยิ้ม แล้วแวะดูของที่ตู้กระจกโชว์ เสร็จแล้วยิ้มอีก ข้าพเจ้าแน่ใจทีเดียวว่า ถูกจับ เพราะเป็นวิธีการอันหนึ่งของวิธีการจับทั้งหลาย รู้สึกใจหายวาบ แต่

ขณะเดียวกันก็มีความคิดว่าต้องสู้กับการจับนั้น จึงบอกเพื่อนว่า ถูกนกฮูกจับแล้ว จะทำอย่างไรดี คลำกระเป๋าดู พอดีเงินแฟรงก์เบลเยียมในกระเป๋านั้นเหลือน้อย มีแต่ดอลล่าร์อเมริกันอยู่สัก ๒๐๐ เหรียญ แม้กระนั้นอยากลองดูที่ว่าเหตุการณ์อย่างไรจะเกิดขึ้น สหายอีก ๒ คนบอกว่าข้าพเจ้าถูกจับก็ต้องยอม แล้วให้ข้าพเจ้าขึ้นไปเจรจาภาษาฝรั่งเศสของข้าพเจ้าไม่ค่อยกระดิกหู ตอนนี้ชักอึดอัดพูดกับเขอสัก ๒–๓ นาทีแล้ว ข้าพเจ้าเลยขอตัวว่าพูดภาษาอังกฤษก็จะดี ปรากฏว่าเขอพูดอังกฤษได้คล่องแคล่ว ๒ คน อีกคนหนึ่งพูดไม่ค่อยได้ สหายข้าพเจ้า ๒ ท่านมอบหมายว่า ถ้าได้ความอะไรคืบหน้าแล้วให้ไปตามที่ร้านกาแฟที่นัดหมาย ข้าพเจ้าก็ตกลง หญิงสาวนั้นช่างพูดพอใช้ ข้าพเจ้าชวนไปดื่มอะไรเล็กน้อย เขอก็ตอบรับ เราจึงได้พากันไปนั่งที่ร้านขายเครื่องดื่มร้านหนึ่ง แต่เมื่อข้าพเจ้าไปคนเดียวฝ่ายหญิง ๓ คนเขอรู้สึกกระดาก จึงขอตัวไปเสีย ๒ คน คงทิ้งคนที่เอาเนื้อนุ่มดันหลังข้าพเจ้าไว้

ที่ร้านนั้น ข้าพเจ้าคิดที่แรกว่าจะถูกต้มแน่ เพราะ

คนเซิฟโต๊ะเข้ามาแล้วก็เอาบัญชีเหล้าชนิดอย่างแพงที่สุดมาเสนอ ดูรายชื่อเหล้าแล้วขวดหนึ่งตก ๓๐๐ บาท ๕๐๐ บาท ข้าพเจ้าก็แข็งใจผ่านบัญชีเหล้าไปให้สตรีนั้น แต่แทนที่เธอจะเลือกเอาเหล้าแพงแล้วคิดเอาเปอร์เซนต์จากร้าน ซึ่งเป็นวิธีปฏิบัติทั่วไป เธอกลับบอกคนเซิฟว่าเราต้องการเหล้าแก้วเล็ก ๆ สักคนละแก้ว และสั่งเหล้าที่เธอชอบ ๑ แก้ว สั่งให้ข้าพเจ้า ๑ แก้ว ข้าพเจ้ารู้สึกแปลกใจว่าทำไมไม่ถูกต้ม และอุ่นใจเป็นกองที่ผ่านไปได้ ในการสนทนากันนั้น หลังจากรู้ชื่อและชาติกันแล้ว ก็เริ่มด้วยการชมความงามของบ้านเมืองต่าง ๆ ที่เธอเคยผ่านมา เช่นที่อังกฤษ ฝรั่งเศส เธอมีความรู้มากพอตัว ทำงานเป็นเลขานุการของร้านเครื่องสำอางค์ การที่เธอเต็มใจเป็นเพื่อนข้าพเจ้าก็เพราะคิดว่าข้าพเจ้าเป็นนักเรียนมหาวิทยาลัย หรือมีความสำคัญอะไรสักอย่างจึงปรากฏตัวอยู่ในบรัสเซลส์ เป็นบาปพอใช้ที่ข้าพเจ้าจะบอกความจริงไม่ได้ว่า อาชีพของข้าพเจ้าเป็นอะไร เลยบอกไปว่ายังคงเป็นนักศึกษาในลอนดอน แล้วคุยกันแบบหนุ่มสาวที่พบปะกันแรก ๆ โดย

ชมว่า เธอฉลาด เธอสวย อยู่จนเที่ยงคืน แต่เนื่องด้วย
ข้าพเจ้าถูกปล่อยเดี่ยวและเป็นเวลาดึกมากแล้ว จึงได้ตกลง
กับหญิงนั้นว่า ราแยกกันก่อน แต่เธอก็ได้ฝากอะไรไว้บาง
อย่างเพื่อไมตรีจิตต์อันจะมีต่อไปในวันหน้า ซึ่งจะได้พบกัน

ในด้านงานที่ข้าพเจ้าต้องไปศึกษาและดูมานั้น เปนเรื่องยาวและเปนวิชาการมาก ข้าพเจ้าจึงใคร่จะจัดไว้ในตำรา อันจะได้ทำขึ้นเพื่อประโยชน์ของการศึกษาในด้านนั้นโดยฉะเพาะแต่ในส่วนที่ไม่ใช่เทฆนิคก็อยากจะเล่าสู่กันฟังต่อไปบ้างเล็กน้อย

เบลเยี่ยมมีชื่อเสียงในด้านวิชาการเหมือนกัน หมอกฎหมายเบลเยี่ยมชื่อ ริชาร์ด ยัคส์ เกอกแพตริค เคยมารับราชการในประเทศไทย และในสมัยของกรมหลวงราชบุรี ได้เปนกรรมการร่างกฎหมายลักษณะอาญาของร.ศ. ๑๒๗ ซึ่งใช้กันอยู่ทุกวันนี้ กล่าวโดยทั่ว ๆ ไป กฎหมายของเบลเยี่ยมเปนโค๊ตคล้าย ๆ ฝรั่งเศส แต่แยกแยะเปนเรื่อง ๆ ไว้มากกว่า กฎหมายเรื่องเด็กที่ใช้อยู่ในปัจจุบันก็กำลังจะเปลี่ยนให้เหมาะสมแก่กาลสมัย

ข้าพเจ้าได้ถูกต้อนรับโดยข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ของเบลเยี่ยมเปนอย่างดีมาก ได้พบกับปลัดกระทรวงยุตติธรรม

ถึงบ้านผู้พิพากษาเด็กและเจ้าหน้าที่รอง ๆ ลงมาหลายท่าน ได้ให้ความสดวกจัดรถของรัฐบาลให้คันหนึ่ง และได้อำนวยความสดวกในการไปดูงานอย่างมากมาย ได้มีโอกาศท่องเที่ยว ไปตามจังหวัดต่าง ๆ เกือบ เรียกได้ว่าทั่ว ตะวันออก ตะวันตก เหนือ ใต้ แต่เมืองที่ได้ดูงานด้านเด็กมากก็คือ เมืองมอด และเมืองนามูร์

มีข้อที่น่าสังเกตอยู่บ้างสำหรับสถานที่ ตัวกระทรวงยุติธรรมอยู่ที่เมืองบรัสเซลส์เป็นตึก ๕ ชั้นอยู่บนเนิน ในตัวกระทรวงนี้มีที่อยู่ของรัฐมนตรีกระทรวงยุติธรรมเป็นประจำกล่าวคือ ถ้าผู้ใดเป็นรัฐมนตรีแล้ว ผู้นั้นก็ย้ายครอบครัวเข้ามาอยู่ในตึกนี้ทีเดียว ที่อยู่นี้มีทั้ง ห้องนอน นั่งเล่น รับแขก ครัว ห้องเขียนหนังสือ ฯลฯ นับหนึ่งทั้งอยู่ทั้งทำงานที่นี่เสร็จ

ตรงกันข้ามกับกระทรวงยุติธรรมเรียกว่า ปราสาทแห่งความยุติธรรม Le Palais de Justice เป็นอาคารที่ใหญ่ที่สุดแห่งหนึ่งในยุโรป สร้างไว้อย่างสวยงาม ด้านหน้าเป็นบันไดใหญ่ มีคอลัมน์ที่ระเบียงเป็นแถว ข้างในเป็น

ห้องโถงใหญ่ข้างบนตรงกลางเป็นโดมสูงตระหง่าน ในอาคารนี้มีทั้งศาลชั้นต้นศาลอุทธรณ์ศาลฎีกา และศาลเด็กก็อยู่ในอาคารนี้ด้วย ห้องพิจารณาทำอย่างหรูหราราวกับราชวัง ประตูที่เข้าห้องพิจารณาสลักเป็นลวดลายพิศดาร บุด้วยหนัง ประตูมีสองชั้น มีกระจกกลมได้ระดับกับสายตา ดูข้างนอกก็เห็นบังลังก์ได้ แต่ไม่ได้ยินเสียง ต้องเปิดประตูชั้นแรก แล้วเข้าอีกชั้น ๑ จึงจะถึงห้องพิจารณา ทั้งหมดประมาณว่ามีไม่ต่ำกว่าร้อยห้อง ถ้าไม่ดูแผนที่ก่อนว่าเรื่องที่ต้องการฟังอยู่ห้องพิจารณาเลขที่เท่าใด และมีทางเดินไปสู่ห้องพิจารณานั้นได้อย่างไรแล้วก็จะหลงหาไม่พบที่เดียว

เนื่องจากอาคารนี้มีชื่อเสียงมาก เมื่อเยอรมันเข้าครองเบลเยี่ยมในสงครามโลกครั้งที่สอง เยอรมันจึงใช้ส่วนของอาคารนี้เป็นศาลและเป็นที่ทำงานด้วย ได้เห็นอนุสาวรีย์ของเสมียนศาลผู้ซึ่งต่อสู้การกระทำของเยอรมัน เป็นรูปคนทำด้วยสัมริด ถูกมัดมือแขวนห้อยไว้มิให้เท้าถึงดิน อยู่ที่ระเบียงในห้องโถงแห่งหนึ่ง มีหรีดดอกไม้สดวางอยู่หลายพวงทั้งๆ ที่สงครามได้สิ้นสุดลงแล้วหลายปี ชะรอย

อนุสาวรีย์นี้จะมีความศักดิ์สิทธิ์อะไรสักอย่างหนึ่งในการคิด

Le Palais de Justice นี้กำลังซ่อมอยู่ในส่วนตอนกลางและโดม เพราะถูกเยอรมันเอาไฟเผาตอนเยอรมันจะถอยหนีจากเบลเยี่ยม ไฟลุกอยู่หลายวัน ตัวโดมบางส่วนยุบลงมา

ข้าพเจ้าสนใจในอุตสาหกรรมบางอย่าง ของเบลเยี่ยม ด้วยจึงอยากเล่าให้ฟังว่า เบลเยี่ยมมีอะไรดี เครื่องแก้วเจียระไนเห็นจะขึ้นชื่อและรู้จักกันทั่วโลกว่า แก้วของเบลเยี่ยมเป็นที่หนึ่ง ทั้งนี้เพราะเบลเยี่ยมได้เปรียบที่มีดินและทรายดีเป็นเยี่ยม ใช้วัตถุนั้นมาผลิต แก้ว กระจกเงา ขวด และวัตถุอื่นทำนองเดียวกัน เมื่อมาคิดถึงเมืองไทยแล้ว ข้าพเจ้าเคยได้ทราบจากนักวิทยาศาสตร์คนสำคัญของเราว่าทรายของเราแถวตวันตกเฉียงใต้มี หัวหิน สงขลา ก็มีคุณภาพดีมากอาจทำเครื่องแก้วขวดกระจกได้ดี น่าจะมีใครคิดลองทำดูบ้าง

เครื่องหนัง ตามสถิติสินค้าขาออกของเบลเยี่ยมเครื่องหนังก็เป็นสินค้าออกมาก มีโรงงานเครื่องหนังใหญ่ ๆ ถึง

๕๐๐ โรงเศษ ฟอกหนังแผ่นและทำเครื่องหนังสำเร็จรูป เช่น กระเป๋าถือ ถุงมือ รองเท้า เบลเยี่ยม ได้หนังจากอาฟริกามาก ทำเปนสินค้าแล้ว ฉะเพาะรองเท้าส่งออกไปขายต่างประเทศ ปีละ ๒ ล้าน ๕ แสนคู่

เครื่องผ้า เบลเยี่ยมมีเครื่องปั่นด้ายถึงกว่า ๒ ล้านเครื่อง และมีหูกทอผ้าด้วยเครื่องจักรถึง ๔ หมื่นกว่าหูก-ทอตั้งแต่ผ้าขาวบางจนถึงผ้าห่มนอนอย่างหนา ประดิษฐ์ลวดลายในหูกนั้นเสร็จกัม สำหรับเครื่องลูกไม้ของผู้หญิงม่านหน้าต่าง บังตา นับได้ว่าเปนสินค้านิยมอย่างมาก

เครื่องเพ็ชร์ โรงงานใหญ่ ๆ อยู่ใกล้แอนตเวิบ ช่างเพ็ชร์ที่ชำนาญที่สุดมีรายได้สูงกว่าอาชีพอะไรทั้งหมด ช่างที่ชำนาญสำรวจแล้วมีประมาณ ๑,๕๐๐คน แต่เพ็ชร์ที่เบลเยี่ยมราคาแพงกว่ากรุงเทพฯ ตกกาหรัดละเกือบ ๑ หมื่นถ้างามและบริสุทธิ์

กล้องถ่ายภาพและพิล์มภาพยนตร์ เบลเยี่ยม ทำเครื่องถ่ายรูปและถ่ายหนังเองเหมือนกัน แต่ไม่ค่อยได้ส่งมาขายมากนักพิล์มภาพยนตร์ยี่ห้อ Gevaert แม้จะทำในเบลเยี่ยม

เอง แต่ราคาขายปลีกแพงกว่ากรุงเทพฯ มาก เบลเยี่ยมอ้างว่าบีหนึ่ง ๆกล้องถ่ายรูปและฟิล์มทั้งหมดส่งขายได้มากกว่าใคร ๆ

ส่วนเครื่องเหล็กมีเครื่องจักรกล รถไฟ รางรถ ยืนส่วนประกอบ รวมทั้งเรือเบลเยี่ยมก็ทำได้มาก และส่งออกไปขายต่าง ประเทศเป็นสินค้าที่สำคัญที่นำรายได้เข้าประเทศอย่างมากมาย.

ข้าพเจ้าได้เล่าถึงสภาพการบ้านเมือง การทำมาหากินพอสมควรแล้ว ต่อไปอยากจะเล่าถึงตัวบุคคลที่ไปพบปะมาบ้าง ข้าพเจ้าได้มีโอกาสพบปลัดกระทรวงยุติธรรม ในกรุงบรัสเซลส์ เท่าที่ได้สนทนา และฟังคำจากเพื่อนฝูงของท่านนั้น ท่านเปนคนสำคัญคนหนึ่งในวงการศาล ถ้าจำไม่ผิดแล้วท่านเปนคนหนึ่งในบรรดาผู้พิพากษาศาลโลก ในขณะนี้มีหน้าที่การงานสำคัญอยู่ในองค์การใหญ่ ๆ หลายอย่างและเปนศาสตราจารย์กฎหมายอาญาที่มหาวิทยาลัยบรัสเซลส์ด้วย พูดภาษาอังกฤษชัดเจนราวกับคนอังกฤษได้ ให้แง่ความคิดเกี่ยวกับกฎหมายเด็กแก่ข้าพเจ้าและเพื่อนอย่างมากมาย บุคคลิกลักษณะของท่านผู้นี้สมกับตำแหน่งเมื่อได้พบกันครั้งแรก ได้สอบถามความทุกข์สุขการเดินทางว่าลำบากลำบนอย่างไรบ้างในการมาเบลเยี่ยม ด้วยอัธยาศัยอันดียิ่ง และได้กำชับเจ้าหน้าที่ผู้ต้อนรับว่า ให้อำนวยความสดวกทุกประการและสั่งให้จัดรถยนต์เปนพิเศษให้ไปตามจังหวัดต่าง ๆ ข้าพเจ้ารู้สึกขอบคุณท่านมาก

หลังจากนั้นข้าพเจ้าได้พบกับ อธิบดีกรมการอนุเคราะห์เด็กและยุวชน ซึ่งกรมนี้อยู่ในกระทรวงยุติธรรม ท่านอธิบดีเป็นนางสาวได้ดีกรีปริญญาเอกเดอร์ เพิ่งกลับจากอเมริกา ในการประชุมองค์การสหประชาชาติเกี่ยวกับเด็ก ชื่อนางสาวฮุยเนน จากการสนทนา ท่านได้ให้ข้อสังเกตหลายอย่าง เกี่ยวกับกฎหมายเด็ก และว่าสภาพการบ้านเมืองเปลี่ยนแปลงไปกว่าเดิมแล้ว กฎหมายเด็กของเบลเยียมจะต้องเปลี่ยนแปลงไปด้วย กำลังเสนอสภาผู้แทนเพื่อออกเป็นกฎหมายใช้บังคับต่อไป

คนที่เป็นเจ้ากี้เจ้าการช่วยเหลือในการให้ศึกษางานด้านศาลเด็กนั้น เป็นชั้นหัวหน้าของชื่อ Mr. Cnif "คนิฟ" อักษรที่เขียนดังนี้เพราะเป็นภาษาเฟลมมิชภาษาอังกฤษคงเป็น Knife "ไนฟ์" แปลว่ามีด แต่ชื่อคนเขาไม่แปลกัน มิสเตอร์คนิฟเป็นคนหนุ่มว่องไว อายุประมาณ ๓๐ ได้ดีกรีเป็นชั้นหมอกฎหมาย พูดได้หลายภาษา เมื่อเรียนเสร็จแล้วถูกไปเป็นทหารเสีย เวลาที่อยู่ในงานศาลยุติธรรมจึงขาดตอนลงตอนหนึ่ง เป็นคนสนุกสนาน

และเอื้อเฟื้อมาก มิสเตอร์คนิฟ ต้อง เปนคนเล่า เรื่องงาน ศาลเด็กให้ฟังโดยตลอด ได้พาข้าพเจ้าและเพื่อนดูงานที่ไปด้วยกันอีก ๒ ท่าน ติดต่อกับเจ้าหน้าที่ศาล ผู้พิพากษา อัยยการ ตำรวจ ผู้คุม พัศดีผู้อบรม และหมอ ผู้ตรวจเด็ก เจ้าหน้าที่อื่นอยู่ตลอดเวลา บางครั้งต้องทำงานหนักแปลภาษาเฟล็มมิชเปนภาษาอังกฤษด้วย

นิสัยใจคอของคนเบลเยี่ยมที่ได้พบกันมานั้น เปนผู้โอบอ้อมอารี ไม่หวงวิชา เรียบร้อย พูดตรง และยิ่งกว่านั้นกลับแสดงความเกรงอกเกรงใจฝ่ายเราเสียด้วย ซ้ำการไปดูงานนี้ เขาจัดให้ดูทั้งที่ไม่ดีซึ่งปฏิบัติผิดอยู่ และที่ปฏิบัติดีแล้วโดยได้แก้ไขปรับปรุงใหม่ นับว่าได้ประโยชน์แก่บ้านเมืองของเรายิ่ง ข้าพเจ้าขอถือโอกาส ขอบคุณท่านเหล่านั้นมา ณ โอกาสนี้ด้วย

ข้าพเจ้ายังไม่ลืมเหตุการณ์ตอนหนึ่ง ซึ่งสหายของข้าพเจ้าคนหนึ่งคงจะพูดสัพยอกมิสเตอร์คนิฟ ซึ่งเปนพวกเฟล็มมิชว่า สุภาษิตของเบลเยี่ยมที่มีประจำชาติว่า ความสามัคคีเปนกำลังแล้ว—ทำไมพวกที่พูดภาษาเฟล็มมิช กับ

พวกที่พูดภาษาฝรั่งเศสจึงไม่รวมหัวกันได้สักที ตอนนั้นทำให้มิสเตอร์คนิฟ หน้าแดง ข้าพเจ้าสังเกตว่า เขาฉุนเอาจริง ๆ เขาอาจคิดว่า เรื่องนี้ไม่ใช่ธุระของคนอื่น แม้กระนั้น มิสเตอร์คนิฟก็ยังมิได้ลดความเป็นผู้ทมอัธยาศัยดีลงแต่อย่างใด คงปฏิบัติหน้าที่รับแขกและให้ความสดวกอยู่ตลอดไป ต่อมาอีกวันหรือสองวันสหายข้าพเจ้าคนนั้นพูดเรื่องสามัคคีเป็นกำลังกับมิสเตอร์คนิฟอีก มิสเตอร์คนิฟเลยบอกออกมาตรงๆว่าสหายของข้าพเจ้ารู้ประวัติศาสตร์เบลเยียมดียิ่งกว่าเขา เขาไม่รู้อะไร ไปถามผู้ใหญ่เขาดีกว่า ตรงนี้ข้าพเจ้าคิดว่า มิสเตอร์คนิฟรู้สึกถูกทิ่มตำแต่เป็นคนที่มีทั้งปัญญาและเต็มไปด้วยสติ เมื่อเขาเต็มที่แล้วต้องพูดมาอย่างนั้นเป็นวิธีจะตัดบทไม่พูดเรื่องนี้ต่อไป

ข้าพเจ้าได้พบเด็ก ๆ เกเรจำนวนหลายร้อย และได้ศึกษาชีวิต และเห็นการงานของเด็กพวกนั้นบ้าง เด็กหญิงที่เสียมาแต่อายุ ๑๓ — ๑๔ ขวบ กลับมีชีวิตสดใสได้โดยวิธีการของศาลเด็กมากมาย เด็กหญิงคนหนึ่งบิดามารดาจนมาก จึงได้ให้เด็กนั้นไปกับชายๆ เลยดูไม่ดี

พอ เอาไปไว้กับหญิงหาเงินฉับ ๆ ไม่ช้าเด็กนั้นก็ติดโรค ซิฟิลิสอย่างหนัก แพทย์ได้ตรวจพบเชื้อแล้วรายงานมายังกรมอนุเคราะห์เด็ก บ้านเมืองก็จัดแยกเด็กนั้นมา และอบรมให้การศึกษาให้เด็กมีอาชีพ ตอนที่ไปพบนั้นเธอมีอายุราว ๑๘ ปี เป็นผู้มีชื่อเสียงในการดัดผม อันเป็นอาชีพซึ่งเธอยึดเป็นเครื่องทำมาหากินได้รายวันเดียว

งานศาลเด็กที่จะได้รับผลจริงจังนั้นต้องอาศัยเจ้าหน้าที่อันมากจึงใคร่จะเล่าเรื่องที่กรุงและเรื่องจำเด็กในเบลเยียม อังกฤษ ฮอลแลนด์ ให้ฟังพอเป็นสังเขปบ้าง

พอเอ่ยว่าเรือนจำแล้วทำให้ใจห่อหด ยิ่งผู้ใหญ่สมัยคุณย่าคุณยายแล้ว ท่านขนลุกขนพอง ท่านเคยเล่าให้ข้าพเจ้าฟังว่า สภาพของเรือนจำของเราแต่สมัยโบราณนั้นเหมือนนรกใครถูกโทษเข้าแล้วก็เหมือน กับตกนรกทั้งเป็น นักโทษต้องถูกเฆี่ยน ถูกทารุณต่างๆ จากพวกผู้คุมพลามะรง อาหารเลวเหมือนข้าวหมู ถูกใช้งานหนักจนชีวิตเกือบจะสิ้น การจองจำที่หลอกทมนุษย์จะทนทานได้ การรังแกกันระหว่างนักโทษที่ชอบพอกับผู้มีอำนาจ

ในคุกในตรางมีมาก การเล่นเพื่อน ร้อยแปดพันประการ ล้วนแต่โสมมทั้งนั้น ใครมีอำนาจในคุกในตรางก็ร่ำรวย จนมีคนเก่าๆ เล่ากันว่า ผู้คุมกด พระมหากษัตริย์ใครไปเปนลูกเปนเมียแล้ว จะหาความเจริญหาราศรีแก่ตัวไม่ได้ มาสมัยนี้เราได้เปลี่ยนวิธีการราชทัณฑ์ใหม่จึงดีขึ้น

การกักเด็กและเรือนจำของเด็กและเยาวชนในอังกฤษนั้นดีเกินคาดที่คิดไว้แต่แรก ข้าพเจ้าได้มีโอกาศเข้าไปดูสถานที่กักเด็ก ซึ่งอังกฤษเรียกว่า Remand Home ที่ถนนโกลด์ฮอค ในเมืองถอนดอนแห่งหนึ่ง และที่ Kilvinton Hall ที่เมืองเอนพีลด์อีกแห่งหนึ่ง แห่งแรกนั้นอยู่ในกรุงมีกำแพงล้อมรอบ แต่ประตูหน้าต่างไม่แข็งแรง เด็กที่ถูกกักขังถ้าจะหนีก็หนีไปได้อย่างแน่นอน แต่แห่งหลัง อยู่ในที่เปิดเผยเปนตึก ๔-๕ หลังมีบริเวณเปนสนามและเปนนาไม่มีรั้ว ตั้งอยู่ห่าง London โดยทางรถยนต์ประมาณ ๑ ชั่วโมง และห่างตัวเมืองเอนพีลด์ประมาณ ๗ ไมล์อยู่บนไหล่เนินทิวทัศน์สวยงามอากาศสดชื่น มีกบัง

คับการ ติกที่อยู่โรงเรียน โรงงาน ช่างเหล็ก ช่างไม้ แต่สิ่งที่น่าสังเกตกคือทั้งสองแห่งนี้ มีสภาพเปนโรงเรียนกินนอนเด็กมีห้องนอนส่อาดนยนรวมกันหลาย คนในห้องเดียวก็มี ห้องนอนฉะเพาะเด็กแต่ละคนก็มี ที่นอนเตียงตู้เสื้อผ้าจัดไว้อย่างสดวกเรียบร้อย ยิ่งกว่านั้น มีห้องอ่านหนังสือ มีห้องรับประทานอาหาร มีห้องนั่งเล่น มีห้องดนตรี มีวิทยุ โต๊ะบิลเลียด มีเบียนโน มีโบสถ์ มีเครื่องเรียนและอุปกรณ์ทันสมัย มีสระสำหรับกระโดดน้ำเล่น สนามเทนนิส สนามฟุตบอลล์ ทั้งหมดนี้ถ้าจะเทียบก็ดีกว่าโรงเรียนกินนอนอย่างดี ๆ ในบ้านเราเสียอีก

เมื่อเปนดังนี้แล้ว เราจึงเห็นได้ว่า จะมีประโยชน์อันใดที่จะทำให้เด็กนั้นหลาบจำในการที่ได้ทำการ อันถือว่าเปนผิด เจ้าหน้าที่สถานกักเด็กยอมรับกับข้าพเจ้าว่า สถานที่กักเด็กทั้งสองแห่งนั้น มีสภาพดีกว่าบ้านของเด็กบางคนเสียอีก เด็กบางคนไม่อยากกลับบ้านเสียด้วยซ้ำแม้เมื่อพ้นกำหนดเวลาที่กักแล้ว แต่นิสัยของคนอังกฤษนั้นเขาถือตัวอยู่ว่า ไม่อยากจะถูกใครตราหน้าว่าเปนคนสกปรก ไร้

ศีลธรรม บางคนถึงจะจนก็รักษาตัวไว้ให้สะอาดทั้งกาย และใจ

ข้าพเจ้าได้พบหมอโรคประสาท ๒-๓ ท่านที่มีชื่อเสียงที่สุดในลอนดอน คน ๑ ในจำนวนพวกนั้น ได้ประณามวิธีการที่อังกฤษได้โอบอ้อมเด็กของอังกฤษดีเกินไป โดยให้กินดีอยู่ดีเกินกว่าควรในเมื่อเด็กทำผิด และควรยึดหลักว่าเด็กทำผิดจะได้รับผลตอบแทนให้ดีกว่าเด็กที่มิได้ทำผิดนั้นไม่ถูก แต่ก็มีหมออีกหลายคนกล่าวคัดค้านว่า หลักนี้ใช้สำหรับเด็กไม่ได้ เด็กต้องใช้คำสั่งสอนจากผู้ใหญ่ การที่เด็กทำผิดนั้นเราควรจะลงโทษผู้ใหญ่ ที่ไม่รู้จักสอน และไม่ระวัง ไม่ชี้ทาง ไม่ทำหน้าที่ผู้ใหญ่ ควรที่จะเอาผู้ใหญ่นั้นมาทำโทษเสียด้วยซ้ำ การที่เราเอาเด็กมานั้นก็เหมือนเราเอาคนอ่อนที่สกปรกมาอาบน้ำชำระให้สะอาด ก็เมื่อเราเอาคนสกปรกมาอาบน้ำและล้างให้สะอาดแล้ว เราควรจะมีความเสียใจในการชำระล้างเขาทำไม และอีกประการหนึ่ง สำหรับเด็กนั้น เราถือหลักการอบรมดัดนิสัย เปนทางแก้ไขให้เขากลับเปนคนดี ไม่ใช่ถือหลักลงโทษ

เป็นเกณฑ์ ข้าพเจ้าได้พบกับพวกหมอเกี่ยวกับประสาทและจิตต์ใจอีก๒-๓คนการโต้เถียงก็ไม่สิ้นสุดลงได้

ดังนี้ทำให้รู้สึกว่า เขามีการส่งเสริมหาทางแก้ไขเด็กที่เสียให้ดีเสมอและเขารับฟังความเห็น ของ กัน และกันในการดูที่ขังและเรือนจำนี้ ข้าพเจ้าได้ มีเพื่อนคนหนึ่งซึ่งเป็นอธิบดีอัยยการของเด็นมาร์คชื่อ กุสก์ ได้ร่วมไปดูด้วยเกือบทุก วัน และได้เล่า ให้ ฟัง มาถึง ท่านผู้นี้ครั้ง หนึ่งแล้ว มิสเตอร์กุสก์ เป็นผู้มีความเชี่ยวชาญในเรื่องเด็กมาก ได้ฝากความคิดเห็นในเรื่อง การขัง และวิธี การของ สถานที่กักเด็กและเรือนจำอย่างมากมาย ได้เกิดมีการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกันอย่างถึงพริกถึงขิงกับ ผู้ บัญชา การ สถานที่กักเด็ก โดยมิสเตอร์กุสก์สังเกตเห็นผู้ บัญชาการเอาเด็กคนหนึ่งที่เกเรถึงขนาดไปไว้ ในห้องเดียวกับเด็กจำพวกธรรมดา เขาว่าทำอย่างนี้น่าจะไม่ถูก แต่ผู้ บัญชาการว่า ถูก เพราะ เด็กธรรมดา จะจูงเด็กเกเรให้เป็น เด็กดี ได้ มิสเตอร์กุสก์เถียงว่าเด็กเก รนั้น จะทำให้เด็กธรรมดาหลายคน ในห้องเดียวกันกลายเป็นเด็กเกเร เพราะเด็กย่อม

ยึดเหนี่ยวเอาของไม่ได้ง่าย เถียงกันจนข้าพเจ้าสังเกตว่า น้ำชาที่เจ้าหน้าที่จัดเอามาให้นั้นเย็น โดยการคนแล้วคนอีก แต่ไม่ถูกดื่มเลย ข้าพเจ้าช่วยผสมโรงกับมิสเตอร์กุสก์เล็กน้อย โดยข้าพเจ้าได้เห็นเด็กหญิง ถูกแม่บ้านที่ข้าพเจ้าอยู่กับเขาในสมัยก่อนนั้น ไปโรงเรียนและที่โรงเรียนนั้น มีเด็กหญิงพูดคอกนี่อยู่ชั้นเดียวกับเขาคนหนึ่ง แม่บ้านบ่นถูกสาวทุกวันที่คิดเอาสำเนียงคอกนี่มาบ้าน

ในสถานที่กักเด็กกด ที่สถาน Borstal ที่ Roches ter ที่ข้าพเจ้าไปดูก็ดี มีการเรียนวิชาชีพเป็นสำคัญ วิชาชีพใดจะเหมาะแก่เด็กคนใดนั้น ย่อมต้องอาศัยลักษณะนิสัยอนามัยของเด็ก และผู้แนะนำทาง เด็กที่อยู่ ๖-๗ เดือนแล้ว ทำงานได้ดีมาก กล่องใส่น้ำหอมสวย ๆ หีบบุหรี่สวย ๆ ทำจากเรือนจำเหล่านี้ และบางทีตำรากฎหมายที่วางขายในตลาด ก็อาจจะถูกพิมพ์มาจากเรือนจำก็ได้ เด็กที่ทำงานได้ดีและประพฤติดีแล้ว ได้ออกไปทำงานที่โรงงานข้างนอกเรือนจำ กับเด็กพวกนั้นอาจจะเรียนวิชาชีพเพิ่มเติมได้ด้วย เรียนสำเร็จก็มีประกาศนียบัตร จากโรงเรียน

ภายนอกให้ เขาช่วยกันถึงขนาดนั้น

คนที่ถูกอบรม อบรมเสร็จแล้ว หางานได้คล่องผู้บัญชาการเองก็ช่วยเหลือเด็กในการหางานให้ ทั้งนี้ โดยอาศัยการร่วมมือจากเจ้าหน้าที่หลายฝ่าย เช่นผู้บัญชาการเองมีหนังสือเวียนไปตามโรงงานห้างร้านที่ต้องการคนหรือเจ้าหน้าที่โปรเบชั่น ออฟฟิศเซอร์ หรือเจ้าหน้าที่โซเชียลเวอรกเกอร์ช่วยจัดหา บรรดาโรงงานห้างร้านได้รับความมั่นใจในเด็กพวกที่เข้าทำงานมากที่เดียว กล่าวคือเด็กคนใดจะเข้าทำงานนั้น นอกจากจะมีใบรับรองเจ้าหน้าที่ ว่าทำงานได้ มีความชำนาญในงานชนิดนั้นๆแล้ว ยังมีข้อผูกมัดใจให้ประพฤติตัวอยู่ในความดี เด็กเองหวังผลในความเจริญของการงานที่ปฏิบัติด้วย

สมมุติว่าเด็กเกเรคนหนึ่ง ถูกศาลสั่งให้ส่งโรงเรียนฝึกอาชีพ หรือเข้าสถาน Borstal แต่ในระหว่างที่ได้ใช้เวลาอยู่ในโรงเรียน หรือสถาน Borstal นั้นเป็นเวลาหนึ่งแล้ว ได้แสดงให้เป็นที่พอใจว่า ความประพฤติดี การงานดี จิตใจดี ได้ละพยศ และทำงานได้แล้ว ผู้บัญชาการเรือน

จำจะสั่งให้ออกทำงานข้างนอกตามโรงงานห้างร้านได้ ในเวลากลางวัน เย็นกลับไปยังโรงเรียนหรือสถานนั้นเพื่อนอนและอบรมศีลธรรมเท่านั้น เมื่อเด็กนั้นทำงานข้างนอกได้พอใช้ และเห็นสมควรที่จะไม่ต้องกักขังแล้ว ผู้บัญชาการจะเสนอรายงานไปยังกระทรวงมหาดไทย ขอให้ปล่อยเด็กให้อยู่นอกโรงเรียน หรือสถาน Borstal นั้นโดยไปทำงานอาชีพตามที่ต้องการ คงมีแต่เงื่อนไขบังคับว่า จะต้องมารายงานเป็นครั้งคราวเท่านั้น

เด็กโดยมากได้เห็นผลดีแห่งการปฏิบัติ ประพฤติดีดังนี้แล้ว ย่อมหันไปหาสิ่งที่ดีเป็นธรรมดา เด็กจำนวนมากกลับตัวเป็นคนดีได้ โดยวิธีการอันนี้

ได้พบเด็กหลายคน ที่มีประวัติเดิมร้ายอย่างฉกรรจ์ แต่มากลับตัวเห็นสิ่งที่ดีเป็นของดี มิใช่เห็นกงจักรเป็นดอกบัว แต่ที่พูดนี้ก็มิใช่จะไม่มีข้อยกเว้นเสียเลย เด็กที่ร้ายจริงๆ ร้ายมาแต่กำเนิด กลับตัวไม่ได้ก็มีมาก จำนวนนี้เขาต้องแยกไว้ต่างหาก เพราะไม่อาจจะมองเห็นแสงสว่างได้ คงเห็นกงจักรเป็นดอกบัวเสมอไป

ข้าพเจ้าเคยได้รับคำแนะนำมาว่า เด็กที่ทำผิดอย่างฉกรรจ์นั้นอย่าเพิ่งคิดว่าเด็กนั้นเลว จะต้องค้นคว้าแต่แรกเสียก่อนว่า อะไรเปนเหตุให้เด็กนั้นทำผิด และมีทางเยียวยาได้โดยวิธีใด เด็กหญิงคนหนึ่งอายุ ๑๓ ปี เพิ่งมีประจำเดือนเปนครั้งแรก เธอไม่รู้วิธี และไม่รู้เรื่องของการมีประจำเดือน สิ่งสกปรกรั่วไหลออกมาข้างนอก เพื่อน ๆ เห็นเข้า จึงล้อเลียนว่าเปนหญิงชั่ว ถูกชายทำมิดีมิร้ายประกอบกับร่างกายและจิตใจในเวลานั้นไม่ค่อยดี เด็กหญิงนั้นจึงแสดงความเกรียวกราดอย่างมากมาย ใช้มีดแทงเพื่อนบาดเจ็บหลายคน เมื่อถึงบ้านอาการร้ายของเธอมิได้ลดลง และได้ปกปิดสิ่งสกปรกนั้นไว้โดยวิธีห้าผ้าอุด มิให้สิ่งสกปรกรั่วไหลออกมาอีก อาการยิ่งกำเริบมากขึ้น พ่อแม่ถามก็ไม่บอก ในที่สุดต้องส่งโรงพยาบาล หลังจากการตรวจพิเคราะห์ของแพทย์แล้ว ก็ปรากฏสาเหตุว่า เธอเพิ่งมีสิ่งที่เธอไม่รู้จัก แพทย์ได้อธิบายถึงการมีประจำเดือน ว่าเปนของธรรมดา เปนธรรมชาติของเด็กหญิง ในเมื่ออายุรนาดเธอ เมื่อได้พยายามอธิบายและปลอบโยนเธอจนเปน

ที่เข้าใจแล้ว อาการของเธอจึงคลาย ต่อมาก็หายเป็นปรกติ ดังนี้เป็นตัวอย่างว่าที่เด็กทำร้ายใครเข้านั้น ต้องมีสาเหตุ ถ้าพยายามแก้ไขให้ถูกต้องแล้วก็ได้ผล หากเป็นบ้านเมืองที่ยังไม่เจริญ พอคิดว่าเด็กนั้นจะต้องถูกฟ้องว่าทำร้ายร่างกาย และถูกลงโทษเอาไปจำคุกขังไว้ในที่สุดเด็กนั้นเสียคนแน่ จากตัวอย่างนี้นายแพทย์ทางจิตและประสาท ได้บอกข้าพเจ้าว่าตามโรงเรียนต่าง ๆ ที่สอนเด็กขนาดแต่ ๑๒ ขึ้นไปแล้ว ก็ควรจะอธิบายในการสอนให้เด็กรู้สึกความรู้เกี่ยวกับเพศเบื้องต้นบ้าง

ในประเทศฮอลแลนด์ ข้าพเจ้าได้มีโอกาสไปดูโรงเรียนฝึกอาชีพ และสถานกักเด็กอย่างชะนิดเป็นเรือนจำจริง ประตูเหล็กห้องขังทึบทำด้วยเหล็ก เหยียบเข้าไปในนี้รู้สึกใจหายวาบ คิดว่าเด็กคงทนต่อเหล็กไม่ไหว หันไปทางไหนเหล็กทั้งนั้น ในอังกฤษไม่มีเหล็กรอบตัวดังนี้จึงทำให้ต้องคิดค้นอย่างมากที่เดียว

เมื่อเจ้าหน้าที่จับเด็กมาได้แล้ว ถ้าไม่มีประกันตัวไปเขาเอาเด็กนั้นไปขังเดี่ยวไว้ ๓ วัน เพื่อที่จะให้เด็กนั้น

คลายจากความคิดคนอง ให้เด็กอยู่เงียบ ๆ ไม่ต้องทำงาน อะไร ในระหว่างนี้เจ้าหน้าที่เขาเฝ้าดูอากัปกิริยาเด็ก เมื่อ เด็กสงบ เป็นตัวของตัวเองแล้วก็อ่านได้ว่า เด็กนี้มีสัญ สันดานเดิมมีอย่างไร พ้นกำนั้นแล้วก็ให้เด็กปะปนกับ เด็กอื่นและสังเกตอีก และเริ่มทดลองความคิดความอ่าน ความฉลาดการสังคม ฯลฯ การที่เด็กได้มาหมกตัวอยู่ หลายวันนี้ทำให้เจ้าหน้าที่ได้ความจริง เกี่ยวกับเด็กนั้น มาก เด็กชายมีอะไรอยู่ในใจก็ระบายกับผู้คุมที่ทำตัว เป็น เพื่อน เด็กบอกจนกระทั่ง มีคู่รักอยู่ที่ไหนมีอุปสรรคในความรัก อย่างใด เด็กหญิงก็เช่นเดียวกันระบายความในใจกับครู หญิง เพราะครูหญิงคอยถามไถ่ความทุกข์ร้อนและให้คำ ปรึกษาอยู่เสมอ

ในฮอลแลนด์มีเรือนจำขังเด็กอย่างโบราณอยู่แห่ง หนึ่งที่แอมสเตอร์แดม ในเรือนจำนี้ได้ให้บทเรียนของการ ขังเด็กหญิงหลายวิธีด้วยกัน หญิงคนหนึ่งอายุราว ๑๖-๑๗ ปี ถูกตำรวจจับมาในข้อหาว่าลักลอบหนีลงเรือไปกับ ชายกลาสีอเมริกันที่ได้มาพบกันที่เมืองท่านั้นดังได้กล่าวไว้

ตอนหนึ่งกล่าวถึงประเทศฮอลแลนด์ เจ้าหน้าที่ได้อธิบายเรื่องราวของการที่เธอถูกขังให้ฟังแล้วก็ลองให้ข้าพเจ้ากับสหายดังเคยดูตามช่องที่ทำไว้สำหรับเจ้าหน้าที่ดูโดยเจ้าตัวไม่รู้ตัวเลย จากช่องนั้นเห็นหญิงสาวผู้นั้นกำลังยืนอยู่บนม้านั่งเอาขอบหน้าต่างหันหน้าจ้องมองไปทางช่องหน้าต่างเล็ก ตัวแข็งมือแข็งตลอดเวลา ข้าพเจ้าสงสัยว่าเธอคงต้องการอากาศสด ไม่สบายเพราะห้องนั้นเป็นกำแพงสี่ด้านประตูก็เป็นประตูเหล็ก มีหน้าต่างเล็กประมาณกว้างยาว ๑ ฟุตเศษ ๆ เท่านั้น เจ้าหน้าที่ได้เปิดประตูออก (ประตูนั้นเปิดข้างนอกได้ แต่คนข้างในเปิดออกมาไม่ได้) หญิงนั้นตกใจหันหน้ากลับ หน้าตาดีพอใช้ นัยตายังมันวับ เจ้าหน้าที่เตือนเธอว่าเป็นการผิดระเบียบที่เธอเอาม้านั่งมาต่อยืนดูออกไปทางหน้าต่าง เอ ! นี่เธอดูอะไร ข้าพเจ้าคิดสงสัยจึงถามเจ้าหน้าที่ ๆ ตอบว่า ก็เธอกำลังดูนักโทษชายที่เขาปล่อยออกมาเดินเล่น สูดอากาศบริสุทธิ์ข้างห้องขังนั่นแหละ กับได้อธิบายต่อไปว่า หญิงนั้นยังไม่สงบจากการพะวงถึงชาย เธอเห็นชายที่ไหนเป็นอยู่ไม่ติดที่เดียว

ที่ขังอีกแห่งหนึ่งร้ายกว่านี้ ขังเดี่ยวเป็นส่วนมาก เหมือนคุกโบราณ ผู้ต้องขังไม่สามารถเห็นกันเลย แม้แต่ไปทำพิธีสวดในโบสถ์ แต่ละคนมีเลขประจำตัว ต้องเข้าช่องของตัว ตามเลขหมาย ห้องนั้นต่อสูงเหนือศีรษะและเด็กพอหมุนตัวได้เท่านั้น เปิดแต่ทางด้านหน้าที่ตรงไปทางพระผู้สอน ข้าง ๆ มีฝากั้นมองกันเองไม่เห็น

ที่ฮอลแลนด์มีทัณฑกรรมเด็กอย่างชนิดเป็น Camp คือเด็กทำผิด และได้แยกประเภทแล้วว่าสันดานเดิมของเด็กไม่มีอะไรเสีย แต่เด็กขาดความเข้าใจในการที่จะต้องการร่วมกันทำงานจึงเกิดผล เด็กพวกนี้ถูกส่งออกไปอยู่ Camp เป็น Camp ของเด็กผู้ชาย อายุระหว่าง ๑๒ ถึง ๑๘ ปี บ้านเด็ก ๆ เป็นหมู่อยู่กลางทุ่งที่อุดมสมบูรณ์เด็กพวกนี้ได้มีโอกาสศึกษาถึงลักษณะดินฟ้าอากาศ วิธีการปลูกพืชพันธุ์ การใช้รถแทรกเตอร์ การใช้ปุ๋ย การรดน้ำพรวนดิน ตลอดจนการเก็บดอกผล ในด้านการบันเทิงเด็กมีโรงละคร ดนตรี มีสระอาบน้ำ บางครั้งได้แสดงละครให้ชาวชนบทแถบนั้นชมนับว่าได้ผลดียิ่งสำหรับเด็ก

สำหรับในเบลเยียมมีสถานที่สำหรับตรวจ และพิเคราะห์เด็ก (Observation Center) ดีที่สุดแห่งหนึ่ง ข้าพเจ้าได้มีโอกาศเข้าไปศึกษาและดูวิธีการมา สถานที่แห่งนี้อยู่ห่างจากบรัสเซลส์ราว ๆ ๒๕๐ กิโลเมตร แม้ตั้งอยู่ในชนบทห่างจากเมืองหลวงมาก ต้องผ่านเมืองใหญ่ ๆ นาบ้าไม้หลายแห่ง แต่สถานที่และบริเวณนั้นโอ่โถงทันสมัย การก้าวเข้าไปในสถานที่นี้ทำให้เกิดความรู้สึกถึงการเอาจริงเอาจังอย่างครั้งหนึ่งว่าฝรั่งทำอะไรทำจริงและมีหลักฐานเหตุผล

เมื่อเด็กเข้ามาในสถานที่นี้ เพื่อตรวจพิศูจน์นั้น ตัวผู้บัญชาการเองจะต้องแสดงตัวเป็นเพื่อนกับเด็กทันที อธิบายขอให้เด็กลืมเรื่องที่ได้ทำไปแล้วและมาตั้งต้นชีวิตของตัวใหม่ เขาสอนให้เด็กรู้จัก อดีต ปัจจุบัน อนาคต และให้เด็กมีเรือนกายและเรือนใจอย่างที่พระได้พร่ำสอนเราในเมืองไทย เมื่อเด็กรู้สึกสบายเป็นกันเองในสถานนี้แล้ว เขาก็จะเริ่มตรวจ โดยเด็กไม่รู้สึกตัว เครื่องตรวจนั้นโดยมากทำเป็นเครื่องเล่น เขา

ตรวจทางวิทยาศาสตร์ ให้รู้ได้ว่า เด็กนั้นฉลาดกี่เปอร์เซ็นต์ (สมมุติเอาว่าจะวัดเปนเปอร์เซ็นต์) มือ มีความไวได้ส่วนกันหรือไม่ หู ตาสมอง สัมพันธ์กันได้ส่วนสัดอย่างไร ความจำ ความพิเคราะห์ ความคิดนึกเปน อย่างไร ถ้วนแต่เปนวิทยาศาสตร์จับ วัด ได้ โดยเครื่องวิทยา ศาสตร์ทั้งนั้น เปนต้นว่า ตา มือและสมองรับและบังคับได้ส่วนเปนอัตราเท่าใดเขาก็ตรวจได้ โดยง่ายเขาให้เด็กเล่นเครื่องเล่นไฟฟ้าดวงเล็ก ๆ ที่ เครื่องทดลอง ความ ฉลาดซึ่งมีไฟสามสีแดงเหลืองเขียวและสอนวิธีเล่นคือ ถ้าเห็นไฟแดงก็ใช้มือกดที่ปุ่ม ถ้าสีเขียวหรือเหลืองไม่ต้องกด เมื่อได้สอนวิธีเล่นเสร็จแล้วก็ให้เด็กลงมือเล่นได้ ที่แรกไฟแดงช้า ๆ เด็กก็กดปุ่มได้สบาย ต่อมาไฟนั้นเกิดสลับแดงบ้าง เขียวบ้าง เหลืองบ้างและระยะเร็วชน ๆ ทำให้เด็กกดปุ่มไม่ได้ง่าย โดยบางทีเหลืองก็กด แดงกลับไม่กด การที่ทำดังนี้ ภายใต้เครื่องเขามีกระดาษจดบันทึกได้ในตัวว่ากดผิดเท่าใด ดังนี้เขาก็อ่านได้ว่าตารับเหตุการณ์เข้าสมอง ๆ สั่งงานไปที่มือทันการหรือไม่ และใช้เวลานาน

พอสมควรแก่เด็กในอายุขนาดนั้นเท่าใด

นอกจากนี้ยังมีเครื่องทดลองความจำ ทดลองความคิด ถ้าเด็กประหม่าทำไม่ถูก เขาจะยอมให้เด็กไปในห้องจัดฉะเพาะให้อยู่คนเดียว และเล่นเครื่องเล่นเหล่านั้นขณะนั้นเอง เจ้าหน้าที่ก็เข้าแอบสังเกตเด็กจากช่องหน้าต่างเล็ก ๆ โดยเด็กไม่รู้ตัว เขาคอยเฝ้าสังเกตอาการของเด็กหลายคราวจนแน่ใจว่า ผลลัพท์นั้นไม่ผิดจึงทำรายงาน

เมื่อตรวจตามวิธีการของวิทยาศาสตร์ และได้สังเกตเหตุอื่นๆหมดแล้วก็ได้ผลลัพท์จากรายงาน ทันทีว่าเด็กนั้นจะมีความฉลาดเท่าใด ส่วนของร่างกายสมองเป็นอย่างไรเหมาะแก่การเป็นนักวิทยาศาสตร์ นักใช้สมอง หรือต้องเป็นคนที่จะต้องใช้กำลังกาย เพื่อดำเนินชีวิตต่อไป เพราะยังปรากฏอยู่เสมอแม้ในขณะนี้ว่ามีผู้ที่ไม่มีหัวไปในทางวิทยาศาสตร์ พยายามมุ่งเรียนเกือบตายก็ไม่สำเร็จ แต่คนที่มีหัวอย่างดี เรียนไม่ถูกทางกลับไปทำนาหากินโดยกำลังกายก็แยะ ไม่เป็นการใช้พลังงานให้สมกับส่วนสมองและกำลัง

ข้าพเจ้าเห็นแล้วได้มาเล่าที่ฝรั่งเศส และที่สวิตเซอร์แลนด์ให้เพื่อน ๆ ฟัง มีผู้ชอบวิธีนี้มาก ถึงกับคุณหลวงดิฐการอัครราชทูตไทยประจำประเทศสวิส ปรารภอยากเอาถูกไปให้เขาลองตรวจดูบ้างเพื่อจะได้ให้ถูกเรียนได้ถูกทาง

เครื่องมือวัดความฉลาดและไหวพริบชนิดนี้ ถ้ามีในเมืองไทยบ้างก็จะดีเป็นประโยชน์ ข้าพเจ้าทราบว่าไม่แพงนัก

ข้าพเจ้าได้ใช้เวลาอยู่ในประเทศเบลเยี่ยมคราวนี้—หลายวัน รู้สึกมีประโยชน์กว่าเมื่อคราวเป็นนักเรียนอยู่ที่อังกฤษแล้วผ่านไปฮอลิเดย์เป็นหลายเท่า ต้องจากเบลเยี่ยมลงไปฝรั่งเศสด้วยความเสียดาย เพราะยังมีอะไรต่ออะไรอีกหลายอย่างที่อยากรู้แต่เวลามีจำกัด จึงต้องรีบโดยสารรถไฟจากบรัสเซลส์ไปปารีส ให้ทันกำหนดดูงานในฝรั่งเศสต่อไป

ฝรั่งเศส

สภาพบ้านเมืองของปารีสนั้นมีสิ่งที่น่าสนใจอยู่มาก มีถนนหนทางกว้างตรอกซอกอย่างอังกฤษและฮอลแลนด์นั้นมีน้อย ไม่มีตึกรามสูงๆ ขนาด ๑๕ หรือ ๒๐ ชั้น โดยมากในถนนใหญ่ของเมืองปารีสมีตึกขนาด ๔ ถึง ๑๐ ชั้นเป็นส่วนมาก ในย่านการค้านั้น การประดับประดาร้านค้าทำอย่างวิจิตรงดงามมาก มีบางร้านเคยเป็นพระราชวังเก่าๆ โดยถูกยึดมาจากกษัตริย์เมื่อครั้งปฏิวัติ และบัดนี้รัฐบาลให้บริษัทห้างร้านเช่าทำเป็นที่ทำการ และพระราชวังนั้นได้ถูกดัดแปลงมาเป็นร้านค้าเสื้อมโทรม เกือบดูไม่ออกว่าเคยเป็นพระราชวังมาก่อน.

ข้าพเจ้าเดินทางเข้าไปในประเทศฝรั่งเศส ๒ ครั้ง คือในครั้งแรกจากลอนดอนเข้าไปในปารีส เพื่อปฤกษาหารือราชการเกี่ยวกับการขอพระราชทานพระกระแสรับสั่งของสมเด็จพระราชชนนี หลังจากนั้นต้องกลับมาจากอังกฤษอีกครั้งหนึ่ง เพื่อดูงานของศาลเด็กจนเสร็จสิ้น แล้วไปประเทศฮอลแลนด์ จากฮอลแลนด์มาเบลเยี่ยม และจากเบลเยี่ยมจึงลงมาประเทศฝรั่งเศส

ในการไปปารีสครั้งแรกนั้น ข้าพเจ้าประสงค์ที่จะเดินทางโดยรถไฟสายพิเศษชื่อ โกลเด็นแอร์โร่ว์ ซึ่งเปนสายที่หรูหราที่สุดในอังกฤษและยุโรป ทั้งนี้เพราะเหตุว่า ในคราวที่ไปศึกษาอยู่ในประเทศอังกฤษนั้น ในฐานะที่เปนนักเรียนไม่มีโอกาศที่จะได้โดยสารรถสายนี้ เลยเปนอันขาด เพราะหรูหราและแพงมาก แต่ในคราวที่ไปปฤกษาราชการเกี่ยวกับการขอพระราชทานพระกระแสรับสั่ง ข้าพเจ้า

จำเปนจะต้องรักษาเกียรติของผู้พิพากษาไว้ จึงได้ โดย
สารรถไฟสายโกลเด็นแอร์โร่ว์นี้เข้าไปในปารีส

รถสายโกลเด็นแอร์โร่ว์มีลักษณะผิดกับรถไฟโดยสาร
สายธรรมดาเพราะเหตุว่าให้ความสดวกสบายแก่ผู้โดยสาร
เปนเดิศ กล่าวคือว่าไม่จำเปนจะต้องเข้าคิวก่อนรถไฟ
ออก ทั้งนี้บนรถไฟจัดเปนโซฟาร์คนละตัวหรือเปนหมู่
ตามจำนวนผู้โดยสารที่เดินทางไปด้วยกัน ถ้าหากผู้โดย
สารไปด้วยกันหลายคน - พื้นในรถไฟปูลาดด้วยพรม และไม่
หยุดเลยตั้งแต่ลอนดอนจนถึงโดเวอร์ เมื่อรถไฟถึงโด-
เวอร์แล้ว ก็มีเรือโดยฉะเพาะรับจากโดเวอร์ไปเมือง
คาร์แลส์ ซึ่งเปนช่องอังกฤษที่แคบที่สุด ระยะทาง ๒๒ ไมล์
เรือแล่นราว ๑ ชั่วโมง ขึ้นจากท่าคาร์แลส์ก็เดินขึ้นรถไฟ
ไป โดยไม่ต้องผ่านการตรวจของเจ้าหน้าที่คนเข้าเมือง
หรือศุลกากร ส่วนกระเป๋าพอร์ตเตอร์ก็นำเอามาให้
เสร็จ ต่อเมื่อรถแล่นออกจากคาร์แลส์แล้ว จึงมีเจ้าหน้า
ที่ศุลกากรและตรวจคนเข้าเมืองมาขอตรวจหนังสือเดินทาง
และตรวจของขาเข้า รู้สึกว่าเจ้าหน้าที่เคารพผู้โดยสาร

ซึ่งไปโดยรถสายโกลเด็นแอร์โร่วนี้เป็นอันมาก

ระหว่างเดินทางนั้น มีหญิงผู้หนึ่งอังกฤษครึ่งฝรั่งเศสคนหนึ่ง นั่งโซฟาใกล้ๆ กับข้าพเจ้า ภายหลังจากที่ได้รู้จักกันแล้ว ได้เล่าให้ฟังว่า มีชาโตใหญ่อยู่ที่ใกล้เมืองปารีส ระหว่างสงครามถูกเยอรมันยึดครองโดยทหารเยอรมันเข้าไปพักอาศัย ทำเป็นที่ทำการของฝ่ายทหาร และชี้ให้ข้าพเจ้าดูชาโตนั้น แม้จะดูจากที่ไกลตั้งหลายไมล์ก็ยังรู้สึกว่าใหญ่โตสวยงามเป็นปราสาทอันหนึ่ง

รถไฟสายโกลเด็นแอร์โร่วค่าโดยสารแพงมาก คนหนึ่งตกประมาณ ๘ ปอนด์ ซึ่งแพงกว่าค่าโดยสารเรือบินจากลอนดอนไปปารีส ๒ ปอนด์ และแพงกว่าค่าโดยสารรถธรรมดาถึง ๖ ปอนด์

ขณะที่ถึงท่าเมืองคาร์แลส์นั้น สังเกตเห็นแต่สิ่งสลักหักพังของเมืองท่านั้น สพานเก่าที่ใช้เป็นที่เทียบเรือในสมัยนั้นยังจมน้ำอยู่ครึ่งหนึ่ง ใกล้ๆท่าเห็นทรากเรือจมอยู่หลายต่อหลายลำ ที่ตอนเชิงเขามีรอยระเบิดของบนใหญ่

และป้อมปืนใหญ่ที่ทางฝ่ายเยอรมันตั้งไว้มีหลายป้อม บ้านเมืองแถวนั้นส่วนมากหักพังยังสร้างซ่อมแซมไม่เสร็จเรียบร้อย

รถไฟสายโกลเด็นแอร์โร่วต้องแล่นผ่านเมืองบูโลญจ์ เมืองเอเมียงส์ จึงจะเข้าไปปารีส ที่เมืองบูโลญจ์ได้รับความเสียหายในการสงครามอย่างมากมาย ก่อนจะเข้าเมืองนั้นเห็นแต่สิ่งก่อสร้างหักพัง โรงทำแก๊ส โรงซ่อมรถไฟ ถูกเผาทำลายอย่างยับเยิน มีโบสถ์ใหญ่อยู่โบสถ์หนึ่งที่เมืองบูโลญจ์ โบสถ์นั้นได้ถูกทำลายเสียหายมาก เมื่อผ่านเมืองบูโลญจ์มาแล้ว ก่อนจะเข้าเอเมียงส์ ที่เมืองแอบเบอร์วินเปนที่รบใหญ่ บ้านเมืองเสียหายเกือบ ๆ เท่ากับเมืองบูโลญจ์

เอเมียงส์เปนชุมทางเยอรมันสู้กับทหารสัมพันธมิตรมากที่นั่นต้องสู้รบกันหลายวัน ทั้ง ๆ ที่เยอรมันอ่อนกำลังอย่างเต็มที่ เมืองเอเมียงส์จึงราบคาบไป หลังจากนนรถไฟโกลเด็นแอร์โร่ว ได้เดินทางเข้าสู่เมืองปารีส ทางสถานเอกอัครราชทูตไทยในปารีสได้จัดรถมารับ จึงไม่ต้องลำลำบากในการหาแท็กซี่ ซึ่งในเวลานี้จ้างแท็กซี่ที่สถานีรถ

ไฟนั้นมีการขโมยกระเป๋าเสมอเพราะตำรวจไม่ยอมให้แท็กซี่เข้ามายุ่งย่ามในบริเวณสถานี ถ้าไม่มีรถพิเศษมารับแล้วควรจะต้องโทรเลขจองรถแท็กซี่ก่อน ปารีสไม่ได้รับความเสียหายจากการสงครามโดยระเบิดทำลายหรือบีนใหญ่ของฝ่ายเยอรมันแต่อย่างใด เพราะเมื่อครั้งเยอรมันเข้าเมืองปารีส รัฐบาลฝรั่งเศสได้เปิดเมืองเซฟชีวิตพลเมืองและทรัพย์สิน ก่อนที่เยอรมันจะถอยออกจากเมืองปารีส ชาวปารีสได้ทำการใต้ดินขับไล่พวกเยอรมัน และป้องกันเมืองปารีสไว้อย่างเข้มแข็ง เข้ายึดรถถังและบีนใหญ่ไว้ได้ก่อนที่เยอรมันจะได้ใช้บีนและรถนั้นทำลายปารีส

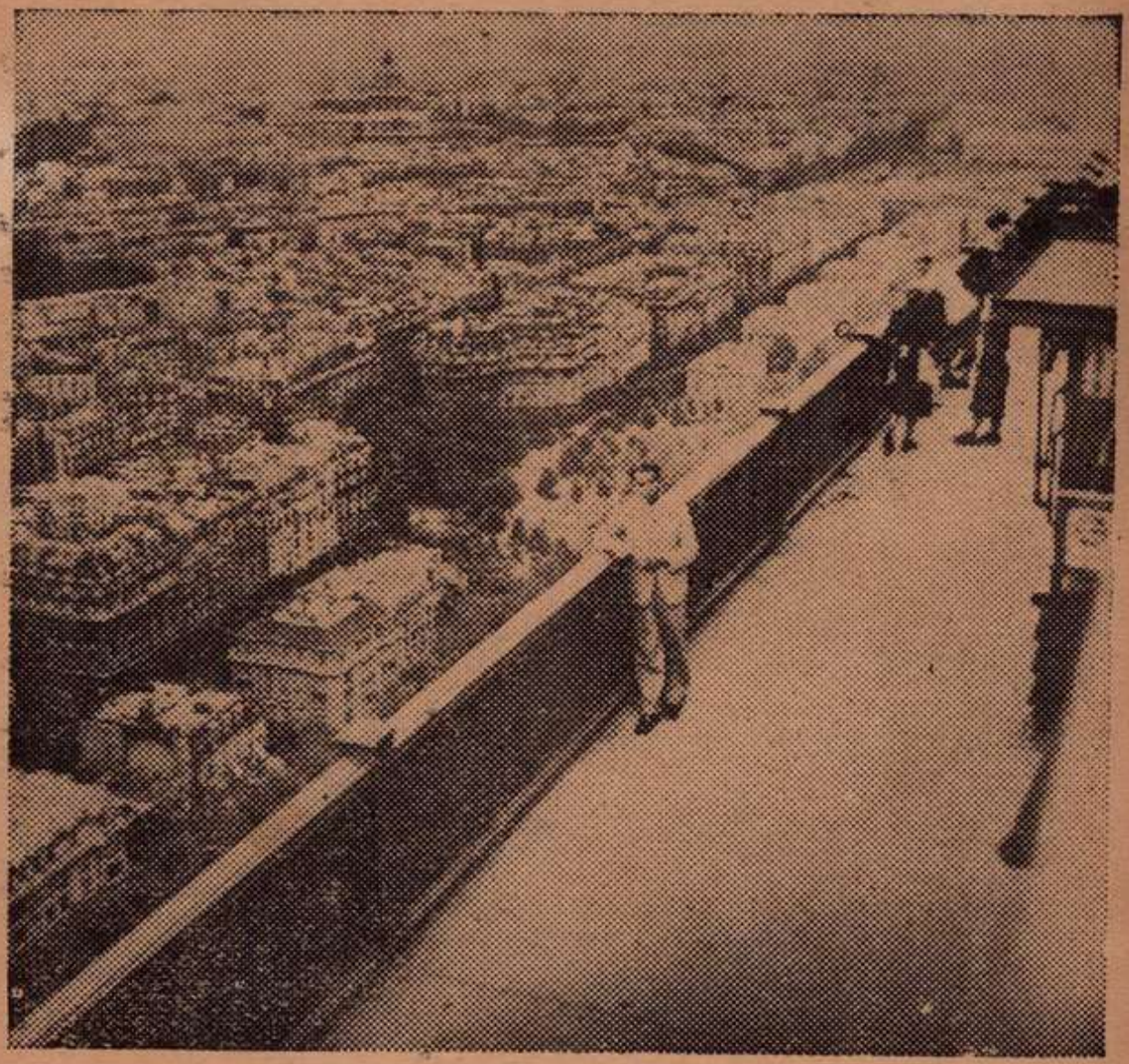
ในการเข้าไปปารีสครั้งที่ ๒ นั้น ข้าพเจ้าได้เล่าแล้วว่าข้าพเจ้าเดินทางมาจากบรัสเซลส์ลงมาปารีส ในการเดินทางโดยรถไฟคราวนี้สิ่งที่น่าสนใจไม่มีอะไรมากนัก

การเดินทางเข้าไปปารีสไปได้หลายทาง ถ้ามาจากสวิตเซอร์แลนด์ก็มีรถด่วนตรงจากเยนีวา เบิร์น หรือโลซานน์ก็ได้ หรือจะไปทางเครื่องบินก็มีหลายบริษัท เช่น สวิสส์แอร์ หรือ แอร์ฟรังค์ ค่าโดยสารประมาณ ๖ — ๗

ปอนด์ ถ้าจะมาจากฮอลแลนด์หรือเบล.ยี่ยมก็อาจจะมาได้โดยทางรถไฟซึ่งเปนรถด่วนแล่นตรงจากฮอลแลนด์ จากเมืองเฮกส์ แอมส์เตอร์แดมตรงลงมาเบลเยี่ยม ผ่านเมืองเอสเซนส์ บรัสเซลส์ เข้าปารีส และ รถ สาย นี้ แล่น เลยไปสวิตเซอร์แลนด์ ผ่านโลซานน์เข้าไปในอิตาลี ผ่าน งแลนด์ไปโรม เนเปิลส์

เนื่องจากเปนฤดูร้อนในปารีสจึงเต็มไปด้วย นักท่องเที่ยวมีชาวอเมริกันภาคพื้นยุโรป ชาวตะวันออกรวมทั้งมีพวกอาฟริกันเปนจำนวนมาก โดยพวกนี้หวังที่จะชมศิลปของฝรั่งเศสโรงร้าน และสิ่งที่เปนประวัติศาสตร์ ตามถนนหนทางเต็มไปด้วยรถของพวกท่องเที่ยว ซึ่งมีรูปลักษณะและขนาดใหญ่เกือบเท่ารถนอนของรถไฟ ทาสีแปลก ๆ ติดตราของเมืองต่าง ๆ ที่ได้ผ่านไปเต็มที่

เมืองปารีสนั้นมีปราสาทราชวังนับไม่ถ้วน มีคุณค่าในทางศิลปะและประวัติศาสตร์อย่างมากมาย เพราะเปนเมืองเก่า พระเจ้าแผ่นดินมีอำนาจวาสนา ได้สร้างสิ่งประหลาดพิศดารเพื่อแสดงพระราชอำนาจ โดยที่ฝรั่ง

กรุงปารีส ถ่ายจากหอไอเฟลล์

เศส์เคยมีเมืองขึ้นที่มีของมีค่าในทางศิลปะ ฝรั่งเศส์จึง สามารถ กอบ โกยของ มี ค่า ต่าง ๆ นี้ เข้า มา ไว้ ใน เมือง หลวง ทั้งฝรั่งเศส์เองก็มีนักกวีที่มีชื่อเสียงเช่น ลาฟองแตง และดีดีลโล ได้ประพันธ์วรรณกรรมชั้นเอกทิ้งไว้มาก มาย นักปรัชญาที่เก่งกาจสร้างอุดมคติสูง ๆ ไว้ก็มาก เช่นวอลแตร์และรุสโซ ฝรั่งเศส์จึงมีทั้งของและวรรณกรรม ชั้นเอกๆทิ้งไว้ ให้เปนสมบัติของคนรุ่นหลัง ๆ อวดได้อย่าง มากมาย ตกลงว่าของดี ๆ มีอยู่ ในฝรั่งเศส์มาก คน รวยก็มีมาก คนจนก็มาก ถ้าชั้นชื่อว่าคนรวยของฝรั่ง เศส์แล้วทุกคนก็ต้องอ้างเอารอส์ไชร์ แต่เผอิญเปนฝรั่ง-เศส์ยิว แกมีทรัพย์สมบัติและเงินมากจนกระทั่งเลียงแขก ๑๕๐ คนได้ด้วยจานและช้อนซ่อมทองทั้งหมด มีปราสาท ใหญ่กว่าพระราชวังบางแห่ง ในสมัยเมื่อไม่นานมานี้รอส์-ไชร์สามารถให้รัฐบาลฝรั่งเศส์กู้เงินจำนวนหลายสิบล้าน

เนื่องจากในปารีส์นั้นเต็มไปด้วยคนต่างชาติ ฉะเพาะ พวกฝรั่งจึงออก จะดู ยากสัก หน่อยว่า ใคร เปน ฝรั่งเศส์ แท้ ใครมาจากเบลเยี่ยม ใครมาจากเยอรมัน ใครเปนอิ

ตาเล็ยน และใครเปนอเมริกัน ถ้าไม่ได้ฟังเสียงพูด ก็คง
จะต้องสังเกตุจากรูปร่างหน้าตาและท่าทา คนฝรั่งเศสแท้ ๆ
นั้นค่อนข้างเตยกว่าเขา และผอมกว่าเขา ผมค่อนข้างดำ
กว่าอังกฤษและอเมริกาเวลาพูดยกไม้ยกมือ และบางที
สั่นหน้าสั่นตาไปด้วย ผู้ชายชอบใส่เสื้อยกไหล่ รอง
เท้าหนาเทอะทะ เนคไทสีฉูดฉาด ซึ่งผิดกับคนอังกฤษตรง
กันข้าม และอาจจะสังเกตุว่าผิดกว่าคนฮอลแลนด์ซึ่งมี
หน้าตาสีขาวมากกว่า รูปร่างสูงโตกว่า ท่าทางเรียบร้อย
และเบิดหมวกเวลาพูดตลอดเวลา ส่วนพวกสเปญ . ผู้
ชายรู้สึกว่าจะดำสัน กว่าพวกฝรั่งเศส ตาและผม
ดำกว่าฝรั่งเศสกับอิตาเลียน อิตาเลียนมักจะสูงกว่าอ้วน
กว่าพูดจาไม่ยกไม้ยกมือ ตาสีเขียวกว่า และผิวเนื้อจะ
คล้ำกว่าชาวฝรั่งเศสสักเล็กน้อย

ส่วนผู้หญิง ผู้หญิงฝรั่งเศสโดยทั่วๆไป รูปร่าง
สมส่วนสะโอดสะองแต่งตัวเก่ นำสมัย ดัดผมเสมอไม่
เหมือนอังกฤษ ดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่า ในสมัยนี้
หญิงอังกฤษชอบดัดผมแบบโจนออฟอาร์ค คือปล่อยให้

ยาวเลยท้ายทอยลงมาเล็กน้อย และหวีเสยปรกไปข้างหลัง ผู้หญิงฝรั่งเศสยังสวมหมวกอยู่อย่างเดิม และโดยมากใส่เสื้อรัดรูปมากกว่าคนอังกฤษซึ่งใส่เสื้อหลวม ๆ

สภาพบ้านเมืองของปารีสนั้นมีสิ่งที่น่าสนใจอยู่มาก มีถนนหนทางกว้าง ตรอกซอกอย่างอังกฤษและฮอลแลนด์นั้นมีน้อย ไม่มีตึกรามสูง ๆ ขนาด ๑๕ หรือ ๒๐ ชั้น โดยมากในถนนใหญ่ของเมืองปารีสมีตึกขนาด ๕ ถึง ๑๐ ชั้นเป็นส่วนมาก ในย่านการค้านั้นการประดับประดาร้านค้าทำอย่างวิจิตรงดงามมีบางร้านเคยเป็นพระราชวังเก่า ๆ โดยถูกยึดมาจากกษัตริย์เมื่อครั้งปฏิวัติ และบัดนี้รัฐบาลให้บริษัทห้างร้านเช่าทำเป็นที่ทำการ และพระราชวังนั้นได้ถูกดัดแปลงมาเป็นร้านค้าเสื่อม โทรมเกือบดูไม่ออกว่าเคยเป็นพระราชวังมาก่อน

พูดถึงถนนหนทางในปารีสส่วนมากเป็นถนนที่ใหญ่และอยู่ในสภาพดีกว่าถนนในประเทศทั้งหลาย กว้างขนาดรถ ๔ คันวิ่งเรียงกันได้ มีหลายสาย ขนาด ๓ คันวิ่งเรียงกันเป็นถนนธรรมดา โดยมากปูด้วยหิน ซึ่งนิยมมาตั้ง

แต่ครั้งโบราณ ฝรั่งเศสกำลังขยายถนนอยู่ตลอดเวลา ทั้งนี้เพราะจำนวนรถมีมากขึ้น ปรากฏว่าในขณะนี้ เฉพาะในปารีสเท่านั้นมีรถยนต์ถึงสามแสนคันและเขาใช้รถยนต์กันจริงๆทั้งในเวลางาน และการเที่ยวเตร่ ในเวลาเช้าประมาณ๓๐.๐๐ น. ต้องมีตำรวจจราจรพิเศษอยู่ทั่วทุกหนทุกแห่งเพื่อจัดการให้ยวดยานผ่านไปได้เร็วตามความต้องการของคน และโดยปรกติคนฝรั่งเศสขับรถเร็วมากน่ากลัวอันตรายในการเดินข้ามถนนและทั้งผู้ขับส่วนมากต้องการความเร็วยิ่งกว่าความเป็นระเบียบและรักษามารยาท แซงขวาแซงซ้ายน่ากลัว ตำรวจจราจรเองก็เร่งความเร็วให้ด้วย ถ้าหากขับรถช้าตำรวจกดับเป่านกหวีดไล่ และด่าเสียด้วยซ้ำว่าเป็นหมูถนน ดังนั้นเองข้าราชการสถานทูตไทยประจำสำนักเซ็นต์เยมส์ของเราคนหนึ่งจึงได้เสียชีวิตไปโดยถูกชาวฤกซัมเบิร์กขับรถชนเอาในถนนใหญ่ใกล้กลางใจเมืองปารีสเมื่อบทแล้ว ท่านผู้นี้เราคงจำได้ว่าคือคุณเศวต คันธราภรณ์ ถนนนั้นกว้างเกือบ ๑ เส้นกลางถนนเป็นที่จอดรถรับจ้าง และส่วนตัว หลังจากรับประทาน

อาหารค่ำแล้ว คุณเศวตมาขับรถตกลางถนน ขณะที่เบ็ด ประดูรถจะก้าวขึ้น ได้ถูกรถเฟียตเล็กของชาวฉุกซัมเบิร์ก ชนกระเด็นไปห่างรถส่วนตัวถึง๑๐เมตร และได้ถึงแก่กรรมที่โรงพยาบาลในค่ำวันนั้นเอง ฉะนั้นการข้ามถนนในเมืองฝรั่งเศสจึงเป็นอันตรายมากกว่าการเดินข้ามถนนในประเทศใดๆทั้งหมดที่ได้ผ่านมา และสำหรับคนไทยยิ่งสำคัญมาก เพราะเหตุว่าในฝรั่งเศสและประเทศอื่นๆในคอนติเนนท์ เขาขับรถยนต์กันทางขวา บ้านเราขับรถยนต์ทางซ้าย เมื่อเราจะข้ามถนนในบ้านเรา เราต้องมองขวาแล้วจึงแลซ้าย แต่ในฝรั่งเศสถ้าจะข้ามถนนต้องถือตามคำกล่าวของโบราณว่า ต้องเหลียวซ้ายและแลขวา

รถประจำทางในฝรั่งเศสค่อนข้างมอซอ และสกปรกเหมือนอย่างสมัยเมื่อครั้ง๑๐กว่าปีมาแล้ว และส่วนมากก็เป็นรถรุ่นเก่า และดูเหมือนคนขับและคนเก็บตั๋วก็เป็นคนรุ่นเก่าในสมัยเดียวกันนั้นไม่เห็นมีเด็กหนุ่มสักกี่คนตั๋วรถประจำทางของรถโดยสารเมืองปารีสยังคงใช้ชิ้นเล็กๆ ขนาดโตกว่าก้านไม้ขีดไฟเล็กน้อย และยาวเท่าไม้ขีดไฟ

นั่งรถประจำทางแล้วต้องเปนห่วงตั๋วรถนี้มากที่สุด เผลอนิดเดียวหลุดมือหายได้ง่ายๆ ตั๋วรถหายไปแล้วไม่มีการปราณีกัน ต้องซื้อใหม่

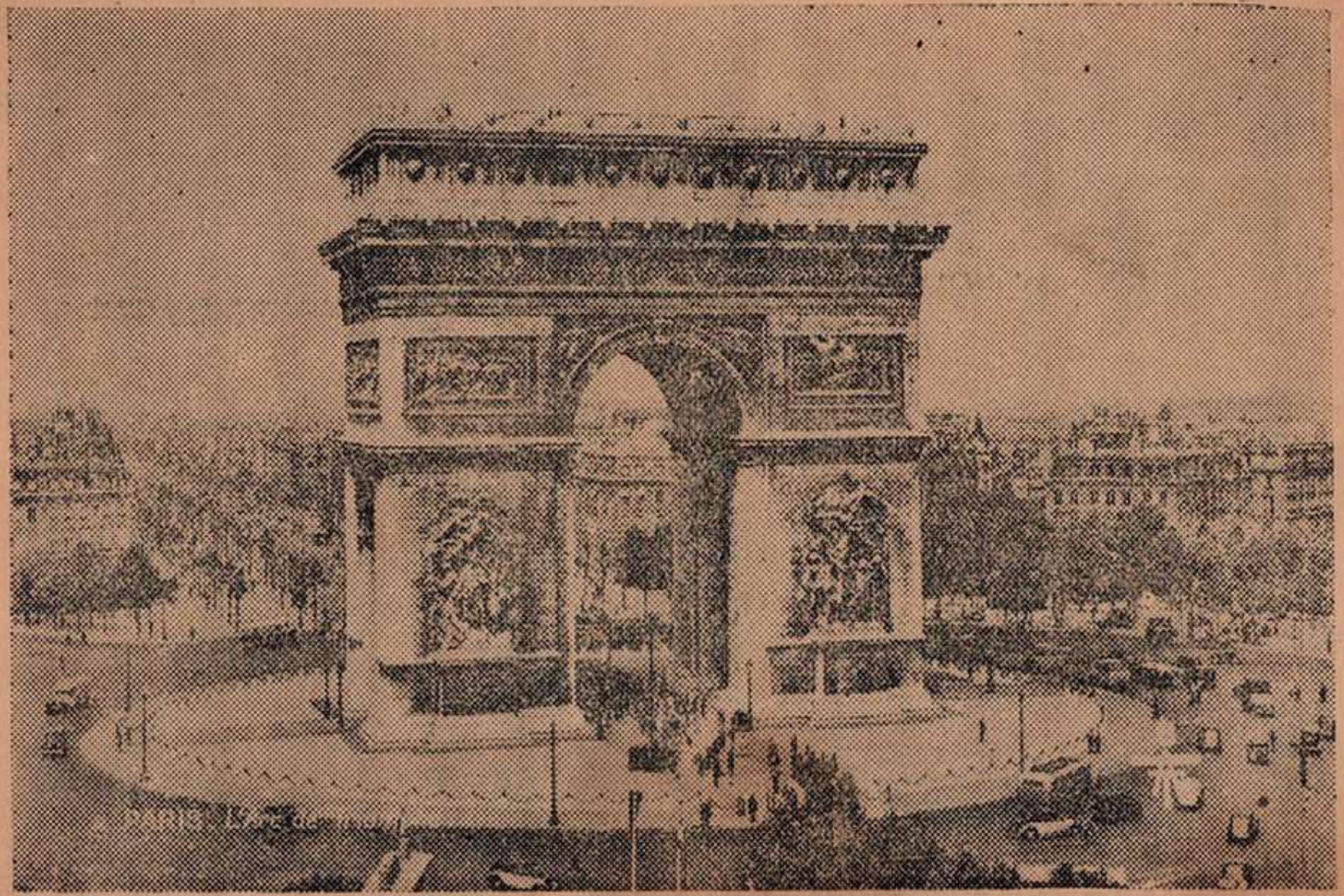
ปารีส์มีรถใต้ดิน ในเบลเยี่ยม ฮอลแลนด์ สวิตเซอร์แลนด์และอิตาลี ไม่มีรถใต้ดิน แต่รถใต้ดินของปารีส์นั้นเปรียบกับรถใต้ดินในลอนดอนไม่ได้เพราะเหตุว่ารถใต้ดินฝรั่งเศสยังไม่ดีถึงขนาด การซื้อตั๋วลำบาก และวิธีต่อรถจากสายหนึ่งไปอีกสายหนึ่งนั้นต่อได้ยากมาก รถใต้ดินฝรั่งเศสมี ๒ ชั้น คือชั้นหนึ่งและชั้นสาม ชั้นหนึ่งมีตั๋วขายเปนเล่มเล็กๆถ้าลงรถใต้ดินแล้วจะไปไกลสักเท่าใดก็ได้ โดยเสียค่าโดยสารเหมือนกันทั้งหมด ตั๋วใบหนึ่งที่ซื้อเปนเล่มใช้ได้สองครั้ง คือเมื่อเวลาลงคนเฝ้าประตูเจาะรูกลมไว้รูหนึ่ง ระหว่างนั่งไปจะมีนายตรวจมาเจาะรูสำหรับรถชั้นหนึ่ง เปนรูปเหลี่ยมหรือดอกจันทร์อีกครั้งหนึ่ง เมื่อขึ้นจากรถใต้ดินไม่มีคนตรวจหรือเก็บตั๋วอย่างของอังกฤษผู้โดยสารรักษาตั๋วนี้ไว้ ตั๋วโดยสารนั้นใช้ โดยสารได้อีกครั้งหนึ่ง เมื่อเวลาลงจากรถใต้ดินเขาจะเจาะรูกลมอีกครั้งหนึ่ง เมื่อขึ้นครั้งที่

สองนี้แล้ว จะใช้ตัวนี้ไม่ได้อีกต่อไป เพราะตัวนั้นมีรูกลม สองรูเสียแล้ว สถานีรถไต้ดินใหญ่ๆเดี๋ยวนี้ได้ปรับปรุงให้ดีขึ้น สอาดกว่าเมื่อ ๑๐ ปีล่วงมาแล้ว เคยปรากฏว่าสถานีรถใต้ดินเปนที่นัดพบระหว่างหญิงกับชาย จนในสมัยนี้ต้องมีป้ายไว้ที่ชานชลาว่า ห้ามมิให้นั่งอยู่เปนเวลานาน แต่แม้กระนั้นก็ดีชานชลารถใต้ดินในปารีส ก็ยังเปนที่นิยมใช้สำหรับการพบปะ และแสดงความรักกันอย่างเปิดเผยระหว่างหนุ่มสาวที่เสร็จจากธุระการงาน เพื่อไปหาความสำราญยังที่อื่นต่อไป การแสดงความรักระหว่างหนุ่มสาว โดยเปิดเผยณชานชลาใต้ดินนี้ดาดดื่นแลถึงพริกถึงขิงขนาดที่เรียกได้ว่าจักกะจี้ใจ ร้ายเสียยิ่งกว่านั้น หนุ่มสาวบางคู่โดยสารรถใต้ดินไปด้วยความเพลิดเพลินจนลืมตัวว่าที่นั่นมีไฟสว่างและมีผู้คนมาก ในระหว่างอยู่ในรถใต้ดินนั้น เด็กหญิงอายุ ๑๖ คนหนึ่งถูกชายคู่รักตอนเข้ามุมรถ ทั้งๆที่ไฟสว่างเธอทั้งสองก็ยังไม่ยอมลดละ ในการที่จะแสดงความรักกันอย่างเปิดเผยถึงขีดที่ทั้งสองฝ่ายตาพราย หน้าแดง มือไม้แข็ง จุบแล้วจุบอีก จนข้าพเจ้าและเพื่อนรู้สึกกระดากไม่

อยากอยู่ใกล้ ๆ แต่คนแน่นไม่รู้ว่าจะหนีไปไหน กระนั้นก็ดีหาคนที่เอาใจใส่ต่อคู่สวาทนั้นน้อยเต็มที

สิ่งที่น่าชมและน่าสนใจในปารีสนั้นมีมากหลาย ถ้าจะใช้เวลาเที่ยวแล้วเดือนหนึ่งเต็ม ๆ ก็เกือบจะไม่ทั่ว แต่ที่ขนหน้าขนตาอยู่ก็มี

๑. อาร์คเดอร์ตริองฟ์ (ประตูชัย) โดยมากเข้าใจกันว่า อาร์คเดอร์ตริองฟ์ในปารีสนั้นมีอยู่แห่งเดียว คือ ที่เอตวล แต่ที่จริงอาร์คเดอร์ตริองฟ์ในปารีสมีอยู่อีกแห่งหนึ่ง เรียกว่าอาร์คเดอร์ตริองฟ์ ดูคารูเซลล์ ซึ่งสร้างขึ้นเพื่อฉลองชัยชนะของนโปเลียนที่ ๑ ระหว่างปี ค.ศ. ๑๘๐๕ ถึงปี ๑๘๐๖ อาร์คนี้ตั้งอยู่ในบริเวณของพระราชวังตูฟร์ แต่เป็นอาร์คที่เล็กและไม่ค่อยมีชื่อเสียงระหว่างนักท่องเที่ยวโดยมีความสูงเพียง ๔๘ ฟุต เท่านั้น ตรงข้ามกับอาร์คนี้มีอนุสาวรีย์ของเลองคัมเบตตาร์ นักการเมืองผู้มีชื่อเสียงของฝรั่งเศสตาซ้าย เสียตั้งแต่อายุ ๑๖ ปี เรียนกฎหมายในปารีส เก่งกาจในทางการคลัง และเคยทำหน้าที่สำคัญในรัฐบาล เคยเป็นนายกรัฐมนตรี ในตอน

อารค เดอร์ทริอองฟ์ ในเมืองปารีส

ที่ปารีสถูกล้อมถึง ๓ เดือนจนหมดอาหาร ต้องกินหนูต้มหนังรองเท้ากันมาแล้ว (ในสมัยรัชกาลครั้งที่สาม) ผู้นี้ถูกบอลลูนหนีไปรวมพลมาตีโอบหลังข้าศึก แต่เคราะห์ไม่ดีมีผู้หักหลัง การศึกจึงเสียเปรียบ

ส่วนอาร์คเดอร์ตริองฟ์ที่คนส่วนมากรู้จักนั้นคืออาร์คเดอร์ตริองฟ์เดอเลตวล ซึ่งเป็นอนุสาวรีย์และมีคุณค่าทางสถาปนิกชั้นพิเศษของเมืองปารีส ได้เริ่มก่อสร้างโดยคำสั่งของนโปเลียนที่ ๑ ในปี ค.ศ. ๑๘๐๖ มาสำเร็จเอาในสมัยของพระเจ้าหลุยส์ฟีลิปส์เป็นศิลปะที่สวยงามเยี่ยมของโลก เข้าใจว่าเอาแบบมาจากอาร์คเดอคอนสแตนตินซึ่งสร้างขึ้นโดยชาวโรมันในกรุงโรม มีความสูงถึง ๑๒๐ ฟีต กว้าง ๑๒๐ ฟีต การที่สร้างอาร์คเดอร์ตริองฟ์นี้ก็เพื่อเป็นอนุสาวรีย์ของชัยชนะในการทำสงครามของฝรั่งเศสในรัชชสมัยพระเจ้านโปเลียน อาร์คเดอร์ตริองฟ์อยู่เกือบจุดศูนย์กลางของเมืองปารีส ถ้าถือว่าจุดนี้เป็นจุดศูนย์กลางแห่งถนนใหญ่สิบสองสาย ก็ถูกต้องมากกว่า มีถนนทิ้งชื่อเสียง จากอาร์คเดอร์ตริองฟ์นี้เป็นรัศมีออกไป ได้แก่

ถนนชองเอลิเซส์ ถนนเกลอร์แบร์ ถนนฮ็อช ล้วนแต่ใหญ่และสวยงาม โดยเฉพาะอย่างยิ่งถนนชองเอลิเซส์นั้นเป็นแบบฉบับของถนนราชดำเนินในกรุงเทพ เราในขณะนี้

ใต้อาร์คเดอร์ตริองฟ์มีหลุมฝังศพของทหาร ซึ่งไม่ปรากฏชื่อ Unknown soldier คือมีกระดูกทหารแทนทหารทั้งหลายที่ทำการเสียสละสู้รบกับเยอรมันในสงครามโลกครั้งแรกระหว่างปี คศ. ๑๙๑๔ ถึง ๑๙๑๘ มีเปลวไฟติดตลอดเวลาไม่เคยดับเลยทั้งกลางวันและกลางคืน ตั้งแต่ได้ฝังศพทหารนั้นมาจนกระทั่งบัดนี้ นักการเมืองและทหารผู้ใหญ่ที่ผ่านเข้าไปในปารีส มักจะต้องไปเยี่ยมคำนับศพเป็นทางการ ทุกครั้งที่ผ่านไปยังอาร์คนี้จะเห็นมีหรีดดอกไม้สดประดับอยู่เป็นเวลาติดต่อกันเรื่อยมา ภายในตัวอาร์คนี้มีลิฟท์ขึ้นไปชั้นบนของอาร์คได้ และมีบันไดเวียนขึ้นไปจนถึงพิพิธภัณฑ์การสงครามครั้งที่แล้ว ซึ่งเป็นห้องโถงใหญ่อยู่ภายในตัวอาร์คชั้นบน เหนือจากห้องพิพิธภัณฑ์สงครามมีบันไดขึ้นไปสู่หลังคาลาดของอาร์ค ซึ่งใช้เป็นที่สำหรับนักท่องเที่ยวได้ขึ้นไปชมภูมิประเทศของ

ถนนช็อง เอลิ เซส์ในกรุงปารีส

ปารีสได้ทั่วถึง

เอตวล (แปลว่าดาว) ย่านนี้ เป็นย่านกลาง สำหรับยวดยานพาหนะต่างๆ เพราะเป็นที่บรรจบของถนนใหญ่ ๆ สายต่างๆ ถึงสิบสองสาย การข้ามถนนตรงนี้จึงเป็นการยากลำบากยิ่ง ปรากฏว่ามีเอ็กซิเดนท์ไม่เว้นแต่ละวัน

๒. หอไอเฟลล์อยู่ใกล้ๆ กับทรอกกาเดโร เป็นหอสูงทำด้วยเหล็กนับว่าเป็นความสำเร็จของการ ก่อสร้าง ชิ้นสำคัญโดยชาวฝรั่งเศสชื่อเมอร์ซิเออร์ ไอเฟลล์ มีความสูงถึง ๓๐๐ เมตร คิดเป็นฟีตคงจะได้ ๙๘๔ ฟีต ครั้งหนึ่งเคยใช้เป็นหอวิทยุของราชการทหารที่ส่งข่าวสารไปทั่วประเทศฝรั่งเศสแอลจีเรียและคานาดา .เนื่องจากหอไอเฟลล์เป็นสิ่งที่มีชื่อเสียงในปารีส บรรดานักท่องเที่ยวที่เข้ามาชมปารีสจึงไม่มีใครยอมละโอกาสในการที่จะไปชมความมหึมาและความสง่าของหอนี้ ในฤดูร้อนวันที่มีอากาศดี ๆ บริเวณหอและทรอกกาเดโรมีรถท่องเที่ยวของชาวอเมริกันอังกฤษ และชาวต่างประเทศในกาคพื้นยุโรปจอดเรียงรายเป็นจำนวนหลายสิบคัน ดูแต่รถพวกนี้ก็เพลินเสียแล้ว

เพราะแต่ละคันนั้นประดับประดาและพ่นสีสลับลวดลายไว้อย่างสวยงามและโดยมากเปนรูปรถโค๊ชใหญ่บรรทุกคนโดยสารได้ไม่น้อยกว่าคันละ ๔๐ ถึง ๖๐ คน

นักท่องเที่ยวที่เปนชายรู้สึกว่าไม่พิถีพิถันในการแต่งตัวนัก แต่นักท่องเที่ยวหญิงที่มาในกลุ่มนักท่องเที่ยวชายโดยมากจะประกวดประขันกันเองในการแต่งตัวและเพื่อประกวดกับความงามของเมืองปารีส ถ้าไปชมหอไอเฟลล์เพียงแต่ได้ชมนักท่องเที่ยวที่ไปชมหอก็เห็นจะพอคุ้มค่าแล้ว ในตอนเช้าระหว่าง ๑๐.๐๐-๑๑ ๐๐ น. การขึ้นชมหอไอเฟลล์นี้ค่อนข้างโกลาหล เพราะในตอนนั้นต้องเข้าคิวกันยาวยืดหลายๆ เส้น ถึงแม้ว่าการขึ้นชมหอโดยทางลิฟท์จะขึ้นได้ครั้งหนึ่งถึงจำนวน ๕๐ คน และขึ้นได้เกือบทุก ๕. นาที ทั้งมีลิฟท์ขึ้นทั้ง ๔ มุมก็ตาม แต่จำนวนคนมากกว่าลิฟท์ที่จะทำงานได้ บางครั้งจำเปนต้องคอยเกือบถึงครึ่งชั่วโมง

หอไอเฟลล์นี้ทำเปนสามชั้น จากพื้นดินถึงชั้นหนึ่งไม่สูงมากนัก และถ้าใครมีศรัทธาที่จะขึ้นทางบันไดก็ไม่ต้องเสียค่าผ่านประตูอย่างใด โดยปรกติคนมักขึ้นชั้นสอง

หอไอเฟล

เพราะสูงพอที่จะชมความงามของปารีสได้แล้ว และถ้าจะขึ้นโดยทางบันได ก็จะทำให้เมื่อยล้าพอดูสำหรับหนุ่ม ๆ สาว ๆ แต่ถ้าผู้เฒ่าผู้แก่ที่ไม่มีความแข็งแรงเป็นพิเศษคงไม่สามารถไต่บันไดขึ้นไปชั้นสองได้เป็นแน่ ดังนั้นการขึ้นชมชั้นสองโดยทางลิฟท์จึงต้องเสียค่าผ่านประตูใช้ลิฟท์เป็นเงินประมาณ ๕๐ แฟรงค์ ที่ชั้นสองนี้สูงจากพื้นดิน ๓๗๗ ฟิต ทำเป็นลานใหญ่ มีโรงขายอาหารเครื่องดื่ม ขายของที่ระลึก และบางครั้งมีดนตรีให้ฟัง กับมีร้านถ่ายรูปแผลงๆ ถ่ายรูปผู้ขึ้นชมหอกำลังยืนหอไอเฟลอยู่หรือยกหอไอเฟลไว้ในมือ ส่วนชั้นสามที่ลิฟท์ขึ้นไปถึงนั้นสูง ๘๒๔ ฟิต ชั้นบนนี้ขายเหล้าและเครื่องดื่ม และมีร้านขายของที่ระลึกกับมีร้านไปรษณีย์ผู้ไปชมหออาจจะส่งจดหมายโปสการ์ดหรือโทรเลขไปยังผู้อื่นได้ โดยแบบฟอร์มพิเศษแสดงว่าตัวได้มาส่งข่าวจากหอไอเฟลนี้ถึงเพื่อนฝูง ร้านไปรษณีย์นี้บางวันมีคนคับคั่งมากจนพนักงานไปรษณีย์ทำงานเกือบไม่ไหว นอกจากชั้นสามนี้แล้วยังมีอีกชั้นหนึ่งเป็นชั้นที่สี่ เป็นเรือนกระจก ชั้นนี้สูง ๙๘๔ ฟิตจากพื้นดิน

เปนเรือนกระจกรอบ ขึ้นดูจากชั้นล่างมาข้างล่างรู้สึกใจหายเห็นรถยนต์ที่วิ่งบนถนนคันเล็กๆคล้ายรถเด็กเล่น ตึกรามบ้านเรือนสูง ๆ ดูคล้ายกับเรือนตุ๊กตาติดราบอยู่กับพื้นดิน

คนที่ชมหอถ้าใช้ความสังเกตแล้วจะเห็นว่าเขามีภาพของเมืองติดไว้เหนือขอบหน้าต่าง เปนภาพที่อธิบายสถานที่สำคัญต่างๆของเมืองปารีส สมมติว่าเราไปยืนอยู่ทางหน้าต่างทิศเหนือ ด้านเหนือของปารีสมีอะไรบ้าง และสงสัยว่าสิ่งนั้นเปนอะไร ก็จะอ่านได้จากภาพเหนือหน้าต่างนั้น โดยเขาเขียนภาพของสถานที่ทั้งหมดที่เราเห็นจากทางหน้าต่างไว้เหมือนกันทีเดียว และเขียนอักษรกำกับไว้ด้วยว่าสถานที่นั้นเรียกว่าอะไร

๓. ลูฟว์เปนสถานที่ที่มีชื่อเสียงในทางประวัติศาสตร์ของฝรั่งเศส เปนพระราชวังใหญ่ ช่างฝีมือชั้นเยี่ยมได้ช่วยกันประดิษฐ์พระราชวังนี้ มีความงามอย่างยอดเยี่ยมมีความใหญ่โตอย่างมโหฬาร แรกเริ่มเดิมทีพระราชวังนี้สร้างขึ้นเพื่อเปนป้อมโดยพระเจ้าฟีลิป ออกัสตัส ได้ถูก

เปลี่ยนแปลงและขยายให้ใหญ่โตโดยกษัตริย์ของฝรั่งเศส
หลายสมัย หลังจากเกิดการปฏิวัติแล้วพระราชวังนี้ได้
ถูกยึดมาและใช้เป็นสถานที่ของราชการ เวลานี้ใช้
เป็นพิพิธภัณฑ์ซึ่งมีชื่อเสียงที่สุดแห่งหนึ่งในภาคพื้นยุโรป
พิพิธภัณฑ์แห่งนี้ชื่อลิอนามในทางที่ได้เก็บโบราณวัตถุ
สะสมไว้อย่างหาค่าเปรียบมิได้ เป็นพิพิธภัณฑ์ซึ่งรวม
สิ่งโบราณวัตถุทั้งหลายในทางศิลปะ หัตถกรรม วรรณ
กรรม วิทยาศาสตร์ และโบราณวัตถุที่มีชื่อเสียงที่สุด
ในโลกก็ยังเก็บรักษาไว้ที่พิพิธภัณฑ์ลูฟวร์นี้ สิ่งที่น่า
สนใจในพิพิธภัณฑ์มีมากมาย เป็นต้นว่าในด้านแกะสลัก
ลูฟวร์นี้ก็มีการแกะสลักหินอ่อน ไม้ เหล็ก งาช้าง
ในสมัยต่าง ๆ ตั้งแต่กรีก โรมัน อียิปต์ แอสซีเรียน ใน
ด้านของมีค่าเป็นต้นเพชร ลูฟวร์ได้แสดงเพชรเม็ดใหญ่ที่สุด
และน่าดูที่สุดไว้ในพิพิธภัณฑ์นี้ ลูฟวร์ยังได้มีบันดาสิ่งของ
ส่วนตัวของบุคคลสำคัญในประวัติศาสตร์ของโลกเป็นต้น
ดาบประดับเพชรของนโปเลียน จดหมายฉบับสำคัญ ๆ
ของนโปเลียน เครื่องเพชรของแมรี่อังตัวเนต และยังมีสิ่ง

อันมีคุณค่าอย่างมากมายเหลือที่จะพรรณา ผู้ที่มีความรู้หรือต้องการจะศึกษาประวัติศาสตร์ไม่ว่าในด้านใด มักจะใช้เวลาการศึกษานั้นโดยเข้าไปชมของจริงจากลูฟว์ นี้ อนึ่ง ฝรั่งเศสยังอวดอ้างว่า ตัววีนัสตัวจริงนั้นฝรั่งเศสเป็นเจ้าของ เมื่อข้าพเจ้าผ่านเข้าไปในลูฟว์ ได้เห็นคนกลุ่มใหญ่กำลังชมหินอ่อนชิ้นหนึ่งกลางห้องโถง เมื่อเข้าไปดูใกล้ๆ ก็จำได้ว่าเป็นตัววีนัส ซึ่งได้เคยทราบมาว่าหินอ่อนชิ้นนี้เองที่ฝรั่งเศสได้เคยพิมพ์ไว้ในหนังสือท่องเที่ยว และหนังสือประวัติศาสตร์ว่า เป็นตัววีนัสอันแท้จริงตัวเดียวในโลก บรรดาวีนัสซึ่งอยู่ในพิพิธภัณฑ์อื่นทั้งหลายนั้น เป็นตัวจำลองทั้งสิ้น

ความใหญ่โตของลูฟว์นี้เหลือที่จะพรรณาได้ พูดง่ายๆ ถ้าเข้าไปโดยไม่ตามเขาหรือมีไกด์แล้ว ก็กลับออกไม่ถูก และถ้าจะออกจากตึกใดตึกหนึ่งมาแล้ว จะกลับออกประตูนอกเพื่อไปขึ้นรถใต้ดินหรือรถประจำทางที่ต้องการแล้ว ก็ต้องเดินวนเวียนถามเขาหลายครั้งหลายหน

๔. แองวาลีด สถานที่นี้ เดิมใช้เป็นพิพิธภัณฑ์

สงคราม แต่ครั้งหนึ่งในสมัยหลุยส์ที่๑๔ได้ใช้เปนโรงพยาบาลสำหรับทหารซึ่งเฒ่าชรา และได้รับบาดเจ็บจากการปฏิบัติการงานในหน้าที่การสงคราม ในพิพิธภัณฑ์นี้มีโดมใหญ่อยู่กลางซึ่งเปนที่ฝังศพของนโปเลียน และพระญาติ และนายทหารชั้นผู้ใหญ่ที่มีชื่อเสียงในการทำสงครามให้ฝรั่งเศสในสมัยนโปเลียนต่อ ๆ มา ที่สนามหน้าโดม ในการที่ได้ไปชมครั้งนี้ข้าพเจ้าได้เห็นรถถังขนาดใหญ่ของเยอรมัน ๒ คันจอดอยู่ ข้าง ๆ รถถังมีป้ายเขียนไว้ว่าเปนรถถังที่เยอรมันนำเข้ามาในเมืองปารีสในคราวสงครามโลกครั้งที่ ๒ และพวกรักชาติชาวปารีสได้ยิงต่อสู้ และยึดไว้ได้ เมื่อเข้าไปดูใกล้ ๆ เห็นมีรอยถูกปืนใหญ่ที่ตัวรถถังเยอรมันนั้นหลายแห่ง

๕. โบสถ์โน๊ตเตรอร์ดาม โบสถ์นี้มีชื่อเสียงที่สุดโบสถ์หนึ่งในยุโรป อยู่กลางเกาะ ตามประวัติศาสตร์กล่าวกันว่า สร้างแต่ครั้งสมัยปี ค.ศ. ๓๖๘ คือประมาณ ๑๖๐๐ ปีมาแล้ว มีรูปเปนหอสูงสองข้าง มีความสูงแต่ละหอ ๒๒๗ ฟีต และมีความยาวถึง ๓๙๐ ฟีต ระหว่างหอสองหอตรง

กลางเปนตัวโบสถ์เชื่อมหอสองหอนั้น ถ้าจะไปโบสถ์นั้นในฐานะเปนผู้ท่องเที่ยว ไม่ใช่ในฐานะไปไหว้พระแล้วก็จะได้แต่เพียงเห็นความใหญ่โต และความวิจิตรพิศดารของการหล่อและสลักอันเปนฝีมือของสถาปนิกโบราณซึ่งสถาปนิกใหม่ๆ จะต้องใช้ความพยายามอย่างมากในการที่จะประดิษฐ์ความวิจิตรนี้ ตามประวัติศาสตร์พระเจ้านโปเลียนที่ ๑ ได้สรวมมงกุฎเปนพระมหากษัตริย์ในโบสถ์นี้โดยโป๊ปไปอุสที่ ๗ ในปี ค.ศ. ๑๘๐๔ และถ้าหากผู้ใดประสงค์จะดูหลักฐานแล้ว จะเห็นว่าเขายังเก็บเครื่องทรงในฐานะเปนพระมหากษัตริย์ไว้ในโบสถ์นี้ด้วย

๖. พลาสเดอร์ลาก็องก็อดเปนสถานที่มีความสวยงามยิ่งแห่งหนึ่งในปารีส เปนลานกว้างใหญ่กลางลานนั้นมีคอลัมน์(เสาหิน)สูงมีน้ำพุพุ่งออกจากตุ๊กตาทองแดง สูงประมาณ ๔๐-๕๐ ฟีต ในเวลากลางคืนบริเวณประดาด้วยดวงไฟชนิดที่มีแสงนวลกลางลานจำนวนมากมาย นับว่าเปนที่สวยงามมากแห่งหนึ่ง ในเวลากลางคืนชาวปารีสและนักท่องเที่ยวมักจะนั่งรถยนต์ไปหย่อนใจและกิน

อากาศยังสถานที่นั้นอย่างคับคั่ง ความสำคัญในทางประวัติศาสตร์ของสถานที่นี้คือ หลังจากมีการปฏิวัติในฝรั่งเศส แล้วทองก็อตนี้ใช้เป็นที่ตั้งกิโลตีน สำหรับตัดศีรษะพวกเจ้านายและถูกสมุน ปรากฏว่าได้ใช้สถานที่นี้ประหารชีวิตคนตั้งแต่มกราคม ๑๗๙๓ จนถึงกรกฎาคม ๑๗๙๔ และโดยฉะเพาะพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๖ และพระนางแมรีอังตัวเนต กับขุนนางผู้มีชื่ออีกหลายท่าน ได้ถูกคณะรักชาติประหารชีวิตที่นี่ สถานที่นี้มีถนนเชื่อมตรงไปยังอาร์คเดอร์ตริออมฟ์ ตริวเดอร์ แมเดอร์แลงก์และถนนชองเอลิเซย์

๗. พระราชวังแวร์ซาย พระราชวังนี้เป็นพระราชวังหินอ่อนทั้งหลัง อยู่ห่างจากนครปารีสไปทางตะวันตกเฉียงใต้ประมาณ ๑๒ ไมล์เท่านั้น จะไปพระราชวังนี้โดยรถไฟรถประจำทางหรือรถรางก็ได้ แต่ถ้าเลือกไปให้ถูกทางแล้ว จะได้มีโอกาสผ่านสวนที่สวยงามยิ่งแห่งหนึ่งของปารีส คือบัวเดอร์บูลอญ ข้ามลำน้ำไปแล้วก็จะผ่านเข้าตัวเมืองแวร์ซายและกองทหารอันเป็นประตูด่านหน้าของพระราชวังแล้วจึงจะเข้าถึงพระราชวังได้ เวลานี้ไม่ได้ใช้เป็น

สถานที่ทำการอย่างไร คงรักษาไว้เป็นพระราชวังโบราณอันนักท่องเที่ยวเข้าชมได้

พระราชวังแวร์ซายน์เป็นปราสาทแบบอิตาเลี่ยนสร้างในสมัยหลุยส์ที่ ๑๔ ในปี ค.ศ. ๑๖๓๔ ซึ่งพระองค์เจาะจงจะสร้างให้เป็นพระราชวังพักของมาดามเดอแมงตนอง ซึ่งรบเร้าพระองค์ว่าอยากจะมีที่พักเงียบ ๆ โดยเบื่อผู้คนหนาแน่น และความสับสนในพระราชวังใหญ่ เนื่องจากหลุยส์ที่ ๑๔ มีพระราชอำนาจมาก และหลงใหลในมาดามเดอแม็งตนอง จึงได้สร้างพระราชวังแวร์ซายน์ ด้วยความอยากที่จะให้สำเร็จพระประสงค์ของพระองค์ พระราชวังนี้จึงเป็นพระราชวังที่หรูหรา และสวยงามใหญ่โต สิ้นเปลืองทรัพย์สมบัติอย่างมากที่สุด จนเมื่อสิ้นรัชสมัยของหลุยส์ที่ ๑๔ แล้ว พระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๕ และพระราชินีจึงใช้เป็นที่ประทับประจำ ต่อมาในสมัยหลุยส์ที่ ๑๖ และพระนางแมรี่อังตัวเน็ตทรงโปรดปรานพระราชวังนี้มาก พระองค์ก็ได้เสด็จประทับประจำจนกระทั่งวันถูกจับครั้งสุดท้าย โดยคณะปฏิวัติ

ข้าพเจ้าขอสารภาพว่าข้าพเจ้าไม่มีความสามารถพอที่จะบรรยายความงาม และความวิจิตรทางศิลปะกรรมของช่างชาวฝรั่งเศสที่ได้ประดิษฐพระราชวังนี้ ถวายแด่กษัตริย์หลุยส์ที่ ๑๔ และถึงแม้ข้าพเจ้าจะได้เคยไปพระราชวังนี้เป็นครั้งที่ ๓ แล้วก็ตามที ก็ยังไม่สามารถที่จะสรรค์หาคำพูดใดมาให้สาสมกับความงามของพระราชวังนี้ได้ คงพูดได้แต่ว่าทุกคราวที่เข้าไปแต่ละห้องก็ตื่นตาตื่นใจไปด้วยความสวยงามอย่างไม่ซ้ำแบบของห้องใดๆเลย กำแพงของแต่ละห้อง เสาแต่ละต้น ลวดลายแต่ละชั้น ที่ประดับโค้งประตูเตาผิงไฟนั้น โดยมากทำด้วยหินอ่อนสีต่างๆและชนิดต่างๆ ชั้นเล็กชั้นน้อยประดับติดต่อกันเข้าเป็นรูปภาพอันวิจิตรซึ่งต้องยอมรับว่า แม้แต่ช่างผู้ชำนาญ ก็จะต้องใช้ความพากเพียร และสายตาอันคมในด้านศิลปะนั้นอย่างมากมายที่สุด และความใหญ่โตของพระราชวังแวร์ซาย ข้าพเจ้ากะประมาณว่าไม่ต่ำกว่า ๑๐ เท่าของพระที่นั่งอนันตสมาคม หิน

อ่อนตั้งแต่พื้นจดเพดาน ตัวเพดานของห้องสำคัญๆเช่นห้องโถง ระเบียง หรือห้องกระจกซึ่งครั้งหนึ่งเคยใช้เปนที่ประชุมคณะรัฐมนตรีนั้นสลัก และเขียนโดยช่างฝีมือชั้นหนึ่ง ห้องโถงห้องหนึ่งใช้เปนที่สำหรับสวมมงกุฎ ได้มีภาพเขียนที่หาค่าเปรียบมิได้ของช่างเขียนชื่อเดวิด เขียนภาพทางประวัติศาสตร์ ในตอนที่พระเจ้านโปเลียนที่หนึ่ง กับพระนางเจ้าโยเซฟีน ทำพิธีสวมมงกุฎ ในระหว่างที่ข้าพเจ้าไปประชุมครั้งหลังนี้ ภาพนี้ได้หายไป และอีกภาพหนึ่งซึ่งเปนภาพราชทูตไทย คือโกษาปานไปเฝ้าพระเจ้าหลุยส์นั้นได้ถูกย้ายไปที่อื่นหาไม่พบ

เนื่องจากแต่ครั้งก่อน บริเวณที่สร้างพระราชวังแวร์ซายนั้นเปนที่ล่าสัตว์ของพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๓ ดังนี้หลังพระราชวังจึงมีทิวทัศน์อันงดงามอย่างยิ่ง เมื่อได้สร้างพระราชวังแล้ว หลังวังนั้นได้ทำเปนสวนดอกไม้และน้ำพุ เปนสวนดอกไม้ที่สวยที่สุด มีลำธารลัดเลาะไปในสวนนั้น น่าดูมาก

๘. โอเปร่า เรียกเต็มว่ากรังด์โอเปร่า อยู่ที่สแควร์

กรังด์ โอเปร่า โดยปรกติโอเปร่าไม่แสดงทุกคืน เคยมีการแสดงฉะเพาะ วันจันทร์ วันพุธ และวันศุกร์ ณ ทันการแสดงจะต้องเปนมหาอุปรากรเท่านั้น จุลอุปรากรมีโอกาศแสดงได้น้อยเต็มที เปนตึกใหญ่ที่สร้างอย่างวิจิตรงดงามเต็มไปด้วยการแกะสลัก ผู้ไปชมปารีสก็คงจะต้องได้ยินชื่อของโอเปร่าเฮ้าส์นี้ ความจริงการไปชมโอเปร่าหาได้ชมเรื่องราวของบทละครนั้นไม่ แต่ไปฟังเสียงคนร้องและดนตรีประกอบกับแสงไฟที่เปลี่ยนไปทุกระยะ ให้กลมกลืนกับเนื้อเรื่องนั้น ผู้ชมจะต้องระวังมารยาทไม่พูดจาให้รำคาญคนอื่นหรือทำเสียงกระแอมไอ เวลาแสดงจึงคงมีแต่เสียงดนตรีและเสียงเพลงร้อง ผสมกับเสียงปรบมือเปนระยะ ๆ การปรบมือก็สำคัญมาก ถ้าไม่รู้เพลงดีแล้วอาจจะไปปรบมือกลางตอนของเพลง บางครั้งเสียงคล้ายจะจบ โดยขาดหายแผ่วเบาไปชั่วขณะ ถ้าไม่รู้อาจคิดว่าจบแล้ว ผู้ที่แสดงกรังด์ โอเปร่าได้นั้นต้องเปน ผู้ที่มีความชำนาญชั้นเยี่ยมและมีเสียงดีชั้นพิเศษ ไม่มีบทสนทนาแทรกอยู่เลยแม้แต่น้อย การแสดงตั้งแต่ต้นจนจบฉากเปนการร้องตลอดเวลา

พร้อมทั้งแสดงท่าทางประกอบบทร้อง เสียงของดนตรี จังหวะ และขั้นเชิง ก็ต้องบรรเลงให้สอดคล้องกับเหตุการณ์ คนที่ชมหูไม่ถึง บางครั้งอาจสดุ้งขึ้นมา เพราะเหตุว่าดนตรีนั้นเล่นแรงมีเสียงดังเต็มที บางครั้งก็แผ่วเบาจนกระทั่งต้องเงี่ยหู

การชมโอเปร่าในนครปารีส ต้องไปบุคตั๋วก่อน ถ้าหากไม่ได้ไปบุคตั๋วแล้ว ต้องไปหาที่นั่งเป็นระยะทางไกล และดูไม่ถนัด ตรงนั้นเสียงก็ไม่ดี ถ้าไปบุคเนิน ๆ อาจจะได้ที่ดีพังเสียงแจ่มใส สิ่งเหล่านี้ควรต้องคำนึงถึงเหมือนกัน เพราะในโรงโอเปร่าไม่มีขยายเสียง ศิลปะของการก่อสร้างทำให้เสียงดนตรีนั้นกังวาลไปทั่วโรง โดยไม่มีเสียงสะท้อน

ข้าพเจ้าและสหายได้มีโอกาสไปชมกรังด์โอเปร่าในคืนวันหนึ่งซึ่งแสดงเรื่อง เฟ้าสท์ เฟ้าสท์เป็นเรื่องของกูโน่ เป็นเรื่องผีๆสางๆเนื่องเรื่องมนต์เดียว แต่แสดงไปได้ถึง ๕ ฉาก ข้าพเจ้าซื้อตั๋วได้บ็อกซ์ที่ ๕ เพราะที่อื่นบุคหมดแล้ว เป็นเลขที่ ๕ และ ๖ ในบ็อกซ์นั้นบรรจุได้ ๖ คนดัง

นั้นข้าพเจ้าจึงต้องนั่งถัดเข้าไปทางหลัง ได้มีโอกาศชม โอเปร่าจริงบนเวทีเรื่องเฟ้าส์ท์ และข้างหน้าข้าพเจ้าก็ยังมีลคร ๔ คน พระเอก ๒ นางเอก ๒ จองที่นั่งเลข ๑-๒-๓-๔ พระเอกนั่งเลข ๑-๓ นางเอกนั่งเลข๒-๔พระเอกนางเอกอยู่ในวัยไม่เกิน ๒๒ พระเอกตัดผมสั้น นางเอกทั้งคู่สหายข้าพเจ้ายอมรับว่าสวยกว่าหญิงฝรั่งเศสใด ๆ ที่ได้เห็นมาในถนนเมืองปารีส แสดงบทรักต่อหน้าข้าพเจ้า ตลอดเวลาที่โอเปร่าแสดง จึงทำให้รสของการดูโอเปร่านั้นลดน้อยไป แต่มาดูลครที่เลขที่ ๑-๒-๓-๔ นั้นอย่างสนุกสนาน ลคร๔คนแสดงอย่างไรนั้น ข้าพเจ้าขอกล่าวแต่เพียงว่า หน้าของคนสองคู่แนบติดกันตลอดเวลา เผอิญได้มีโอกาศได้รู้จักตัวพระเอก๒คน โดยเขาได้แสดงอัธยาศรัยเลื่อนเก้าอี้เพื่อให้ข้าพเจ้ากับสหายไปนั่งข้างหน้าเขาเสียเขาทั้ง ๔จะยอมมานั่งข้างหลัง ข้าพเจ้าชักจะรู้แกวจึงได้แต่ขอบใจในอัธยาศรัยและยอมนั่งข้างหลัง และเพื่อตอบแทนอัธยาศรัยที่ได้เชิญให้ข้าพเจ้าไปนั่งแทนเขานั้น ข้าพเจ้ามีกล้องดูโอเปร่าติดไปด้วย จึงได้เสนอเขาให้เขาใช้กล้องโอเปร่าของ

ข้าพเจ้า ทั้ง ๔ จึงฉวยโอกาสแย่งกล้องกันไปแย่งกล้องกันมา ดูชุลมุลวุ่นวายกันต่อหน้าต่อตา

การไปชุมโอเปร่าควรใช้ความระมัดระวังว่าเมื่อเข้าไปในบ็อกซ์นั้นแล้ว โดยมรรยาทจะต้องบีดประตูในห้องบ็อกซ์ของเรา แต่เวลาออกมาเดินเล่นเมื่อโอเปร่าหยุดพักอย่าดันประตูบีดแรงเกินไปจนแลชคีย์บีด ถ้าเป็นดังนี้เวลาจะเข้าไปอีกเข้าไม่ได้ จะต้องไปตามคนเฝ้าประตูมาไขให้ ก่อให้เกิดมีเสียง ความมุ่งหมายจะเป็นอย่างไรไม่ทราบแน่ แต่รู้สึกว่าเพราะเหตุที่บ็อกซ์นั้นไม่มีไฟกับทั้งมีเตียงเล็กๆนั่งพักได้สบายสำหรับคน๒คนนั้น จึงเป็นที่น่ารังเกียจมาก ถ้าคนอื่นจะโผล่เข้าไปหากจะติดลูกบิดไว้ข้างนอก ให้เข้าไปได้ง่ายๆโดยไม่ต้องเคาะ

การดูโอเปร่าในสมัยก่อนเคยเห็นคนแต่งตัวหรูหราบางครั้งถึงกับมีหางยาว ในกังกฤษนั้นคนดูโอเปร่าใช้—เสื้อหางยาว๙๐ เปอร์เซ็นต์ในฝรั่งศสสมัย ก่อนเมื่อ๑๐กว่าปีนี้มีคนใส่หางยาวประมาณ๑๐-๒๐ เปอร์เซ็นต์ แต่ในสมัยนี้ไม่เห็นคนใส่เสื้อหางยาวแม้แต่คนเดียว

โรงโอเปร่านี้ ข้างในทำเปนที่นั่งสำหรับผู้ดูถึง๗ชั้น ในโรงโอเปร่านี้ที่สำหรับนั่งพักหย่อนใจ มีที่ขายเครื่องดื่มอย่างหรูหรา มีทางเข้าซึ่งลาดด้วยพรมเปอร์เซียอย่างเยี่ยม ภายในโรงนั้นประดับประดาด้วยภาพศิลปะและลวดลายวิจิตรงดงามทั้งโรง จะหาที่ว่างเรียบๆได้ยากเต็มทีนับว่าการสร้างจำเปนต้องลงทุนมากมาย แต่เผอิญเปนโรงละครของรัฐบาล ดังนั้นค่าดูจะคุ้มกันกับค่าสร้าง ค่าซ่อมแซม ค่าตัวละคร และเครื่องแต่งกายหรือไม่ จึงเปนสิ่งที่ไม่จำเปนต้องคำนึงนัก เพราะเขามุ่งที่จะส่งเสริมศิลปะและรักษาไว้ซึ่งความมีชื่อเสียงดีของมหาอุปรากรของฝรั่งเศส

สถานทูตไทยเดี๋ยวนี้ยกฐานะขึ้นเปนสถานเอกอัครราชทูตมีความศักดิ์สิทธิตามกฎหมายระหว่างประเทศ คือได้รับความยกเว้นเด็ดขาดโดยกฎหมายจากการปฏิบัติของตำรวจและเจ้าหน้าที่อื่นๆในการตรวจค้นจับบุคคลซึ่งอยู่ในนั้น และบุคคลที่มีสิทธิในการที่จะอ้างเอกสิทธิในทางการทูต แต่เผอิญสถานทีนี้ไปอยู่ในถนนซอยไม่ใหญ่โตนักใกล้ๆกับทรอกกาเดโร ฉะนั้นผู้ที่ไปฝรั่งเศสจึงพากันบ่นว่า ออกจะ

หมดความสง่าไปไม่ใช่น้อย อย่างไรก็ดีเนื่องจากสถานที่นั้นเป็นสถานที่พึ่งพาอาศัยแก่บรรดาชาวไทยที่จะเดินทางเข้าไปในประเทศฝรั่งเศส กับมีธุระติดต่อกับประเทศอื่น เช่นเบลเยี่ยมและฮอลแลนด์ ข้าพเจ้าจึงคิดว่าเราก็ควรจะทราบที่ตั้งของสถานเอกอัคราชทูตไทยนั้น สถานเอกอัครราชทูตนั้นแอ็ดเดรส์ดังนี้

The Royal Thai Embassy,

8 Rue Gruez,

Paris XVIe.

ณ สถานที่นี้เป็นที่ทำงานของสถานเอกอัครราชทูต และด้านข้างหลังยังเป็นที่อยู่ของเลขานุการโทได้ครัวหนึ่ง กับของเสมียนได้อีกครัวหนึ่ง ตัวท่านเอกอัครราชทูตและครอบครัวมีที่อยู่ทางด้านข้างแยกต่างหากจากที่ทำงานของสถานทูต นับว่าเป็นสถานที่ใหญ่โตพอประมาณ ถ้าหากว่าได้อยู่ริมถนนใหญ่แล้ว ก็จะเป็นที่น่าพากพูมใจ

สภาพการณ์ของบ้านเมืองในฝรั่งเศสนั้น เนื่องจากข้าพเจ้าได้มีเวลาอยู่ในประเทศฝรั่งเศส รวมทั้งหมดใน

การไปครั้งนี้ครั้งเดียวเท่านั้นจึงต้องใช้เวลาทั้งหมดเพื่อประโยชน์ในการศึกษาให้รู้ถึงความเป็นอยู่อันแท้จริง เพื่อประโยชน์ในการงานหลายด้าน เมื่อได้พิเคราะห์แล้วเห็นว่าฝรั่งเศสยังต้องเผชิญกับปัญหาหลายอย่างทั้งในทางเศรษฐกิจและในทางการเมือง คนจนในฝรั่งเศสก็มีเป็นจำนวนมากคนนอนบนถนนเสื่อผ้าขาดวิ่น วันแรกที่ข้าพเจ้าไปสถานเอกอัครราชทูตก็พบ๔-๕ คนนอนอยู่บนม้านั่งริมฟุตปาร์ตใกล้ทรอกกาเดโร รู้สึกว่าจะนอนค้างคืนที่นั่น ถ้าจะคิดว่าเป็นฉะเพาะคนบางหมู่ บางเหล่าเท่านั้นก็น่าจะไม่ถูกเพราะเหตุว่า ๑. โรงแรมที่ถูกจริงๆ สำหรับคนจนถูกยิ่งกว่าเมืองไทยก็มี ๒. คนที่ต้องหาเช้ากินค่ำจูงถูกจูงหลานขายของเด็กๆ น้อยๆ ก็มี คนที่คอยรอเศษอาหารก็มีและเศรษฐกิจของบ้านเมืองก็ไม่ดีเท่าขนาดที่ในสมัยเมื่อสิบปีก่อนมาแล้ว ดูง่ายๆ เมื่อก่อนนี้ปอนด์หนึ่งมีอัตราแลกเปลี่ยน ๑๗๒ แฟรงค์ แต่ในขณะที่ข้าพเจ้าไปครั้งหลังนี้ ๑ปอนด์ต่อ๘๒๘ แฟรงค์ และในฝรั่งเศสยังมีตลาดมืดทั้งเงินปอนด์และเงินดอลล่าร์ อัตรารัฐบาลวางไว้ว่า

๑ ดอลล่าร์อเมริกัน เท่ากับ ๓๔๗ แฟรงค์ แต่ตลาดมืดสูงกว่านั้น กับถ้าหากมีตัวเหรียญดอลลาร์ นักฉวยโอกาศเที่ยวตามซื้อในอัตราไม่ต่ำกว่า ๓๘๐ แฟรงค์ต่อ ๑ ดอลลาร์ ของอื่น ๆ ก็ยังมืดตลาดมืด คนหาเงินกันทุกวิถีทาง ผิดศีลธรรมหรือไม่ ไม่เข้าใจ เดินไปที่ไหนถูกกวนตลอดเวลา เข้ามาใกล้ทำเปนเหลียวซ้ายมองขวาเอารูปลามกออกให้ดูแล้วบอกว่าขายถูก ถ้าบอกไม่ต้องการเขากลับบอกว่าของสด ๆ ก็มีจะพาไปชม โดยขอค่าบ่วยการเพียงเล็กน้อยเท่านั้น คนพวกนี้ไม่ค่อยจะน่าไว้ใจนัก และมืดกลืนที่สุด โดยฉะเพาะที่มองมาร์ตและมองปานาร์ต เวลาของเขาก็คือระหว่าง๑ทุ่มถึงตี ๒ ส่วนเวลากลางวันเงียบกริบไม่รู้ว่าไปอยู่ที่ไหนกัน

ในเวลาที่ข้าพเจ้าไปอยู่ในฝรั่งเศสนั้น ทางด้านอินโดจีนโดยฉะเพาะตังเกี๋ย ถูกทหารของคอมมิวนิสต์โจมตีอย่างรุนแรง จนกระทั่งต้องถ่ายเสี้ยทหารฝรั่งเศสเปนจำนวนตามหนังสือพิมพ์ว่า๕พันคน จึงเกิดมีการตั้งกระทู้ถามรัฐบาลเปนการใหญ่ว่าได้จัดการป้องกัน หรือมี

วิธีการที่จะโยกย้ายทหารพวกนั้นกันอย่างไร จึงจะเป็น
การปลอดภัยแก่คนฝรั่งเศสที่อยู่ในอินโดจีน รัฐบาลต้อง
เผชิญกับปัญหาอย่างหนักที่สุด เพราะเหตุว่าหนังสือพิมพ์
ก็รู้มาว่ามีกำลังของฝรั่งเศสอยู่ในอินโดจีนไม่เพียงพอใน
การที่จะต้านทานต่อคอมมูนิสต์ได้ แม้กระนั้นฝรั่งเศสก็ยัง
จำเป็นต้องจัดการในการที่ให้ความมั่นใจแก่ประชาชนของ
เขาโดยการแถลงว่าจะส่งอาวุธยุทธภัณฑ์ต่าง ๆ มาต้าน
อินโดจีนโดยความช่วยเหลือของสหรัฐอเมริกา เมื่อได้
ดำเนินการดังนี้แล้วรัฐบาลจึงยังคงอยู่ได้ โดยเสียงของ
ฝ่ายค้านน้อยกว่าไม่มากนัก แต่ในที่สุดรัฐบาลครั้งนี้ก็ต้อง
ออกไปโดยโหวตในสภาเรื่องอื่นและเปลี่ยนบ่อย ๆ มาจน
จำชื่อนายกรัฐมนตรีไม่ใคร่ได้

เมื่อปัญหาเรื่องการเมืองและการเงินระคนกันทำให้
ฝรั่งเศสอยู่ในฐานะลำบากผู้คนก็ระส่ำระสาย อาชญากรรม
มากขึ้น การค้าขายเริ่มมีการไม่สุจริต คดีในโรงศาล
มากขึ้น ร้ายยิ่งกว่านั้นคือ คลาดมีตยังคงมีมาก ถ้าจะ
เทียบกับอังกฤษแล้ว ก็ไกลกันทีเดียว แม้ผู้ใหญ่ฝ่าย

ฝรั่งเศสที่มีชื่อเสียงในการสงคราม ได้เสียสละทั้งเกียรติยศ และเงินทองเข้าของส่วนตัวที่มีเท่าใดเข้าช่วยประเทศชาติเท่าใดในเวลานี้ก็ยังไม่สามารถที่จะจรรโลงบ้านเมืองได้ เดอโกลด์ก็ยังต้องระเห็จออกไปมีเสียงนอกวงการรัฐบาลเวกองค์ตายไปแล้ว เปแตงยังคงอยู่ในคุกโดยถูกหาว่าเป็นอาชญากรสงคราม เอาใจช่วยเหลือเยอรมันในสงครามครั้งที่แล้วมา ข้าพเจ้าได้มีโอกาศพบกับท่านผู้ใหญ่ฝรั่งเศสในทางราชการหลายนาย รู้สึกว่าทุกคนก็มีใจช่วยเปแตง เพราะว่าท่านเป็นนายทหารผู้เฒ่าซึ่งจำเป็นจะต้องดำเนินวิถีการเมืองกับเยอรมันเพื่อที่จะรักษาทรัพย์สมบัติและชีวิตชาวฝรั่งเศสไว้ ในขณะนี้มีเสียงพูดกันว่าทางฝ่ายรัฐบาลนี้จะออกพระราชบัญญัติอภัยโทษให้แก่เปแตง ซึ่งอาจจะได้ทำในเร็ว ๆ นี้

ความเป็นอยู่ของฝรั่งเศสโดยทั่ว ๆ ไป โดยเหตุที่คนค่อนข้างยากจน จำเป็นจะต้องประหยัดในการใช้จ่าย ตอนค่ำ ๆ จะเห็นคนซื้อขนมปังก้อนยาว ๆ ทั้งหญิงและชายติดกะเป๋าจักรยาน และใส่ถุงหิ้วกลับบ้าน มักจะติด

อาหารสำเร็จรูปที่ทำแห้งเพื่อไปรับประทานที่บ้าน ทั้งนี้
เพราะว่าถ้าจะใช้ร้าน หรือเรสเตอรองต์ เป็นที่รับประทาน
แล้วก็ต้องเสียสตางค์มากขึ้นโดยจะต้องดื่มไวน์กับต้องเสีย
ค่าทิปให้แก่ คนเซิฟอาหาร แต่ร้านอาหารดี ๆ สูง ๆ ที่ขาย
อาหารแพงถึงขนาดก็มีอยู่มากมาย ร้านพวกนี้คงมุ่ง
หมายที่จะขายให้แก่คนร่ำรวยและนักท่องเที่ยวกับพวกที่หา
สตางค์คล่องมากกว่า

นักท่องเที่ยวโดยมากหากพักอยู่ในปารีสชั่วระยะ
เวลาอันสั้นก็จะต้องใช้โรงแรมแต่บางท่านที่เคยไปแล้วก็
จะพักอาศัยอยู่ตามครอบครัวซึ่งหาได้ไม่ยากนักและคนโดย
มากชอบรับชาวต่างชาติเพื่อได้มีโอกาศศึกษานิสัยใจคอ
ของกันและกันไปในตัวและช่วยค่าใช้จ่ายในบ้านด้วย ถ้าจะ
เทียบค่าใช้จ่ายที่จะต้องเสียในโรงแรมกับการพักอาศัยอยู่
ตามบ้านแล้วก็จะผิดกันเป็นจำนวนถึง ๕ เท่า ดังนั้นผู้ที่ไป
ศึกษาวิชาต่อในประเทศฝรั่งเศสจึงมักต้องไปอยู่กับครอบ
ครัวซึ่งเป็นพวกผู้ดีตกยาก การไปอยู่กับแฟมมีลี่นี้ได้
ประโยชน์หลายอย่างเพราะนอกจากจะฝึกหัดภาษาแล้วแม่

บ้านบางคนเปนแม่บ้านที่ดี ได้เรียนขนบธรรมเนียมของฝรั่งเศส และบางครั้งแม่บ้านมักเอาใจดูหู ใส่ชักชวนเพื่อนที่ดี ๆ ให้พบปะกับนักเรียนที่ไปพักอยู่ คนฉลาดจะได้ความรู้ในทางนี้ไม่น้อยทีเดียว

เรื่องทิปของฝรั่งเศสเปนสิ่งที่ทำกันมาอย่างคิดแกะไม่ออกทีเดียว เมื่อครั้งสิบบ่อนมานี้ ถือกันเปนธรรมเนียมว่าทิปนั้นจะต้องสิบเปอร์เซนต์ ของราคาอาหารที่ต้องจ่ายให้แก่โรงแรมหรือเรสเตอรองต์ แต่บัดนี้ทิปนั้นได้ขึ้นไปถึงสิบห้าเปอร์เซนต์และขยายการทิปออกไปกว้างขวางจนถึงกับการส่งเข้าไปนั่งยังที่จองไว้สำหรับดูละคร การชมม้าให้นั่งในสวน ซึ่งทิปชนิดนี้ไม่ปฏิบัติกันในประเทศอังกฤษหรือบางประเทศในคอนติเนนท์ สำหรับโรงแรมนั้นทิปคายตัว ๑๒ เปอร์เซนต์ครึ่งของค่าพักและรับประทาน ดังนั้นเองคนรับใช้ในโรงแรมและร้านอาหารดี ๆ จึงไม่ต้องอาศัยเงินเดือนเลยแม้แต่น้อย กับยังได้ทราบว่าโรงแรมหรือเรสเตอรองต์ทั้งชื่อเสียงถึงกับต้องมีการประมูลกันในการเข้าเปนคนรับใช้ในโรงแรมหรือเรสเตอรองต์นั้น โดยที่

ผู้สมัครจะต้องให้เงินแก่เจ้าของโรงแรมหรือเรสเตอรองต์เสียด้วยซ้ำ

ปารีสเป็นเมืองค้าขาย มีร้านใหญ่ ๆ มีชื่อเสียงในสินค้าพิเศษเฉพาะร้านอยู่มากมาย ร้านที่ขนหน้าขนตาอยู่ก็คือร้านลูฟว์ เป็นตึกใหญ่ ๕ ชั้นมีของขายสารพัด มีลิฟท์และบันไดเลื่อนด้วยไฟฟ้าติดต่อแผนกต่างๆ แต่โดยมากเป็นของใช้สำหรับบุรุษและสตรีเช่นเดียวกันกันร้าน ลาฟาแยตและร้านโบบองค์มาเช่ ร้านใหญ่ ๆ พวกนี้มีวิธีการจัดอย่างดีน่าพิศวง มีแผนกต่าม พูดได้หลายภาษา มีแผนกส่งของ มีแผนกห่อไปรษณีย์ ขายตั๋วละคร รถไฟ และมีธนาคารย่อย ๆ ในร้านนั่นเองเพื่อขึ้นเช็ค ดร๊าฟท์และแลกเงินต่างประเทศ โดยไม่ต้องกังวลว่าจะถูกต้ม กับถ้าหากว่าเรามีเงินเป็น ดอลล่าร์ที่ ทำไปเป็น ทราฟเวลเลอร์เช็คแล้วจะได้ลดราคาอีก ๑๒ เปอร์เซนต์ครึ่ง เป็นอย่างน้อย บางร้านให้ถึง ๑๕ เปอร์เซนต์ และการที่ทำดังนี้ก็ทำได้ง่าย โดยให้พาสต์ปอร์ตเขาดู กับให้ทราฟเวลเลอร์เช็คเขา ไม่จำเป็นที่จะต้องไปธนาคารเพื่อแลกเป็นเงินแฟรงค์มา ท่าน

ที่ซื้อของโดยไม่รู้วิธี ดังนี้จะเสียเปรียบหลายต่อ คือประการหนึ่งจะต้องเอาทราฟเวลเลอร์เช็คดอลลาร์ไปขึ้นแฟรงค์มา ซึ่งเขาให้ตามอัตราท้องตลาดธรรมดากับจะต้องหักค่าแสตมพ์ ค่าธรรมเนียมธนาคาร เปนการเสียเปรียบขั้นหนึ่ง เวลาซื้อของก็ไม่ได้ลดเปนการต้องเสียเงินแพงไปอีกขั้นหนึ่ง และถ้าจะให้ดียิ่งกว่านั้นแล้ว ใครมีธนบัตรดอลลาร์ติดตัวไปถึงฝรั่งเศส จะซื้อของได้เปรียบกว่าพวกทราฟเวลเลอร์เช็คเสียอีก ดังได้กล่าวมาแล้วว่า ธนบัตรดอลลาร์มีราคาสูงกว่าเช็คในตลาด ดังนั้นเองถ้าประเหมาะพบคนที่เล่นดอลลาร์ที่เปนตัวธนบัตรก็จะได้เงินแฟรงค์มากขึ้น แต่เวลาซื้อของต้องใช้แฟรงค์นั้น เมื่อเทียบกันระหว่างดอลลาร์ธนบัตรที่ขายไปได้ราคาสูง กับส่วนที่จะได้ลดในการใช้เช็ค พวกที่มีธนบัตรดอลลาร์นั้นได้เปรียบกว่าและซื้อได้คล่องกว่า เพราะว่าร้านที่จะให้ลด ๑๕ เปอร์เซนต์นั้นให้ลดแต่ฉะเพาะบางร้าน และสินค้าบางชนิดเท่านั้น อนึ่งที่มีธนบัตรดอลลาร์อเมริกันเข้าไปในฝรั่งเศสนั้นก็เปนสิ่งที่ไม่มีอันตรายอย่างไร เพราะไม่เข้มงวด ในการที่นำเงินตรา

ต่างประเทศเข้าไปมากเหมือนกับอังกฤษ เพียงแต่ถามๆ แล้วก็ปล่อยให้เข้าไปเท่านั้นเอง

มีถนนซื้อของถนนหนึ่ง ซึ่งขายของแพงมาก เทียบได้กับบอลด์สตรีทในลอนดอน ถนนอยู่ที่ถนนริโวลรี่ ถนนมีของแปลกๆ ที่หาที่อื่นไม่ค่อยได้ และทำดีเป็นพิเศษโดยมากผู้ดีมีเงินมักมาหาซื้อของแถวนี้

มีร้านอยู่ร้านหนึ่งติดกับออฟฟิศใหญ่ของ บริษัทโท-มัสคุกซ์ กล่าวกันว่าเป็นร้านของลูกหลาน โกษาปาน ชื่อร้านว่า โอเซียม (ร้านสยาม) ได้เข้าไปหาซื้อของในร้านนี้กับอยากจะลองดูว่าจะมีลูกหลานโกษาปาน หน้าตาเค้าไทยมีบ้างหรือไม่ แต่ก็ไม่พบสักคนเดียว เป็นร้านขายบุหรี่ และเครื่องชูวิเนียเช่นกล่องบุหรี่ และของที่ระลึกอื่นๆ

การซื้อของในร้านในประเทศฝรั่งเศส ได้รับความช่วยเหลือจากทางร้านเป็นอย่างดียิ่ง คนขายของได้ให้ความสดวก และพยายามจัดให้ได้ตามความประสงค์ของผู้ซื้อทุกประการ เข้าไปในร้านโดยมากมีกลิ่นพิเศษ คล้ายกลิ่นน้ำหอม กลิ่นนี้ต่างกับกลิ่นในอังกฤษ ถ้าร้านขาย

เครื่องสำอางค์แล้ว ใครเขาไปซื้อของก็ไม่อยากจะออกจากร้านเพราะว่านอกจากกลิ่นแล้ว คนขายของก็แต่งตัวเสียหรูหราก็ริยาวาจาก็ชวนเชื่อเชิญให้ซื้อของที่เธอขาย หลังจากที่ได้ท่องเที่ยวไปหลายๆประเทศแล้ว สินค้าที่ขายแต่ละประเทศในคุณภาพอย่างเดียวกันนั้น ของชนิดเดียวกัน ราคาผิดกันเป็นเงินจำนวนมาก เป็นต้นถุงเท้าไนลอนในอังกฤษนั้นแพงมาก แต่สำหรับในฝรั่งเศสถุงเท้าไนลอนถูกกว่าอังกฤษ กระเป๋าราคาก็ทำสวยหรูเป็นพิเศษ กับเครื่องหนาวในประเทศฝรั่งเศสมีแบบแปลก และราคาถูกกว่าในอังกฤษ เครื่องหนังกระเป๋าถือ และกระเป๋าเดินทางในฝรั่งเศสก็ถูกกว่า การเที่ยวซื้อของในปารีสนั้นเป็นเรื่องหย่อนใจได้เหมือนกัน ถ้าเหนื่อยเมื่อยล้าจากการเที่ยวเดินซื้อของ ในร้านขายของใหญ่ ๆ เช่นลูฟว์ หรือลาฟาแยต ก็มีที่ขายอาหารเครื่องดื่มในร้านนั้นเอง

อาหารการรับประทานของฝรั่งเศสมีอุดมสมบูรณ์ยิ่งกว่าในอังกฤษ และมีรสแปลกเป็นรสฝรั่งเศส ซึ่งแหลมและจัดกว่าของอังกฤษมาก แต่อาหารเช้านั้นประกอบด้วยของ

เค้กน้อยมีกาแฟหรือชาครัวซองส์(ขนมปังชนิดหนึ่ง)เนยและแยมหรือมามาเลดเท่านั้น รู้สึกว่าน้อยกว่าฮอลแลนด์มากและปริมาณราว ๆ กับของอังกฤษ ซึ่งข้าพเจ้าได้เคยกล่าวแล้วว่าอาหารเช้าในอังกฤษน้อยไม่พอท้องของคนไทย ส่วนอาหารกลางวันและอาหารค่ำในประเทศฝรั่งเศสโดยฉะเพาะปารีสยังมีร้านขายอาหารญวน ซึ่งมีปอเปี๊ยะญวนทำคล้ายปอเปี๊ยะทอดของไทย ร้านอยู่ใกล้ร้านอาหารจีนที่มีชื่อเสียงในปารีสชื่อดรากองค์ดอร์ (มังกรทอง) ร้านขายอาหารจีนนี้เป็นที่นิยมระหว่างชาวฝรั่งเศส ญวน และ จีน รวมทั้งคนไทยถึงกับต้อง ยืนเข้าคิวในการที่จะเข้ารับประทานเกือบทุกคน

อาหารฝรั่งที่ขึ้นชื่อลือนามที่สุดในโลกคือเป็ดอบที่ตูดายัง ผู้ที่เคยไปรับประทานที่นั่นร้านเก็บประวัติไว้ปรากฏว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าก็เคยไปเสวย รูสเวลต์ พระเจ้ากรุงอังกฤษและใครต่อใครที่มีชื่อเสียงทั้งนั้น เป็ดที่นำมาทำอาหารนี้เลี้ยงจนอายุราว ๒ เดือน พอจะรุ่น ๆ ก็ใช้ได้ ทุกตัวที่ขึ้นโต๊ะจะต้องมีเลขหมายเรียงเรื่อย ๆ ไป

เวลานั้นจำนวน ๒ แสนตัวเศษแล้ว รสอร่อยอย่างไรควรไปลองถ้าผ่านไปปารีส

ฝรั่งเศสชอบดื่มกาแฟมากกว่าน้ำชา และโดยปรกติไม่ดื่มน้ำ เขาดื่มไวน์แทนน้ำและมีเหล้าชนิดต่าง ๆ มากมาย รับประทานอาหารพิเศษโดยเหล้าพิเศษ มีผู้กล่าวกันว่าคนชาติฝรั่งเศสเป็นนักกิน เรียกว่า กูเม่ แต่คนนี้กินของมาก ๆ โดยไม่เลือกอาหารที่มีรสอร่อย ฝรั่งเศสเรียกว่า กูมองต์ ฉันคอยฟังหางเสียงให้ดีว่ากูเม่หรือกูมองต์ เพราะคำว่ากูมองต์ แปลเป็นคำไทยตรง ๆ ก็ต้องแปลว่าคนจะกละ

เคยมีคนถามข้าพเจ้าเสมอ ๆ ว่า ถ้าจะไปศึกษาวิชาต่อในประเทศฝรั่งเศสนั้นควรจะศึกษาวิชาอะไร และควรจะเข้าเรียนในมหาวิทยาลัยไหน และมหาวิทาลัยไหนบ้างที่รับรองวิทยะฐานะดีกรีจากประเทศไทย เท่าที่ได้ทราบมานั้น ถ้าสำเร็จปริญญาตรีจากมหาวิทยาลัย ธรรมศาสตร์มีใบรับรองไปก็อาจที่จะเข้าเรียนในชั้นดอคเตอร์ร่ำใน มหาวิทยาลัยปารีส หรือมหาวิทยาลัยที่เมืองกรังค์หรือเมืองเกดอนอบ

ได้ทันที และในการที่จะทำดีกรีชั้นดอกเตอร์นั้นก็เป็นแต่เพียงไปเรียนภาษาฝรั่งเศสให้พอใช้การพิมพ์ออก อ่านหนังสือได้ ตอบคำถามเป็นภาษาพูดได้ แล้วเข้าเรียนเพื่อสอบปากเปล่า ๒ วิชา อาจจะเป็นกฎหมายสำขามหาชนหรือกฎหมายสำขาเอกชนหรือเศรษฐศาสตร์ เมื่อได้ดีพลอม่า๒อย่างนี้แล้วก็เริ่มเขียนแทสท์(ตำรา) ภายใต้ความควบคุมของอาจารย์และมีการสอบปากเปล่า เสร็จแล้วก็ได้ดีกรีชั้นดอคเตอร์ ผู้ที่เรียนเก่ง รู้ภาษาฝรั่งเศสพอใช้แล้ว อาจจะใช้เวลาได้เร็วที่สุดไม่เกิน ๑ ปี ครึ่ง แต่โดยปรกติใช้เวลา ๒ ปี การที่จะได้ดีกรีชั้นดอคเตอร์ของรัฐนั้น หมายถึงว่าจำเป็นจะต้องเข้ามหาวิทยาลัยตามระเบียบการโดย สอบผ่านการเข้าเรียนในมหาวิทยาลัย และจำเป็นที่จะต้องได้ชั้นบัคคโลลีอาร์เสียชั้นหนึ่งก่อนเทียบชั้น ๗ ของเรา หรือชั้นแม็ตริกกูเลชั่นของอังกฤษ เมื่อเข้ามหาวิทยาลัยแล้ว ถ้าเรียนกฎหมายสอบได้ ๒ ปี แล้วก็จะได้ชั้นบัชชิลิเอ คือ อนุบริญญา ต่อจากนั้นเรียนในมหาวิทยาลัยเมื่อครบอีก ๑ ปีสอบไล่ได้ก็จะได้ดีกรีชั้นลิซังเซ เทียบกับ ธ.บ. ของมหาวิทยาลัย

ธรรมศาสตร์ เสร็จจากชั้นนี้แล้ว จึงจะทำชั้นดอคเตอร์ได้ นักศึกษาที่ได้ดีกรีจากมหาวิทยาลัยเมืองไทยได้รับความยกย่อง.เทียบเท่าชั้นลิซังเซจึงผ่านเข้าทำดีกรีชั้นดอคเตอร์ได้ทีเดียว ซึ่งทางนี้ต่างกับประเทศอังกฤษ ถ้าหากได้กฎหมายจากมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ หรือจากเนติบัณฑิตสภาแล้ว จะไปเรียนกฎหมายต่อที่สำนักนิติศึกษาในประเทศอังกฤษ ก็จะต้องถูกเริ่มต้นใหม่ เต็มตามหลักสูตร ไม่ยอมให้ความยกเว้นในการที่จะสอบภาคต้น ข้าพเจ้าเคยมีความสงสัยและขึ้นไปขอร้องต่อท่านคณบดีในเวลาที่ศึกษากฎหมายอยู่ในประเทศอังกฤษว่าได้เคยเรียนวิชาต่าง ๆ ในมหาวิทยาลัยเมืองไทยมาแล้ว ท่านจะพิจารณากรุณายกเว้นวิชาบางวิชาให้บ้างได้หรือไม่ แต่กลับได้รับคำตอบว่าข้าพเจ้าประสงค์ที่จะได้รับดีกรีอย่างเต็มภาคภูมิ มิใช่หรือถ้าเช่นนั้นก็ควรจะต้องทำงานอย่างคนอังกฤษเขาทำกัน คำตอบอันนี้หมายความว่าท่านปฏิเสธ ไม่ให้ได้รับความยกเว้นในการสอบวิชาใดเลย

วิชาที่นิยมกันในประเทศฝรั่งเศส สำหรับคนไทยทั่วไป

เรียนกันมากก็มีวิชาทหาร สถาปัตย์ เศรษฐศาสตร์ วิทยาศาสตร์บ้าง สำหรับวิชาทหารนั้นถ้าไปเรียนเป็นนายร้อยแล้วจะต้องใช้เวลาในโรงเรียนประมาณ ๓ ปี แต่รุ่นใหม่นี้สำเร็จวิชาจากเมืองไทยไปแล้วก็มีโอกาสไปเรียนต่อในปารีสที่โรงเรียนนายทหารชั้นสูง ใช้เวลาไม่มากนัก และเลือกเรียนเป็นแผนกได้ ยังมีโรงเรียนเสนาธิการซึ่งคนไทยเคยไปศึกษามาแล้ว สำหรับวิชาสถาปัตย์กรรมฝรั่งเศสมีมหาวิทยาลัยที่ขึ้นหน้าขึ้นตาที่สุดมีคนไทยไปเรียนหลายคนแล้ว การศึกษาวิชาสถาปัตย์กรรม ในประเทศฝรั่งเศสได้เปรียบมาก เพราะประเทศฝรั่งเศสเคยมีนักสถาปนิกทมือเสี่ยงได้ทำการก่อสร้าง ใช้ผมออนังดงามทิ้งไว้ให้นักศึกษาได้เห็นตัวอย่างอันแท้จริงไม่ใช่เห็นแต่รูป หรือรอยวาดที่ปรากฏอยู่ในหนังสือเท่านั้น การศึกษาอย่างนี้ย่อมคิดหูคิดตาและทำให้เกิดความคิดในการวิพากษ์วิจารณ์ดัดแปลงแก้ไขข้อบกพร่องได้ง่ายกว่าที่เห็นโดยตัวหนังสือหรือรูป การเรียนอักษรศาสตร์ในประเทศฝรั่งเศส ข้าพเจ้าเคยได้รับคำแนะนำว่าควรไปเรียนที่ประเทศอังกฤษให้ได้ดี

กรี บ.เอ. เสียก่อน ถ้าทำได้ชั้นออนเนอร์แล้วข้ามมาประเทศฝรั่ง.ศส เรียนต่อที่มหาวิทยาลัยปารีสก็จะได้ดีกรีชั้นดอคเตอร์ทีเดียว

เนื่องจากฝรั่งเศสมีหนังสือตำหรับตำรามากมาย และมีร้านขายหนังสือใหญ่ ๆ พิมพ์หนังสือตำราในราคาถูกอยู่แถวกาติเอ ลาแตง เพราะฉนั้นเองคนที่มีทุนน้อยก็สามารถที่จะหาตำหรับตำราได้มากมาย ตำราฝรั่งเศสโดยมากใช้ปกอ่อนและพิมพ์ตัวเล็กถี่ยิบ ถือเอาเนื้อหายิ่งกว่ารูปร่างของตำรานั้น แต่ในประเทศอังกฤษ ตำหรับตำราส่วนมากทำปกแข็งเดินทองสวยหรู ดังนั้นราคาจึงสูงกว่าตำราในฝรั่งเศสมาก ร้านขายตำราใหญ่ ๆ อยู่ใกล้มหาวิทยาลัยเป็นส่วนมาก

การไปเที่ยวปารีสน้อยคนจะเว้นเสีย ซึ่งการไปชมละครแบบศิลปเป็นต้นฟลอริแบยต์ น่าตูริสต์ ลิโด้ แอ๊ฟเสียได้ โรงละครนุ่งน้อยห่มน้อยแบบไนท์คลับ ส่วนมากตั้งอยู่ที่พลาสบีกาล ซึ่งกลางวันเงียบเหงาไม่ค่อยมีคนเดินเท่าไรนัก แต่พอตกค่ำเข้าสิผู้คนคอยจ้องที่จะเข้าโรงนั้นโรงนี้ เมื่อก่อนนี้เคยมีละครชนิดไนท์คลับอยู่แห่งหนึ่งชื่อสแฟรงค์มีความพิศดารแปลกกว่าที่อื่น คือไม่ถือเอาละครทั้งออกมาแสดงเล็กๆน้อยๆ เป็นบทเบ็ดเตล็ดเป็นข้อสำคัญแต่ถือเอาสตรีสาวที่มีรูปทรงสวยหน้าอกงามเป็นการดึงดูดลูกค้า เข้ามาในแฟรงค์ครั้งเมื่อสมัยสิบปีกว่านั้น ก็จะเห็นหญิงเปลือยอกนั่งอยู่สลอนใต้ดวงไฟสีเวลสว่าง เพื่อโชว์ให้เห็นรูปร่างและส่วนบนของเธอไม่น้อยกว่า ๔๐ — ๕๐ คน และมีดนตรีเพราะๆ ให้ฟัง เธอมักชวนแขกที่เข้าไปดื่มในสแฟรงค์นั้นให้เต้นรำด้วย โดยเธอเปลือยกายส่วนบนทั้งหมด คงแต่นุ่งกางเกงสั้นและบาง และที่สแฟรงค์นั้นขาย

เหล้าอัตราสูงกว่าร้านขายธรรมดาไม่มากนัก ร้านสแฟรงค์นั้นในสมัยนี้หายไปเสียแล้ว คงมีแต่โรงละครน่องน้อยห่มน้อยอยู่ในแถบพลาสบีกาลไม่ต่ำกว่า ๑๐ โรง อยู่เรียงกันราวกับนวมือ มีวิธีดึงคนไปชมโดยมีภาพของนางเอกสวยๆ ติดไว้ที่หน้าโรงและบางโรงก็โฆษณาด้วยวิธีมีจอหนังเล็กๆ ฉายเรื่องที่จะแสดงภายในโรงนั้นให้ดูตลอด กับบางโรงมีหน้าม้าเที่ยวเดินชวนให้คนเข้าไปดูละคร โดยปรกติค่าผ่านประตูนั้นถูกมาก อัตรา ๑๐๐ แฟรงค์ ถึง ๒๕๐ แฟรงค์ เปนอย่างสูง (แฟรงค์หนึ่งมีราคาประมาณ ๕ สตางค์เศษ) แต่วิธีได้เงินในโรงละครเช่นนี้ก็คือ การขายแชมเปญในโรงซึ่งมีราคาไม่ต่ำกว่า ๓๐๐๐ แฟรงค์ ประมาณ ๑๖๐ บาท ถ้ายิ่งนั่งโต๊ะข้างหน้าไปด้วยกัน ๔ คน ก็จะต้องเบิดแชมเปญถึงอย่างน้อย ๒ ขวด ถ้าใครไปคนเดียวหรือ ๒ คนแล้วการเบิดแชมเปญ ๑ ขวดดังนี้ก็ย่อมหมายความว่าแรงเกิน ไปแต่การไปชมละครน่องน้อยห่มน้อยโดยไม่มีเพื่อนคู่หูไปด้วยก็ดูรู้สึกว่าจะเก้อเขินไม่สนุก

ในสมัยนั้นโรงละครน่ำงน้อยหน่อยน้อยชื่อว่า นาตัวริส์ นั้นมชื่อเสียงกว่าโรงอื่นๆทั้งหมดในพลาส์บีกาด เพราะมีตัวนางเอกที่มีรูปร่างงามเปนพิเศษกับมีเด็กหญิงชาวญวนครั้งจันที่สวยมากอีกคนหนึ่งชูโรงอยู่ ตัวตลกผู้ชายก็มีชื่อเสียง ดังนั้นเองทุกรอบของการแสดง คนชมนาตัวริส์ จึงเต็ม การเข้าไปดูนาตัวริส์นั้นเสียค่าผ่านประตู ๒๕๐ - แฟรงค์ แต่เมื่อนั่งโต๊ะแล้วก็จำเปนจะต้องเบียดแชมเปญ ๑ ขวด เปนปฐมฤกษ์ โต๊ะหมู่หนึ่งมีเก้าอี้ ๔ ตัว ถ้าไป ๔ คน ๔ ไม่มีคนอื่นเข้ามาแซกด้วย เพราะผู้ที่เข้ามาชมต่างก็หาพรรคพวกไปเปนหมู่ๆอยู่แล้ว โดยมากโต๊ะข้างหน้ามักได้รับความเชิดหน้าชูตา ได้รับความสนใจจากฝ่ายเจ้าของโรงเปนพิเศษ และบางครั้งถ้ายังมีเก้าอี้ว่างก็มักจะมีสตรีสวยๆซึ่งเปนของฝ่ายเจ้าของโรงมานั่งร่วมสนทนาด้วย ผู้ดูไม่ต้องเสียสตางค์สำหรับสตรีนั้น แต่ก็เปนธรรมดาจะต้องเชื้อเชิญให้ดื่มแชมเปญด้วย ถ้าไปกันหลาย ๆ คน และบุคพิเศษแล้วเขาอาจจะจัดโต๊ะสำหรับ ๘ คนให้ดูอยู่หน้าเวทีทีเดียว และก็มักจะมีสตรี ๒-๓ คนมานั่งเปน

เพื่อนอยู่ด้วย สตรีพวกนี้ไม่ใช่ตัวละครที่แสดงแต่เป็นผู้มาช่วยให้ความบรรเทิงแก่แขก แต่งตัวหรูหราพูดจาสุภาพเรียบร้อยไม่ลวนลาม ไม่มีการชักชวนให้ไปทำสิ่งสกปรก นอกจากฝ่ายแขกจะเป็นผู้เอ่ยขึ้นก่อน พวกข้าพเจ้าได้ลองทาบทามดูเหมือนกัน ว่าจะไปเที่ยวด้วยกันหลังจากโชว์นได้หรือไม่ ก็ได้รับคำตอบตรง ๆ ว่าไปได้ และจะช่วยอยู่ปรนนิบัติตามความพอใจ โดยรับค่าตอบแทนอย่างต่ำ ๖๐๐๐ แฟรงค์และจะไปได้ต่อเมื่อ ๒ นาฬิกาแล้ว กับฝ่ายเราจะต้องเสียค่าบ่วยการพิเศษให้เจ้าของโรงอีก๒๐๐๐ แฟรงค์ สำหรับ ๖๐๐๐ แฟรงค์นั้นคิดเป็นเงินไทยก็ ๓๐๐ กว่าบาท รวมทั้งสิ้น ๔๐๐ บาทเศษ แต่เมื่อพิจารณาถึงความสุภาพอ่อนโยนและหน้าตาสะสวยของสตรีเหล่านั้นแล้ว เพื่อน ๆ ข้าพเจ้ายอมรับรองว่าไม่แพงเลย

ในนาตัวริสต์นั้นมีการแสดงละครเป็นเรื่องเบ็ดเตล็ดสั้นๆ และมีละครตลกระหว่างหญิงชายเล่นเป็นเรื่องสิ่งละอันพันละน้อย แต่เนื่องจากผู้แสดงฝ่ายหญิงไม่มีเครื่องนุ่งและไม่มีเครื่องห่มมีแต่เครื่องประดับประดาที่ข้อมือ ข้อ

แขนและศีรษะ ดังนั้นเองจึงทำให้รสของการแสดงเปนไปในทางศิลปะมากกว่าเปนเรื่อง แต่การแสดงอย่างนี้จะเทียบกับระบำโป๊ตามงานวัดหรือที่เจ็ดชั้นของเราไม่ได้ เพราะการที่จะเปลื้องผ้าแต่ละชิ้นเขาก็ต้องเปลื้องในบทบาทและมีเหตุผลที่จะต้องเปลื้องตามเรื่องที่บังคับไว้ มิใช่อยู่ดีๆ ก็เปลื้องออกมาเฉยๆ ศิลปะบางตอนจำเปนที่จะต้อง ไม่มีเครื่องแต่งกายเลย นอกจากผ้าชิ้นเล็กปกปิดส่วนสำคัญไว้เท่านั้น คนที่ได้ชมใกล้เวทีที่สุดย่อมมีโอกาศที่จะได้เห็นถนัดถนี่กว่าคนอื่น และในบางครั้งจ้องมองนานเกินไปตัวละครกลับแกล้งเต้นระบำเหวี่ยงกระโปรงฟาดหน้าฟาดตาเสียด้วยซ้ำ การแสดงละครนาตัวริสต์ แสดงรวดเร็วทันใจเปลี่ยนฉากอย่างรวดเร็วไม่ถึงนาที มีตัวละครแสดงไม่น้อยกว่า ๓๐ คน แต่ละคนคัดเลือกมาแล้ว ว่ามีรูปร่างน่องเอว และส่วนบนกับหน้าตาสะสวยทั้งนั้น

โดยปกติเขาห้ามไม่ให้ถ่ายรูปหรือถ่ายหนังในนาตัวริสต์ แต่เนื่องจากข้าพเจ้าได้ผู้นำดซึ่งเจ้าของโรงรู้จักเปนพิเศษ ประกอบกับได้จองที่นั่งไว้ข้างหน้าเวที เจ้า

ของโรงจึงได้อนุญาตให้ข้าพเจ้าใช้กล้องถ่ายหนัง ๑๖ มม.
ของข้าพเจ้าได้ ข้าพเจ้าได้เตรียมที่จะเข้าไปถ่ายหนังไว้
โดยเตรียมซื้อฟิลม์พิเศษชนิดสำหรับถ่ายในโรงละคร และ
มีความไวที่สุด กล้องข้าพเจ้าเล็นส์โคเบ็ดอะเปอร์เจอร์
เต็มที่ เมื่อเซ็ทระยะกล้องได้ถูกตองแล้ว ก็ลองถ่ายภาพ
ละครนาตัวริสต์ไว้ได้ ๒ ม้วน นับว่าเป็นโชคดีที่ได้มีโอ
กาศถ่ายและเป็นโชคดีที่ภาพนั้นได้มา อย่างสวยงามพอใช้
ในการถ่ายหนังครั้งนี้ทำให้คนที่เข้าไปชมละครนาตัวริสต์ ทั้ง
มาก และตัวละครเองก็ดูจะเป็นกันเอง ต่างคนต่างแสดง
กันเต็มที่ถึงกับมีบทสนทนาบทหนึ่งพูดเกี่ยวมายังแขกผู้มี
เกียรติที่ถ่ายหนัง แต่ข้าพเจ้าก็ต้องเสียแชมเปญเพิ่มไปอีก
๑ ขวด และวันนั้นรู้สึกว่าทุกคนสนุกสนานมากคนที่มาชม
ก็ช่วยกันร้องดนตรีช่วยกระทุ้ง

หนังที่ข้าพเจ้าได้ถ่ายมา ๒ ม้วนนี้ได้นำไปฉาย
ให้ข้าราชการผู้ใหญ่ในฮอลแลนด์ดูที่สถานีตำรวจ ตอนไป
ดูงาน ท่านเหล่านั้นเงียบกริบระหว่างดู และขอให้ฉายถึง
๒ หนติดๆ กัน ปรากฏว่าที่ฮอลแลนด์ไม่มีละครอย่างนี้เลย

ในนาตัวริสต์มีฉากเต้นรำแซมบ้าชุดหนึ่ง เมื่อผู้แสดงได้แสดงจบชุดแล้วผู้แสดงได้เชิญชวนให้แขกที่เขาพอใจนั้นขึ้นเต้นรำด้วย ฉากนี้ยังความสนุกเพลิดเพลินมาให้บรรดาผู้ที่ไปชมอย่างมากมาย กล่าวคือว่าบนเวทีนั้นตัวละครเต้นรำแซมบ้าโดยไม่มีเครื่องแต่งกายสักชิ้นเดียว ตัวละครลงมาเลือกชวนผู้ที่เข้าไปชมให้ขึ้นไปเต้นแซมบ้าด้วย ทั้งๆ ที่ยังไม่ได้เข้าโรงไปนุ่งผ้าใส่เสื้อมาใหม่ ข้าพเจ้านั่งอยู่โต๊ะหน้าเปนคนที่ลุกขึ้นลงหยิบกล้องถ่ายหนังขึ้นถ่ายบ่อย ๆ ตัวละครคงจะนึกหมั่นไส้หรืออะไรข้าพเจ้าไม่ทราบ เธอจึงลงมาดึงข้าพเจ้าให้ขึ้นไปเต้นแซมบ้าด้วย ข้าพเจ้าจะหลบเลี่ยงก็เห็นจะไม่พ้น เมื่อบอกปฏิเสธฝรั่งอยู่ข้างหลังหลายคนกลับดันหลังข้าพเจ้าให้ขึ้นเวที เมื่อเห็นว่าหลีกไม่พ้นแล้ว ก็ต้องขึ้นไปเต้นแซมบ้ากับตัวละครซึ่งไม่มีเครื่องแต่งกายเลย พอขึ้นไปบนเวทีแล้ว ไม่ยักกลัวหรือกะดากอายสักนิด คิดไปว่านี่มันไม่ใช่เมืองไทย เปนเมืองปารีส และก็คงไม่มีใครที่เปนข้าราชการผู้ใหญ่ฝ่ายฝรั่งเศสไปเห็นข้าพเจ้าแจวเรือแซมบ้า หรือถ้าจะเห็นเขาก็คงให้อภัยเพราะเหตุว่ามีชาว

ชเมริกันหลายคนยอมขึ้นไปเต้นด้วยเหมือนกัน

ที่พลาสปิกาดนั้น รู้สึกว่านาตัวริสต์นเป็นที่ขึ้นหน้าขึ้นตาในประเภทระบำที่นุ่งน้อยห่มน้อย ส่วนโรงอื่น ๆ อีกหลายโรงนั้นยังไม่อยู่ในระดับที่จะเทียบกับนาตัวริสต์ได้ ผู้คนจึงน้อย มีอกแห่งหนึ่งซึ่งเมื่อครั้ง ๑๐, ปีก่อนนั้นเคยนำหน้าในเรื่องลครนุ่งน้อยห่มน้อย แต่เดี๋ยวนี้เป็นรองนาตัวริสต์ เพราะเหตุว่าตัวลครไม่ค่อยสวยแม้ว่าเจ้าของโรงจะได้แสดงอัชยาศรัยไมตรีเป็นอย่างดียิ่งต่อผู้เข้าไปชมก็ตามที

ถนพลาสบีกาดขนชื่อ ลือ นาม มา เป็น เวลา นาน แล้ว กลางคืนนั้นประดับประดาด้วยไฟนีออนสว่างไสว และไม่ใช่นีออนสีนวลอย่างเดียว เป็นนีออนสีต่าง ๆ ทั้งแดงม่วงเขียว เหลืองชมแต่ไฟนีออนก็บอกได้ว่าเป็นปารีสแห่งฝรั่งเศส

ฝรั่งเศสมีกฎหมายห้ามมีโรงหญิงโสเภณี แต่การปฏิบัติตัวเป็นหญิงจำพวกนี้ยังมีดาดดื่น และประเจิดประเจ้อยิ่งกว่าที่ใด ๆ ที่ได้เคยเห็นมา ถ้าเดินไป ๒—๓ คน เป็นชายที่มีท่าทางกระฉับกระเฉง เหลียวซ้ายแลขวาดูหน้า

สตรีบ่อย ๆ เป็นต้องถูกหญิงพวกนี้เข้าเกาะแขน พาเข้าร้านเครื่องดื่มทันทีเพื่อเป็นการเริ่มต้นแห่งการเจรจา ถ้ายินยอมไปด้วยกับหญิงนี้แล้วก็ไม่ต้องสงสัยเลยว่า จะไม่เกิดเรื่อง เพราะในกรุงพลาสบีกาลนี้มีโรงแรมที่เช่าเป็นที่นัดพบได้อยู่ไม่น้อยกว่า ๔๐ โรงและแต่ละโรงมีธุระที่จะต้องเปลี่ยนผ้าปูที่นอน และปลอกหมอนอยู่อย่างมากมาย ไม่ใช่แต่ผู้หญิงจำพวกนั้น พวกผู้ชายหนุ่ม ๆ เด็ก ๆ ก็กวนมากไม่ใช่เล่น ผู้ชายปฏิบัติตัวเป็นหญิงได้อย่างไรนั้นจะพูดมากไปก็เป็นการหยาบคาย แต่ถ้าไม่เล่าให้ฟังก็อาจจะไม่รู้ว่ามันมีจริง ๆ

ในสมัยเมื่อ๑๐ปีก่อนเนื่องจากโรงหญิงโสเภณีมีอยู่มากพอที่จะขจัดความต้องการของชาย ความสับสนอลหม่านของหญิงพวกนี้ตามถนนจึงไม่ค่อยจะมีนัก จะมีอยู่ก็เงียบ ๆ ซึ่งไม่ได้ประพฤติเปิดเผยเป็นอาชีพ พวกนั้นได้แก่นางแบบซึ่งมีทนัดพบเป็นพิเศษ และก็จำเป็นจะต้องมีคนที่รู้จักในวงการแคบ ๆ ส่วนหญิงโสเภณีที่ปฏิบัติเป็นปกติตามโรงนั้น เคยกล่าวกันว่ามีความปลอดภัยในเรื่องโรคดีมาก

เพราะเหตุว่าที่จะจดทะเบียนได้ก็จะต้องให้แพทย์ตรวจว่าไม่มีโรคภัยอย่างใด ๆ ที่จะติดต่อไปยังฝ่ายชายได้ กับในเวลาที่ประพฤติตัวเป็นหญิงจำพวกนี้ก็ยังต้องมีแพทย์ตรวจโรครับรองอยู่อาทิตย์ละ๒ครั้ง ฉนั้นในสมัยก่อนจึงเป็นการปลอดภัยถึงกับกล่าวกันว่าฝ่ายชายที่ไปเที่ยวตามโรงหญิงโสเภณีแล้ว ไม่ต้องพกเอาเครื่องป้องกันไปแต่อย่างใด แต่ตรงกันข้ามถ้าไปพบหญิงซึ่งคนนึกว่าดี จะต้องรีบวิ่งหาเครื่องป้องกันทันทีด้วยเหตุผล ๒ประการ ประการหนึ่งมิให้เกิดพยานหลักฐานที่จะมาร้องอุทธรณ์ต่อฝ่ายชายภายหลัง อีกประการหนึ่งป้องกันความไม่แน่ใจว่าจะมีโรคภัยติดต่อมาหรือไม่ แต่ในสมัยนี้ หญิงที่ประพฤติตัวหาโอกาศเข้าควงผู้ชายอยู่ตามแถวมองมาร์ต มองปานาร์ต และที่พลาส์บีกาลนี้ผู้ชายต้องระมัดระวังตัวเต็มที่

คนไปเที่ยวฝรั่งเศสอยากจะไปเห็นของจริงบางอย่างที่สัปดน ก็ยังอาจที่จะหาดูได้ แต่จำเป็นจะต้องสันทัดครั้งแรกข้าพเจ้าคิดว่าพวกหนัง การวิตถารในการร่วมรสระหว่างชายกับหญิง หญิงกับหญิง ชายกับชาย หญิง

กับสัตว์เลี้ยงจะไม่มีในฝรั่งเศสแล้ว เพราะทราบว่าเด็กโรงหญิงโสเภณี และกวดขันการกระทำที่ขัดต่อศีลธรรมอันดีของประชาชน แต่เมื่อไปถึงฝรั่งเศสแล้ว ได้ลองถามดู เพื่อจะได้ศึกษาไว้เป็นความรู้ ว่าความจริงมีประการใด ก็ปรากฏว่าสิ่งต่าง ๆ ดังกล่าวมาก็ยังมีปฏิบัติอยู่แต่ว่าน้อยลง หนังสือโป๊ต่าง ๆ เช่นลาว เดอปารีเซียน และหนังสือเลอซูรี ซึ่งเป็นหนังสือที่ขายดิบขายดี มีประกาศชี้ชวนที่หย่อนใจ ชี้ชวนที่จะเป็นเพื่อนให้ความสำราญได้ในยามราตรี และถิ่นที่อยู่ของเธอและภาพยนตร์โป๊ต่าง ๆ เหล่านี้ เดี๋ยวนี้หาได้ยาก และหนังสือที่กล่าวข้างต้น ก็ไม่มีเสียแล้ว

นอกจากสิ่งยั่วยวนดังกล่าวข้างต้นแล้ว ก็ยังมีลครชั้นสูงของฝรั่งเศสที่มีชื่อเสียงในทางศิลปะอย่างยอดเยี่ยม คือ ฟอร์ดิแบแย์ คนไทยโดยมากรู้จักชื่อฟอร์ดิแบแย์ คำว่าฟอร์ดิแบแย์ แปลเป็นภาษาไทยเห็นจะเป็นว่าคนเลี้ยงแกะที่โง่เขลา แต่โรงลครนั้นหาได้มีลักษณะเป็นคนเลี้ยงแกะที่โง่เขลาไม่ ตัวลครราวกับเทพบุตรและเทพธิดา ที่หยาด

พ้าสวยงาม เพราะว่าทนคัดเลือกแต่ฉะเพาะตัวละคร ที่เด่น
ในทางการร้อง ในวงสังคม และสวยหรูจริง ๆ การ
แสดงยิ่งยวนที่ฟอร์ดแบแยต์นี้แสดงเปนเรื่องเปนราวยิ่งกว่า
ที่นาตัวริสต์ แอ๊ฟหรือทลโด้ ส่วนโรงละครนั้นเล่าก็ทำเกือบ
เสมือนหนึ่งเปนวิมานของเทพบุตร และเทพธิดา กล่าวคือ
ว่ามีความใหญ่โตมโหฬารแม้จะด้อยกว่าโอเปร่าแต่ก็ได้ทำ
กะเดียดไปในทางที่จะให้หรูหรามาก เช่นว่ามีห้องโถงใหญ่
ก่อนเข้าถึงโรงละคร มีที่รับประทานอาหารในโรงนั้นมีที่เดิน
เล่นเมื่อละครหยุดพัก มีเก้าอี้โซฟาร์ให้นั่งหย่อนใจ
ภายในโรงมีที่ขายของเช่นรูปภาพ ภาพเขียน สูจิบัตรและ
ของที่ระลึกสำหรับฟอร์ดแบแยต์ เช่นตุ๊กตายางนิ่มที่
มีความนุ่มนวลคล้ายเนื้อคนสัสรรเหมือนคนมือเท้าอ่อน ระ
ทวยไปได้ตามความต้องการที่จะจับจะดัดอย่างไร การแสดง
นั้นก็เต็มไปด้วยศิลปะยิ่งกว่าการยิ่งยวน เปนต้นว่า ในอ่าง
น้ำ เห็นสตรีที่บราศจากเสื้อผ้าว่ายน้ำสยายผม เห็นทุก
ส่วนของร่างกายได้ชัดเจน ว่ายน้ำด้วยท่าทางแปลกในอ่าง
แก้ว แล้วมีจรเข้เข้ามากัด หญิงนั้นพยายามสบัดให้หลุดจาก

คาบปากของจรเข้ ชายหนุ่มรูปหล่อเห็นเข้ากระโดดลงไปช่วย ต่อสู้กับจรเข้ เอาหญิงเปลือยกายมาได้จากอ่างน้ำ ซึ่งสมมุติว่าเป็นสระ ดังนี้เป็นภาพที่สวยงามยิ่งหรือในฉากหนึ่ง เป็นฉากของกวางตัวเมียซึ่งเพิ่งรุ่น หลังจากที่หิมะโปรยปรายลงมาแล้วเที่ยวและเล็มหญ้าอ่อนอยู่ริมป่า หญิงสาวสวยแสดงเป็นตัวกวางทองตัวเมีย กวางตัวนี้ไม่มีเสื้อผ้าแต่อย่างใด บนศีรษะสวมแต่เพียงหน้าและเขากวางเล็ก ๆ เธอมีท่าทางเหยาะย่างอยู่ริมป่า ระแวดระวังภัยที่อาจจะมาถึงตัว สูงขึ้นไปเป็นฉากชะง่อนผา มีกวางทองตัวผู้อีกตัวหนึ่งแสดงโดยผู้ชายที่รูปร่างกะทัดรัดมีกล้ามเนื้อสมส่วนพอประมาณ เครื่องปกปิดร่างกายของกวางทองตัวผู้มีแต่สปอร์ตเดอร์สเนอชนเดียว บนศีรษะสวมหน้ากวางผู้ ซึ่งมีเขาสี่ง่ามยื่นท่าทางสง่า ตาจ้องเขม็งที่กวางตัวเมีย เมื่อเห็นว่าปลอดภัยแล้ว กวางผู้ก็กระโดดมาริมป่า เมื่อทั้งสองกวางได้ร่ายรำเป็นทำนองที่ท่าของกวางแสดงว่ามีความเข้าใจและเป็นมิตรกันแล้ว ก็เผยให้มีพรานป่าร่างกำยำน่ากลัวออกมาจากริมป่าอีกด้านหนึ่ง ยิงธนูไป

ยังกวางตัวเมีย ความเจ็บปวดทำให้กวางตัวเมีย ต้องเต้นระบำแบบเผ็ดร้อน กวางผู้ก็ต้องร่ายรำเปนทำนองช่วยเหลือกวางตัวเมียและพยายามดุนดันกวางตัวเมียให้พ้นไปจากภัยที่เกิดขึ้น ฉากนี้นับว่าเปนศิลปะอันเปนที่นิยมในบรรดาผู้ชมเปนอันมาก และยิ่งไปกว่านั้นฟอร์ลีแบแย์ยังสามารถแย่งเอาหญิงคริ่งนิโกรจากอเมริกันมาได้และแสดงเพลงโชว์ขึ้นเอกๆประกอบลครศิลปะของโรงฟอร์ลีแบแย์ จึงนับว่าฟอร์ลีแบแย์ในสมัยนี้ยังคงเปนจ้าวแห่งศิลปะในทางลครประเภทนี้ได้ การแสดงบทบาทและศิลปะในการแสดงเหนือกว่าความยิ่งวนซึ่งนับว่าเปนเยี่ยมอยู่แล้ว ฉะนั้นคนที่ไปชมโดยตั้งใจที่จะไปชมรูปโฉมของตัวลคร จึงได้ชมทั้งรูปโฉมอันงามจริงและศิลปะของการแสดงบางครั้งทำให้ลืมการชมรูปโฉมเสียด้วยซ้ำ

ข้าพเจ้าได้เล่าถึงโรงลครทั้งที่เปนชนิดมหาอุปรากร โรงลครชั้นฟอร์ลีแบแย์ และลครยิ่งวนต่าง ๆ แล้ว ใคร่จะเล่าถึงโรงภาพยนตร์ใหญ่ ๆ ในปารีสบ้าง โดยเหตุที่คนชอบลครมากกว่าภาพยนตร์ ฉะนั้นโรงภาพยนตร์

ใหญ่ ๆ จึงมีไม่กี่โรงนัก ฝรั่งเศสทำภาพยนตร์ได้เอง ฉายตามโรงเล็ก ๆ โดยมาก และส่วนมากคนมาจากหัวเมืองที่เข้ามาชมปารีส มักเข้าดูภาพยนตร์มากกว่าดูละครทั้งนี้โดยเหตุว่า ค่าดูภาพยนตร์ถูกกว่าค่าดูละคร และภาพยนตร์อเมริกันนั้น คนดูและฟังภาษาได้ไม่มากนัก จึงจำเป็นต้องมีอักษรฝรั่งเศสบรรยายอยู่ตลอดเวลา อักษรฝรั่งเศสที่บรรยายคำพูดนั้น เก็บคำพูดของภาพยนตร์อย่างละเอียดถี่ถ้วน และเปลี่ยนคำพูดของภาพยนตร์จากอังกฤษเป็นฝรั่งเศสได้ทันเกือบทุกคำพูด ภาพยนตร์ในฝรั่งเศสที่เป็นภาพยนตร์อเมริกันฉายที่ฝรั่งเศสก่อน มาเมืองไทยเช่นเรื่องแซมซัน และดิไลล่าร์ ซึ่งเพิ่งเข้าโปรแกรมในกรุงเทพ ฯ

มีเรื่องที่น่าสนใจในการดูหนังดูละครที่เราควรจะทราบไว้ คือการดูหนังดูละครโดยมากต้องจองล่วงหน้า สำหรับละครจำเป็นมากกว่าภาพยนตร์ เมื่อเวลาถึงรอบแล้วการเข้านั่งยังที่นั่งตามเลขหมายในตั๋วนั้น มีคนนำเสมอไป และเป็นมรรยาทของผู้เข้าชมภาพยนตร์และละครที่จะต้องให้ทิปแก่คนนำ โดยปรกติให้ ๑๐ แฟรงค์ แต่ถ้านั่งที่นั่งชั้นต

ต้องให้ถึง ๕๐ แฟรงค์กัมี อนึ่ง การดูภาพยนตร์ดูลครในฝรั่งเศสไม่เหมือนกับในประเทศอังกฤษ คือเขาไม่สูบบุหรี่ในระหว่างดูการเล่นเลยเปนอันขาด ซึ่งในทางประเทศอังกฤษโดยมากอนุญาตสูบบุหรี่ได้ และบางครั้งถึงกับมีคนสูบกล้องหรือซิการ์ตัวโต ๆ เสียด้วยซ้ำ สำหรับภาพยนตร์ในฝรั่งเศสไม่ฉายติดต่อกันตลอดเวลาอย่างอังกฤษ ฉายจบเรื่องแล้วคนที่ชมในรอบนั้นออกอย่างแบบของเราที่กรุงเทพฯ และในวันอาทิตย์ฝรั่งเศสฉายภาพยนตร์ได้ตอนเช้า แต่ในอังกฤษนั้นวันอาทิตย์ฉายภาพยนตร์ไม่ได้ ภาพยนตร์วันอาทิตย์ในอังกฤษไปเริ่มเอาตอนจวนจะค่ำ ซึ่งวันธรรมดาโรงใหญ่ ๆ เช่น โอเดียน เลสเตอร์ เอ็มไพร์ฉายตั้งแต่ ๔ โมงเช้าตลอดเรื่อยไปไม่หยุดเลย ไปเลิกเอาดีสองคนที่ดูภาพยนตร์ในอังกฤษจึงดูสักกี่รอบก็ได้ โดยเสียค่าตั๋วเพียงครั้งเดียว

มีสิ่งที่น่าสนใจอยู่อย่างหนึ่งสำหรับผู้ที่จะเดินทางเข้าไปท่องเที่ยวในประเทศฝรั่งเศส คือร้านอาหารจริงๆแล้วจำเป็นที่จะต้องหาร้านที่เขาเรียกว่าเรสเตอร์รองต์จึงจะหาอาหารหนักได้ แต่ถ้าหากว่าร้านไหนเขียนว่า คาเฟ่ เท่านั้นแล้วจะสั่งอาหารหนักรับประทานไม่ได้เลย ถ้าเข้าไปชมเมืองปารีสดูเผิน ๆ คาเฟ่ และเรสเตอร์รองค์จัดร้านอย่างเดียวกันไม่มีผิด ดังนั้นถ้าเราจะรับประทานอาหาร ก็ต้องดูเสียก่อนว่าที่หน้าร้านนั้นเขาเขียนว่าเรสเตอร์รองค์ หรือคาเฟ่ แต่ทั้งเรสเตอร์รองต์และคาเฟ่หาเครื่องดื่มได้ทุกชนิด จะเป็นกาแฟ น้ำชาหรือเหล้าชนิดต่าง ๆ

ฝรั่งเศสชอบกินน้ำชาชนิดหนึ่ง คือน้ำชาใส่มะนาวซึ่งในอังกฤษหาคนรับประทานได้ยาก ชาใส่มะนาวทำได้ง่าย ๆ คือชงชาฝรั่งร้อนใส่น้ำตาล และฝานมะนาวบางโตๆ ใส่ลงไปเท่านั้นก็เสร็จพิธี แต่ราคานั้นแพงเท่าเหล้า

บุหรี่ในฝรั่งเศสหายากและโดยมากรสฉุนจัด รัฐบาล

ฝรั่งเศสผูกขาดตัดตอนในการผลิตบุหรี่ บุหรี่ต่างประเทศราคาสูงมาก ร้านที่จะค้าบุหรี่ต้องได้รับอนุญาตทั้งนั้น ดังนั้นถ้าต้องการสูบบุหรี่จึงต้องวิ่งหาตามร้านหรือเรสเตอร์รองต์ที่ได้รับอนุญาตให้ขาย บางถนนใหญ่จะซื้อบุหรี่สักซอง ต้องวิ่งหาถึงหัวถนนท้ายถนนจึงจะพบ ไม่ได้ขายกันตามใจชอบ

ได้กล่าวไว้ตอนหนึ่งว่าคนฝรั่งเศสค่อนข้างยากจนเป็นส่วนมาก และมีโรงแรมเล็กๆสำหรับคนยากจน แต่ฝรั่งเศสก็มีโรงแรมชั้นเยี่ยม ซึ่งแพงเหมือนอังกฤษและอิตาลี โรงแรมที่ขึ้นชื่อว่าแพงนั้นได้แก่ ยอร์ชแซงต์(ยอร์ชที่ ๕) รอแยลมองโซร์ ฉะเพาะค่าพักเป็นห้องเล็กมีห้องน้ำติดห้องนอนอยู่ชั้น ๔ หรือชั้น ๕ อย่างน้อยวันละ๓๐๐บาทเศษ ไม่รวมค่าอาหารเช้ากับจะต้องมีค่ารับใช้อีก ๑๕ ./ แต่ในโรงแรมเหล่านี้ได้รับความสดวกสบายมาก มีห้องโถง ห้องสูบบุหรี่ มีร้านค้า และมีร้านตัดผม ห้องอาหาร ห้องไปรษณีย์ และธนาคารย่อยๆ อยู่ในโรงแรมนั้นเองกับมีที่สำหรับซื้อตั๋วเครื่องบินและรถไฟได้ ในโรงแรม

นั้น คนที่ไปพักเพื่อการค้า ก็สามารถจะใช้เปนที่สำหรับทำการค้าติดต่อกับห้างร้านได้สดวก โดยมีโทรศัพท์ประจำทุกห้อง ทั้งติดต่อภายนอกและภายใน ติดต่อทางไกลระหว่างประเทศอยู่ในนั้นเสร็จ กับถ้าจะต้องการให้หรูหรามากกว่านั้น ก็เช่าห้องชนิดมีห้องรับแขก เปนห้องส่วนตัวอีกชั้งติดกับห้องนอน ค่าเช่าตกประมาณ ๕๐๐ บาทเศษต่อหนึ่งวัน โรงแรมใหญ่ชนิดนี้คนพักเต็มตลอดเวลา ข้าพเจ้าในฐานะที่ต้องไปทำงานใหญ่พิเศษ จำเปนต้องไปพักเพื่อรักษาเกียรติ มิฉะนั้นแล้วก็คิดว่าเสียสตางค์โดยใช่เหตุจริง ๆ ข้าพเจ้าคิดจะประหยัดเงินของทางราชการให้มาก แต่เมื่อนึกถึงฐานะและงานที่ต้องไปทำแล้วก็ต้องทนสู้ ไม่กล้าจะหลีก

ข้าพเจ้าใคร่จะเทียบมารยาทของคนฝรั่งเศส อังกฤษ และฮอลแลนด์ ในบุคคล ๓ ชาตินี้ มีมารยาทแตกต่างกันมาก พูดถึงคนอังกฤษแล้วใคร ๆ ก็ต้องยอมรับว่ามีมารยาทอันดีงามละมุนละไม เปนแบบระเบียบพิธีรีตองมากมาย ทั้งกิริยา วาจา การสังคม การรับประทานอาหารและดูพิธี

พิถีพิถันไปทุกอย่าง ถึงกับมีตำราที่ว่าด้วยมารยาทสอนกันทั้งในโรงเรียน และถึงแม้ชั้นมหาวิทยาลัย มิใช่มารยาทแต่ในการสังคมเท่านั้น มารยาทในการเล่นกีฬา อังกฤษก็ดูออกจะขึ้นหน้าขึ้นตากว่าประเทศอื่น ๆ แต่ในฮอลแลนด์นั้นมีมารยาทในการสนทนาและที่ท่ามากกว่ามารยาทในการนั่งโต๊ะรับประทานอาหาร นอกจากในพิธีใหญ่ ๆ ซึ่งรับเอามารยาทของอังกฤษมาปฏิบัติ ส่วนในประเทศฝรั่งเศสนั้น ชอบความสดวกความง่ายดายความเป็นกันเองมากกว่า ยกตัวอย่างง่าย ๆ ในประเทศอังกฤษที่โต๊ะอาหาร กว่าจะลงมือรับประทานได้ ก็จะต้องล้างมือแปรงผมแต่งตัวให้เรียบร้อย บางบ้านจะต้องแต่งชุดดำลงมานั่งรับประทานอาหาร แม้ไม่มีแขกอื่นมารับประทานด้วยก็ตาม ในเวลานั่งโต๊ะจะลุกขึ้นลุกลง หรือออกไปจากโต๊ะไม่ได้จนกว่าจะได้รับประทานอาหารเสร็จ มือทั้งสองต้องอยู่ในที่ท่าที่สุภาพเรียบร้อย ห้ามเอาข้อศอกท้าวโต๊ะ หรือเสยผม หรือชี้อาหารโน่นอาหารนี่ และโดยปรกติอาหารแต่ละจาน รับประทานเสร็จแล้วก็ต้องมีการเปลี่ยน

จานทุกครั้งไป มีดและช้อมก็ต้องเปลี่ยนใหม่ แต่ในประเทศ
เทศฝรั่งเศสมารยาทเหล่านี้ไม่ค่อยถือเปนของสำคัญ และ
โดยปรกติบ้านผู้ดีขนาดกลางก็ใช้จานใบเดียว มีดและช้อม
คู่เดียว ใช้รับประทานตั้งแต่ต้นจนจบคอร์สอาหารคาว
เว้นแต่ในกรณีที่มีอาหารอันพิเศษ ซึ่งจำเปนต้องใช้ช้อม
หรือมีดพิเศษเช่นหอยหรือกุ้งปลา แต่ว่าก็มิได้เปลี่ยนจาน
หรือมีดหรือช้อมบ่อยนัก และที่ผิดกับอังกฤษก็คือในอัง—
กฤษถือเด็ดขาดว่า การเอามีดเข้าปากนั้นเปนการหยาบ
อย่างยิ่ง และการที่เอาขนมปังเช็ดน้ำซ๊อสในจานเปนการ
แสดงถึงความไม่สุภาพอย่างมาก แต่ในประเทศฝรั่งเศส
การที่เอาขนมปังเช็ดน้ำซ๊อสในจานนั้นเปนของธรรมดา บาง
ครั้งจะเห็นแขกที่ไปพักตามโรงแรมใหญ่ ๆ รับประทานเนื้อ
หรืออาหารเสร็จแล้วก็ยังใช้ขนมปังเช็ดน้ำเกรวีหรือน้ำแกง
ในจาน การแต่งเนื้อแต่งตัวในเวลารับประทานอาหาร
ของฝรั่งเศสก็ไม่พิถีพิถันนัก บ้านดี ๆ ก็ยังใส่เสื้อสปอร์ต
แจ็กเกตลงมานั่งรับประทานอาหารได้ และเวลารับประทาน
อาหารก็สามารถจะคุยกันได้ดัง ๆ การลุกขึ้นลุกลง เยื้อม

หยิบโน่นหยิบนี่ฝรั่งเศสไม่ถือกัน กับทั้งบางครั้งในบ้านผู้ดี ขนาดกลาง ๆ แม่บ้านก็ยังลุกเข้าครัวไปเอาอาหารออกมาเซิฟ ผู้ที่พักอยู่ด้วยก็ยังต้องช่วยยกจานเข้าครัวเอาของหวานออก ในอังกฤษทำอย่างนี้ไม่ได้ แม่บ้านเท่านั้นที่หน้าที่จะต้องเป็นผู้จัดจานอาหาร พ่อบ้านคัดเนื้อและเซิฟให้ด้วย มารยาทการรับประทานนี้ แต่ละชาติย่อมมีมารยาทของตนเอง ฉะนั้นใครจะติใครเห็นจะไม่ได้ เช่นญี่ปุ่นเขาต้องนั่งล้อมโต๊ะกลมรับประทานค่อนข้างมีเสียง หยิบอาหารส่งให้กันอย่างชุลมุน เสร็จแล้วต้องเอาน้ำชาใส่ชามเอาตะเกียบคน แล้วซดน้ำชานั้นออก ของแขกกินข้าวบ้ายเข้าปาก ดื่มน้ำจากคณโทหรือเหยือกเดียวกันเป็นต้น

ถึงแม้ว่ามารยาทฝรั่งเศสในการรับประทานจะไม่พิถีพิถันอย่างของอังกฤษ แต่อาหารของฝรั่งเศสนั้น มีรสดีเป็นเยี่ยม และมีอาหารแปลกๆกว่าอาหารของอังกฤษมาก อยู่บ้านธรรมดา แม่บ้านอาจจะให้รับประทานผัดหอย ต้มองุ่น ผัดขรวกๆ ปรุงรสแปลกๆ และแหลมจัดกว่ารสของอาหารอังกฤษมาก และให้รับประทานจำนวนมากกว่าทาง

ฝ่ายอังกฤษ ซึ่งในบ้านธรรมดาของอังกฤษ เนื้อก้อนหนึ่ง ใช้สำหรับประทานทั้งครัวเรือนได้ ๓ วัน วันแรก ทำเปนเนื้อ อบ เซิฟเปนอาหารร้อน มีผัก และมันเทศเต็มยศ อย่างมโหพาร แต่พ่อบ้านตัดชิ้นบางๆเหมือนกระดาด คนละชิ้นเดียว วันที่สองงัดเอาเนื้อก้อนเดียวกับวันก่อนออกมาเซิฟเปนเนื้อเย็น แต่ยังขยักเอาไว้ วันที่ ๓ เนื้อก้อนนั้น ถูกบดละเอียดนำมาเซิฟเปนเนื้อปนขนมปังทอดเปนก้อน คนไทยซึ่งกระเพาะบานไปจากเมืองไทยแล้ว ต้องถูกรับประทานชิ้นเนื้อบางๆก็ต้องจ้องแล้วจ้องอีก แต่พ่อบ้านก็ไม่เคยถามซ้ำว่าจะเอาอีกชิ้นหรือไม่ ไปใหม่ๆ เวลานั่งโต๊ะรับประทานอาหาร หมดชิ้นหนึ่งแล้วต้องถอนใจทุกที รับประทานอาหารเสร็จแล้วเข้าห้องดูหนังสือ ต้องเตรียมถูกแอปเบิ้ลไว้ ๒ ผลเปนอย่างน้อย จึงจะพอประทังหิวไปถึงเที่ยงคืนแล้วเข้านอน การที่จะเอาแอปเบิ้ลเข้าห้องนอนหรือไปซ่อนบิสกิทมาไว้ในห้องนอน ก็ยังถูกบ่นเสียด้วยซ้ำว่า ไม่มีคนอังกฤษที่ไหนไปเก็บอาหารไว้ในห้องนอนเลยเปนอันขาด ข้าพเจ้าเมื่อเปนนักเรียนอยู่ ถูกว่าอย่างนั้น โมโหสุดขีดก็

เคยเถียงออกมาว่า ก็เพราะไม่มีที่ไหนเขาให้อาหารคนกิน เท่าอาหารแมว เพราะเนื้อชิ้นเดียวนั้นมีปริมาณรวมกันไม่มากกว่ากล่องไม้ขีดไฟ คนไทยกระเพาะโตบรรจุได้ไม่น้อยกว่าไม้ขีดไฟทั้งห่อโตๆ ดังนั้นที่ว่างในกระเพาะจึงมีอยู่มาก กับจะต้องดูหนังสือทำงานอยู่ดึกๆ ถ้าไม่มีแอปเปิ้ลเอาไว้ถูนเมื่อเวลาท้องร้องอุทธรณ์แล้ว ก็ต้องมีทางเดียวที่จะต้องบรรจุน้ำเข้าไป ในเวลาปิดเทอมฮอลิเดย์ ข้าพเจ้าได้มีโอกาสข้ามมาเที่ยวฝรั่งเศสหลายหน กับได้ไปเที่ยวที่เบลเยียมด้วย ทั้งสองประเทศ แม่บ้านให้รับประทานอาหารอย่างเหลือเฟือ รู้สึกเป็นสุขสบายขึ้น พอจวนๆ จะถึงสิ้นฤดูฮอลิเดย์ทำให้นึกว่า ต้องกลับไปกระเพาะแขวนอีก แต่ที่กล่าวมานี้มิได้หมายความว่าแม่บ้านทั้งหมดคนไทยเป็นอย่างมาก เพราะแกต้องอาศัยค่าอาหารที่เราจ่ายให้ และแกต้องปล่อยให้เราทำอาหารเองบ้าง คนไทยบางคนนึกอยากอาหารไทย ก็ไปซื้อผงกะหรี่แขกมาแกงกับไก่ บางครั้งก็ผัดกะเทียมเอาหมูใส่ เป็นหมูหวานแบบไทย กลิ่นกะเทียม กลิ่นกะหรี่ อบทั้งบ้าน พ่อบ้านแม่บ้านเกือบเป็นลมไปเลย ถึงแม้แกจะจวน

เปนลม แต่ปากคนอังกฤษหวานเสมอ ยังบอกกับพวกเรา เสียด้วยซ้ำว่าหอมน่ารับประทาน ครั้นยกเอามาให้แกลองดู แกรับประทานสักคำเดียวก็ผงะหงาย เพราะกลิ่นกะเทียมในอังกฤษ นั้น ไม่ ทราบ ว่า ทำไมจึงมีฤทธิ์เดชมากมายเสียจริงๆ ถ้าเรากินกะเทียมแล้วใหม่ ๆ ไปเข้าโรงภาพยนตร์ นั่งจ่อมดงตรงไหนหายใจอยู่สักไม่กี่นาที คนกลุ่มนั้นต้องควักผ้าเช็ดหน้ามาอุดจมูก และบางทีต้องวิ่งออกนอกโรงเลย ตรงกันข้ามในประเทศฝรั่งเศสเขาชอบกินกะเทียม ข้าพเจ้าเคยไปพักบ้านๆหนึ่ง ในเมืองปารีส ซึ่งมีนักเรียนไทยด้วย ๓คน ข้าพเจ้าลองแสดงฝีมือผัดหมูหวาน รับประทานอย่างเอร็ดอร่อยทั้งพ่อบ้านแม่บ้าน กับมีแขกอื่นมาด้วยซ้ำก็ไม่เห็นจะเปนอะไร ยิ่งกว่านั้นมีชมเสียด้วยซ้ำว่า ฝีมือดีกว่าอาหารของพวกข้าพเจ้าเทียบพวกพ่อครัวชาวฝรั่งเศสได้อย่างดีทีเดียว ลองนึกดูบ้านใกล้เรือนเคียง ห่างกันที่ช่องแคบ ๒๒ ไมล์เท่านั้น แต่ขนบธรรมเนียมประเพณี อาหารการรับประทานตรงกันข้ามถึงกับทีเดียว ภาษาก็ต่างกันจน

พูดกันไม่รู้เรื่อง รูปร่างหน้าตาก็ไม่ผิดกันเท่าใดนัก แต่ทำไมจึงเป็นไปได้ถึงเพียงนี้ ลองมาเปรียบดูอาหาร ไทย กับพะม่า กับเขมร กับมะลายู ก็ไม่ไกลกันเท่าใด เป็นต้นว่าน้ำพริกของไทย เขมรก็มีน้ำพริกเหมือนกัน มะลายูก็มีน้ำพริกเหมือนกัน เรียกว่าบูดู พะม่าก็มีน้ำพริก แกงก็เกือบๆเหมือนกันทั้งหมด แกงพะม่าข้าพเจ้าได้เคยรับประทานที่กรุงลอนดอนก็เป็นแกงส้มเราชัดๆนี่เอง ยำก็เป็นยำใหญ่ของเรา ผัดพริกขิงก็มี และยิ่งกว่านั้น ขนมหม้อแกง ของพะม่าก็มีอย่างไทย กับทั้งยังเรียกว่าสะนมหม้อแกง อย่างไทย ไม่รู้ว่าใครเอาอย่างใครกันแน่ ข้าพเจ้าไปพนมเปญ อาหารเขมรจำพวกเครื่องจิ้มทำคล้ายแบบปลาร้าของเรา... ด้วยเหตุนี้เอง จึงทำให้เป็นที่น่าแปลกใจว่า อังกฤษ-ฝรั่งเศสก็ใกล้ๆกัน แต่ขนบธรรมเนียมประเพณี และเกือบทุกสิ่งทุกอย่างต่างกันมาก

ฝรั่งเศสโดยฉะเพาะในปารีสมีที่เดินเที่ยวหย่อนใจในเวลาค่ำมีชื่อเสียงอยู่ ๒ แห่งคือมองมาร์ต และมองปานาร์ส เนื่องจากปารีสเป็นเมืองที่มีผู้คนหนาแน่น

อยู่กันอย่างอัดแอมาก คนอยู่ในแฟลตไม่มีพื้นดินจะเดิน แม่บ้านจะออกจากแฟลตก็แต่เพาะเวลาไปซื้ออาหารมาทำหรือออกไปซื้อของเท่านั้น นอกจากนั้นก็ต้องใช้เวลาง่วนอยู่กับการงาน ทำความสะอาดและทำอาหารอยู่ในแฟลตตลอดเวลา ลูกเต้าที่ไม่มีธุระออกนอกบ้านหรือไม่ได้ไปโรงเรียนก็ต้องถูกขังอยู่ในแฟลตนั้น กับแม่ตลอดทั้งวัน เนื่องจากเหตุนี้เองในเวลาค่ำหลังอาหารแล้ว ผู้คนตามแฟลตต่างๆทุกหนทุกแห่งจึงต้องใช้เวลาออกมาเดินเล่นเพื่อสูดอากาศในถนนใหญ่ๆ แต่จะไปที่ไหนก็ไม่เพลิดเพลินเหมือนมองมาร์ตและมองปานาร์ต และถนน ๒ แห่งนี้ดูเหมือนจะเป็นที่นัดพบของผู้ดีมีจน ผู้เฒ่าผู้แก่หนุ่มสาวทั้งหลาย เพราะมีโรงกาแฟ เรสเตอร์รองต์ โรงหนังโรงละครที่นั่นมีมาก ในฤดูร้อนและฤดูใบไม้ผลิ ๒ฟากถนนของมองมาร์ตและมองปานาร์ตนั้นเต็มไปด้วยผู้คน อย่างคับคั่งสับสน โรงกาแฟก็ตั้งโต๊ะและเก้าอี้มาบนฟุตปาร์ตหลายๆแห่ง และเปิดกระจกเต็มที่เพื่อให้อากาศผ่านเข้าออกได้ คนนั่งเต็มเกือบทุกโรงตั้งแต่หัวค่ำจนกระทั่ง ๒

นาพิกา เกือบจะไม่มีว่างเว้นสักแห่งเดียว เพราะบางคนเดินไปเมื่อยเข้าก็แวะร้านกาแฟ ดื่มเหล้าสักถ้วยเล็ก ๆ นั่งไปนานเท่าใดก็ไม่มีใครที่จะมาสนใจ เจ้าของร้านก็ไม่ตั้งข้อรังเกียจว่ามานั่งนาน ดื่มแต่เพียงชาหรือกาแฟถ้วยเดียว บางคนกลับเรียกเอาหนังสือพิมพ์ กระดาษเขียนจดหมายมานั่งอ่านนั่งเขียนเสียด้วยซ้ำกระดาษ เขียน จด หมายนั้นตามร้านกาแฟโดยมากจ่ายให้แก่ผู้ที่เป็น ลูกค้า มา นั่งดื่มกาแฟหรือเหล้าโดยไม่คิดมูลค่าแต่อย่างใดเลย

มองมาร์ตและมองปานาร์ตอยู่ห่างกันมาก และดูจะเป็นคู่แข่งขันกัน ตั้งแต่ครั้งสมัยเมื่อสิบกว่าปีมานั้น ในสมัยนี้ยังคงแข่งขันเช่นเดียวกันกล่าว คือ ว่า ทาง ถนนมองมาร์ตก็พยายามเพิ่มความสวยงามแก่ร้านค้า ร้านกาแฟประดับประดาไฟให้ถนนหรูยิ่งขึ้น มองปานาร์ตก็เช่นเดียวกัน พยายามที่จะขยายร้านกาแฟ ทำเก้าอี้ใหม่ ทาสีใหม่ให้หรูหรา เพิ่มไฟสว่างไสวขึ้น สมัยนี้แสงน้ำมันแพร่หลายมากขึ้น ดังนั้น ทั้งมองมาร์ตและมองปานาร์ตในเวลากลางคืนจึงประดุจเมืองเนรมิต ส่วนผู้คนที่ไปเที่ยวนั้นจะหาชนิดไหนได้ทั้ง

นั้น ถ้าจะลองสังเกตนับคนต่างชาติที่ไปเที่ยวในปารีส ก็สังเกตได้ที่มองมาร์ตและมองปานาร์ต จะเห็นญวนหนุ่มเดินกับแหม่มสาว นิโกรหญิงกับชายหนุ่มฝรั่งเศสหรือตรงกันข้ามหญิงฝรั่งเศสเดินกับชายนิโกรปากหนา มองไปเห็นแต่ลูกตากับฟันขาว กิม จีนควงกับหญิงสเปญ ครึ่งแขกเกี่ยวก้อนกับครึ่งญวน ดูแล้วก็สับสนอย่างยิ่ง และถ้านั่งดูนาน ๆ อาจจะพบหนุ่มไทยเดินควงกับฝรั่งเข้าก็ได้ เมื่อเหตุการณ์เป็นเช่นนี้จึงทำให้คนที่ไร้คู่ต้องนึกริษยาในใจทุกคนมีเหตุการณ์ดังนี้ คนแน่นราวกับงานฉลองรัฐธรรมนูญของเมืองไทยและเราอาจจะดูชีวิตได้ในแง่ต่าง ๆ จะดูเครื่องแต่งตัว แบบเสื้อ แบบผม หรือจะดูกิริยาท่าทีของคนฝรั่งเศส ก็ดูได้จากการไปนั่งดื่มกาแฟที่มองมาร์ตหรือมองปานาร์ตนี้ และทั้งสองแห่งนี้เป็นที่จะเลือกคู่ชั่วคราวได้

ฝรั่งเศสทำรถยนต์ขายมากเหมือนกัน แต่รถฝรั่งเศสพวงมาลัยอยู่ข้างซ้าย เพราะในคอนติเนนท์นั้นเขาขับรถยนต์กันทางขวา ความจริงรถในฝรั่งเศสนั้นราคาถูก

กว่าในอังกฤษมาก ยี่ห้อซีตรอง โปโยต์, หรือเรโนลต์ ใช้กันดกดื่น เพราะเปนรถที่แข็งแรงพอสมควรและถ้าจะซื้อเอาออกนอกประเทศก็จะได้รับความสดวกยิ่งกว่าซื้อใช้ในประเทศฝรั่งเศสเอง แต่ถ้าจะซื้อมายังประเทศไทย บริษัทมักจะต้องขออนุญาตจากเอเย่นต์ในเมืองไทยนั้นเสียก่อน รถยนต์ซีตรองขนาดธรรมดาที่ใช้กันในกรุงเทพ ฯ ซึ่งเปนขนาดเล็กที่สุดในจำพวกซีตรองนั้น ราคาประมาณไม่ถึง ๒ หมื่นบาท ถ้ายิ่งใช้เงินดอลลาร์อเมริกันซื้อก็ยิ่งถูก และอาจจะได้รถที่ทำวงมาลัยขวาเสียด้วยซ้ำ เมื่อซื้อสำเร็จแล้วจะต้องไปขึ้นทะเบียนพิเศษ ซึ่งทางการอนุญาตให้ใช้ในประเทศฝรั่งเศสได้ไม่เกิน ๑ ปี มีผู้ที่ซื้อรถชนิดนี้แล้วใช้วิ่งในประเทศฝรั่งเศสกับในประเทศอื่น ๆ ที่ใกล้เคียง สำหรับท่องเที่ยวในคอนติเนนท์ แล้วเอาลงเรือที่เนเปิลในประเทศอิตาลีมาประเทศไทยโดยเสียค่าเรือ และค่าอินชัวรันซ์อีกไม่เกิน ๔๐๐๐ บาท ก็นับได้ว่า การซื้อชนิดนี้ถูกมาก และเปนการได้ประโยชน์ที่จะใช้รถในประเทศฝรั่งเศสและประเทศอื่น ๆ ส่วนรถโปโยต์และรถเรโนลต์นั้น

ซอได้ง่ายกว่ารถซีตรอง รถที่จะนำออกนอกประเทศ และยังคงใช้อยู่ ในประเทศฝรั่งเศสนั้น เขามีป้ายพิเศษ เป็นป้ายสีแดงเล็ก ๆ มีอักษร ท.ท.ด. แต่ถ้าครบกำหนด ๑ ปีแล้ว ไม่ออก ก็จะต้องถูกปรับ

ถ้าหากว่าไม่มีรถส่วนตัวใช้ ก็จำเป็นจะต้องใช้รถแท็กซี่ในปารีสชั่วคราวเมื่อจำเป็น การใช้รถแท็กซี่นั้นไม่ค่อยสดวกเพราะเวลาหัวค่ำรถแท็กซี่ไม่ค่อยว่าง บางทีคอยแล้วคอยอีกไม่ได้นั่ง ที่รถแท็กซี่มีเครื่องวัดมิเตอร์เป็นพิเศษติดที่ตัวรถเอง โดยรัฐบาลควบคุมจะเรียกเก็บเกินไปกว่าอัตราที่แสดงไว้ในมิเตอร์นั้นไม่ได้ เว้นแต่ในเวลากลางคืนเลย ๒ยามขึ้นไปแล้ว เขาจะใช้มิเตอร์เพิ่มจำนวนค่าโดยสารขึ้น เพราะฉะนั้นการนั่งรถแท็กซี่จึงไม่ถูกต้มอย่างแน่นอน แต่ก็ควรระวังว่าการนั่งรถแท็กซี่นั้นจะต้องให้ทิปอีก ๑๕ เปอร์เซนต์เสมอไป

ข้าพเจ้าได้เล่าถึงสภาพการณ์บ้านเมือง และสิ่งที่ได้เห็นมาในประเทศฝรั่งเศสพอสังเขปแล้วรู้สึกว่าเป็นการลำบากในการที่จะเล่าเรื่องที่เกี่ยวกับสิ่งยิบย่อนต่าง ๆ ในปารีส

เป็นอันมาก ฉะนั้นถ้อยคำที่ใช้ในการเล่าจึงทำให้รสของความยั่วยวนอันแท้จริงนั้นลดน้อยลงไปกว่าของจริง เป็นอันมาก ด้วยเจตนาที่จะรักษาความสุภาพของหนังสือนี้ไว้ จึงต้องขออภัยต่อท่านผู้อ่านด้วย หวังแต่เพียงว่า ข้อสังเกตนี้จะเป็นเครื่องช่วยให้ท่านพอมองได้ว่า ฝรั่งเศสนั้นมีอะไรเป็นชั้นเป็นอันที่พอจะดูได้ และได้เปลี่ยนแปลงอะไรไปบ้างจากเมื่อสิบบทแล้วมา

หลังจากที่ได้ดูงาน และดูสภาพการณ์ของบ้านเมืองในประเทศฝรั่งเศสพอควรแล้ว ข้าพเจ้าต้องขึ้นไปดูงานประเทศสวิตเซอร์แลนด์ การที่จะไปยังสวิตเซอร์แลนด์นั้นต้องใช้เวลาหลายชั่วโมง จึงมีปัญหาว่าจะไปโดยรถไฟหรือไปโดยเครื่องบินดีกว่า การไปรถไฟนั้น ถ้าไปรถนอนก็ต้องจับรถเอาเวลาราวเที่ยงคืน ไปถึงเมืองเยนีวา อันเป็นตอนใต้ที่สุดของประเทศสวิตเซอร์แลนด์ เอาตอน ๗ น. ของวันรุ่งขึ้น โดยเสียค่าโดยสารรวมทั้งค่านอนเป็นเงินประมาณ ๗ ปอนด์ ถ้าจะไปโดยเครื่องบินซึ่งมีเรือบินออกเกือบทุกระยะ ๔ ชั่วโมง ก็จะเสียค่าโดยสารในราว

ฮปอนด์ แต่เพราะเหตุว่าต้องติดธุระเลี้ยงในตอนหัวค่ำ ฉะนั้นการไปโดยเรือบินในเวลากลางคืนจึงเปนเหตุขัดข้อง ข้าพเจ้าได้เลือกเดินทาง ในเวลาเที่ยงคืนโดยรถนอน จากฝรั่งเศสขึ้นไปประเทศสวิตเซอร์แลนด์ แต่ก็นับว่าได้รับความสดวกเปนอย่างมากเพราะรถนอนสายนี้เปนรถนอนชนิดเดอร์ลุกซ์ พนักงานตรวจคนเข้าเมืองและภาษีไม่ยุ่งด้วยในระหว่างหลับ จนกระทั่งสว่างเข้าเขตต์สวิตเซอร์แลนด์แล้ว จึงมีการตรวจพาร์สปอร์ตและของเพียงเล็กน้อยเท่านั้น

สวิส

ข้าราชการชาวสวิสนั้นได้รับเงินเดือนน้อยมาก และอัตราความแตกต่างระหว่างเสมียนกับหัวหน้ากอง หรืออธิบดี รัฐมนตรีนั้นไม่มากนัก เสมียนโดยปรกติได้เดือนละ ๔๐๐ แฟรงค์ หัวหน้ากองได้ ๖๐๐ แฟรงค์เศษ อธิบดี ๘๐๐ แฟรงค์ รัฐมนตรีอย่างดีที่สุดได้เพียง ๑๒๐๐ แฟรงค์ เหตุที่เป็นดังนี้ก็เพราะว่า เขาถืออัตราเงินเดือนของทางราชการให้อยู่กินได้ไม่ลำบากเท่านั้น เพราะการทำราชการนั้นไม่ใช่เรื่องการค้ากับรัฐบาล

ประเทศสวิตเซอรแลนด์ เปนประเทศที่อยู่ตรงกลางระหว่าง อิตาลี ออสเตเรีย เยอรมนี และฝรั่งเศส เปนที่ ประทับ ของ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ของประเทศไทยมาถึง ๒ พระองค์ ในรัชชสมัยที่พระองค์ทรงศึกษาอยู่ ประวัติเดิมของประเทศสวิตเซอร์แลนด์นั้นยังเปนที่ทราบกันน้อย ฉะนั้นจึงขอถือโอกาศเล่า ประวัติของประเทศสวิตเซอร์แลนด์มาเปนพอสังเขป

คนเราโดยมากก็ย่อมจะต้องก่อร่างสร้างตัวกันในที่ราบซึ่งเปนที่อุดมสมบูรณ์ ทำมาหากินเลี้ยงตัวได้ และปลอดภัยจากอันตรายแห่งธรรมชาติ ภูมิศาสตร์ของประเทศสวิตเซอร์แลนด์นั้น เปนประเทศที่เต็มไปด้วยภูเขาสูงมียอดเขานับไม่ถ้วน พื้นที่ส่วนมากเปนหิน เปนป่าสน ที่ราบมีน้อย ในสมัยโบราณ จึงไม่น่าจะเปนที่ผู้คนเข้าไปก่อร่างสร้างตัว ประวัติเดิมของประเทศสวิตเซอร์แลนด์นั้นเข้าใจกันว่า คน

ที่เข้าไปตั้งรากฐานหมู่แรกก็คือ เรติ ซึ่งพวกนี้ถูกขับไล่มาจากพันที่ราบเข้าไปสู่เทือกเขา โดยชนหมู่หนึ่งเรียกว่าเฮวิติอาย ต่อมาพวกเรติก็ยังไม่ได้รับความปลอดภัย โดยในสมัยเดียวกันนั้นเองชาวโรมันซึ่งอยู่ตอนใต้ของประเทศสวิตเซอร์แลนด์ มีอำนาจมาก ขึ้นมารุกรานและปกครองในราวปี ๕๗ ก่อนคริสต์ศักราช ชาวโรมันได้สร้างความเจริญให้แก่เทือกเขาเหล่านั้น โดยสร้างถนนยุทธศาสตร์หลายสายซึ่งยังคงใช้เป็นถนนชั้นดีในสมัยนี้ สวิตเซอร์แลนด์ได้รับมรดกอันนี้ ต่อมาได้มีการค้าขายติดต่อกับเขตต่อๆ เรื่อยมาจนในปี ค.ศ. ๔๐๐ สวิตเซอร์แลนด์ได้ถูกพวกฮั่น เบอร์กันเดียน อาลมันน์ ซึ่งในสมัยนั้นเป็นชนดุร้าย เข้ายึดและแบ่งเขตต์เข้าปกครอง โดยพวกอาลมันน์ได้เข้ายึดครองทางฝ่ายเหนือของสวิตเซอร์แลนด์ทั้งหมด ในเขตนี้พูดภาษาเยอรมัน พวกเบอร์กันเดียนยึดครองทางฝั่งตะวันตกซึ่งเวลานี้พูดภาษาฝรั่งเศส และพวกออสโตรกอธอีกพวกหนึ่งได้เข้ายึดทางใต้ ซึ่งเวลานี้พูดภาษาอิตาเลียนและโรมันแม้เขตต์ต่างๆจะถูกปกครองไปโดยชาติอื่นแล้ว เชื้อชาติ

ของชนสวิตเซอร์แลนด์ก็ยังเป็นพวกเชื้อชาติแฟรงค์ และมีกษัตริย์เป็นพวกแฟรงค์ปกครอง ซึ่งเจริญรุ่งเรืองมาจนสมัยปี ค.ศ. ๙๑๒ จึงถูกทางฝ่ายเยอรมันเข้ายึดอีกครั้งหนึ่ง ในสมัยที่ถูกปกครองโดยเยอรมันนี้เองชนชาวสวิสพยายามดิ้นรนที่จะได้อิสสระภาพ และในที่สุดเฟรดเดอริคมหาราชแห่งเยอรมนีได้มอบอิสสระภาพให้แก่รัฐเล็ก ๆ บางรัฐในสวิตเซอร์แลนด ในสมัยนั้นสวิตเซอร์แลนด์ยังมีรัฐเล็ก ๆ เรียกว่า กังต็อง (Canton) อยู่มากมาย ไดรับอิสสระไม่พร้อมเพรียงกัน โดยมีเหตุการณ์ต่าง ๆ มาจนในสมัยนโปเลียนปี๑๙๑๕ นโปเลียนจึงให้อิสสระภาพแก่สวิตเซอร์แลนด์ ได้รวมบรรดารัฐเล็กๆ ซึ่งเรียกว่ากังตองนั้นเข้ากันเปนสหรัฐ มีรัฐธรรมนูญรวมกังต็องต่าง ๆ ๒๒ กังต็อง มีสภานิติบัญญัติ ๒ สภา สภาหนึ่งเปนผู้แทนของกังต็อง และอีกสภาหนึ่งเป็นผู้แทนของปวงชน และมีสภาการกลางบริหารงาน

ตามประวัติศาสตร์ ประเทศทั้งหลายต่าง อยาก จะให้ประเทศสวิตเซอร์แลนด์นี้เปนประเทศกลาง เพื่อเปนกัน

ชนมิให้เกิดศึกสงครามระหว่างประเทศมหาอำนาจ ดังที่จะเห็นว่าสวิตเซอร์แลนด์มีอาณาเขตต์ชนประเทศอิตาลีไว้ทางใต้ ชนประเทศเยอรมันไว้ทางเหนือและชนประเทศฝรั่งเศสไว้ทางตะวันตก การก็เปนจริงดังว่า ในสมัยสงครามโลกครั้งที่สองนั้น สวิตเซอร์แลนด์กลับเปนประเทศที่ได้รับความสงบสุข มิได้ถูกโจมตีจากฝ่ายใดเลยแม้แต่น้อย ฝันตัวร่ำรวยขึ้นโดยขายสินค้าและมีเศรษฐีใหญ่ ๆ ที่หนีภัยสงครามเข้าไปพักพิงอาศัยความสงบสุขภายในบ้านเมืองของสวิตเซอร์แลนด์ ผังรกรากอยู่จนบัดนี้

ประเทศสวิตเซอร์แลนด์เปนประเทศสงบสอาดเรียบร้อย เปนที่ ๆ มีอากาศดีเปนพิเศษเหมาะที่สุดสำหรับพักฟื้นจากอาการป่วยหนัก และเนื่องจากมีเทือกเขามีต้นสน อากาศแห้งสบาย จึงเปนที่ ๆ เหมาะสำหรับการรักษาวรรณโรคเปนอย่างดียิ่ง ผู้คนในประเทศสวิตเซอร์แลนด์แม้จะประกอบด้วยบุคคลหลายเชื้อชาติพูดภาษาต่างกัน ตอนเหนือพูดภาษาเยอรมัน ตอนตวันตกเฉียงใต้พูดภาษาฝรั่งเศสและตอนใต้พูดภาษาโรมันปนอิตาเลียน ก็

ตามที่ แต่ความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน ในกิจการงานบ้านเมืองนั้นนับว่าประเทศสวิตเซอร์แลนด์เป็นเยี่ยม

ในสมัยนี้ก็ยังแบ่งกันเป็นกังต๋อง แต่ละกังต๋องมีสภาของตนเองและบริหารงานภายในกังต๋องของตน แต่กฎหมายบ้านเมืองส่วนใหญ่ใช้เหมือนกันหมดทุกกังต๋อง เช่นกฎหมายอาญาเขาก็มีโค๊ดอาญาใช้ตลอดทั่วทุกกังต๋อง เหมือนกันหมด ที่ผิดกันแต่ละกังต๋องนั้น ก็เป็นกฎหมายย่อย ๆ และมีวิธีพิจารณาชั้นต้นผิดกันแต่ละกังต๋องบ้าง ถึงกระนั้นก็ดี ก็ยังมิได้ปรากฏว่ามีการขัดแย้งอะไรกัน

ข้าพเจ้าได้ใช้เวลาของข้าพเจ้าที่ประเทศสวิตเซอร์แลนด์ในการเดินทางไปครั้งนี้เป็นเวลาค่อนข้างสั้น แต่เนื่องจากได้รับคำบอกเล่าจากข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ ๆ ของสวิตเซอร์แลนด์ส่วนมาก ฉนั้น ความผิดถูกประการใดจึงต้องขึ้นอยู่กับคำบอกเล่านั้นด้วย ที่ได้เห็นเองก็คงมีแต่สภาพการบ้านเมืองที่พอจะสังเกตมาเล่าให้ทราบได้

ถ้าจะพูดถึงความสวยงามของภูมิประเทศที่เป็นไปโดยธรรมชาติสร้างสรรค์ให้เกิดมีทิวทัศน์ขึ้นแล้ว ก็ต้อง

นับว่าประเทศสวิตเซอร์แลนด์นั้นเป็นประเทศที่อยู่ในแนวหน้า เพราะเหตุว่าประเทศสวิตเซอร์แลนด์ถึงแม้จะไม่มีทะเลมีชายหาดที่สวยอย่างประเทศอื่น แต่สวิตเซอร์แลนด์ก็มีสิ่งอันเข้ามาแทน ซึ่งงดงามเสียยิ่งกว่าทะเลหรือชายหาดนั้นเสียอีก ทะเลสาบของสวิตเซอร์แลนด์นั้นงามมาก น้ำเขียวใสสะอาดเกือบจะพูดได้ว่าผมสักเส้นก็ไม่มี เขาช่วยกันรักษา มีแก่งเกาะธรรมชาติปรุงแต่งโดยฝีมือของสถาปนิกให้สวยขึ้น เมื่อธรรมชาติบวกด้วยการตบแต่งความงามนั้นจึงเพิ่มขึ้นจนเหลือที่จะพรรณาได้ ข้าพเจ้าขอยกเอาทะเลสาบเยนีวา ซึ่งตอนปลายสุดนั้นเป็นที่ตั้งของเมืองเยนีวา ตอนเหนือเป็นที่ตั้งของเมืองโลซานน์และปลายสุดตรงข้ามกับเยนีวาเป็นเมืองมองโตร เยนีวาเมืองนี้เป็นเมืองที่มีชื่อเสียงในทางกฎหมายและกิจการนานาชาติ คือเป็นเมืองซึ่งได้เคยเป็นที่ตั้งของสันนิบาตชาติกับทั้งยังเป็นเมืองอุตสาหกรรมทำนาฬิกาชนิดเยี่ยมต่าง ๆ ของโลก

เยนีวาเป็นเมืองที่มีสถานีการบินใหญ่และเป็นศูนย์

กลางของการบินแห่งหนึ่งในยุโรปตอนกลาง ตัวเมืองนั้นเล็กกว่ากรุงเทพ ฯ มาก แต่มีตึกราม รวงร้าน จัดเปนระเบียบสวยงาม มีถนนหลายสายใหญ่ๆพุ่งผ่านกลางตัวเมือง และพุ่งเลยข้ามทะเลสาบโดยมีสพานใหญ่หลายสพานข้ามฟากไปยังผืนแผ่นดินใหญ่อีกฟากหนึ่ง ตรงขึ้นไปยังใจกลางของประเทศ เมืองเยนีวาเปนเมืองที่มีผู้คนคับคั่ง แม้จะมิใช่เมืองหลวงของประเทศสวิตเซอร์แลนด์ก็ตาม เปนเมืองที่รำรวยเมืองหนึ่งของประเทศสวิตเซอร์แลนด์ และถึงแม้ว่าจะไม่ใช่เปนเมืองที่สวยงามโดยมีทิวเขามีหิมะปกคลุมทำให้เล่นสกีได้ในฤดูหนาว อันเปนต้นเหตุของการดึงนักท่องเที่ยวก็ตาม แต่เมืองเยนีวานั้นเปนเมืองสวยงามด้วยการตกแต่ง มีสพานข้ามน้ำใหญ่ ๆ หลายสพานและตึกรามเต็มไปทั้งสองฟาก เรือยขึ้นไปบนเนิน ดังนั้นเองจึงทำให้เห็นทุกส่วนของเมืองได้ แม้จะอยู่ในกลางน้ำโดยนั่งเรือเที่ยวหรืออยู่บนยอดเนินโดยนั่งรถยนต์ขึ้นไป

ที่เมืองเยนีวามีโรงเรียนหญิงโรงเรียนหนึ่งซึ่งมีชื่อเสียง มีนักเรียนไทยไปศึกษาอยู่ประจำกับนางชีที่นั่น ๒ คน

โรงเรียนนี้นับว่าเป็นโรงเรียนที่อยู่ในขนาดสูง ค่าเล่าเรียน และค่ากินออกจะแพงกว่าที่อื่น และถ้าจะเทียบกับอังกฤษ ในขนาดโรงเรียนปับลิคสกูลแล้ว ที่นี่แพงมาก ข้าพเจ้าได้มีโอกาสขึ้นไปเยี่ยมนักเรียนนั้นกับเพื่อนคน หนึ่ง ซึ่งอยู่ในประเทศสวิตเซอร์แลนด์ในเวลากลางคืน เพราะเหตุว่ามีเวลาว่างฉะเพาะตอนนั้น โรงเรียนอยู่บน เนินเขา เมื่อมองลงมาข้างล่างจะเห็นทะเลสาปสวยงามมาก ฟาก หนึ่งเป็นตัวตึกใหญ่ขาวสอาดทั้งหลังมีไฟฟ้าสว่างไสว ตึก นี้เป็นตึกที่ทำการของสันนิบาตชาติ . ซึ่งมีแผนกต่าง ๆ อยู่อย่างเต็มที่ แต่ในสมัยนี้การสันนิบาต ชาติได้โอนไป ขึ้นกับองค์การสหประชาชาติ ซึ่งอยู่ที่เลคซักเซส์แล้ว ตึกนี้จึงใช้เป็นที่ทำการส่วนหนึ่งหรือสาขาหนึ่งของการ งาน ขององค์การสหประชาชาติ มีคนไทยทำงานอยู่ที่นั่น คือ ดร. เมธี ดุลยจินดา ทำงานอยู่ในแผนก สหพันธ์กรรมกร จากตึกขาวนี้มีตึกรามบ้านเรือนตลอดเรื่อยไป จนถึงจุด สูนย์กลางของเมือง ตึกรามเหล่านี้โดยมากประดับประ ดาด้วยไฟสีต่าง ๆ อย่างตระการตา และเมื่อแสงนั้นสะท้อน

ภาพเมืองเยนีวา ในสวิตเซอร์แลนด์

กับน้ำในทะเลสาบ ก็ยิ่งเพิ่มความสวยงามของเมืองนี้ขึ้นเป็นทวีคูณ ไฟที่ประดับประดาเหล่านั้นสวยมาก เป็นประกาศโฆษณาขายสิ่งของและนาฬิกาประกวดประขันกัน

ถึงแม้เศรษฐกิจของเยนีวานจะดีก็ตามที แต่การฟุ่มเฟือยในการใช้จ่ายนั้นดูรู้สึกว่ามีน้อย ข้าพเจ้าได้ไปพักที่โฮเต็ลหน้าสถานีรถไฟที่มาจากปารีส-เยนีวา โฮเต็ลนั้นชื่องอังเตนาชิอ็องนาล เอ เตมีนัส สอาดสอ้านและเรียบร้อยดี ความหรูหราพอประมาณ ที่แรกเข้าใจว่าเป็นโฮเต็ลถูกๆต่ำๆ จะพักเพียงชั่วคราว แต่เมื่อเข้าไปอยู่แล้ว ก็รู้สึกชอบอัธยาศัยของผู้จัดการ เพราะเหตุว่าเคยมีคนไทยไปพักที่นั่นมาก่อน จึงทำให้ผู้จัดการรู้จักนิสัยใจคอของคนไทยได้ดีมาก อาหารการรับประทานก็พยายามจัดให้ถูกปากคนไทยอีกด้วย ค่าที่พักก็อยู่ในอัตราขนาดกลาง คือหนึ่งปอนด์เศษต่อหนึ่งวัน ซึ่งถ้าจะไปโฮเต็ลอื่นที่มีชื่อเสียงกว่านี้จะต้องเสียค่าที่พักถึงวันละ ๔—๕ปอนด์ ดังนั้นระหว่างที่พักอยู่ในเมืองเยนีวาข้าพเจ้าจึงเปลี่ยนใจที่จะไม่ไปหาโฮเต็ลที่ดีที่สูงกว่าโฮเต็ลที่กล่าว

เพราะโฮเต็ลนี้ก็อยู่กลางเมืองพอใช้

เมืองเยนีวานั้น--จะหันไปทางไหนก็มีแต่ร้านขายนาฬิกา และร้านขายของที่ระลึก นาฬิกาชนิดที่ไม่เคยพบเคยเห็นในเมืองไทย หรือที่ไหนมาเลยในโลก ก็มาเห็นที่นั่น นาฬิกาข้อมือชนิดปลุกได้ก็มี นาฬิกาสำหรับเด็กไขลานเดินได้เที่ยงตรงพอสมควรก็มี นาฬิกาขนาดกลางที่ทำแบบแปลกประหลาด เช็มและหน้าปัทม์ทำพิศดารเปนรูปผู้หญิง เปนรูปพระ เปนรูปวัด ก็มี นาฬิกาชนิดที่แพงจนไม่นึกว่าจะมีนาฬิกาเรือนใดในโลกแพงถึงขนาดนั้นก็มี ไปทางไหนมีแต่นาฬิกาลานตาไปหมด ข้าพเจ้าไปถึงเมืองต้นตอนาฬิกาแล้ว เลยไม่ทราบว่าจะดูนาฬิกาชนิดไหนดี เพราะว่ามันเปนของแปลกไปเสียหมดทั้งนั้น นาฬิกาถูกๆ ทำรูปร่างดีพอใช้ ถ้าคิดเปนเงินไทยเรือนหนึ่งก็ประมาณ ๓๙ บาทเท่านั้น ดีกว่านั้นเล็กน้อยราว ๔๕ บาทก็มีมาก แต่ขนาดดีชั้นเยี่ยมเรือนหนึ่งถึง ๖—๗ หมื่น นาฬิกาที่เปนที่รู้จักกันในเมืองไทยมี โอเมก้า, มิโด้, ลองยิน ขายในสวิตเซอร์แลนด์ถูกกว่าเมืองไทยเราเล็กน้อยเท่านั้น ถ้าเปน

นาฬิกาเรือนเหล็กชุบทอง หรือนาฬิกาที่ไม่ใช่ทองแท้ทั้งเรือน สมมุติว่าในเมืองไทยขาย ๑๒๐๐ บาท ในเยนีวาก็จะซื้อได้ในราคาประมาณ ๑๓๐๐ บาท ทั้งนี้โดยเขาลดให้ในการชำระเงินสดแล้วด้วย แต่ถ้าหากนาฬิกานั้นเปนนาฬิกาชั้นสูง เปน ต้นโรเล็กซ์, ปาเต็กฟีลลิปส์ และออลเดอร์มาบีเก ซึ่งเปนเรือนทองแล้วราคาสูงยิ่งกว่าในเมืองไทย เพราะปรากฏว่าในประเทศสวิตเซอร์แลนด์นั้นก็ต้องเสียภาษีมูลเพิ่มเหมือนกัน

ส่วนของอื่นๆที่ขายในเยนีวาส่วนมาก ก็เปนของชูวี่เนียเช่นที่ใส่บุหรี่ ทำรูปแปลกๆ มีมาก บางทีทำเปนหีบไขลานมีเพลง เรียกว่า มิวสิคเกิลบ็อกซ์ ซึ่งเปนสิ่งที่ขนหน้าขนตาในบรรดาของชูวีเนียทั้งหลาย คนไทยที่ผ่านเข้าไปในสวิตเซอร์แลนด์ โดยมากก็จะต้องติดมือมาคนละ ๒-๓ ชิ้น เพราะความแปลก และความปราณีตสวยงามของ ๆ นั้น มิวสิคเกิลบ็อกซ์นั้น โดยมากทำเปนรูปบ้านชาวนาเล็กๆ เมื่อเวลาไม่ต้องการบุหรี่ตั้งโชว์ไว้ดูเล่นสวยงาม แต่เมื่อต้องการบุหรี่เปิดหลังคาก็มีเพลงดังขึ้น และมีบุหรี่ในบ้านนั้น

ประเทศสวิตเซอร์แลนด์ถึง แม้จะแบ่งเขตต์เปนรัฐเล็กๆ (กั๊งต๊อง) ก็ตามที แต่ฐานะเศรษฐกิจของแต่ละกั๊งต๊องนั้นผิดกันมาก เพราะบางกั๊งต๊องมีพื้นที่เปนภูเขา ทำการเพาะปลูกไม่ได้ และไม่มีอุตสาหกรรมท่องเที่ยว เช่นกั๊งต๊อง Valaisแต่บางกั๊งต๊องมีโรงงานอุตสาหกรรม แม้กระนั้นก็จัดว่าประเทศสวิตเซอร์แลนด์นั้นร่ำรวย เพราะมีอุตสาหกรรมที่ขึ้นหน้าขึ้นตา มีหัตถกรรมที่ทำได้ทั้งเด็กและผู้ใหญ่ และมีการกสิกรรมทำนา เลี้ยงไก่ เลี้ยงวัว รีดนมซึ่งเปนงานสำคัญอันหนึ่ง แต่ประเทศสวิตเซอร์แลนด์ก็ยังต้องพึ่งประเทศอื่นมาก ผลิตผลต่างๆ ไม่พอกินพอใช้สำหรับคนในประเทศของเขาเอง ๑๘ % ของอาหารผลิตได้ในประเทศ อีก ๘๒ % ต้องสั่งซื้อจากต่างประเทศ และต้องพึ่งวัตถุดิบจากประเทศอื่นมาทำอุตสาหกรรม เสื้อผ้าทำได้ดี ๆ สวย ๆ เอามาขายเมืองไทยเยอะแยะ แต่ในด้านการใช้จ่ายมีน้อย และทางที่จะได้มาซึ่งเงินตราต่างประเทศมีมาก ซึ่งโดยฉะเพาะจากการ

ที่นักท่องเที่ยวเข้าไปชมประเทศสวิตเซอร์แลนด์ ไปเล่นกีฬาสกี ไปตากอากาศตามเชิงเขา ทิวทัศน์ทะเลสาบของสวิตเซอร์แลนด์นี้ทำให้ชาวต่างชาตินั้น ๆ ต้องพกเงินกันไปคนละมาก ๆ และไปใช้จ่ายอย่างเต็มที่ ในประเทศสวิตเซอร์แลนด์ ทำให้สวิตเซอร์แลนด์และพลเมืองร่ำรวย ดังจะเห็นได้ว่าเงินตราของประเทศอื่นๆส่วนมากได้ลดลงไป ในอัตราแลกเปลี่ยน แต่เงินของสวิสสูงขึ้น ถ้าจะถือเอาเงนปอนด์เปนหลัก หรือถึงแม้จะถือเอาดอลลาร์อเมริกันเปนหลักก็ตามที เงินตราสวิตเซอร์แลนด์ก็ยังไม่ด้อยกว่า รวมความง่าย ๆ ก็คือว่า แฟรงค์สวิสไม่ต้องพึ่งใครทั้งนั้น อัตราแลกเปลี่ยนรัฐบาลเมื่อแรกที่ข้าพเจ้า เข้าไปในสวิต-เซอร์แลนด์ ปอนด์หนึ่งต่อ ๑๒ แฟรงค์ ๒๓เซ็นต์ แต่ยังอยู่นานเข้า แฟรงค์สวิสกับขึ้นราคา คนที่พกเงินปอนด์แทนที่จะได้ปอนด์ละ ๑๒ แฟรงค์ ๒๓ เซ็นต์อย่างเก่า กลับแลกได้ไม่ถึง ๑๑ แฟรงค์ดี เงินอเมริกันก็เช่นเดียวกัน ที่เปนดังนี้ก็เพราะเหตุว่าสวิสไม่ต้องพึ่งทางการเงินของประเทศใด สมมุติว่าคนไทยจะไปเที่ยวในสวิตเซอร์แลนด์ ถ้าจะต้อง

ผ่านอังกฤษเสียก่อน แล้วจึงมาสวิตเซอร์แลนด์ที่หลัง จะได้รับความลำบากในเรื่องการเงินนี้มากมาย เพราะเหตุว่าเมื่อเข้าไปอยู่ในประเทศอังกฤษแล้ว จะขอให้อังกฤษออกเช็คสำหรับผู้เดินทางจ่ายในประเทศสวิตเซอร์แลนด์ อังกฤษก็ไม่ค่อยออกให้ เพราะประเทศสวิตเซอร์แลนด์ไม่อยากได้ปอนด์ แต่สมมุติว่าจะไปขอให้อังกฤษออกเช็คสำหรับผู้เดินทางเปนดอลลาร์อเมริกัน จ่ายได้ในประเทศสวิตเซอร์แลนด์ อังกฤษจะออกให้ก็โดยความลำบากยากยิ่ง ซึ่งจะต้องเสียเวลาสอบสวนกันเปนเวลานาน และโดยปรกติแล้ว ก็ไม่มีหวังที่จะได้เงินดอลลาร์อย่างนั้น ดังนั้นเองถ้าหากว่าผู้ใดต้องการที่จะเข้าไปอยู่ในประเทศสวิตเซอร์แลนด์ ทางที่ดีที่สุดแล้ว ก็ซื้อเช็คสำหรับเดินทางหรือดราฟท์จากธนาคารในกรุงเทพฯ สั่งจ่ายเปนตัวแฟรงค์สวิสซึ่งในสวิตเซอร์แลนด์เลยได้ดังนี้ เปนการสดวก ถ้ามีเงินสวิสติดกะเป๋าไปแล้ว ไม่ว่าจะไปที่ใด ไม่ต้องกลัวอด ถ้าจะเข้าไปในอิตาลี แบงค์อิตาลีหรือตามโรงแรมร้านค้า แบมือรับแฟรงค์สวิสด้วยความยิ้มแย้ม

แจ่มใส และถ้าจะเข้าไปในฝรั่งเศส ๆ ก็อ้าแขนรับแฟรงค์สวิสด้วยความยินดี ตรงกันข้าม การมีแฟรงค์ฝรั่งเศส การมีลีอาร์ของอิตาลี เข้าไปในสวิตเซอร์แลนด์ ไม่ทำให้ผู้พกแฟรงค์หรือลีอาร์นั้นยอมออกอย่างใด เข้าไปในแบงค์ก็ถูกตัดในอัตราแลกเปลี่ยนเป็นจำนวนมาก

เท่าที่ข้าพเจ้าได้มีเวลาสังเกตชาวเมืองของประเทศสวิตเซอร์แลนด์ ทั้งคนในเมืองและคนชาวนาชาวบ้า ชาวเขา รู้สึกว่าคนสวิตเซอร์แลนด์เป็นคนขยันที่สุด ทำงานกันตั้งแต่เช้าตรู่ เลิกเอาจนค่ำจนมืด และทำกันอย่างจริงจัง หาเวลาพักผ่อน นอนกลางวันอย่างฝรั่งเศสไม่มี ข้าพเจ้ามักตื่นแต่เช้าเสมอ ในเวลาตีห้าครึ่ง ที่ประเทศสวิตเซอร์-แลนด์นั้นยังมืด ไม่มีแสงเงินแสงทอง ตามถนนหนทางยังต้องใช้ไฟฟ้าอย่างเต็มที่ แต่ในถนนเกือบทุกสายก็มีผู้คนเดินกันอย่างขวักไขว่ รถยนต์ก็เริ่มพลุกพล่าน รถบัสออกวิ่งคนเต็มทั้งรถ มุ่งหน้าไปทำงานกันตลอดทั้งวันก็ขวักไขว่กันอยู่ในโรงงาน ในถนนหนทาง ร้านค้า ดูทุกคนช่างมีธุระมากเสียจริง ๆ มีผู้เล่าให้ฟังว่าชายชาวสวิสต้องทำ

งานถึง ๙ ชั่วโมงต่อวัน ผู้หญิงราว ๘ ชั่วโมงต่อวัน เว้นแต่งานบางชนิด การเที่ยวเตร่ในเวลาค่ำคืนของชาวสวิตเซอร์แลนด์นั้นมีน้อยกว่าในประเทศฝรั่งเศสมาก คนที่เดินบนถนนส่วนมากเป็นคนที่มาจากเมืองอื่น ประมาณ ๔ ทุ่ม หรือ ๕ ทุ่มชาวสวิสเข้านอนกันหมดแล้ว ต่างกับฝรั่งเศสโดยมากไปนอนเอาตอน ๑ ถึง ๒ นาฬิกาของวันใหม่ ก่อนนั้นเป็นเวลาเที่ยวเตร่ดูหนังดูละคร นั่งอยู่ตามร้านกาแฟ และคนฝรั่งเศสตื่นนอนราว ๙ นาฬิกา

ได้มีผู้เล่าให้ฟังว่าชาวสวิตเซอร์แลนด์นั้น เป็นชนชาติที่นับถือตัวเอง และพึ่งมือพึ่งสมองของตนเอง การเบียดเบียนกัน การเอาเปรียบกันไม่ค่อยจะพบในชนชาตินี้ ยิ่งกว่านั้นชาวสวิตเซอร์แลนด์เป็นคนที่ชอบช่วยเหลือบุคคลอื่น ครั้งหนึ่งเพื่อนของข้าพเจ้านั่งรถแท็กซี่จากเมืองเยนีวาไปเบิร์น ซึ่งเป็นระยะทางซึ่งรถยนต์จะต้องวิ่งราวเกือบ ๓ ชั่วโมง แต่ผู้ขับไม่เจนจัดในถนนสายนั้น จึงหลงทางไปไกล รถนั้นต้องวิ่งช้า ๆ เพื่อหาทางกลับมาสู่เส้นทางใหญ่ ชาวไร่ชาวนาสวิตเซอร์แลนด์เห็นเข้าสงสัยว่าจะหลงทางแน่

จึงเข้ามาไต่ถาม เมื่อเขาทราบว่าหลงทาง เขาก็ได้พยายามช่วยเหลือ โดยมิใช่แต่เพียงบอกทาง ที่จะไปถนนใหญ่เท่านั้น เขายังอุตส่าห์ตามมาส่ง และขากลับเขาต้องเดินกลับเอง ต่อมาหลงทางมาอีก แต่เข้าไปในหมู่บ้านเล็กๆ เวลานั้นฝนกำลังตกหนัก คนขับรถไม่ออกจากรถ เที่ยวถามทางเขาเรื่อยไป ชาวสวิสที่เป็นผู้บอกทาง กลับต้องออกมากางฝนบอกทางให้แก่คนรถซ้ำยังบอกว่าถ้าไปไม่ถูกแล้ว ก็จะช่วยเหลือให้ใครตามไปส่งด้วย ดังนี้เป็นตัวอย่างที่ชี้ให้เห็นว่า ชาวสวิสเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่แก่คนที่ตกอยู่ในความลำบากดีมาก

ข้าพเจ้าได้รับความรู้มาจากท่านผู้หนึ่งว่า ข้าราชการชาวสวิสนั้นได้รับเงินเดือนน้อยมาก และอัตราความแตกต่างระหว่างเสมียนกับหัวหน้ากอง หรือ อธิบดี รัฐมนตรีนั้น ไม่มากนัก เสมียนโดยปรกติได้เดือนละ ๕๐๐ - แฟรงค์ หัวหน้ากองได้ ๖๐๐ แฟรงค์เศษ อธิบดี๘๐๐แฟรงค์ รัฐมนตรีอย่างดีที่สุดก็ได้เพียง ๑๒๐๐ แฟรงค์ เหตุที่เป็นดังนี้ก็เพราะว่า เขาถืออัตราเงินเดือนของทางราชการ

ให้อยู่กินได้ ไม่ลำบาก เท่านั้น เพราะการทำราชการนั้นไม่ใช่เป็นเรื่องการค้ากับรัฐบาล ดังนั้นเอง การที่จะมีการเลี้ยงอาหารกัน หรือการสมาคม หรือมีปาร์ตี้ จึงมีโอกาศน้อยเต็มที ถ้าใครเป็นข้าราชการแล้วก็ต้องตั้งหน้าตั้งตาทำงานให้บ้านเมือง จะอาศัยร่ำรวยมาปลูกบ้านปลูกช่อง ใช้จ่ายฟุ่มเฟือยนั้นไม่ได้ เนื่องจากการที่จำเป็นจะต้องเป็นผู้เสียสละให้แก่บ้านเมืองนี้ ข้าราชการของสวิตเซอร์แลนด์จึงได้รับความเคารพนับถือจากประชาชนมาก ถึงแม้ว่าเงินเดือนจะน้อยก็ตาม

ในการไปดูงานนั้นข้าพเจ้าได้มีโอกาศทราบถึงฐานะการของผู้คนและบ้านเมือง ท่านผู้ใหญ่ในวงราชการของสวิสได้ให้ข้อสังเกตแก่ข้าพเจ้าอันหนึ่งว่า ประเทศสวิตเซอร์แลนด์นั้นมีคดีหย่าร้างมากที่สุดในโลก นอกจากบางรัฐในอเมริกาซึ่งการหย่านั้นเป็นธรรมดา เมื่อได้สอบถามถึงสาเหตุแห่งการหย่าในประเทศสวิตเซอร์แลนด์นั้นแล้ว ก็ได้รับคำตอบว่า เนื่องจากทั้งหญิงและชายจำเป็นจะต้องเคร่งเครียดในการงานของตัวอย่างมาก โอกาศที่จะมี

การประจ่อประแจ่กันอย่างสามีภรรยาจึงมีน้อย เมื่อได้รับคำบอกเล่าดังนี้ ข้าพเจ้ามาสังเกตตามถนนหนทางในเมืองใหญ่ๆ เช่น เบิร์น โลซานน์ และเยนีวา ก็เห็นว่าเป็นจริงดังนั้น เพราะเหตุว่าในแฟล็ตใหญ่ ๆนั้น แต่เช้าตรู่พ่อก็ต้องออกไปทำงาน แม่ก็ต้องออกไปทำงาน ส่วนลูกเอาไปไว้ที่โรงเลี้ยงเด็ก หรือมีผู้รับจ้างเลี้ยง ค่ำกลับจากทำงานแล้ว วันหนึ่งพ่อต้องเอาลูกออกไปเดินเล่นตามถนน ส่วนแม่ต้องอยู่บ้านทำอาหาร เช็ด ปัด กวาดบ้านเรือน และบางทีต้องแถมซักผ้าอีก รุ่งขึ้นหลังจากกลับทำงานแล้ว แม่เป็นฝ่ายพาลูกไปเที่ยวเดินเล่นกินอากาศ พ่อต้องเข้าครัวทำอาหาร เช็ดถูปัดกวาด บางทีต้องซักผ้าด้วยเหมือนกัน จะเห็นน้อยเต็มที- ทีทั้งพ่อ และ แม่จูงลูกออกเล่นตามถนน การไปดูหนังด้วยกัน ดูละคร ด้วยกันมีผู้เล่าว่าในเดือนหนึ่งหรือสองเดือน จะมีโอกาศไปพร้อม ๆ กันสักที ก็ทั้งยาก เมื่อครอบครัวที่ต้องเคร่ง เคร่ียด ในการงาน ไม่มีเวลาที่จะแสดงความเห็นอกเห็นใจ สนิท สนมกันอย่างสามีภรรยาให้มากพอสมควร ความ แตก ร้าวหรือ

หงุดหงิดเนื่องจากเคร่งเครียดในการงานก็เกิดขึ้นได้ง่าย อีกประการหนึ่งฝ่ายชายก็นับถือตัวเอง ว่าต้องทำงานเลี้ยงตัว ฝ่ายหญิงก็ไม่ยอมลดละว่าเขาก็ต้องเป็นผู้ทำงานเลี้ยงตัว ดังนั้นก็เกิดการแตกร้าวในครอบครัวขึ้น และผลสุดท้ายเป็นบาปเคราะห์ของเด็ก ซึ่งท่านผู้ใหญ่ผู้หนึ่ง ได้กล่าวแก่ข้าพเจ้าว่าสาเหตุของการเป็นเด็กเกเรในสวิตเซอร์แลนด์นั้น เหตุใหญ่มาจากความแตกร้าวในครอบครัว ซึ่งข้าพเจ้าได้สถิติการหย่าร้าง ในสวิตเซอร์แลนด์มาว่า คิดถัวเฉลี่ยแล้ว ในการแต่งงาน ๖ รายมีหย่าร้างปีหนึ่ง ๑ ราย คืออยู่กินกันตลอดไปได้เพียง ๕ ราย ดังนี้นับว่าเป็นจำนวนมากน่าสังเกต ในบทแล้วมีแต่งงานกันประมาณ ๔๐๐๐ คู่ มีการหย่าร้างที่จดทะเบียนเกือบ ๘๐๐ คู่ และคู่ที่หย่าร้างนั้นก็ต่างไปแต่งงานใหม่ได้โดยไม่มีใครถือว่า เป็นการเสียหายหรือผิดร้ายแรง

มีผู้เล่าให้ข้าพเจ้าฟังว่า ผู้หญิงสวิตเซอร์แลนด์นั้นไม่ค่อยจะถือตัว ผูกมิตรด้วยได้ง่าย และเป็นผู้รู้ใจฝ่ายชายได้ดี คำเล่าลือนี้ได้รับความรับรองจากบุคคลที่เชื่อ

ถือได้หลายท่าน เมื่อครั้งข้าพเจ้ายังศึกษาอยู่ในประเทศอังกฤษนั้น ข้าพเจ้าพักเรียนหนังสืออยู่กับครอบครัวๆหนึ่งที่พัทน์ ในบ้านนั้นมีนักเรียนหญิงสวิสมาเรียนภาษาอังกฤษ อายุราว ๑๗ ปี รูปร่างเล็กๆ ขนาดหญิงไทย ในราวอายุ ๑๗-๑๘ ท่าทางประเปรียว มีกริยาท่าทางร่าเริง ที่แรกข้าพเจ้าคิดว่าเธอจะถือตัวมาก เวลาลงมารับประทานอาหารพร้อมๆกับแม่บ้านรู้สึกว่าช่างพูด ข้าพเจ้าก็คอยหาโอกาสที่จะคุยด้วย แต่วันแรกๆ เราไม่สนิทสนมกัน ทั้งข้าพเจ้าก็ยังเจียมตัวอยู่ ภายหลังจากนั้นไม่นานนัก เราก็สนิทสนมเป็นเพื่อนกัน เพราะมีความประสงค์ตรงกัน โดยต่างฝ่ายต่างเข้ามาหาวิชาในประเทศอังกฤษ หลังจากไปโรงเรียนมาเหนื่อยๆ แล้ว ออกไปเดินหย่อนใจด้วยกันบ้าง ไปดูหนังกันบ้าง ไปรับประทานอาหารข้างนอกด้วยกันบ้าง เนื่องจากความสนิทสนมเป็นเพื่อน แม้จะต่างชาติกันต่างฝ่ายก็ต่างก่อสร้านขึ้นคนละฟาก จนมาบรรจบพบกันได้ เกิดมีสร้านขึ้นแล้ว เธอเป็นฝ่ายที่เรียนสำเร็จก่อน กลับไปประเทศสวิตเซอร์แลนด์ ก่อนจะกลับบ้าน เกิดเมือง

นอนของเธอ ๆ ก็รีบสพานออกโดยบอกง่าย ๆ ว่า เราจำเปนที่จะต้องแยกทางกันไปประกอบการอาชีพ สพานที่เคยมีไว้นั้น เราคงตั้งใจจะสร้างไว้เพียงชั่วคราว จริงไหม ถ้าจริงดังนั้น เราควรจะรีบเสียแต่บัดนี้เปนการดีกว่าที่จะปล่อยให้สพานนั้นยืนยงคงไป แล้วต่างฝ่ายต่างอยู่ คนละซีกโลกเปนเหตุให้สพานนั้นต้องเหี่ยวแห้ง เมื่อเข้าไปในประเทศสวิตเซอร์แลนด์ครั้งนี้มีผู้เล่าให้ข้าพเจ้าฟัง ว่า หญิงชาวสวิตเซอร์แลนด์ไม่ค่อยจะถือตัว เปนมิตรได้ง่ายจึงทำให้ข้าพเจ้าหวนระลึกเหตุการณ์ที่เคยได้ประสพเมื่อครั้ง ๑๒ ปีมาแล้วนั้น

แม้ผู้หญิง สวิสจะมีนิสัยใจคอ ไปในทางโอบอ้อมอารี มีไมตรีจิตต์ต่อชายอยู่เปนอันมากก็ตาม แต่เข้าไปในสวิสแล้ว ถ้าจะถามหาว่า มีโรงหญิงโสเภณีหรือบ้านนัดพบที่ไหนบ้าง คำตอบที่จะได้รับก็คือ ไม่มีเลย และข้าพเจ้าคิดว่าไม่มีจริงๆ เพราะได้ซอกแซกถามมาหลายที่ที่เที่ยวถามอย่างนี้มิใช่มีจิตต์ใจสกปรก แต่อยากจะรู้ความจริง กลับมีคนบางคนพูดด้วยซ้ำว่า ถ้าจะไปหาอย่าง

นนแล้ว ก็เดินเมื่อยเปล่า เพราะหญิงสวิสไม่ค่อยปรารถนาที่จะได้เงินทำนองนี้ แต่ถ้าหากมีเวลามาก ได้สนทนากันเป็นที่ถูกอกถูกใจ อย่างนั้นละก็ว่าไม่ถูก ที่กล่าวดังนี้น่าจะเป็นความจริง เพราะในระหว่างที่ข้าพเจ้าพักอยู่ในโรงแรมจูร่าในกรุงเบิร์น ได้สนิทสนมกับหญิงรับแขก(Receptionist)ของโรงแรมนั้น เนื่องจากได้แลกเปลี่ยนความคิดเห็นต่าง ๆ เกี่ยวกับประเทศอังกฤษ เพราะเธอเป็นนักเรียนที่ไปเรียนภาษาในประเทศอังกฤษเป็นเวลาถึงสองปี การพูดแลกเปลี่ยนความคิดเห็น เพื่อที่จะทำให้มีรสชาติก็จะต้องเสริมเรื่องรัก ๆ ใคร่ ๆ ของคนไทยกับคนสวิสบ้าง ถึงขนาดที่จะไปดูหนังดูละครด้วยกันได้ แต่เวลาไม่อำนวย จึงต้องจากกันด้วยคำอำลาที่ไม่ท่าอาลัย

ประเทศสวิตเซอร์แลนด์เป็นประเทศที่มีความสงบ ผู้คนขยันขันแข็ง แต่งตัวเรียบร้อย บ้านเมืองสวยงาม อยู่กันอย่างง่าย ๆ ไม่ต้องการมีการสังคมมาก นาน ๆ จะทราบว่ามีปาร์ตีสักครั้งหนึ่ง ถ้าครั้งใดมีงานปาร์ตี ครั้งนั้นถือว่าเป็นโอกาสใหญ่ ถึงแม้ในวงการทูตก็ตามที่ก็มิได้ถือเอาการเลี้ยง หรือการมีปาร์ตีเป็นข้อสำคัญ ทุกคนอยู่อย่างสงบในครัวเรือนของตนเองมากกว่า ทั้งนี้อาจจะเป็นเพราะอย่างที่ได้กล่าวมาแล้วว่า ข้าราชการได้รับเงินเดือนในระดับที่ค่อนข้างต่ำ จึงจำเป็นที่จะต้องประหยัดในการใช้จ่ายมาก แต่การที่จะช่วยเหลือเกื้อหนุนกันด้วยอัธยาศัยนั้น ชาวสวิตเซอร์แลนด์ทำได้อย่างดีเยี่ยม ดังที่ได้เคยกล่าวมาแล้วว่า แม้แต่หลงทางก็วิ่งเต้นช่วยเหลือเสียอย่างคาดไม่ถึง

รู้สึกว่าคนสวิตเซอร์แลนด์ยึดมั่นอยู่ในหลักธรรมและเคารพต่อกฎหมายของบ้านเมืองเป็นอันดี การ

ลักขะโมย มีจำนวนน้อยมาก ถ้าเราเดินไปตามถนนใน
เมืองใหญ่ ๆ ที่เยนีวาก็ดี ที่โลซานน์ก็ดี ที่เบร์นก็ดี หรือที่
เมืองซูริค เราจะเห็นคนทิ้งของไว้ขายตามหน้าร้านและมุม
ตึก โดยไม่มีคนเฝ้าเลย ครั้งแรกข้าพเจ้าไปเห็นผ้าใหม่ ๆ
กองไว้เป็นพับ ๆ จำนวนมากหลายกอง อยู่มุมตึก ๆ หนึ่ง
และไม่มีคนเฝ้าเลย ก็ชักทำให้สงสัยว่า นี่ใครเอามากอง
ไว้สำหรับทำอะไร แต่เพื่อนในสถานทูตที่กรุงเบิร์นได้
บอกว่า นี่เขาเสนอขาย ตัวเจ้าของกลับเข้าไปอยู่ในร้าน
และทิ้งเอาไว้อย่างนี้ทั้งวันและทุกวันที่เปิดร้าน ไม่มีใคร
ขะโมยเลย ใครต้องการซื้อก็ต้องเข้าไปตามคนข้างในมา
และมาเลือกวัดกันตรงนั้นเอง ไม่เคยปรากฏว่าหายไปสักที
ข้าพเจ้ารู้สึกแปลกใจว่าการเสนอขายของโดยมาทิ้งไว้ข้าง
ทางเช่นนี้ เห็นจะมีในสวิตเซอร์แลนด์นี้ประเทศเดียวเท่า
นั้น เมื่อก่อนมีในประเทศอังกฤษ ก็ฉะเพาะการเสนอขาย
หนังสือพิมพ์ คือเขาเอาหนังสือพิมพ์กองไว้ที่บาทวิถีเป็น
ตั้ง ๆ ใครผ่านมาจะซื้อก็โยนอัฐลงไป ๑ เพนนี แล้วก็
หยิบหนังสือไปฉะบับหนึ่ง ไม่มีใครโกงเหมือนกัน แต่ใน

สมัยที่ข้าพเจ้าไปครั้งหลังนี้ การเสนอขายโดยวิธีนี้น้อยลงมาก ถ้ามาเทียบกับการเสนอขายผ้าอย่างชนิดมีราคามากๆ ในประเทศสวิตเซอร์แลนด์นี้แล้ว นับว่าอังกฤษต้องแพ้ในสวิตเซอร์แลนด์ ตำรวจก็เกือบจะไม่เห็นเลย

และยิ่งกว่านั้น วันหนึ่งข้าพเจ้าไปซื้อของแล้ววางไว้ที่เบาะนั่งข้างหลังรถบนโฮเต็ลหลายชั่วโมงไปจอดรถเพื่อขึ้นไปรับประทานอาหาร ข้าพเจ้าเกรงว่าของอาจจะหายได้ เพราะทิ้งรถไว้ไม่มีคนเฝ้าจึงถามผู้พาไปว่า เราควรจะเอาของมีค่าติดมือไปหรือไม่ แทนที่จะทิ้งไว้เช่นนั้น อาจจะหายได้ ท่านผู้ที่พาข้าพเจ้าไปซื้อของกลับกล่าวว่า ทิ้งไว้ไม่เป็นไร ประตูรถก็ไม่ต้องปิด เพราะไม่เคยปรากฏว่าของหาย ในสวิตเซอร์แลนด์ไม่มีการขะโมยกัน

ทั้งสองกรณีนี้ ข้าพเจ้าอยากจะเห็นเมืองไทยเป็นอย่างที่กล่าวข้างต้นคือว่า ทุกคนเคารพในกรรมสิทธิของตนและของคนอื่น อยากให้ศีล ๕ มีประจำตัวทุกคน บ้านเมืองเราก็จะสงบสุข ไม่ต้องระแวดระวัง หรืออยู่ด้วยความหวั่นเกรงจากอันตรายต่าง ๆ เป็นเหตุให้ไม่มีความ

สำรวมใจในการทำงานได้เต็มที่

จากเมืองเยนีวา ข้าพเจ้าเดินทางเข้าไปเมืองโลซานน์ โดยทางรถยนต์เรียบไปตามริมทะเลสาปเยนีวาฝั่งเหนือ เกือบตลอดทางได้เห็นทะเลสาปน้ำเขียวใสสอาด เปนธรรมชาติที่สวยงามยิ่ง บางตอนผ่านเขาและเนิน ทุ่ง และป่า จึงทำให้สีของธรรมชาติเปลี่ยนไปตลอดทาง เพลินไปด้วยธรรมชาติ จนกระทั่งเข้าถึงตัวเมืองโลซานน์

เมืองโลซานน์เปนชื่อใหม่ แรกเริ่มชื่อเมืองโลซองเนียน ในครั้งสมัยโรมัน เปนเมืองเก่าแก่ เมืองนี้ไม่ใช่เมืองหลวงของประเทศสวิตเซอร์แลนด์ แต่ก็เปนเมืองที่มีความสำคัญอยู่หลายประการ สำหรับคนไทยนั้น เปนเมืองสำคัญยิ่ง เพราะเปนที่ประทับของพระบาทสมเด็จของพระเจ้าอยู่หัว โลซานน์เปนเมืองเอกในรัฐกังต็องเดอร์ โวด์ (Canton de Vaud) ตัวเมืองไม่ใหญ่โตอะไรนัก มีพลเมือง ๖ หมื่นคน ตั้งอยู่ที่ราบไหล่เขาชื่อมองท์โจรา Mont Jurat เนื่องจากอยู่ใกล้ทะเลสาปอีกซีกหนึ่ง และอีกซีกหนึ่งเปนไหล่เขา เมืองนี้จึงมีทิวทัศน์

ที่สวยงามมาก ยิ่งกว่านั้น เหนือตัวเมืองขึ้นไปยังมีโบสถ์ใหญ่และปราสาทสวยงาม มีทางรถทางคนเดินติดต่อถึงกันได้ทั่วหมด ภายในตัวเมืองมีตึกรามใหญ่ ๆ พอประมาณทั้งสมัยเก่าและสมัยใหม่ ถนนหนทางทำเรียบร้อยสะอาด แต่เนื่องจากภูมิประเทศของเมืองนี้ อยู่ที่ไหล่เขา จึงมีทางขึ้นๆลงๆเลี้ยวลดคด คยวไปตามไหล่เขา มีตึกรามร้านค้าที่ทำงานเทศบาล และที่ทำงานรัฐบาล กับเปนเมืองที่มีคนเข้าไปอาศรัยอยู่มากมาย นับว่าคับคั่งพอสมควร

คนชาวเมืองโลซานน์ จะไปไหนมาไหนโดยมากมักเดินด้วยเท้า ขึ้นๆลงๆตามทางนั้นเสมอจนชิน รู้สึกว่าต้องเอ็กเซอร์ไซด์น่องมาก ผู้ชายเรามองเขาไม่เห็นเพราะเขานุ่งกางเกงยาว แต่สำหรับสุภาพสตรีแล้ว สังเกตุเห็นน่องของเขาโต และมีกล้ามเนื้อ เขาเดินกันจนชินขึ้นเขาโดยไม่ต้องเดินโยกตัวอย่างชาวเมืองอื่น เพราะเขาชินเสียแล้ว และลองเดินตามอย่างเขาบ้าง เราเดินไม่ค่อยทันเขา และรู้สึกเมื่อยล้า เนื่องจากความเคยชิน

นั้นเอง ถ้าให้ชาวโลซานน์ไปเดินในเมืองราบ ๆ ที่ไม่มีถนนขึ้น ๆ ลง ๆ แล้ว เขากลับบอกว่า เดินอย่างนี้เมื่อยมาก

ตัวเมืองนั้นมีสพานใหญ่ ๒ สพานเชื่อมเมืองเก่าและเมืองใหม่ถ้าได้ไปยืนบนสพานแล้ว จะเห็นสองฟาก เต็มไปด้วยตึกรามบ้านเรือน และต้นหมากรากไม้ เพราะคนในเมืองสวิสนั้น รวมทั้งโลซานน์ด้วย ชอบปลูกต้นไม้ไว้หน้าบ้าน กับทั้งตบแต่งประดับประดา ดัดให้สวยงาม บางบ้านเลี้ยงต้นไม้เลอยให้เลอยขึ้นกำแพงตึกทางหน้าบ้านเพื่อสวยงาม ในฤดูใบไม้ร่วง ต้นไม้ชนิดนั้นออกดอกสีแดงเต็มต้น เมื่อตัดกับใบสีเขียว ตัวตึกสีครีม จึงรู้สึกว่าสวยงามอย่างยิ่ง

เมืองโลซานน์มีโรงเรียนที่มีชื่อเสียงอยู่หลายโรง เรียนพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวของเรา ได้ทรงศึกษาวิชากฎหมายอยู่ในมหาวิทยาลัยแห่งโลซานน์ แม้สถานที่ไม่ใหญ่โตนัก แต่ความมีชื่อเสียงในด้านวิชาการของมหาวิทยาลัยนี้โด่งดังใหญ่โตยิ่งเสียกว่าตัวตึกของมหา

วิทยาลัย นอกจากนี้โลซานน์ยังมีพิพิธภัณฑ์ที่มีชื่อเสียง และมีหอสมุดใหญ่โตมาก เป็นประโยชน์ ในการค้นคว้าหาความรู้

ได้กล่าวมาแล้วว่า เมืองโลซานน์ตั้งอยู่บนไหล่เขาด้านหนึ่ง ทางลาดเขาด้านตะวันออกของตัวเมืองเป็นเขาที่มีชื่อเสียงในการปลูกต้นองุ่น และเหล้าที่มีชื่อเสียงในการปลูกต้นองุ่น เขานั้นชื่อลาโวส์ (La Vaux) ซึ่งที่นั่นทำเหล้าองุ่น และเหล้าที่ทำจากเมืองนี้มีชื่อเสียง ใครไปที่นั่นแล้วต้องเรียกเหล้าองุ่นชนิดนี้เสมอ

ที่ประทับ ของ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในเมืองโลซานน์นั้นอยู่ในย่านผู้ดี ไม่ใช่อยู่ในย่านการค้าหรือธุระกิจอื่น จากถนนใหญ่มีซอยเข้าไป ซอยนั้น ชื่อ Avenue de Chamblande แต่คนในย่านนั้นโดยฉะเพาะคนไทยในสวิตเซอร์แลนด์ เรียกซอย นั้นว่า ซอยวัฒนา ทั้งนี้ก็เพราะว่าที่ประทับของพระองค์นั้น ชื่อ วัฒนา และเขียนอักษร โรมันว่าวัฒนาไว้ที่เสาประตูหน้าพระตำหนัก

ข้าพเจ้าได้มีโอกาศเข้าไปเผ้าทูลละอองธุลี พระบาท ณ พระตำหนักวัฒนานี้ ด้วยการนัดหมาย ผ่าน ทางราชเลขานุการ และราชองค์รักษ์ตามระเบียบ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าให้ข้าพเจ้าและคณะเผ้าได้ ณ พระตำหนัก ในวันที่ ๒๖ ตุลาคม ๒๔๙๓ ข้าพเจ้าไปถึงก่อนเวลานัดหมาย เพื่อไปพบกับเจ้าหน้าที่ ซึ่งมีนายชิตหุ้มแพร และหลวงประเสริฐไมตรี กับหลวงสุรณรงค์ ม.จ. มุรธาภิเษก เปน

ผู้นำ ทั้ง ๔ ท่านผู้กล่าวนามมาแล้วได้ ให้ความเอื้อเฟื้อจัดเป็นธุระทุกสิ่งทุกอย่างในการที่จะเข้าเฝ้าน ท่านทั้งสี่ทกล่าวนามและพระนามนั้น เป็นผู้ใหญ่ที่มีน้ำใจและพระทัยดียิ่ง ข้าพเจ้าขอบคุณท่านเหล่านั้นอย่างมาก ทั้งได้เอื้อเฟื้อให้ข้าพเจ้าได้รับความรู้ว่าที่ประทับนี้ เดิมเป็นมาอย่างไรกับนำเข้าชมในบริเวณที่ประทับและตัวที่ประทับหลายห้อง

บริเวณที่ประทับวัฒนานั้นเป็นที่ลาดไหล่เขา เข้าประตูใหญ่ตำหนักแล้ว มีทางลาดเลี้ยวไปทางซ้าย กว้างประมาณ ๓ เมตร แล้วเลี้ยวหักมาทางขวา สู่องค์พระตำหนัก หน้าพระตำหนักมีลานกว้างประมาณพอที่จะกลับรถได้ จากลานนี้มีทางเดินเล็กๆทำเป็นขั้น ฉัดเฉาะผ่านต้นไม้ เดินขึ้นไปสู่ประตูพระตำหนัก ตัวพระตำหนักทำเป็นสองชั้นใหญ่โตพอประมาณ แบบบ้านผู้ดีเก่า ซึ่งมีห้องโถง ห้องรับแขก ห้องนั่งเล่นและมีเฉลียง กับมีห้องน้ำเล็กๆสำหรับข้างมีอยู่ชั้นล่าง ส่วนชั้นบนนั้นเป็นที่ประทับห้องชั้นล่างตกแต่งอย่างเรียบธรรมดา แต่สะอาดมีแสงสว่างทางลมเข้าออกได้ตลอดถึงกัน เครื่องตกแต่งประดับประดา

คณะและผู้นำเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทที่พระตำหนักวัฒนา (ม จ. มุรธาภิเศกคนที่๒
นับจากซ้าย คนที่ ๓ คุณหลวงประเสริฐ ขวาสุดคุณหลวงสุรณรงค์)

มีพอสมควรทางเฉลียงด้านหลัง มองลงไปเห็นเปนสวนดอกไม้และผลไม้ ลาดไปจนถึงทะเลสาบ ในยามเย็นที่นั่นเปนที่สำราญที่สุด ลมพัดเย็นสบายในฤดูร้อน และข้าพเจ้าคิดว่าในฤดูหนาวจักจะได้เห็นทิวทัศน์อันงดงามยิ่ง เพราะจะได้เห็นหิมะปกคลุมต้นไม้ และลาดเนินเขา ขาวสะอาดสุดลูกหูลูกตา และไกลออกไป ก็อาจจะได้เห็นยอดเขาซึ่งเต็มไปด้วยหิมะ

เมื่อได้ชมบริเวณพระตระหนัก และในตัวพระต่ำหนักพอสมควรแล้ว ข้าพเจ้าก็เตรียมล้างมือทำความสะอาดหน้าตา หวีเผ้าผมให้เรียบร้อย เพื่อจะได้เฝ้าทูลถวายชุดพระบาท พระองค์เสด็จลงด้วยมีพระราชอัธยาศัยน่าเคารพสักการะยิ่ง อยู่ในฉลองพระองค์แบบชาวยุโรป ทรงสนับเพลาสักกะหลาด ผ้าผูกพระศอสีเรียบ และฉลองพระองค์สปอร์ตแจ็กเกต ข้าพเจ้าได้เข้าเฝ้าอย่างแบบชาวต่างประเทศคือทรงอนุญาตให้ ข้าพเจ้านั่งเก้าอี้ตรงกันข้ามกับพระองค์ท่าน ได้ทรงไต่ถามถึงกิจการงาน และการเดินทางเข้าไปในประเทศสวิตเซอร์แลนด์ ว่าได้รับความลำบาก

ประการใดหรือไม่ และมีความสุขสบายดีหรือประการใด อันเปนพระราชอัธยาศัย ซึ่งข้าพเจ้าและคณะรู้สึกปลาบปลื้มในพระมหากรุณาธิคุณเปนที่ยิ่ง หลังจากนั้นได้ทรงซักไซ้ถึงการงานในด้านศาลเด็กซึ่งข้าพเจ้าได้ศึกษามา พระองค์ทรงเอาพระทัยเปนอย่างดี เนื่องจากการไปดูงานครั้งนี้ ข้าพเจ้าได้รับทุนของคุณหลวงอนุภาษภูเก็ตการ เปนเงิน ๕๓๐ ปอนด์ สำหรับใช้จ่ายฉะเพาะการดูงาน ไม่เกี่ยวกับงานในการเข้าเฝ้าขอพระราชทานกระแสรับสั่งของสมเด็จพระราชชนนี เงินที่คุณหลวงอนุภาษได้อุทิศนี้ ได้ทรงทราบถึงพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พระองค์ทรงรู้สึกพอพระทัย และทรงปรารภว่า ถ้าหากชาวไทยเรามีใจกุศลอย่างคุณหลวงอนุภาษ ก็เปนสิ่งที่น่ายินดีมาก ข้าพเจ้าได้มีโอกาศเฝ้าเปนเวลานานมาก ประมาณดูเกือบชั่วโมง หลังจากนั้นแล้ว ได้ทรงพระกรุณาให้ข้าพเจ้าและคณะเข้าร่วมถ่ายรูปกับพระองค์ท่าน ซึ่งทั้งนี้เปนพระมหากรุณาธิคุณเปนล้นพ้น

ข้าพเจ้าได้เฝ้าสังเกตพระองค์ท่านอยู่ตลอดเวลา รู้

สักว่าพระองค์ท่านพระราชอนามัยดี และทรงร่าเริง ในระหว่างที่ทรงพระราชดำเนินมา ณ ที่ห้องรับแขกนั้น แมวน่ารักตัวหนึ่งของพระองค์ท่านได้มาเคล้าเคลีย ได้ทรงอุ้มแมวตัวนั้นขึ้น และทรงเชยคางมัน พลางพระราชดำรัสว่าซนนัก ๆ สังเกตเห็นว่าพระองค์มีพระทัยชอบสัตว์เลี้ยงเป็นอันมากเหมือนกัน

ภาพยนต์ข่าวงานพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๘ และข่าวบรมราชาภิเศกของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบัน ได้ถูกนำไปฉายในโรงภาพยนต์ที่มีชื่อเสียงในโลซานน์ อันเป็นเมืองที่ประทับของพระองค์ท่าน ในการฉายภาพยนต์ครั้งนั้น ผู้บรรยายได้กล่าวสรรเสริญพระบารมีของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทั้งสองพระองค์ ว่าเป็นผู้ที่ชาวสวิสรู้จัก และเป็นเพื่อนบ้านที่ดี แม้ที่ประทับของพระองค์ในโลซานน์จะเป็นบ้านธรรมดา แต่ขอให้ดูปราสาทราชวังของ พระองค์ท่านในประเทศไทย ซึ่งใหญ่โตมโหฬารเหลือที่จะพรรณาได้ ทั้งนี้เป็นเหตุให้ชาวสวิตเซอร์แลนด์ได้รู้จักพระองค์ และประเทศไทยของ

พระองค์ยิ่งขึ้น

ครั้งหนึ่งได้มีนักเรียนไทยในประเทศสวิตเซอร์แลนด์เป็นจำนวนมาก โดยฉะเพาะนักเรียนสตรี ดูมุ่งหน้ามุ่งตาที่จะเข้าไปเรียนในสวิตเซอร์แลนด์ แต่ในสมัยที่ข้าพเจ้าเข้าไปในประเทศสวิตเซอร์แลนด์นั้น จำนวนนักเรียนหญิงได้ลดน้อยถอยลง เหลืออีกไม่กี่คน ส่วนนักเรียนที่ไปเรียนนั้น โดยมากอยู่ที่โลซานน์ ซึ่งเป็นเมืองที่ใช้ภาษาฝรั่งเศส ข้าพเจ้าไม่ได้รับคำบอกกล่าวว่ามีผู้ใดเรียนอยู่ในกรุงเบิร์น ทั้งนี้เพราะเบิร์นนั้นใช้ภาษาเยอรมัน

ข้าพเจ้าเดินทาง ออกจากโลซานน์ไป กรุงเบิร์น ด้วยความเสียดายอย่างยิ่ง เพราะใคร่ที่จะอยู่ใกล้พระองค์ท่าน หากแต่มีกิจธุระจำเป็นที่จะต้องทำงานต่อไป ที่เบิร์นนั้น ข้าพเจ้าได้มีโอกาศดูงาน ทางด้านศาลเด็กที่เกี่ยวกับตำรวจ และอัยยการมาก แต่จำเป็นต้องขอละไว้ไม่กล่าวในที่นี้

เบิร์นเป็นเมือง หลวง ของ ประเทศ สวิต เซอร์แลนด์ อยู่ระหว่างคุ้งแม่น้ำอาร์ คอนที่คด มีพลเมืองประมาณแสนเศษ เป็นที่ตั้งของรัฐบาลกลางมาตั้งแต่ ปี ๑๘๕๘ พ้นที่

เปนหินเปนส่วนมาก เปนเมืองเก่าแก่สมัยครั้งโบราณ
สถานทูตไทยประจำอยู่ที่กรุงเบิร์น มีแอ็ดเดรสดังนี้

10 Weststrasse,

Berne.

นอกจากสถานทูตนี้แล้ว ไทยยังได้เช่าบ้านหลังใหญ่
อีกหลังหนึ่งเปนที่อยู่ของทูต แต่ที่อยู่นี้ อยู่บนไหล่เขา
มีทางขึ้นไปสู่ตัวตึกอันแคบและชันมาก สถานทูตใช้รถคา
ดิลแลครุ่นใหม่คันหนึ่ง โดยเหตุที่รถคาดิลแลคเปนรถใหญ่
ฉะนั้นการขึ้นไปสู่ตัวตึก โดยรถยนต์จึงลำบากมาก เพราะ
ทางนั้นไม่ใช่แต่จะเล็กแคบและชันเท่านั้น ยังคดเคี้ยวอีกด้วย
เวลานี้หลวงดิฐการภักดีดำรงตำแหน่งทูต คุณหลวงเปน
คนมีนิสัยละมุนละมัยอ่อนโยน และเปนคนชอบให้ความ
เออเฟื้อแก่บรรดาคนที่ผ่านไปในสวิตเซอร์แลนด์นั้นอย่างเต็ม
ที่ ดังนั้นเองถ้าใครไปสวิตเซอร์แลนด์แล้ว ก็จะอดระลึก
ถึงคุณหลวงดิฐการไม่ได้ ภรรยาของท่านชื่อคุณสาย
หยุด สกุลเดิม เก่งระดมยิง ซึ่งเปนสตรีไทยคนแรกที่ได้
สกอลล่าชิป คือทุนรัฐบาล ไปเรียนในสหรัฐอเมริกา คุณ

นายพูดได้หลายภาษา นอกจากภาษาอังกฤษซึ่งเป็นภาษาเอกแล้ว ยังสามารถพูดเยอรมันได้คล่องแคล่ว และผมอาศัยกับข้าวของคุณนายนั่นก็นับว่าเยี่ยม มีบุตรเล็ก ๆ น่ารักพูดภาษาฝรั่งดูเหมือนจะคล่องกว่าภาษาไทยมาก ที่อยู่ของทูตรู้สึกว่าจัดหรูหราสมตำแหน่งที่เดียวแต่ คุณหลวงได้บอกว่า ในเวลาหน้าหนาวหิมะมาก ที่บ้านนั้นค่อนข้างลำบากในการไปมาเพราะเจ้าถนนลดเคี้ยวนั่นเป็นเหตุ คนขับรถชาวฝรั่งเองยังต้องยอมแพ้ แต่ที่สถานทูตนั้นเรามีคนไทยชื่อนายเม้งเป็นคนขับรถมือเก่า รับใช้คล่องแคล่ว เขารู้จักทุกซอกทุกมุมชำนาญ ในการพาไปซื้อของมาก คิดตามคุณหลวงเรื่อยมาจนกระทั่งมาอยู่ในสวิตเซอร์แลนด์นี้

ถนนหนทางในกรุงเบิร์นนี้ ค่อนข้างแปลกกว่าที่อื่น เพราะเป็นเมืองสมัยกลางไม่มีตึกรามสูงๆตั้ง๑๐-๒๐ชั้นส่วนมากเป็นตึก ๓-๔ ชั้น และมีบาทวิถีภายในตัวตึกใช้เป็นทางคนเดินทั่วไป ถนนหนทางไม่กว้างใหญ่เหมือนกับถนนในประเทศฝรั่งเศส โดยมากปูด้วยอิฐก้อนสี่เหลี่ยม กลางถนนที่สำคัญมักมีตัวอนุสาวรีย์ของบุคคลที่มีชื่อเสียงเรียง

รายกันเปนแถว และอนุสาวรีย์นั้นชอบทาสีสดเสมอ และทาสีแดงกับเขียวเปนส่วนมาก ข้างล่างอนุสาวรีย์ต้องมีท่อน้ำประปา ๔ ด้าน ไหลอยู่ตลอดเวลา และในเบิร์นนี้มรถรางมาก และแล่นออกนอกเมืองไปไกลๆ รู้สึกว่าไม่น่ากลัวเปนอันตรายแก่ผู้สัญจร ค่าโดยสารรถรางก็ถูกมาก เสียไม่กี่แฟรงค์ก็ได้ชมเมืองเสียทั่ว

ถ้าไปเบิร์นแล้ว ไม่ควรละโอกาศไปดูหอนาฬิกาของเบิร์น ที่หอนี้มีชื่อเสียง เพราะเหตุว่าเปนหอใหญ่ รักษาเวลาอย่างเที่ยงตรง มีระฆังกังวานดีทุ่มยาม นอกจากนั้นในเวลาค่ำยังมีหมีนำหน้าทหารเดินออกมา ถือฆ้อนกะหน่ำไปที่ระฆังจริงๆ นอกจากนี้ยังมีหลุมหมี ซึ่งนับว่าเปนของมีชื่อของกรุงเบิร์น ที่เขาเลี้ยงหมีซึ่งจัดว่าเปนอนุสรณ์ของเมือง และนัยว่าสืบเนื่องกันมาจากตัวแรกที่จับได้เมื่อคอนสร้างกรุงใหม่ๆ

ใกล้ๆกับกรุงเบิร์นนี้ที่เล่นสกีได้ แต่ว่าไม่ใช่เปนที่ๆ นิยมกันมากสำหรับบรรดานักสกี เพราะลาดเขานั้นไม่ยาวพอที่จะวิ่งสกีได้นานๆ ส่วนที่เล่นสกีกันมาก ต้องขึ้นไป

ทางแถวภูเขาสูง ๆ ซึ่งอยู่ห่างจากเบิร์นเพียง ๓๐ กิโลเมตร ที่ ๆ นิยมเล่นกันมาก อยู่ที่คาโวส

การรวมกันของประเทศสวิตเซอร์แลนด์นั้น ทำให้มีความสามัคคีกันในระหว่างชนที่พูดหลายภาษา สำหรับเรื่องการเมืองภายนอกแล้ว สวิตเซอร์แลนด์ได้รวมกันเปนกลุ่มก้อนสำเร็จผลในทางการเมืองอย่างมาก ถึงแม้ว่าคนสวิสจะพูดภาษากันเกือบไม่รู้เรื่องในระหว่างกันเองก็ตามที ในระหว่างที่ดูงานอยู่ในเมืองเยนีวา และที่โอซานน์นั้น ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่พูดภาษาฝรั่งเศส กับบางคนพูดภาษาอังกฤษได้ ไม่พูดภาษาเยอรมัน แต่ในขณะที่ไปดูงานในกรุงเบิร์น คนกลับพูดเยอรมัน และบางคนพูดภาษาอังกฤษได้บ้าง แต่ส่วนมากพูดภาษาฝรั่งเศสไม่ได้ ที่จริงภาษาฝรั่งเศสน่าจะเปนภาษากลาง แต่ในเบิร์นนั้น พูดเยอรมันกันตลอด เวลาไปดูงานที่เบิร์นต้องใช้ล่ามสวิสซึ่งเปนสตรีรุ่นเด็ก ๆ พูดภาษาอังกฤษ แต่ตรงกันข้ามที่โรงแรมหญิงผู้รับแขกกลับพูดได้ถึง ๔ ภาษา คือ ฝรั่งเศส เยอรมัน อิตาเลี่ยน และอังกฤษ คนส่วนมากที่ทำการค้าพูดได้อย่างน้อย ๔ ภาษา.

ดังได้กล่าวมาแล้วว่า สวิตเซอร์แลนด์เป็นประเทศที่สงบ และน่าอยู่ ปลอดจากภัยทั้งภายนอกภายใน ผู้คนมีใจเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ บ้านเมืองสะอาดเรียบร้อย นับว่าเป็นเมืองสวรรค์ได้เมืองหนึ่ง ท่านที่มีโอกาศเข้าไปในประเทศประเทศสวิตเซอร์แลนด์ จึงเปรียบเสมือนหนึ่งว่าได้ขึ้นสวรรค์ ดังนั้น การที่จะจากเมืองสวรรค์มานั้น จึงต้องรู้สึกเสียดาย จากสวิตเซอร์แลนด์นี้ ข้าพเจ้าโดยสารรถไฟลงไปยังอิตาลี ซึ่งจะได้เล่าต่อไป

อิตาลี

การเที่ยวชมเมืองในกรุงโรมนั้น ถ้าจะไปโดยรถยนต์แท็กซี่หรือรถประจำทางไม่ค่อยได้รับความเพลิดเพลินเท่าใด แต่มีรถจำพวกหนึ่งที่พานักท่องเที่ยวไปได้ทุกแห่งทุกหนตามความปรารถนา กับทำตัวเป็นไกด์ได้อย่างดี คนขับรถม้านั้นมีไหวพริบมาก ในเวลากลางวันเขาเกือบจะอ่านเราออกทีเดียวว่า เราต้องการชมโบราณวัตถุ ..... ถ้าในเวลากลางคืนตอนหัวค่ำ.... แต่ถ้าเป็นเวลาดึกหน่อยเขาก็มักจะพาเข้าตรอกเข้าซอก...และทำตัวเป็นยามนั่งเฝ้าอยู่บนรถ ....

เมื่อข้าพเจ้าไปถึงโรมนั้น ก็เป็นที่ประจักษ์ทันทีว่า ศาสนานั้นมีอิทธิพลเหนือสิ่งใด ๆ ทั้งสิ้น ได้มีผู้เล่าให้ข้าพเจ้าฟังว่า โรมนี้แหละเป็นเมืองที่จะหยั่งได้ว่า คนเรามีความเชื่อในศาสนามากกว่าสิ่งอื่นหรือไม่ และขอเชิญให้ข้าพเจ้าไปดูที่โบสถ์เซ็นต์ปีเตอร ไม่ว่าวันใดก็ตาม เมื่อไปถึงโรมแล้วก็มุ่งไปดูทันที ปรากฏสมจริงดังกล่าวนั้น เพราะเห็นคนมืดพ้ามัวฝน มาจากทุกทิศทุกทาง เพื่อมาประกอบพิธีทางศาสนา ถ้ายิ่งดูให้ลึกซึ้งขึ้นไปแล้ว จะเห็นอากัปกิริยาของบุคคลแต่ละคน เคร่งเครียดสงบสติอารมณ์มุ่งต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่เขาจะมาทำการสักการะ ตั้งแต่เช้ามืด จนดึกดื่น คนไม่ขาดสาย ยืนเข้าแถวกันแถวละพันสองพัน มีธงนำหน้า มีหัวหน้าสวดมนต์ภาวนา เดินมุ่งตรงเข้าไปยังโบสถ์เซ็นต์ปีเตอร์ พิมพำก้มหน้าหาความสงบ สำรวมจิตต์ใจไม่

วอกแว่กต่อสิ่งอะไรทั้งหมด ผู้ดีมีจนเข้าแถวเรียงกันได้ โดยไม่ปรารถนาที่จะสนใจผู้อื่น แสดงว่าในการทำพิธีกรรมนี้ไม่มีการแบ่งแยกเพศ แยกความมั่งมีดีจน แยกเกียรติ หรือแยกศักดิ์ อะไรกันเลยมุ่งแต่สันติสุขที่จะได้รับพรจากพระเจ้าของเขาเท่านั้น

เมื่อข้าพเจ้าเข้าไปเห็นดังนี้แล้ว ข้าพเจ้ารู้สึกซาบซึ้งในพิธีกรรมที่เขาทำกัน แต่ทั้งนี้มิได้หมายความว่าข้าพเจ้าได้เกิดศรัทธาคริสต์ศาสนาขึ้นแล้ว ข้าพเจ้าเป็นพุทธมามกะแต่ที่ข้าพเจ้าชมนั้นก็คือว่า ความเคร่งเครียดในการที่คริสต์ศาสนิกชนทั้งหลายได้มาประกอบกรรมอันดีประจักษ์ต่อหน้าข้าพเจ้า และยิ่งกว่านั้นมิสเตอร์ฟลอริโอกงศุลใหญ่แห่งประเทศไทยประจำกรุงโรมยังขอให้ข้าพเจ้าวิจารณ์ว่ามาเห็นดังนี้มีความรู้สึกอย่างไร ข้าพเจ้าเลยต้องเอาคำของคน ๆ หนึ่ง ซึ่งได้บอกข้าพเจ้าที่เมืองสวิสมาตอบแก่ท่านกงศุลใหญ่ว่า ข้าพเจ้าเชื่อแล้วว่าไม่มีอะไรที่จะทำลายความเชื่อมั่นของมนุษย์ในทางศาสนา อัน

เปนเครื่องนำไปให้มนุษย์อยู่ด้วยกันด้วย ความสงบสุขตาม
หลักธรรมทั้งหลายนั้น

เมื่อไปเห็นมาดังนี้แล้ว ข้าพเจ้าอดที่จะกล่าวพิธีกรรม
ที่ประกอบขึ้นในเมืองเราในวันวิสาขะบูชา ตามโบสถ์ศักดิ์
สิทธิ์ของเรา เช่นโบสถ์วัดพระแก้ว หรือในโบสถ์วัดเบญจ
มบพิตร ของบรรดาพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ในคืนวันเพ็ญ
เดือน ๖ เราได้มีประกอบพิธีกรรมเวียนเทียน พุทธ
ศาสนิกชนทั้งหลายมีเครื่องบูชา ดอกไม้ธูปเทียน ไป
เวียนเทียนกันเปนจำนวนมากมาย เดินเข้าแถวเวียนเทียน
กันอย่างคับคั่ง แต่น่าเสียดายการสำรวมกายในสถานที่
นั้นของเราบกพร่องอย่างยิ่ง เปนส่วนมาก เราเดิน
พลางมองกันไปพลาง กะแซะกันไปพลาง ใจเราก็
ไม่ได้สำรวม คิดว่อกแว่ก ดูเหมือนเราจะมิได้ตั้งใจตรง
ไปยังพระสัมมาสัมพุทธเจ้า แต่ตรงกันข้ามใจนั้นมุ่งไปยัง
ความสนุกสนาน ไปดูกัน ไปมองกันมากกว่า ส่วนวาจา
นั้นเล่า นอกจากจะมิได้สวดมนต์ภาวนาแล้ว ก็ยังมีการ
แคะไค้เกี่ยวพาราศีกัน ซึ่งสิ่งทั้ง ๓ คือ กาย วาจา ใจ นี้ ก่อ

ให้เกิดบาปอกุศลยิ่งกว่าการจะได้บุญ กับทั้งเป็นการทำให้ศาสนามัวหมองไปด้วย

อิทธิพลในทางศาสนาของโรมันคาทอลิค หรือที่เรียกกันว่า ศาสนาคริสต์เตียนนั้น ได้เริ่มแผ่ลัทธิจากกรุงโรมเป็นจุดศูนย์กลาง ตามประวัติศาสตร์นั้น ในครั้งแรกมีอุปสรรคขัดขวาง โดยผู้ที่ถือศาสนาเดิมอยู่ก่อนเกิดรบราฆ่าฟันกันเป็นการใหญ่ แต่ในที่สุดพระมหาจักรพรรดิคอนแสตนติน ได้ประกาศให้คนเลือกนับถือศาสนาได้ตามใจชอบ คริสต์ศาสนาจึงมีผู้นิยมเคารพนับถือ และเกิดมีศรัทธาแก่กล้า จนศาสนานี้แผ่อำนาจไพศาลไปทั่วภาคพื้นยุโรปและอังกฤษ พระเจ้าแผ่นดินในประเทศนั้นๆ ก็ต้องอาศัยศาสนานี้ มาเป็นเครื่องมืออันหนึ่งในการปกครองบ้านเมือง พระเจ้าแผ่นดินจะมีอำนาจวาสนาขนาดไหนก็ต้องอาศัยโป๊ปผู้เป็นประมุขของศาสนาสนับสนุน และโป๊ปเองบางสมัยก็จะต้องอาศัยอำนาจของพระเจ้าแผ่นดินด้วยเหมือนกัน แต่ในประเทศอิตาลีเองนั้น เกิดขัดแย้งกันมาก ระหว่างอำนาจของโป๊ปและอำนาจ

ของพระเจ้าแผ่นดิน ถึงต่างฝ่าย ต่างมีกองทหารเข้ารักษา และเกือบทุกสมัยมา อิทธิพลของโป๊ปเกือบเหนืออิทธิพลของพระเจ้าแผ่นดินเสียด้วยซ้ำ โป๊ปมีพระราชวังเอง มีทหารเอง มีเงินทองมากมาย โดยมีผู้อุทิศสร้างสำนัก สร้างพระราชวัง เป็นที่อิจฉาของพระเจ้าแผ่นดินอย่างยิ่ง ประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวกับโป๊ป และพระเจ้าแผ่นดินในอิตาลีมากมายเหลือที่จะพรรณาในหนังสือเล่มนี้ ข้าพเจ้าจึงขอละไว้แต่ใคร่จะเล่าให้ฟังว่า โป๊ปในโรมก็ยังมีอิทธิพลในการปกครองบ้านเมืองของอังกฤษเสียด้วย เมื่อคริสต์ศาสนาได้แผ่เข้าไปในประเทศอังกฤษ และอังกฤษรับเอามาเป็นศาสนาใหญ่ในการปกครองบ้านเมือง พระเจ้าแผ่นดินมีอำนาจ ได้เกิดมีการทำผิดคัมภีร์แห่งคริสต์ศาสนาขึ้นหลายสมัย และสมควรที่จะกล่าวในที่นี้คือ พระเจ้าเฮนรี่ที่ ๘ ของอังกฤษ ซึ่งประกาศตัวว่าเป็นคริสต์ศาสนิกชน พระองค์ต้องการจะแต่งงานกับพระนางแคทรินแห่งอารานกอน ซึ่งเป็นพี่สะใภ้ของพระองค์เอง ราษฎรทั้งหลายพากันคัดค้านว่าเป็นการผิดต่อหลักของศาสนา เป็นเหตุให้เฮนรี่ที่ ๘ ต้องรับคำปฏิญาแห่งโป๊ปคือ

เม้นต์ที่ ๗ ในตอนนั้นโป๊ปเอนเอ๋ยงและแหวกพระคัมภีร์ไปในทางที่ว่าพระผู้เป็นเจ้ามิได้ทรงห้ามไว้ในกรณีย์นี้ พระเจ้าเฮ่นรี่ที่ ๘ จึงแต่งงานได้ แต่ต่อมาพระเจ้าเฮ่นรี่ที่ ๘ ทรงเบื่อหน่ายพระนางแคทริน ต้องการจะหย่า โดยจะแต่งงานกับสาวชาววัง ผู้เลอโฉม ชื่อ แอนโบลีน อ้างว่าการแต่งงานกับแคทรินนั้นเป็นการผิดต่อกฎหมาย และพระองค์ทรงปฤกษาหารือไปยังโป๊บอีก โป๊บก็เกือบๆจะอนุญาตอยู่แล้ว แต่ชาร์ลส์ที่ ๕ ซึ่งเป็นหลานของพระนางแคทรินคัดค้านไว้เสีย เป็นเหตุหนึ่งที่ทำให้โป๊บต้องประวิงเรื่องมาหลายปี การประวิงเรื่องนี้พระเจ้าเฮ่นรี่ที่ ๘ ไม่พอพระทัยจึงได้ประกาศแยกลัทธิเสียเอง และออกเป็นกฎหมายใหม่ ชื่อธรรมนูญแห่งอธิปไตยในปี ค.ศ. ๑๕๓๔ Act of Supremacy 1534 ซึ่งเป็นธรรมนูญที่ถือกันมาจนบัดนี้ว่าพระเจ้ากรุงอังกฤษจะต้องเป็นประมุขแห่งศาสนาในนิกายเชิชออฟอิงแลนด์ หลักศาสนาของอังกฤษได้เปลี่ยนแปลงมาหลายสมัยโดยพระเจ้าแผ่นดินหลายพระองค์ จนในสมัยนี้ใช้นิกายเชิชออฟอิงแลนด์ซึ่งมีลักษณะคล้ายๆนิกาย

โปรเตสแตนท์มากกว่านิกายโรมันคาธอลิค

ในโรงเรียนพับลิคสกูล และในมหาวิทยาลัยต่าง ๆ สมัยนี้ยังสวดมนต์โดยหนังสือ ที่ได้สังคายนาในสมัยของพระเจ้าเจมส์ที่ ๑ ซึ่งพระองค์เปนผู้เคร่งเครียดในศาสนาเหมือนกัน จนถึงกับเปนเหตุให้พวกพระในนิกายโรมันคาธอลิค ต้องทูลเกล้าถวายฎีกาคัดค้าน แต่พระองค์มิได้ทรงวินิจฉัยให้แต่ประการใด เปนต้นเหตุให้เกิดลอบกระทำวินาศกรรมครั้งใหญ่ โดยมีผู้ลอบนำดินระเบิดเปนจำนวนมากไปฝังไว้ใต้สภาผู้แทน เพื่อที่จะปลงพระชนม์พระเจ้าเจมส์ที่ ๑ และบรรดาสมาชิกทั้งมวล ให้หมดสิ้นในคราวเดียวกัน

กล่าวกันว่าตั้งแต่ ปี ๗๕๓ ก่อนคริสต์กาล พระเจ้าโรมิวลุส เปนผู้สร้างโรมองค์แรก โรมมีอำนาจมากมีนักรบทรนงแผ่อำนาจไปทั่วทุกทิศทุกทาง จนสมัยของยูเลียสซีซาร์ ในปี ๕๙ ก่อนคริสต์ศักราชเปนมหาอาณาจักร แต่ในที่สุดปี ค.ศ. ๔๗๖ อาณาจักรโรมต้องล่มจมไป

นอกจากนี้แล้วการที่จะไปเที่ยวในประเทศอิตาลีเราก็จะต้องทราบว่า ชาวอิตาเลียนนั้นไม่เหมือนกับชาวโรมัน

ชาวโรมันเดิมเขาถือว่าเป็นคนในกรุง ส่วนชาวอิตาเลี่ยนนน เป็นคนบ้านนอกและป่าเถื่อน ไม่ค่อยมีความรู้ ชาวโรมันแบ่งแยกตัวเองว่าเป็นพวกผู้ดี เรียกตัวเองว่าปาตริเซียน เรียกคนจนว่าพลีเบียน ได้สร้างศิลปะกรรมชั้นใหญ่ ๆ ไว้มากหลาย บำรุงความเจริญแต่ในกรุงเท่านั้น มีความร่ำรวยมาก อิตาลีแบ่งเป็นเขตต์เล็กๆ ซึ่งตอนหลังรวมกันเข้าโจมตีชาวโรมันในกรุงพ่ายแพ้ไป ชาวป่าชาวเขาได้ทำลายวัตถุที่มีค่าในทางประวัติศาสตร์เสียมากหลาย และเข้าครองโรมันตลอดเรื่อยมา วัฒนธรรมเดิมของชาวโรมันนั้น นักประวัติศาสตร์ว่าได้รับมาจากกรีกมากกว่าอื่นฉะนั้น สิ่งก่อสร้างและอาคารใหญ่ ๆ จึงเป็นแบบของกรีกส่วนมาก พวกชาวโรมันปกครองในสมัยก่อนด้วยการมีทาษ ๆ ได้รับความทารุณร้ายกาจอย่างยิ่งยวด ชาวโรมันคนหนึ่งอาจจะมีทาษถึงจำนวน ๒ หมื่นคน พวกทาษมีชีวิตขึ้นอยู่กับความกรุณาของนายทาษแต่ละคนเท่านั้นและกฎหมายโรมันแต่เดิมก็รับรองการมีทาษ การเป็นทาษเป็นง่ายๆ เช่นเป็นหนี้ไม่มีเงินใช้ก็ต้องเอาตัวลงเป็นทาษกับให้

อำนาจนายทาษที่จะฆ่าทาษนั้นเสียได้ แล้วแต่ใจ อันนี้เปนเหตุหนึ่งที่โรมันต้องสูนย์เสียกรุงโรมในสมัยนั้นด้วย

การเดินทางเข้าไปในกรุงโรมนั้น ข้าพเจ้าคิดว่าไปโดยรถไฟไม่ว่าจะมาจากทางใต้ของประเทศอิตาลีเอง หรือมาจากทางเหนือ เช่นมาจากสวิตเซอร์แลนด์หรือฝรั่งเศส ก็ตาม เราเดินทางโดยรถไฟเปนดีกว่าอื่น เพราะเหตุว่าการเดินทางโดยทางรถยนต์ก็จะเปนการ เหน็ด เหนื่อย มาก ถึงแม้ว่าการมาโดยรถยนต์เราสามารถที่จะแวะ ชมทิวทัศน์ต่างๆ และเมืองเล็กเมืองน้อยของอิตาลีได้ก็ดี แต่การมาโดยรถยนต์นั้นไม่ค่อยจะปลอดภัยนัก เพราะทางขึ้นเขาคดเคี้ยวและบางแห่งจะต้องขึ้นและลงเขาที่ชันมาก ข้าพเจ้าได้เลือกเดินทางโดยรถไฟจากประเทศสวิตเซอร์แลนด์ผ่านเมืองโลซานน์ลงมายังเขตต์แดนของสวิส ตอดถ้ำแซงต์ปลอง (Simplon) ซึ่งเปนถ้ำที่ยาวที่สุดในโลก ถ้ำแซงต์ปลองนี้ด้านเหนืออยู่ในเขตต์แดนของสวิส และทางออกทางด้านใต้อยู่ในเขตต์ของอิตาลี เริ่มสร้างเมื่อปี ๑๘๙๘ โดยการเจาะเข้าพร้อมกันทั้งสองข้าง ทางสวิสก็เจาะเข้าไป

ทางอิตาลีก็เจาะเข้าไป กินเวลาเจาะถึง ๖ ปี จึงบรรจบกัน มีความยาว ๑๒ ไมล์ครึ่ง ทำเปนสองถ้ำขนานกัน ถอดเขาใหญ่ ๓ ลูก แต่เผอิญรถสายนี้เข้าถ้ำแซงต์ปลองในเวลากลางคืน จึงทำให้ไม่รู้สึกว่ามีการแตกต่างอย่างใดมากนัก แต่เท่าที่ปรากฏนั้นถ้ำนมชื่อเสียงในภาคพื้นยุโรปมาก หลังจากผ่านแซงปลองมาแล้ว รถไฟได้ผ่านมาถึงเมืองมิแลน อันเปนเมืองอุตสาหกรรมใหญ่แห่งหนึ่งของอิตาลี มีโบสถ์ใหญ่ที่มีชื่อเสียงทำด้วยหินอ่อนขาวทั้งโบสถ์ เมืองมิแลนเปนเมืองทำผ้าและไหมที่มีชื่อเสียงที่สุดแห่งหนึ่ง แล้วเรื่อยลงมาถึงโรม สถานีรถไฟในกรุงโรมนั้นใหญ่โตมาก มีรถเข้าออกเกือบไม่ขาดระยะ เพราะเปนจุดศูนย์กลางของประเทศอิตาลี ในขณะที่ออกมาจากประเทศสวิตเซอร์แลนด์นั้น อากาศหนาวมาก อุณหภูมิราว ๔ ดีกรี แต่เมื่อมาถึงประเทศอิตาลีที่โรมนั้น อากาศอบอุ่นเกือบ ๆ เปนปลายฤดูใบไม้ผลิของอังกฤษ พอเข้าถึงชานชลานั้นก็เห็นสิ่งแปลกหูแปลกตากว่าที่อื่นทันที ผู้คนเอะอะวุ่นวายมุ่นเห็นน้ำลายอยู่บนชานชลา ที่ข้างฝา ที่โคนเสา เศษกระดาษ

ห่อช็อกกาแล็ตเกลื่อนอยู่เต็มชานชลา สิ่งเหล่านี้จะหาในสวิตเซอร์แลนด์หรือฮอลแลนด์ไม่ได้เลย พอออกมานอกชานชลา คนขับรถแท็กซี่จำนวนสิบๆ เข้ามาห้อมล้อม ส่งภาษาเจียวจ้าวเป็นภาษาอิตาเลี่ยนก็มี เขาพูดอิตาลีเราไม่เข้าใจ อีกคนหนึ่งเข้ามาใหม่พูดภาษาเยอรมัน เราไม่เข้าใจอีก อีกคนหนึ่งเข้ามาใหม่พูดภาษาฝรั่งเศส ข้าพเจ้ารู้สึกรำคาญตอบว่าไม่เข้าใจทั้งนั้น ทั้งนี้เพราะว่าจะบ่ายไป โดยข้าพเจ้านัดหมายไว้กับกงสุลใหญ่ให้มารับที่นั่น แต่บังเอิญข้าพเจ้าไม่เคยรู้จักตัวท่านมาแต่ก่อน จึงต้องไปยืนที่ ๆ มีคนน้อย เพื่อเป็นโอกาสให้ท่านกงสุลใหญ่หาได้ง่าย ก็ยังถูกกวนประสาทโดยพวกขับรถแท็กซี่ ทนไม่ไหวในที่สุดคนขับรถแท็กซี่ที่พูดภาษาอังกฤษได้คนหนึ่งเข้ามารับอาษาจะพาไปยังสถานที่ๆ ข้าพเจ้าต้องการ คือสถานกงสุลใหญ่ เพราะเวลานั้นข้าพเจ้ายังไม่พบตัวกงสุลเอง แท็กซี่พาข้าพเจ้าไปยัง

His Thai Majesty's Consulate General

Viale Garizia 25/c, Rome.

แอ็ดเดรสส์นี้เป็นที่ทำงานของสถานกงสุลใหญ่ของประเทศไทยในกรุงโรม ตัวท่านกงสุลเองชื่อ มร. ฟลอริโอ เคยเป็นอธิบดีกรมสรรพากร ในกระทรวงการคลังในสมัยรัชกาลที่ ๕ ท่านพูดไทยได้คล่องแคล่ว เนื่องจากอยู่รับราชการในประเทศไทยเป็นเวลานาน ถึงแม้ว่าจะเป็นผู้สูงอายุ ก็ยังมีอารมณ์ขัน และแสดงว่าเป็นผู้ที่มีความสุขุมรอบคอบสมกับตำแหน่ง ท่านมีการค้าใหญ่โตอยู่ในกรุงโรม การที่ยอมรับเป็นกงสุลใหญ่ให้แก่ประเทศไทยนี้ก็เพื่อเกียรติ เพราะว่าเป็นกงสุลใหญ่กิตติมศักดิ์ มิได้รับเงินเดือนแต่อย่างใด กับทั้งค่าทดแทนการใช้จ่ายที่ได้จากประเทศไทยนั้น ก็น้อยเต็มที เมื่อเทียบกับการงานที่จะต้องทำ และจะต้องรับแขก ซึ่งไปจากประเทศไทยบ่อยๆ ข้าพเจ้าได้มีโอกาสสนิทสนมกับครอบครัวของท่านเป็นอย่างมาก และท่านได้เอื้อเฟื้อจัดเป็นธุระในการติดต่อกับทางราชการเพื่อดูงานที่ข้าพเจ้าได้รับมอบหมายไป ภรรยาของท่านยังอยู่ในวัยสาว มีชื่อเสียง เป็นตัวละครชั้นเยี่ยม และเป็นนักเล่นเปียโนคือชื่อของอิตาลีคนหนึ่ง เคยไป

แสดงการเล่นเปียโนในประเทศต่าง ๆ มามากมายแล้ว ภรรยาของท่านพูดภาษาฝรั่งเศสอย่างคล่องแคล่ว สังเกตดูเปนคนที่มีความร่าเริงและเอาใจใส่การงานในบ้าน เปนแม่บ้านที่ดี กับทั้งเปนคนที่มั่งคั่งสมบูรณ์มากก่อน

โดยท่านกงศุลนี้เอง ข้าพเจ้าได้มีโอกาศพบปะผู้พิพากษา ทนายความ และพ่อค้าผู้มีชื่อเสียงหลายท่านในงานปาร์ตี้ ซึ่งท่านกงศุลได้จัดรับรองข้าพเจ้า ในโอกาศนั้นทั้งท่านกงศุลและข้าพเจ้าได้ทำให้บรรดาผู้หลักผู้ใหญ่ณ ที่นั้น รู้เรื่องของเมืองไทยดีขึ้นเปนอันมาก เพราะท่านกงศุลใหญ่เองก็เปนผู้ใหญ่ ณ ที่นั้น ข้าพเจ้าได้เล่าอะไรออกไป ในสิ่งที่ดี ท่านกงศุลใหญ่ก็ช่วยสนับสนุน นับว่าได้ขจัดความข้องใจให้แก่ชาวอิตาเลี่ยนไว้มากที่เดียว

ข้าพเจ้าได้ผ่านเมืองต่าง ๆ มาหลายเมืองในประเทศอิตาลี สังเกตเห็นว่าอิตาลีนั้นได้รับเคราะห์ในการสงครามมาแล้วถึง ๒ ครั้ง บ้านเมืองเสียหายเปนส่วนมาก ถึงแม้ในโรมเอง จะมิได้รับการเสียหายในสงครามทั้ง ๒ ครั้งที่แล้วมา แต่เมืองอื่น ที่เยนัวและเนเบิลส์ นั้นได้รับความเสียหายอย่างมหันต์ เมืองทั้งเมืองเกือบจะราบไปหมด เพราะมีการรบใหญ่ที่เนเบิลส์ ซึ่งครั้งหนึ่งเปนเมืองท่าที่มีความสำคัญที่สุดเมืองหนึ่งของอิตาลี เมืองอื่น ๆ ซึ่งไม่ถูกเปนสนามรบก็ดี แต่ผู้คนนั้นขวัญเสีย จิตต์ใจเสื่อมลงไปมาก มีการหากินกันด้วยวิธีแปลก ๆ โดยความยากจน ต้องยอมตัวลงไปหาเลี้ยงชีพในทางไม่ชอบธรรม หรือในทางน่าอับอายเปนจำนวนมาก และตอนเหนือตอนใต้ของอิตาลีนั้น ยากจน นั่งรถผ่านมามีกะต๊อบเล็ก ๆ จำนวนนับไม่ถ้วนคนนุ่งผ้าขาดวิ่นเปนจำนวนมาก ซ้ำร้ายยิ่งกว่านั้น ข้าพเจ้าได้พบกับตาที่เดียว ว่าตามเชิงเขานั้นมีคนขุดรูอยู่

และมีไม้หรือสังกะสีเก่า ๆ บางชิ้นปิดไว้เป็นประตู เงินทอง
หายาก ทำงานเหนื่อยยากอย่างไรก็ตามที ได้เงินมารู้
สึกว่าเขารักเงินเสียจริง ถึงกับจูบเงินที่ได้นั้น เนื่องจาก
การทำมาหากินฝืดเคือง และการสงครามทำให้ต้องพลัด
พรากจากลูกผัว ขาดผู้อุปการะ หญิงชาวยิตาเลี่ยนเป็นจำ
นวนมากต้องหันไปหาการเลี้ยงชีพด้วยการขายตัว ชายชาว
อิตาเลี่ยนเองก็ไม่ใช่ร่ำรวยเท่าไรนัก ที่จะไปหาความสำ-
ราญจ่ายเงินทองให้แก่หญิงพวกนี้ได้ เธอคงต้องอาศัย
นักท่องเที่ยว และแขกแปลกหน้ามาจากที่อื่น กว่าจะเสร็จ
ธุระได้เงินก็ยากลำบาก เพราะปรากฏว่ามีเสนอขายตัวกัน
มากมายตามถนนหนทาง ดังนั้น เมื่อได้รับค่าตอบแทนจาก
แขก เธอรู้สึกว่าเงินนั้นมีค่าสำหรับเธอมากมาย จนกระทั่ง
จูบเงิน แทนที่จะจูบแขก การหากินขัดสน มีทางอะไรที่
ได้เงินก็ต้องหันเข้าทำทุกอย่าง งานหนักงานเบาก็ต้องทำ
คนที่มีการศึกษาสูง งานเสมียนตามห้างร้านก็ต้องสู้
และเนื่องจากอังกฤษอเมริกันเข้ามาอยู่ในตอนนั้นมาก คน
อิตาลีพยายามเรียนภาษาอังกฤษ เพื่อจะได้ติดต่อพวกนั้น

คนอิตาลีจึงพูดภาษาอังกฤษกันเปนส่วนมาก ใครไปตอนหลังๆนี้รู้ภาษาอังกฤษเที่ยวอิตาลีได้อย่างสบาย

ถึงแม้ว่าอิตาลีจะอยู่ในฐานะที่ขัดสน แต่เนื่องจากในปีนี้เปนโฮลีเยียร์ ผู้คนจึงไหลหลั่งเข้ามาในกรุงโรมเพื่อทำพิธีกรรมทางศาสนาและไหว้พระเปนจำนวนมาก เปนเหตุให้ข้าวของแพงขึ้นกว่าปรกติ โรงแรมเต็มทุกหนทุกแห่ง สำหรับโรงแรมที่อยู่ในขนาดชั้นดีนั้น เกือบจะหาห้องว่างไม่ได้เลย ทั้ง ๆ ที่ท่านกงสุลใหญ่ได้ทราบล่วงหน้ามาก่อนการมาถึงของข้าพเจ้าเปนเวลาถึง ๑ สัปดาห์เต็ม ก็ยังเปนการลำบากที่จะหาโรงแรมชั้นดีได้ ในวันที่ไปถึงนั้นต้องใช้เวลาเกือบครึ่งวันจึงหาโรงแรมได้ ที่วิคตอเรียสแควร์ เปนโรงแรมชั้นสูง ใกล้จุดศูนย์กลางของเมืองมาก ติดกับถนนสายใหญ่ซึ่งแล่นผ่านกลางใจเมือง คนที่ไปพักในโรงแรมนั้นส่วนมากมาจากต่างประเทศ เปนพระในคริสต์ศาสนาเสียกว่า ๘๐ เปอร์เซ็นต์ นอกจากนั้นได้ทราบว่าเปนพวกที่มาจากโปรตุเกต สเปญ และฝรั่งเศส จุดมุ่งหมายในการเข้ามายังกรุงโรมเกือบเปน

จุดเดียวกันทั้งหมด คือมาทำพิธีกรรมและมาไหว้พระ ส่วนที่มาในทางราชการ ดูเหมือนจะมีจำนวนไม่ถึง ๑๐ คน คือมาจากอังกฤษเพื่อประชุมระหว่างชาติเกี่ยวกับการเลิกหญิงนครโสเภณี และในจำนวนพวกนี้มี ดร. เพียร ฮุนตระกูล อยู่ด้วยคนหนึ่ง กับมีในหมู่ของข้าพเจ้าที่ไปดูงานด้านศาลเด็ก ๓ คนด้วยกัน อาหารในโรงแรมนี้ข้าพเจ้ามีความเห็นว่าเขามิได้ทำอาหารอิตาเลียนโดยฉะเพาะ เพราะต้องการที่จะทำรับรองแขกที่มาจากต่างประเทศ ส่วนอาหารที่เป็นอาหารประจำชาติอิตาเลียนนั้น ต้องไปหารับประทานจากที่อื่น

ในบรรดาประเทศที่ผ่านมาแล้วทั้งหมดนั้น ค่าโรงแรมในประเทศอิตาลีเป็นสูงที่สุด ถ้าจะเทียบกับเบลเยียมแล้วอิตาลีสูงกว่า วันหนึ่งโรงแรมชั้นขนาดค่อนข้างดีหน่อย ตกราว ๕ ปอนด์ ที่สูงถึง ๘ ปอนด์ ๑๐ ปอนด์ก็มี และเต็มเสียด้วยซ้ำ เพราะกำลังเป็นบทมพิธีกรรมทางศาสนาผู้คนเข้ามาในกรุงโรมมากผิดปรกติ ดังที่ได้กล่าวแล้ว

อาหารอิตาเลียนโดยแท้ มีมักกะโรนีและสปาร์เก็ตตี

มักกะโรนีทำด้วยแป้งเปนเส้นยาว ขนาดโตเท่าโคนตะเกียบ มีรูกลวง ส่วนสปาร์เก็ตตีเปนเส้นยาวคล้ายก๋วยเตี๋ยวแต่เปนเส้นกลม การปรุงมักกะโรนีและสปาร์เก็ตตีให้ได้รสอิตาเลี่ยนนั้น ต้องใส่เนยแข็งมาก ๆ กับจำเปนต้องมีเครื่องประกอบผสมด้วยเนยผงสีขาวแข็งกรอบโรยหน้า ใส่น้ำซอสมะเขือเทศเปนรับประทานได้ ไม่ต้องใส่กุ้งหรือหมูแฮม และต้องกินกันชามโต ๆ ใช้ซ่อมจิ้มม้วนให้เปนก้อนกลม ๆ จะใช้ตัดด้วยมีดแล้วเอาซ่อมจิ้มเข้าปากนั้น ไม่ถูกวิธี และยิ่งการรับประทานสปาร์เก็ตตีแล้วยิ่งใช้มีดไม่ได้เลย การรับประทานนี้ทางมารยาทอนุญาตให้ใช้ปากดูดเอาส่วนของสปาร์เก็ตตียังเข้าปากไม่หมด โดยมีเสียงได้เล็กน้อย ส่วนเครื่องดื่มของอิตาลีซึ่งดื่มกันเปนประจำนั้นคือ เกียนตี เปนเหล้าชนิดหนึ่งใส่ขวดบ้อมกลมคอยาว มีฟางถักรอบขวดทุกขวด จึงจะเปนเกียนตีอิตาเลี่ยนแท้ ส่วนไวน์ซึ่งฝรั่งเศสนับว่าเปนเครื่องดื่มแทนน้ำนั้น สำหรับอิตาลีแล้ว ต้องเปนเครื่องดื่มชั้นรอง ที่อิตาลีมีลูกองุ่น สำหรับทำเกียนตีมาก สำหรับอาหาร

อื่น ๆ อิตาลีแปลงมาจากฝรั่งเศสเปนส่วนมาก เช่น อาหารจำพวกเนื้อไก่ ผิดกันแต่เพียงว่าอิตาลีใช้เนยสำหรับปรุงอาหารมากกว่า จนบางครั้งรู้สึกว่า มันจนเลี่ยน

ขนมชื่อว่าเปนอาหารอิตาเลี่ยนแล้ว ก็ต้องใส่เนยแข็งออกหน้า อาหารทุกอย่างต้องรับประทานกันมาก ๆ เนื้อก็ต้องชิ้นโต ๆ เปนผักก็ต้องเต็มจาน สปาเกตี หรือมักกะโรนี ที่ทำเปนจานใหญ่ ๆ ที่แรกเข้าใจว่า เขาส่งมาเพื่อสำหรับคนรับประทาน ๓ คน แต่ที่จริงเขาหมายความให้รับประทานแต่เพียงคนเดียว ปริมาณอาหารมาก และใส่เนยมากจึงทำให้ชาวอิตาลีอ้วนท้องพลุ้ยไปตาม ๆ กัน ถ้าไปเมืองอิตาลีแล้ว ก็ควรจะต้องรู้จักอาหารอีกสองสามอย่าง มิฉนั้นเราจะต้องสั่งแต่มักกะโรนีและสปาเกตีตลอดทุกวัน อาหารที่พอจะรับประทานได้สำหรับคนไทยมีมินิสตาน มีลักษณะเหมือนแกงส้มไทย รสก็ลม้ายคล้ายคลึงกัน ชาวอิตาเลี่ยนรับประทานรสจัด เพราะฉนั้นแกงส้มนี้จึงเหมาะปากสำหรับคนไทย ในจำพวกแกง ๆ นี้ก็ยังมีอาหารที่ชื่อว่า ตรายียารี่ เปนแกงแห้ง ราดบนขนม

ปั้ง เหมือนกับแกงพะแนง มีรสเผ็ด และหอมคล้ายพะแนง

ถ้าจะสั่งสปาร์เกตตีเฉย ๆ เขาก็จะเสิฟแต่เพียงสปาร์เกตตีต้มหรือลวกใส่เนยเหลว คลุกกันให้ทั่ว แล้วเหยาะน้ำมะเขือเทศ เวลามาเสิฟ เขาจะมีผงเนยละเอียดให้โรยหน้า เท่านี้ยังไม่ครบเครื่อง ถ้าจะรับประทานให้ครบเครื่องก็จะต้องสั่งว่า บิกัตตา สปาร์เกตตี คือมีเนื้อแผ่นบาง ๆ ทอด กับมีน้ำซอส รับประทานรวมกับสปาร์เกตตี ต่อจากพวกอาหารเหล่านี้แล้ว ยังมีอาหารอีก ๒-๓ จานที่ควรทดลอง คือพริกหยวกยัดไส้ พริกหยวกเมืองฝรั่งมีขนาดความยาวเกือบ ๑ ฟุต โตเท่าถ้วยแก้วธรรมดา แล้วยัดไส้ ซึ่งปรุงอย่างอร่อย มีคนนิยมรับประทานกันมาก เป็นที่รู้จักสำหรับคนที่ผ่านไปมา เพราะเป็นอาหารประจำของชาวอิตาเลี่ยน ถ้าจะเรียกมารับประทานต้องเรียกว่า เป๊ปโปโลนี่

อิตาเลี่ยนมีเกี๊ยวขายเหมือนกัน แต่เป็นเกี๊ยวอิตาเลี่ยนมิใช่เกี๊ยวเจ๊กและโดยมากทำเป็นเกี๊ยวแห้งกรอบ ถ้าต้องการรับประทานสั่งว่า "ราวิโอนี่"

ชาวอิตาเลี่ยนเปนช่างฝีมือในทางแกะสลักยิ่งกว่าชาติอื่น ๆ ประกอบกับอิตาลีมีหินอ่อนมาก ดังนั้นร้านค้าเครื่องหินอ่อน จึงมีมาก โดยมากชาวอิตาเลี่ยนถือว่า การแกะสลักหินอ่อนเปนอาชีพอันมั่นคง และเปนยุตสำหกรรมที่ทำกันภายในบ้าน บ้านเล็กบ้านน้อย ถ้าพ่อบ้านมีฝีมือในทางแกะสลักแล้ว ลูกเด็กเล็กแดงก็เข้าช่วยตัดเกลาหินอ่อนให้เปนรูปร่าง ส่วนพ่อก็มีฝีมือก็นั่งแกะให้เปนลวดลาย หน้าตาของหญิงตามแบบ เปนรูปหญิงแบบศิลปเปนรูปชายร่างกำยำล่ำสัน เปนรูปสิงห์โตและอื่น ๆ หินอ่อนซึ่งแกะโดยฝีมือของช่างแกะชั้นศาสดาจารย์ แกะได้อย่างสวยงามอย่างสุดพรรณา มีลายละเอียดในรูปนั้นแม้กระทั่งเส้นผม เปนสินค้าออกได้อย่างดีมาก

อิตาลีมีชื่อเสียงในการทำรถยนต์ เช่นเพียต ซึ่งมีโรงงานสาขาอยู่ในประเทศฝรั่งเศสเปลี่ยนชื่อเป็นซิมคาร์ แต่โรงงานใหญ่ของเพียตนั้น อยู่ที่เมืองตูลิน ยอมรับกันว่าเป็นโรงงานผลิตรถยนต์ที่ใหญ่ที่สุดในโลกโรงหนึ่งตัวเครื่องยนต์ส่วนที่สำคัญๆทำโดยช่างกลผู้มีฝีมือ แต่ส่วนประกอบอื่น ๆ ที่ไม่สำคัญ โรงงานนี้ได้รับเอาอาชญากรยุวชนทำงานเป็นจำนวนมาก ซึ่งเด็กและเยาวชนเหล่านี้จะได้มีอาชีพต่อไปในวันข้างหน้าด้วย นอกจากรถยนต์เพียตแล้ว อิตาลียังทำรถยนต์อีกหลายชะนิด เช่น แลนเซียอันเป็นรถชั้นเยี่ยม ซึ่งโลกรับรองว่าเร็วและแข็งแรงมากและรถยนต์อื่นซึ่งมีชื่อเสียงในการทำรถแข่ง พระองค์เจ้าพระได้ซื้อรถของอิตาลีนี้เข้าแข่งได้ดาราทองมาแล้ว แต่เป็นที่น่าเสียดายว่า รถคันนั้นเก่าล้าสมัย ในตอนหลัง ๆ นี้นักแข่งรถได้สั่งสร้างรถใหม่ ซึ่งมีความเร็วดีกว่า และเป็นรถสมัยใหม่กว่า จึงทำให้โรมิวตุสของพระองค์เจ้าพระนั้น ต้อง

ตกไปอยู่เป็นที่ ๓-๔

ข้าพเจ้าได้เคยทราบความปรารภว่าถ้าพระองค์มีโอกาศได้รับเงินอุดหนุนจากรัฐบาล หรือท่านผู้อื่นซึ่งมีความสนใจในการที่คนไทยไปทำชื่อเสียงในด้านนี้ แล้วพระองค์ท่านก็ยังสามารถที่จะนำชัยชะนะและชื่อเสียง มาสู่เมืองไทยได้ที่จริงข้าพเจ้าได้เคยไปชม พระองค์พีระ ทำการ แข่งรถที่สนามบรุคแลนด์ในประเทศอังกฤษในสมัยโน้น เห็นว่าพระองค์ท่านเป็นนักแข่งรถที่ความสามารถ และเฉลียวฉลาดชั้นเลิศ แม้รถของพระองค์ท่านจะมีความเร็วด้อยกว่า แต่ก็ทำความหนักใจให้แก่คู่แข่งขันซึ่งมีรถดีกว่า เป็นที่ทราบกันว่านักแข่งรถชาวไทยพระองค์นี้มีความสามารถในเชิงการเลี้ยวตอนโค้งของสนามถึงแม้ว่าจะมีผู้อื่นขับนำมาหลาย ๆ หลา แต่พอถึงตอนเลี้ยว พระองค์ท่านก็สามารถที่จะนำโรนิวดุสขึ้นหน้าเขาได้ หากแต่พอถึงทางตรง โรนิวดุสความเร็วด้อยกว่า ก็ต้องตกเป็นรอง ซึ่งเป็นที่เห็นอกเห็นใจของผู้ไปชมซึ่งเป็นชาวต่างชาติกลับพระองค์ท่านทั้งนั้น

เมื่อข้าพเจ้าได้เข้าไปถึงเมือง โรม และได้พิเคราะห์สภาพของบ้านเมืองดูแล้วก็เห็นได้ชัดแจ้งว่า ผู้คนในโรมคับคั่งขึ้นกว่าเก่ามาก พลเมืองได้หลั่งไหลเข้าอาศัยทำมาหากินอยู่ในโรมมากขึ้นอย่างผิดสังเกต ทำให้การปกครองในเมืองลำบากมากขึ้น โรมนี้เปนเมืองเก่าแก่มีซากแห่งความเจริญสมัยโบราณกับสมเปนมหาอาณาจักรโรมันในสมัยศตวรรษแรก ๆ ของคริสต์กาล ตามประวัติศาสตร์ยืนยันว่า กรุงโรมใหญ่โตและมีวัฒนธรรมอันสูงเด่นในสมัยนั้นได้ ก็อาศัยอำนาจแห่งศาสนาเปนเครื่องนำความเจริญอันนี้เปนที่ประจักษ์ เพราะเท่าที่เห็นโรมในสมัยนี้เทียบกับซากแห่งโบราณวัตถุใหญ่ ๆ แล้วก็จะเห็นได้ว่าซากแห่งวัตถุใหญ่ ๆ ที่ได้ประดิษฐานมาเปนเวลาพัน ๆ ปีนั้นใหญ่โตเสียยิ่งกว่าสิ่งที่ก่อสร้างขึ้นใหม่ในสมัยนี้มากมาย และสิ่งก่อสร้างซึ่งยังคงเหลือมาถึงสมัยนี้แสดงให้เห็นได้ว่าโรมอาศัยศาสนาคริสเตียนโดยแท้ จึงได้ถึงซึ่งความเจริญใหญ่โต อันเปนมรดกตกทอดมาแก่อิตาลีในครั้งหลังนี้

ตัวเมืองโรมเองนั้น ที่ใหญ่โตจริง ๆ อยู่ศูนย์กลาง

ของโรมโดยแท้ เปนเมืองของสำนักวาติกัน ซึ่งโป๊ปมีอำนาจและก่อสร้างขึ้นไว้ มิใช่ด้วยความกดขี่ แต่ด้วยความศรัทธาของคริสตสาสนิกชนทั้งหลาย ได้ช่วยกันสร้างถวายไว้ในคริสต์ศาสนา เปนต้นโบสถ์เซ็นต์ปีเตอร์ ซึ่งอยู่ทางฟากซ้ายของแม่น้ำทิเวร์ โบสถ์นี้มีประวัติและความสำคัญอย่างไรจะได้กล่าวในตอนหลัง ศูนย์กลางของเมืองนั้นผู้คนแน่นหนามาก ขยายไม่ออกเพราะเปนสถานโบราณวัตถุ ตัวเมืองจึงขยายออกไปนอกเมืองทุกที บ้านช่องปลูกใหม่ขึ้นมากมาย ขยายขึ้นเขาและลงทางใต้มากกว่าทางเหนือ

ควบคู่กันไปกับศาสนา พระมหากษัตริย์แห่งอิตาลีในสมัยต่าง ๆ ตั้งแต่ครั้งมหาอาณาจักรเรือยมานั้น ก็ได้สร้างสิ่งที่เปนคู่บารมีไว้มากมายเหลือที่จะพรรณา สิ่งต่าง ๆ เหล่านั้น ได้ถูกทำลายลงไปเพราะสงครามกลางเมืองเองบ้าง เพราะความขัดแย้งกันในทางศาสนาบ้าง แต่ก็คงยังมีเหลืออยู่ในปัจจุบันนี้มากมาย เช่น พระราชวังก็มีไม่ต่ำกว่า ๓๐ พระราชวัง ในทางด้านศาสนา โบสถ์ใหญ่ ๆ ก็มีไม่น้อยกว่า ๓๒๐ โบสถ์ อันนี้เปนหลักฐานพยานที่จะแสดง

ให้เห็นว่า ทั้งศาสนาและทั้งพระราชอำนาจของพระมหา-กษัตริย์ได้ช่วยกันก่อสร้างโรมให้เปนเมืองซึ่งน่าดูในสมัยนั้น

ในบรรดาประเทศที่ข้าพเจ้าได้มีโอกาศไปเยี่ยมมานั้น ตามความเห็นของข้าพเจ้า โรมของประเทศอิตาลีเปนประเทศที่น่าชมยิ่งกว่าประเทศใด ๆ ทั้งหมด จะพูดในทางด้านของวัฒนธรรม หรือในทางด้านสถาปนิก หรือในทางด้านประวัติศาสตร์ของโลกแล้ว โรมก็เปนเมืองที่จำเปนจะต้องนำเอามาศึกษาก่อน ดังจะเห็นได้ว่า ในการศึกษาวิชาหลายสาขาก็จำเปนจะต้องอ้างรากฐานมาจากโรมหรือโรมันทั้งนั้น เปนต้นในการศึกษากฎหมาย เริ่มต้นก็ต้องศึกษากฎหมายโรมันซึ่งเปนรากฐานของกฎหมายอันมีชื่อเสียงนำมาใช้เทียบเคียงได้ แม้จนกระทั่งในสมัยนี้

บรรดานักท่องเที่ยวทั้งหลายย่อมจะรับรองกันว่าอิตาลีตอนกลางโดยฉะเพาะโรม กับอิตาลีตอนใต้ เปนที่ ๆ มีอากาศแจ่มใสกว่าที่อื่นในภาคพื้นยุโรป ทั้งในฤดูหนาวก็ไม่หนาวจัด กับทั้งมีโอกาศที่จะได้แสงแดดวันหนึ่ง ๆ หลายชั่วโมง และในฤดูใบไม้ผลิอิตาลีตอนกลางและตอนใต้

ก็มีอากาศสดชื่น ในฤดูร้อนถึงแม้ว่าจะร้อนกว่าที่อื่น แต่ก็สบาย ยิ่งกว่านั้นตลอดทั้งปี อิตาลีไม่มีเมฆหมอกมาก อากาศสดชื่น ไม่เคยปรากฏว่ามีพายุหรือมรสุมร้ายแรงทำให้เกิดน้ำท่วม ผู้คนล้มตายแต่ประการใด จริงอยู่อิตาลีมีภูเขาไฟบ้าง และเคยทำอันตรายแก่บ้านเมืองผู้คนนับเป็นประวัติการณ์ เช่นภูเขาไฟวิสซูเวียส ได้ทำลายเมืองปอมเปอีทั้งเมือง แต่นั่นเป็นเรื่องนานมา ในสมัยนี้ไม่เป็นสิ่งที่น่าสพึงกลัวแต่อย่างใด ตรงกันข้าม กลับเป็นสถานที่ทำให้ผู้คนใช้ความอุตสาหะ ได้เขาขึ้นไปเที่ยวชมความมหัศจรรย์ของวิสซูเวียสนี้ ข้าพเจ้าได้ผ่านวิสซูเวียสโดยเครื่องบิน คงยังเห็นกลุ่มควันบนยอดเขาวิสซูเวียสอยู่บ้าง

พูดถึงโรมัน คงทำให้เรานึกถึงภาพของ รถ ชนิดหนึ่งที่เรียกว่า ชาร์ดอต เป็นรูปคล้ายกะบะ มีล้อ ๒ ล้อ ข้างละล้อ เทียมม้าคู่หรือม้า ๔ ตัว ชาวโรมันยืนสง่าอยู่บนรถชาร์ดอตถือแซ่หรืออาวุธ ในสมัยนี้รถชนิดนั้นไม่เห็นมีอยู่ในถนนในกรุงโรม คงมีแต่อนุสาวรีย์ซึ่งทำเป็นรูปรถ—

ชาร์ลอต ไว้หลายแห่ง ถึงแม้จะไม่เห็นรถชาร์ลอตแต่ก็ยังได้เห็น ถนนปูด้วยหิน แข็ง สมัยโบราณที่รถชาร์ลอตได้วิ่งผ่านไปในครั้งกระโน้น ถนนนั้นเป็นตรอกเป็นซอกเล็ก ๆ มีอยู่มากมาย ขนาดกว้างไม่เกิน ๖ เมตร ถ้ารถยนต์สวนกัน ๒ คันค่อนข้างยาก เพราะฉะนั้นโดยมากจึงเป็นถนนที่ทางจราจรได้จำกัดไว้ให้เข้าหรือออกได้ทางเดียว ส่วนตึกรามบ้านเรือน ซึ่งสร้างไว้ในสมัยตั้งแต่ยังใช้รถชาร์ลอตทางการก็ยังรักษาอยู่ และได้ทราบว่าถ้าจะรื้อและปลูกอาคารใหญ่ ๆ ใหม่ขึ้นแทน ก็ต้องได้รับอนุญาตเป็นพิเศษ ทั้งนี้เนื่องมาจากเขาต้องการสงวนโบราณวัตถุไว้

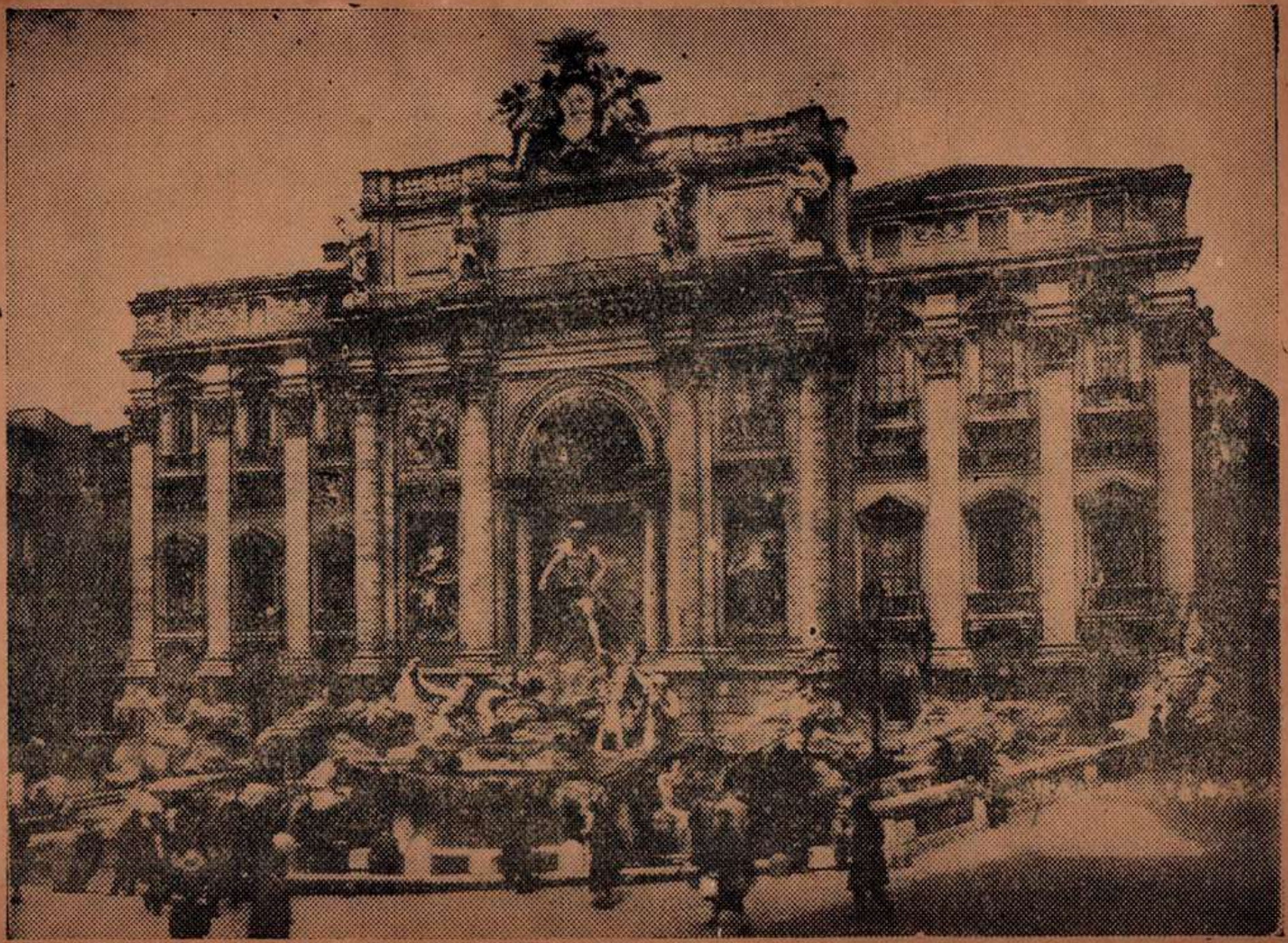
โบราณวัตถุต่างๆ ที่น่าสนใจฉะเพาะในกรุงโรมนั้นมีมากกว่าที่ใด ๆ ที่ได้เคยผ่านมา และโบราณวัตถุบางชิ้นมีอายุเก่าแก่ที่สุด ฉะเพาะในกรุงโรมน้ำพุทุกมีชื่อเสียงทำไว้ตั้งแต่สมัยดึกดำบรรพ์ อย่างสวยงามพิศดาร และมีชื่อเสียงนั้นไม่น้อยกว่า ๒๕ แห่ง พระราชวังใหญ่ ๆ มีไม่น้อยกว่า ๓๐ พระราชวัง สพานข้ามแม่น้ำมีถึง ๑๗ สพาน โบสถ์วัดวาอารามมีอยู่ราว ๑๒๐ โบสถ์ กับยังมีโบราณวัตถุชิ้นแปลก ๆ ซึ่งเปนสัญญลักษณ์แห่งความเปนมหาอำนาจอีกมากมาย

เมื่อเราเข้าไปถึงเมืองโรมแล้ว คำอังกฤษว่าต้องทำเหมือนชาวโรมัน และเมื่อเราทำตัวเหมือนชาวโรมันแล้ว เราก็จะได้เห็นสิ่งแปลก ๆ เหล่านั้น ถ้าจะใช้เวลาท่องเที่ยวดูให้ลึกซึ้งถึงรายละเอียดของสิ่งมหัศจรรย์เหล่านั้นแล้ว ข้าพเจ้าคิดว่าเราจะต้องมีผู้นำทาง กับจะต้องมีหนังสือคู่มือที่ให้รายละเอียดของสถานที่แต่ละสถานที่ โบ-

ราณวัตถุแต่ละชั้น กับต้องมีความรู้ในทางประวัติศาสตร์ด้วย กับตัวเราเองจะต้องทำตัวให้เข้ากับบรรยากาศของแต่ละสถานที่ ๆ เราเข้าไปชม

ได้เล่ามาว่า โรมมีน้ำพุทมชื่อเสียงไม่น้อยกว่า ๒๕ แห่ง แต่ละแห่งมีประวัติต่าง ๆ กันและการสร้างน้ำพุนั้นมีความหมายต่างกันด้วย แต่โดยมากน้ำพุของโรมนั้นไม่ต้องการจะให้น้ำพุ่งสูงเป็นช่อสวยงาม เหมือน กับ น้ำพุ ในปารีส และบางแห่งน้ำพุของโรมนั้นน้ำพุ่งลง เช่น แทนที่จะพวยพุ่งขึ้นเบื้องสูง กลับพุ่งลงในสระน้ำ บางแห่งทำเป็นรูปนักรบผู้มีชื่อเสียงต่อสู้กับพญานาค ทั้งตัวนักรบและพญานาคทำด้วยหินอ่อน เห็นกล้ามเนื้อเกร็งทุกส่วนแสดงว่าใช้กำลังอย่างเต็มที่ และตัวพญานาคนั้นถูกบีบมีอาการเกร็งทุกส่วน ประกอบกับความเจ็บปวดถึงกับต้องอ้าปาก และมีน้ำพุพุ่งออกจากปากพญานาคนั้น

น้ำพุอีกแห่งหนึ่งใหญ่โตและมีชื่อเสียงมาก ชื่อว่าน้ำพุเทรวี น้ำพุแห่งนี้ตั้งอยู่ที่เปียสซา เทรวี ที่น้ำพุนี้มีรูปของเนปจูน ทำด้วยหินอ่อน สูงมีม้า อยู่ในเปลือก

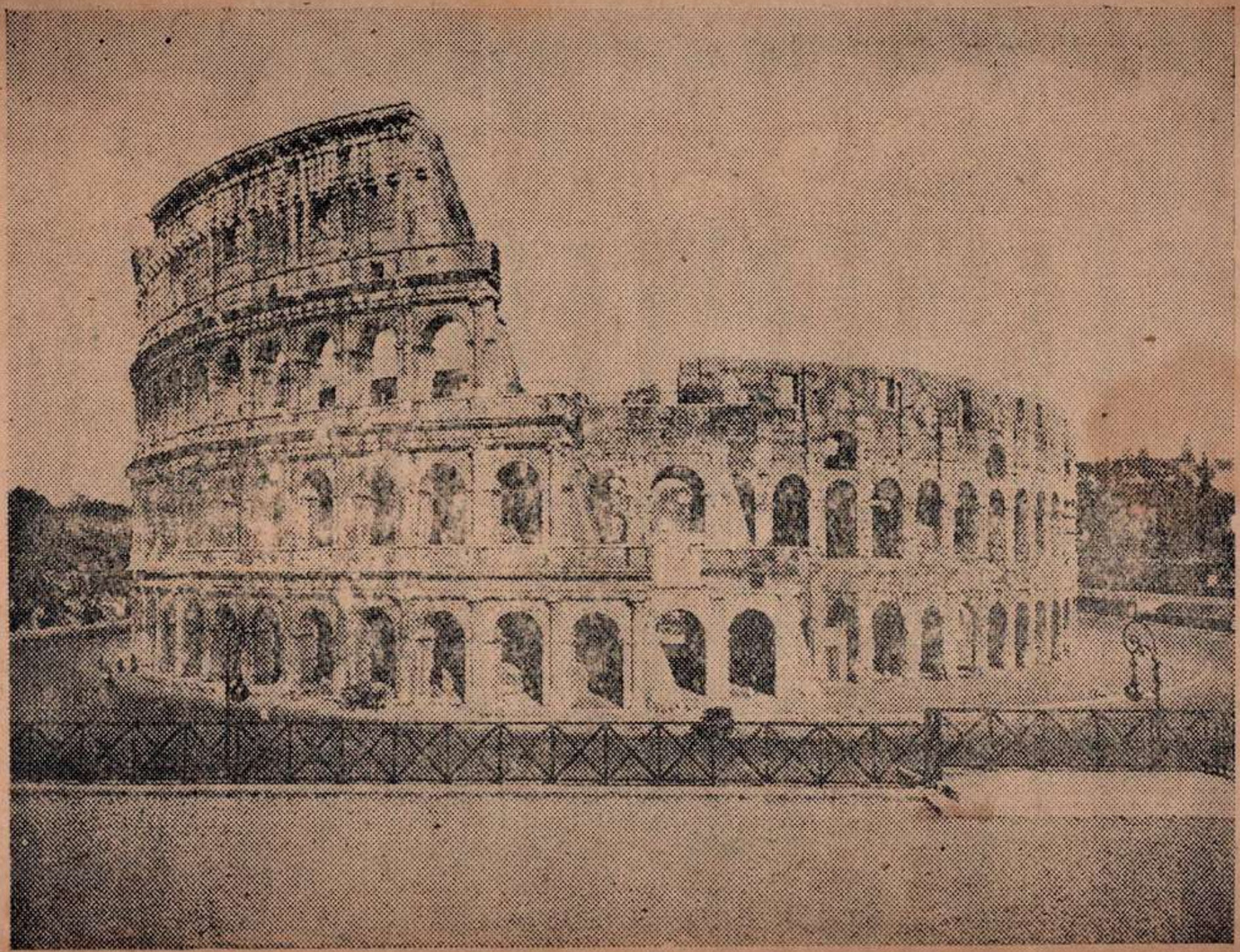

น้ำพุเทรวี สังเกตรปเนปจนซึ่งเปนที่ [illegible] ให้ได้มากรง [illegible]

หอยหน้าปราสาท น้ำพุไหลพุ่งลงมาในสระใหญ่จากตัวพญานาคหลายตัว พุ่งเปนช่อสวยงามมาก รอบ ๆ สระมีเด็กชายซุกซนจำนวนมากมาย เก่งทั้งว่ายน้ำ และดำน้ำกงสุลใหญ่ผู้นำข้าพเจ้าได้เล่าให้ฟังว่า ถ้าใครมากรุงโรมแล้วคิดใจอยากจะมาเที่ยวอีก ก็จะต้องเอาเหรียญอันที่มีค่าน้อยที่สุดที่คิดตัวมา โยนลงในสระ ให้ดัง ป๋อม พร้อมกับอธิษฐานด้วยว่า ขอให้ได้มีโอกาศมาเยี่ยมโรมอีกครั้งหนึ่งเถิดท่านเนปจูน เมื่อได้กระทำดังนี้แล้ว เนปจูนก็จะประสาทโอกาศให้ได้มากรุงโรมอีก ข้าพเจ้า อยากจะมาโรมอีก ก็พยายามค้นหาเหรียญที่มีค่าน้อยที่สุด แล้วเหวี่ยงลงไปอย่างเต็มแรง เสียงดัง จ๋อม แล้ว อธิษฐานขอพรเนปจูน ให้บรรดาลให้ข้าพเจ้าได้มาโรมอีกครั้ง ทันใดนั้นเองบรรดาเด็กลูกศิษย์ของเนปจูนหลายคน ได้พุ่งหลาวตามเหรียญที่ข้าพเจ้าโยนลงไป พริบตาเดียวก็โผล่ขึ้นมาชูเหรียญอันนั้น กับร้องบอกว่าขอบใจ ขอให้ได้มาโรมอีกครั้งหนึ่งเถอะ

สนามกีฬาแห่งมหาอาณาจักรชื่อคอลอสโซ ภาษา

อังกฤษเรียกว่าคอลอสเซียม ถ้าไปเที่ยวที่อนุสาวรีย์ของ
วิคเตอร์มานูเอลที่ ๒ ก็จะเห็นคอลอสเซียมน้อยๆ ทางด้าน
ขวามือ กล่าวกันว่าคอลอสเซียมนี้ เป็นอนุสาวรีย์ที่
ใหญ่ที่สุดของโรมในสมัยโบราณ และเป็นสถานที่ก่อสร้าง
ฝีมือสถาปนิกอันยอดเยี่ยม ได้สร้างขึ้นแต่ ค.ศ. ๗๒และ
มาแล้วเสร็จในสมัยของติตูสฟลาเวียส ในปี ค.ศ. ๘๐ แรก
เริ่มเดิมทีใช้เป็นสถานที่สำหรับแสดงการกีฬาของชาว
โรมัน แต่ในสมัยหลังจากนั้นเล็กน้อย ได้ใช้เป็นที่สำ-
หรับการต่อสู้ของนักฟันดาบ และฝึกซ้อมบรรดาพวกทาษ
ให้ใช้อาวุธต่างๆ กับทดลองเพลงอาวุธของทาษ นักกีฬา
นิยมการต่อสู้ในที่สาธารณะนี้ และรู้สึกเป็นเกียรติ แม้จะ
ต้องตาย ชาวโรมันชอบดูการต่อสู้อย่างนี้ ปล่อยให้ทาษ
หรือนักโทษต่อสู้กับสัตว์ร้าย ซึ่งส่วนมากเป็นสิงห์โต
และการแสดงอื่นๆ อีกมากมาย สถานคอลอสเซียม ได้
ใช้เป็นสนามกีฬาประเภทร้ายแรงนี้ตลอดเรื่อยมา จนถึง
ศตวรรษที่ ๕ ความทารุณโหดร้ายยิ่งทวีมากขึ้นทุกที ในที่
สุดสนามคอลอสเซียมได้ใช้เป็นที่ประหารบุคคลซึ่งนับถือ

สนามกีฬาคอลอสเซียมแห่งโรม เป็นสนามกีฬาที่มีชื่อเสียงทางประวัติศาสตร์ของโลกและเป็นสิ่งมหัศจรรย์ชิ้นหนึ่ง

ศาสนาคริสเตียน โดยจับมาทรมาน จับมาให้สิงห์โตกิน ในสนามหน้าคนดู ซึ่งปรากฏว่าคนต้องตายเป็นจำนวนมากมาย อาจเป็นเพราะกรรมบรรดาล ที่คอลอสเซียมได้กลืนชีวิตมนุษย์เป็นจำนวนมากหลาย จึงเกิดแผ่นดินไหวอย่างมหัศจรรย์ คอลอสเซียมพังลงมาซีกหนึ่ง แต่เนื่องด้วยการช่างของโรมันนั้นมีคุณค่าทางสวยงาม และความมั่นคง คอลอสเซียมจึงคงอยู่ได้กว่าครึ่ง ทั้งๆ ที่ที่อื่นเสียหายเกือบหมดสิ้น คงเหลือดังรูปที่ปรากฏอยู่นั้น ในเวลานี้คอลอสเซียมไม่ได้ใช้เป็นสถานที่สำหรับการกีฬาแต่อย่างใด คงรักษาไว้เป็นโบราณวัตถุชิ้นสำคัญของชาติ และนักโบราณวัตถุได้พยายามค้นคว้าศึกษาถึงการสร้างและส่วนประกอบ ปรากฏตามประวัติศาสตร์ว่า เมื่อสร้างสำเร็จนั้นคอลอสเซียมมีกำแพงสูงถึง ๕๗ เมตร ทำเป็น ๔ ชั้นรูปวงกลม วัดโดยรอบได้ ๕๒๗ เมตร ภายในรอบวงกลมทำเป็นอัฒจรรย์สำหรับคนดู บรรจุคนได้ ๘๕,๐๐๐ คน คนในสมัยหลังไม่ทราบว่าภายใต้ของคอลอสเซียมนั้นมีอีกชั้นหนึ่งเป็นชั้นใต้ดิน เป็นทางเดินและสถาน

ใช้สำหรับเปนทางลงของผู้แสดงและสัตว์ที่นำมา แต่ต่อมาภายหลังได้มีนักโบราณวัตถุขุดพบ จึงรักษาไว้

โบสถ์เซ็นต์บีเดอร์ โบสถ์นี้ตั้งอยู่ทางฝั่งซ้ายของแม่น้ำทิแวร์ หน้าโบสถ์เปนลานใหญ่มีเสาหินอ่อนสูงใหญ่อยู่กลางลาน ก่อนที่จะเข้าไปถึงลานใหญ่นั้น ทางขวามือมีบ้อมใหญ่โตมาก มีชื่อเสียงในประวัติศาสตร์ว่าเปนบ้อมที่ใช้สำหรับต่อสู้กับศัตรูของศาสนาที่จะเข้ามาทำลายโบสถ์และโป๊ป และปรากฏว่า บ้อมนี้ได้เคยใช้เปนที่สำหรับต่อต้านศัตรูมาแล้ว บ้อมนี้มีชื่อว่าเซ็นต์ แอนเยลโล จากบ้อมนี้ตรงไปมีรวงร้านสองฟากที่ขายของแต่ฉะเพาะสิ่งบูชาในทางคริสต์ศาสนา ก่อนที่จะถึงลานใหญ่มีถนนจากบ้อมตรงไปยังลานนั้น สองฟากถนนมีเสาโคมไฟฟ้าหินอ่อนเรียงรายอยู่สองฟากนับเปนจำนวนร้อย เมื่อเข้าไปเดินอยู่ในลานนั้นจะเห็นกำแพงใหญ่ ตามช่องกำแพงนั้นมีรูปนักบุญช่องละรูป กับมีน้ำพุอยู่สองข้าง เดินตรงไปยังตัวโบสถ์ต้องผ่านบรรไดหินอ่อนใหญ่ จึงจะถึงตัวโบสถ์ โบสถ์เซ็นต์บีเดอร์นี้โดยปรกติเข้าชมและไหว้พระได้ทุกวัน

ฉะเพาะวันอาทิตย์มีคนมากผิดปรกติ แต่ในเวลาที่ข้าพเจ้าไปถึงโรมนั้น เปนเทศกาลโฮลีเยียร์(ซึ่งตามภาษาไทยน่าจะต้องแปลว่าเปนบีทฉลองความศักดิ์สิทธิของพระเจ้า) จึงมีผู้คนจากประเทศต่าง ๆ ทั่วโลกมาไหว้พระเปนจำนวนหลายแสน โดยปรกติการจะเข้าไหว้พระนั้นจะต้องเข้าประตูทางด้านซ้าย ประตูกลางเปนประตูศักดิ์สิทธิจะเปิดต่อเมื่อมีพิธีการทางศาสนาที่ใหญ่โต และการเปิดนั้นจะเปิดได้ฉะเพาะองค์โป๊ปเท่านั้นตลอดสมัยโฮลีเยียร์ หลังจากที่ประตูนั้นได้เปิดแล้ว คนที่ไปไหว้พระจึงเข้าทางประตูนั้นได้นับว่าเปนโอกาศพิเศษ

ตามประวัติทางศาสนา เซ็นต์บีเดอร์เปนนักบุญผู้มีความเคร่งครัดในทางศาสนาจนได้เปนนักบุญที่มีชื่อเสียงที่สุดองค์หนึ่ง ในบรรดานักบุญ ๑๒ องค์ เซ็นต์บีเดอร์เองเปนลูกชาวประมง ครั้งแรกมิได้เลื่อมใสในคริสต์ศาสนานัก แต่ภายหลังนักบุญองค์นี้ได้เสียสละและบากบั่นเปนอันมากจนได้สำเร็จเปนอรรคสาวก มีประวัติเล่ากันว่า เซ็นต์บีเดอร์เปนนักบุญคู่กันกับเซ็นต์ปอล ซึ่งเปนชื่อโบสถ์

ใหญ่ที่สุดในลอนดอน ดังที่ได้เล่ามาแล้วในตอนเที่ยว
ประเทศอังกฤษ เนื่องจากเซ็นต์บีเดอร์เป็นนักบุญที่มีผู้
เคารพนับถือที่สุด จึงได้มีผู้อุทิศสร้างโบสถ์นี้ขึ้นไว้ใน
โรม ซึ่งเป็นเมืองแม่ของศาสนา และประดิษฐานตัว
เซ็นต์บีเดอร์ไว้ด้วยสำริดใหญ่ภายในโบสถ์นี้ ขนาดโต
สามเท่าของคนธรรมดา และเป็นสิ่งที่น่าสนใจเพราะคนที่
เข้าไปไหว้พระเกือบทุกคนที่ผ่านองค์เซ็นต์บีเดอร์ จะต้อง
จูบที่หัวแม่เท้า ความศักดิ์สิทธิ์ดึงคนเป็นจำนวนมากจน เป็น
หลักฐานที่พิสูจน์ได้ว่า หัวแม่เท้าของเซ็นต์บีเดอร์ที่ทำด้วย
สำริดนั้น ได้สึกไปโดยถูกคนจูบจนเกือบกุด และส่วนของ
หัวแม่เท้าที่คงอยู่นั้นสุกปลั่ง

ชั้นบนของโบสถ์นี้เอง มีลายเซ็นพระปรมาภิไธย
ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สิ่งซึ่ง
ควรจะต้องสนใจในโบสถ์นี้ มีอกแห่งหนึ่งก็คือตรงหน้าของ
ที่บูชาภายในโบสถ์นั้น มีหลุมฝังศพของนักบุญเซ็นต์บีเดอร์
นอกจากอนุสาวรีย์ของเซ็นต์บีเดอร์แล้ว ยังมีอนุสาวรีย์
ของนักบุญอื่นอีกเช่นนักบุญเซ็นต์โทมัส นักบุญเซ็นต์เฮ

โบสถ์เซนต์ปีเตอร์ แห่งโรม เสาที่เห็นนั้นเป็นหินอ่อนทั้งสิ้น

เดน์และนักบุญเซ็นต์แอนดรูว์

โบสถ์เซ็นต์ปีเตอร์เป็นโบสถ์ที่ใหญ่ที่สุดในโลก สร้างเป็นเวลา ๑๑ ปีตั้งแต่ ค.ศ. ๑๖๕๖ จนถึง ค.ศ. ๑๖๖๗ จึงสำเร็จปรากฏว่า มีเสาหินอ่อนใหญ่นับได้ถึง ๒๘๔ เสา และมีรูปนักบุญประดิษฐานไว้ถึง ๑๕๐ รูป มีความสูงตั้งแต่พื้นจนถึงยอดกางเขนเหนือโดม ๔๑ เมตรเศษ

ทางด้านซ้ายของตัวโบสถ์เซ็นต์ปีเตอร์ มีโบสถ์เล็กศักดิสิทธิโบสถ์หนึ่ง เรียกว่าซิสติน แชปเปลล์เป็นที่เก็บรักษาโบราณวัตถุอันมีค่าและศิลปะที่เกี่ยวกับการศาสนา และเป็นพิพิธภัณฑ์ที่บรรจุสิ่งของที่มีค่าที่สุดในโลก มีห้องสมุดใหญ่เกี่ยวกับการศาสนาคริสเตียน ซิสติน แชปเปลล์ นี้ถ้าหันหน้าไปทางตัวโบสถ์เซ็นต์ปีเตอร์ เราจะต้องเดินเลี้ยวขวาลอดอาร์คไป แล้วเลี้ยวซ้ายไปถึงประตูโบสถ์ เสียค่าผ่านประตูเข้าไปข้างใน ภายในตัวโบสถ์มีบรรไดแปลกปลาด เป็นบรรไดเวียนทำด้วยหินแท้ของอิตาลี บรรไดนี้ไม่มีขั้น กว้างใหญ่มาก เป็นทางขึ้นทางหนึ่งลงทางหนึ่ง เข้าใจว่าบรรไดนี้คงจะซ้อนกัน แต่ในขณะที่เดินอยู่บน

บรรไดนี้ ไม่รู้สึกว่าเปนบรรไดซ้อน บรรไดนี้เนื่องจากเปนหินและไม่มีขั้นจึงลื่นมาก ถ้าไม่จับราวบรรไดให้ดีแล้ว โดยมากหกลมเข่าถลอก ในวันที่ข้าพเจ้าไปชมนั้น มีหญิงฝรั่งกลิ้งลงมาจากชั้นบนมาปะทะคนแก่อีก ๒-๓ คน ล้มกันระนาว

อนุสสาวรีย์แห่งวิคเตอร์เอ็มมานูเอลที่ ๒ ความจริงอนุสสาวรีย์ต่าง ๆ ที่ยังยืนยงคงตัวอยู่ในกรุงโรมนั้น ส่วนมากเปนอนุสสาวรีย์ของนักบุญและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในทางศาสนาสร้างในคริสตศักราชต่าง ๆ แต่อนุสสาวรีย์แห่งกษัตริย์นั้นหาได้น้อยมาก ที่เปนอนุสสาวรีย์ใหญ่โตอยู่ก็มีอนุสสาวรีย์แห่งพระมหาจักรพรรดิวิคเตอร์เอ็มมานูเอลที่ ๒ อนุสสาวรีย์นี้อยู่ไม่ไกลจากคอลอสเซียมนัก เปนอนุสสาวรีย์ที่ใหญ่โตมโหฬารมีชื่อเสียงที่สุดในยุโรป เพราะตัวอนุสสาวรีย์นั้น ประกอบด้วยบรรไดกว้างใหญ่อยู่หน้าถาน ตัวอนุสสาวรีย์ประดิษฐานอยู่ณที่สูง ทำด้วยสำริดขนาดใหญ่ ทรงม้าซึ่งกำลังยกขาข้างหนึ่ง อันเปนเครื่องหมายแสดงมหาอำนาจ ประดิษฐานอยู่บนแท่นหินอ่อน สูง

ศาลสูงในเมืองโรม

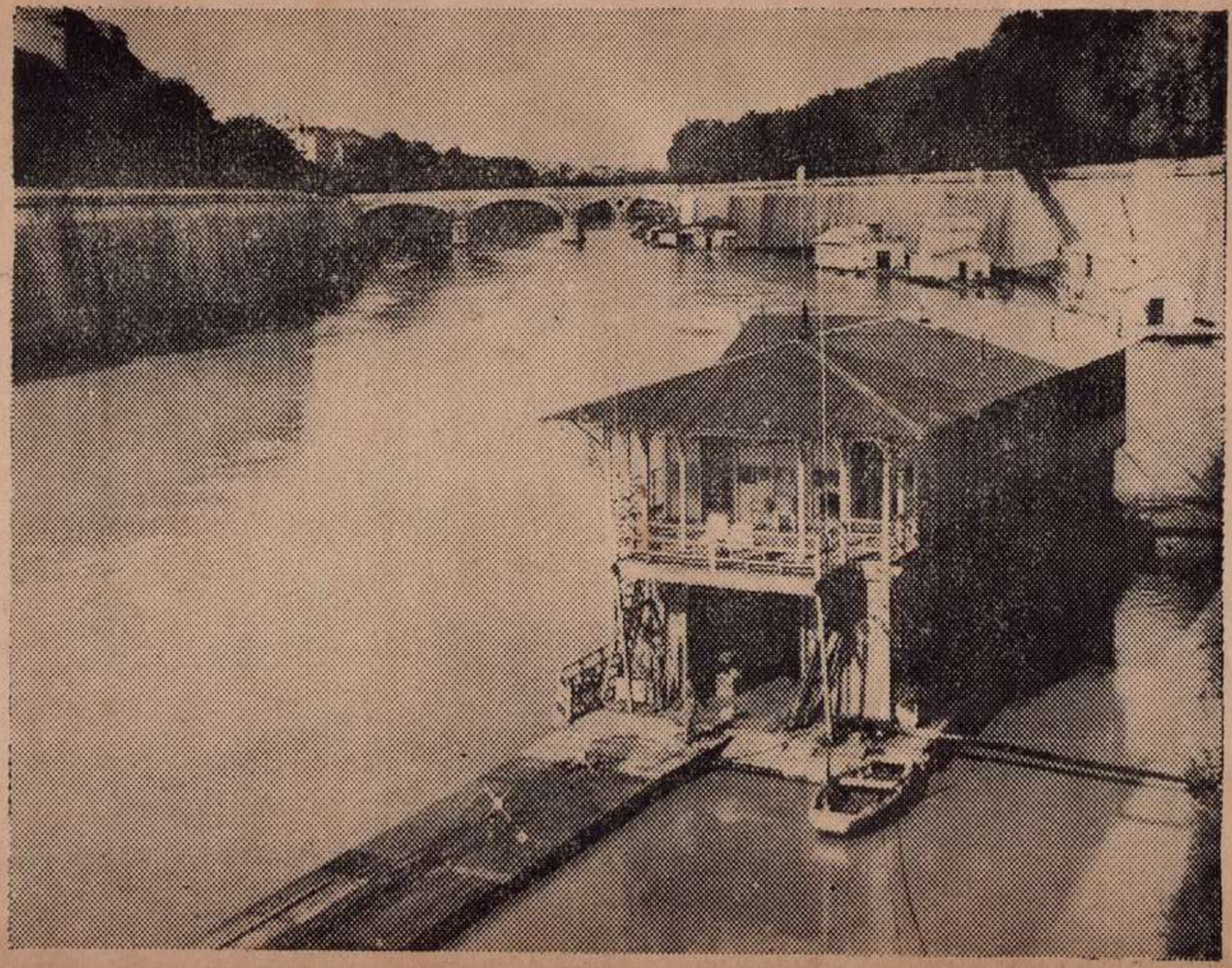
จนต้องแหงนมองคอตั้งบ่า ด้านหลังอนุสาวรีย์ทำเปนอา-
คารใหญ่ มีบรรไดหินอ่อนนำขึ้นสู่ตัวอาคารหลังตัวอนุสสา
วรีย์นั้น อาคารนั้นสร้างด้วยหินอ่อนชนิดหนึ่ง มีเสาหินอ่อน
กลมใหญ่เรียงรายเปนระยะ เบื้องบนประดับประดาด้วย
หินอ่อนแกะสลักเปนลายวิจิตร ยอดอาคาร ๒ ข้างประดิษ-
ฐานรูปเทพเจ้าแห่งชัยชะนะ ทรงรถชาริ์ดอดเทียม ม้า ๔ ตัว
ตามประวัติศาสตร์นั้น พระเจ้าวิคเตอร์เอ็มมานเอลที่ ๒
เปนผู้เข้าครองโรมนี้ทั้งหมด นำความเจริญมาสู่โรมเปน
อันมาก ทั้งมีบุญญาอภินิหารยิ่งกว่ากษัตริย์พระองค์ใดๆ
ในกาลก่อน ราษฎรจึงได้ร่วมกันสร้างอนุสาวรีย์นี้เฉลิม
พระเกียรติ ถ้าจะพูดถึงอนุสาวรีย์ที่ทำขึ้นเฉลิมพระเกียรติ
พระเจ้าแผ่นดินทั้งหลายในโลกนี้แล้ว ต้องนับว่าอนุสาวรีย์
แห่งนี้เปนอนุสาวรีย์ที่ใหญ่ที่สุด

ศาลยุติธรรม อิตาลีเรียกว่าปราสาทแห่งความยุติ
ธรรม เปนอาคารที่ใหญ่โตที่สุดอาคารหนึ่ง มีสพานข้าม
แม่น้ำแวร์ตรงไปยังอาคารนี้ การก่อสร้างทำด้วยฝีมือ
สถาปนิกชั้นสูง ข้างในอาคารแบ่งเปนบล็อก ๆ ความสวย

งามของอาคารนี้อยู่ที่ตอนบน คือเสาหินใหญ่และห้องโถง สพานที่เป็นส่วนประกอบทำให้ตึกนี้งามสง่ายิ่งขึ้น คือ สพานอัมเบอร์โต คือถ้าจะไปยังศาลนั้นแล้ว ขณะที่เดินข้ามสพานนั้นเอง จะเห็นความสง่าผ่าเผยของปราสาทแห่งความยุติธรรม และยิ่งกว่านั้นปราสาทแห่งความยุติธรรมนี้สร้างด้วยหินอ่อนทั้งหลัง

สิ่งที่แปลกอีกอย่างหนึ่งที่เห็นในโรมก็คือ เรือนแพในแม่น้ำที่แวร์ ถ้านั่งเรือเที่ยวตามลำน้ำแล้ว บางตอนจะเห็นมีเรือนแพใหญ่ ๆ เท่าตึกโต ๆ ในกรุงเทพฯลอยเรียงรายอยู่ริมน้ำ ในกรุงเทพฯของเรามีแต่เรือนแพเล็ก ๆ ชั้นเดียว แต่เรือนแพในอิตาลีนั้นทำเป็นเรือน๒ชั้น มองเข้าไปในเรือนนั้นมีทั้งห้องรับแขกใหญ่โตมโหฬาร ห้องนั่งเล่นเตาผิงไฟ และห้องรับประทานอาหารอยู่ชั้นล่าง ส่วนชั้นบนนั้นทำเป็นห้องนอน และห้องนั่งเล่นหลายห้อง การลอยอยู่ได้ก็โดยอาศัยทุ่นที่ทำด้วยเหล็ก เรือนแพเหล่านี้สีสดใส ประดับประดาด้วยไม้เถาอย่างน่ารักยิ่งนัก

ถ้าจะเปรียบเทียบความสมบูรณ์และความสงบสุขของ

เรือนแพในลำน้ำทีแวร์ แห่งโรม

อิตาลีกับประเทศสวิตเซอร์แลนด์ซึ่งเปนประเทศเพื่อนบ้านใกล้เคียงแล้ว ผิดตรงกันข้ามทีเดียว แต่สมัยก่อนโน้นอิตาลีฉะเพาะในเมืองโรม มีระเบียบมากมายกล่าวคือว่า แม้แต่เดินบนถนน เมื่อมีถูกศรเดินไปทางไหนต้องเดินไปทางนั้น ขีดเส้นขาวให้คนเดินตรงไหนต้องเดินตรงนั้น ทุกสิ่งทุกอย่างต้องทำตามกฎข้อบังคับอย่างไม่มีข้อคัดง้างเลย ถ้าไปเดินงุ่มง่ามอยู่ในกรุงโรม และถ้าข้ามถนนไม่ถูกตรงที่เขาขีดเส้นไว้แล้ว ถึงแม้ว่าเราจะข้ามไปได้โดยปลอดภัยก็ตามที ตำรวจจะมาจับตัวดึงกลับไปที่ถนนเดิมใหม่ และสั่งให้ข้ามเสียให้ถูกต้อง แต่เดี๋ยวนี้คนชักจะข้ามกันเพ่นพ่าน ไม่จำเปนจะต้องไปข้ามตรงที่เขาขีดเส้นไว้ และในสมัยนี้การข้ามถนนในอิตาลีลำบากมากเพราะรถยนต์พลุกพล่าน ขับกันไม่ค่อยจะมีระเบียบเท่าใดนัก แซงกันไปแซงกันมา กับทั้งไฟการจราจรในอิตาลีนั้นทำผิดกว่าที่อื่นเขา คือไม่มีไฟจราจรที่จะแลเห็นได้ง่าย ๆ โดยแขวนไฟจราจรไว้เสียสูง และตรงกลางสี่แยกจึงจะมี ไฟนั้นกะประมาณสูงจากพื้นถนน ๓๐ ฟุตกับ

ขับรถไปมองถนนที่หนึ่ง แล้วต้องเงยหน้ามองไฟที่หนึ่ง บางทีต้องเที่ยวมองหาไฟการจราจร เพราะเหตุว่าไม่มีเสาชอบใจแขวนที่ตรงไหนก็ได้ ด้วยเหตุนี้เองข้าพเจ้าจึงเห็นว่าการจราจรในสมัยนี้ของอิตาลีนั้น ยังเป็นรองกว่าประเทศอื่นๆ ประจวบกับอิตาลีเป็นเมืองเขา แม้แต่ในกรุงโรมเองก็ต้องขึ้นเนินลงเนิน ฉะนั้นการไปมาโดยรถยนต์ก็ดี หรือทางเท้าก็ดี ไม่ค่อยจะปลอดภัยเท่าไรนัก

คนในเมืองโรม ชอบแต่งตัวโก้หรูหรา ทำท่าทางสง่าผ่าเผย โดยฉะเพาะพวกเป็นเจ้าหน้าที่ จะเป็นทหารหรือตำรวจ หรือศุลกากรก็ตามที ต้องมีแบบฟอร์มหรูหราสุดฉาดและส่วนมากพูดจาท่าทางเป็นทหาร อาจจะเพราะในสมัยมุสโสลินีนั้น ได้มีการอบรมยุวชนให้เป็นทหารกันมาก

ข้าพเจ้าได้กล่าวไว้ในตอนที่เล่าถึงประเทศสวิตเซอร์แลนด์ว่า ในประเทศสวิสนั้นมีความสงบสุข ไม่ต้องหวาดเกรงต่อภัยที่เกิดขึ้นจากการลักขิงวิ่งราวเลย จนกระทั่งบรรดาของต่างๆที่ซื้อและเก็บไว้ที่เบาะนั่งข้างหลังรถ ขึ้นไป

รับประทานอาหารโดยไม่ต้องปิดประตูรถก็ได้ ไม่ต้องหวาดเกรงว่าจะมีผู้ใดเข้ามาหยิบฉวยของนั้นไปแต่อย่างใด และของวางกันเกลื่อนกลาด ขายผ้ากันเปนพับตั้งสูง ๆ ไม่มีคนต้องเฝ้าดูเลย ก็ได้ แต่ในประเทศอิตาลีข้าพเจ้าซื้อของแล้ววางไว้บนเบาะที่นั่งข้างหลังรถ จะขึ้นไปรับประทานอาหารเพื่อนของข้าพเจ้าต้องเตือนว่า ต้องพยายามหอบขึ้นไป แม้จะพะรุงพะรัง ดีกว่าจะทิ้งเอาไว้เพราะไม่แน่ใจว่าใครจะมาแอบเอาเมื่อใด ทั้ง ๆ ที่รถนั้นก็ต้องปิดใส่กุญแจ ดังนี้เป็นตัวอย่างความตรงกันข้ามของประเทศสวิตเซอร์แลนด์และประเทศอิตาลีที่อยู่ติด ๆ กันนั้นเอง

ในการที่ข้าพเจ้าไปศึกษางานมานั้น ได้ไปพบของจริงขึ้นอย่างหนึ่ง คือในระหว่างสงครามครั้งที่สองนั้น อิตาลีเป็นฝ่ายแพ้ จึงถูกยึดครองด้วยทหารอเมริกัน ปนจำนวนมากมาย และเนื่องจากความจน หาทางทำมาหากินไม่ได้ พวกเด็ก ๆ ส่วนมากจึงหัดภาษาอังกฤษเข้า และทำตัวเป็นผู้นำเที่ยวให้แก่ชาวอเมริกันเด็กชายหนุ่มๆ อายุระหว่าง ๑๕ — ๑๘ จำนวนมาก ประพฤติทำนองหญิงโสเภณีมั่วสุมอยู่กับคนต่างชาติ โดยได้รับค่าจ้างผลัดเปลี่ยนเวียนกันไประหว่างบรรดาคนต่างชาติ ถึงกับขนชื่อลือนามเป็นสินค้าที่นิยมทำกันในระหว่างหมู่เด็กชาย เมื่อเลิกสงครามแล้ว ได้ทิ้งปัญหานั้นไว้ให้แก่ประเทศอิตาลีที่จะต้องขบอย่างมากมาย และในที่สุดมีการรวบรวมเก็บเด็กจำพวกที่ประพฤติตนดังกล่าว เพื่อไปอบรมและฝึกหัดงานอาชีพ เพื่อให้เด็กมีทางทำมาหากินต่อไปในวันข้างหน้า แทนที่จะมาประพฤติตัวเป็นชายชั่วอย่างนี้ ท่านผู้

ใหญ่ได้เล่าว่าพวกนี้ไม่ใช่พวกกะเทย คือเขามิได้แต่งตัวเปนหญิง และก็มิใช่พวกจิ๊กกะโล่ของฝรั่งเศส แต่เปนพวกเด็กหนุ่มร่างสวย ๆ ที่ยอมตัวให้ความสำราญกับชาย

การเที่ยวกลางคืนในกรุงโรมก็สนุกไม่ใช่เล่นเหมือนกัน ถนนใหญ่ๆ มีหลายสายผู้คนคึกคักทุกถนน ไฟตามห้างร้านประดับประดาสว่างไสว ร้านอาหารคนเต็มแน่นเวลาหัวค่ำตั้งแต่ ๒ ทุ่ม ไปจนถึง ๕ ทุ่มคนแน่นมาก ถึงแม้ร้านค้าจะปิดแล้ว แต่หน้าร้านคนยืนมุงดูของเต็มไปหมด เพราะกลางคืนเขาไม่เก็บของโชว์ ตามตู้กระจกโชว์ของขายก็ยังโชว์ของขายไว้เต็มที่ ชาวอิตาเลียนทำตุ๊กตาสำหรับเด็กเล่นเก่งมาก และทำแปลกๆ อย่างไม่น่ากลัวไม่ฝันร้าย ส่วนมากเปนผู้หญิงที่ยืนมุงดูตุ๊กตา คนต่างชาติที่ไปเที่ยวโรมก็แซกเข้าไปดูบ้าง ถ้าแซกให้ถูกที่ดีๆ บางทีอาจจะได้เพื่อนเดินชมต่อไป

การเที่ยวชมเมืองในกรุงโรมนั้น ถ้าจะไปโดยรถยนต์แท็กซี่หรือรถประจำทางไม่ค่อยได้รับความเพลิดเพลิน

เท่าใด แต่มีรถจำพวกหนึ่งที่พานักท่องเที่ยวไปได้ทุกหนทุกแห่งตามความปรารถนา กับทำตัวเป็นไกด์ (ผู้นำทาง) ได้เป็นอย่างดีมาก กับยินดีที่จะสนองความต้องการโดยจัดหาสิ่งที่ประสงค์ให้แก่ผู้มาท่องเที่ยวเกือบทุกอย่าง พาหนะชนิดนี้คือรถม้า คนขับรถม้านั้นมีไหวพริบมาก ในเวลากลางวันเขาเกือบจะอ่านเราออกทีเดียวว่าเราต้องการชมโบราณวัตถุ ถ้าขึ้นรถของเขา ๆ จะพาไปชมโบราณวัตถุกับอธิบายโบราณวัตถุแต่ละชิ้นนั้นได้อย่างคล่องแคล่วราวกับเป็นนักประวัติศาสตร์ตัวเอก แต่ในเวลากลางคืนตอนหัวค่ำขึ้นรถม้าของเขา ๆ ก็จะพาไปตามถนนต่าง ๆ ที่มีไฟสว่างไสว ไปดูน้ำพุ ดูสถานที่ต่าง ๆ ประดับประดาด้วยไฟ แต่ถ้าเป็นเวลาดึกหน่อย เขาก็มักจะพาเข้าตรอกเข้าซอก และอธิบายด้วยว่าที่ ๆ พาไปนั้นเป็นที่ชั้นที่หนึ่งชั้นที่สองหรือชั้นที่สาม กับบอกราคาให้เสร็จกลัวเราจะถูกต้ม และทำตัวเป็นยามนั่งเฝ้าอยู่บนรถ รู้สึกขำและสงสาร ถ้าไม่ได้ไปโดยพาหนะชนิดนี้เราก็มักจะเดินเล่นหรือนั่งดื่มกาแฟ ดูผู้คนผ่านไปมา ในการดูคนที่เดิน

ผ่านไปมานั้น โดยมากเราดูออกว่า สตรีคนใดเปนคนดี หรือเปนแม่บ้านแม่เรือน หรือเปนผู้เสือ เปนต้น ในฝรั่งเศส ก็เกือบจะชี้ได้ไม่ผิดทีเดียว แต่พอมาเข้าเมืองโรมนี้ ดูไม่ออกว่าใครเปนใครล้วนแต่แต่งตัวสวยทั้งนั้น

คืนหนึ่ง หลังจากรับประทานอาหารกับท่านกงสุลใหญ่แล้ว ข้าพเจ้ากับเพื่อนก็เดินหย่อนอารมณ์มาตามถนนสายใหญ่ เพื่อจะกลับไปยังโรงแรม เพราะเหนื่อยจากการงานในเวลากลางวัน สังเกตเห็นผู้หญิงแต่งตัวสุภาพเรียบร้อยเดินอยู่ทางบาทวิถีด้านใน เนื่องจากเขาแต่งตัวสุภาพและท่าทางดี ข้าพเจ้าจึงหันไปมองโดยไม่รู้สึกสนใจอะไรมากนัก แต่ครั้นข้าพเจ้าเดินเลยไปอีกสัก ๑ เส้น คุณนายผู้นั้นเดินตามมาทันข้าพเจ้า ร้องฮัลโลเบา ๆ แล้วเดินขึ้นหน้าไป ข้าพเจ้ากับเพื่อนตกลงที่จะเดินตามคุณนายผู้นั้นไปด้วย ครั้นเดินไปถึงตรอกแห่งหนึ่งแล้ว เธอก็ลดผ้าเท้าลงให้ข้าพเจ้าเดินทันและเข้าไปใกล้ เธอถามข้าพเจ้าว่าเปนนักเรียนมาจาก ไหน ข้าพเจ้าตอบว่ามาจากอังกฤษ

ข้าพเจ้านึกเดาเอาว่า เธอไม่ใช่คุณนายดังที่คาดเสียแล้ว เพราะเมื่อเธอเดินข้ามถนนใหญ่ไปแล้ว ตอนที่จะเข้าตรอกนั้นเธอได้หันกลับมามองและเดินลดผีเท้าให้ข้าพเจ้าตามจนทัน ข้าพเจ้านึกหวั่น ๆ อยู่ว่าการที่เป็นชายแปลกหน้ากล้าตามสตรีเข้าไปในตรอกในซอกดังนั้น อาจจะมีอันตรายโดยไม่ทราบแน่ว่า แมงดาตัวใดอาจจะใช้หางมาตีหัวข้าพเจ้าเสียก็ได้ แต่ครั้นปฏิเสธไม่ยอมพูดด้วยแล้ว ก็จะเป็นการเสียมารยาทจึงยอมคุยอยู่ด้วย เธอพูดภาษาได้ถึง ๔ ภาษา คือ อิตาลี ฝรั่งเศส สเปญ และอังกฤษ ภาษาอังกฤษของเธอนั้นคล่องแคล่วมากทีเดียว เราได้หยุดคุยกันอยู่ที่มุมตึกแห่งหนึ่งนิด ๆ ข้าพเจ้าไม่มีที่จะไปที่ไหนได้ จึงขอเชิญเธอไปดื่มสักเล็กน้อย แต่เธอกลับตอบว่าการไปดื่มตามโรงแรมนั้นทำให้เสียสตางค์โดยใช่เหตุ เธอมีที่อยู่ของเธออันสะอาดเรียบร้อยและปลอดภัย ถ้าไม่รังเกียจแล้วก็ขอเชิญไปยังสถานที่ของเธอก็ได้ ตอนนี้ข้าพเจ้ามีเพื่อนไปด้วยคิดว่าอย่างไรเสียก็คงมีผู้เป็นพะยานหลักฐาน และก่อนๆก็เคยได้ทราบว่าการต้มมนุษย์ในอิตาลีแบบเอาแมงดา

มาชุนั้นไม่ค่อยมีเท่าใด โดยมากเปนแบบหมูไปไก่มา ข้าพเจ้าจึงตกลงไปด้วย ห้องที่เธออยู่นั้นเธอตกแต่งประดับประดาไว้อย่างหรูหราพอใช้ ที่เก็บเหล้าของเธอมีเหล้าหลายชนิดเธอได้รินเหล้ามาต้อนรับ ข้าพเจ้าและสหายได้ตอบสนองความตั้งใจดีของเธอ ได้คุยเรื่องราวต่าง ๆ ระหว่างสงครามกันอีกพอประมาณแล้วก็ลากลับ

ในวันรุ่งขึ้นตอนเที่ยง หลังจากดูงานเสร็จ และรับประทานอาหารกลางวันแล้วข้าพเจ้ากำลังยืนดูตุ๊กตาหินอ่อนอยู่ที่ร้านใหญ่ร้านหนึ่ง รู้สึกว่ามีคนมาเกาะแขน จึงหันไปดู คุณนายเก่านั่นอีก เข้ามาทักและพูดว่า ยังไม่กลับอังกฤษอีกหรือ ข้าพเจ้าตอบว่ายังและคิดว่าอยากจะพบเธออีกครั้งหนึ่ง ก่อนที่จะจากไป ในที่สุดเราตกลงไปยังสถานที่เก่าของเธอ คราวนี้สนุกใหญ่ เพราะข้าพเจ้าไม่อยากจะทิ้งสหายที่เคยร่วมทางกันไป เราทั้งสองจึงเข้าไปในสถานที่ของเธอ หลังจากดื่มเหล้าเพื่อย้อมน้ำใจแล้วคนละ แก้วสองแก้ว คุณนายได้พูดว่า ถ้าแสดงความรักพร้อมๆกันทั้งสามคน คือชาย ๒ คน และหญิงคนหนึ่งในห้องไปรเวทนั้นจะทำให้รสแห่ง

ความรักมีมากเพิ่มขึ้นเปนพิเศษ ข้าพเจ้ากับสหายเกือบเอาหัวชนฝาทั้งสองคน ไม่รู้ว่าจะทำอย่างไรได้ คุยอยู่ได้สัก ๕ นาฑี ฝ่ายชายมีความกระดากมากกว่าอารมย์ใคร่ คนหนึ่งต้องกระโดดขึ้นสวมเสื้อวิ่งหนีออก ไปคอยนอกห้อง แต่ข้อที่น่าสังเกตก็คือ เธอไม่ได้เรียกร้องเอาเงินเลย ข้าพเจ้าเกิดมาก็ไม่เคยเห็น เพิ่งมาพบเอาครั้งนี้ ความสวย งาม ของ เธอ นั้น ถ้าจะ เปรียบ ก็เหมือนดาราภาพยนต์ยังสาวและสวยสด เรือนผมรับกับใบหน้า ขนตางอน นัยตาดำมันเยิ้ม แต่งเนื้อแต่งตัวราวกับคุณนาย ในระหว่างที่อยู่ในห้องนั้น ข้าพเจ้าสังเกตุเห็นภาพถ่ายของชายสูงอายุคนหนึ่ง ใส่กรอบตั้งอยู่บนโต๊ะเครื่องแต่งตัว ชรอยจะเปนเจ้าของของคุณนาย เมื่อถามเธอ ๆ บอกว่าป่า เหตุการณ์มิดมนย์สับสนดังนี้ เมื่อไม่มีภัยอะไร รอดตัวมาได้แล้วก็นับว่าเปนโชค ในค่ำวันนั้นเอง ข้าพเจ้าก็จับเครื่องบินจากโรมกลับประเทศไทย รอยยิ้มของคุณนายยังติดตาตรึงใจข้าพเจ้ามาตลอดเวลา รู้สึกอาลัยโรมไม่น้อยอยู่เหมือนกัน

ข้าพเจ้าได้จองที่นั่งเครื่องบินจากโรม มากรุงเทพฯ โดยกำหนดเอาต้นเดือนพฤศจิกายน ถึงกรุงเทพฯ เพราะยังมีงานสำคัญบางอย่างที่จำเปนต้องทำ และเนื่องจากได้ทิ้งการสอนในสองมหาวิทยาลัยไปเปนเวลานาน ต้องรีบกลับมาทำงานเหล่านั้นให้ทัน รู้สึกเสียดายเปนอย่างมากที่ได้ดูอิตาลี น้อยไปหน่อย เผอิญเครื่องบินของบริษัท เค. แอล. เอ็ม. ผ่านกรุงโรมเพียงอาทิตย์ละ๒ครั้งเท่านั้น ข้าพเจ้าได้เลือกเอาเที่ยวที่จะให้โอกาศอยู่ในโรมต่อไปได้อีก๓วัน ในระยะนี้ ได้ใช้เวลาดูสภาพการบ้านเมืองได้มากยิ่งขึ้นกว่าที่กะไว้ ดังที่ได้พรรณามาแล้วตอนต้นๆเครื่องบินของบริษัท เค. แอล. เอ็ม. ต้องออกจากโรมเปนเวลาดึกมาก ถึงกระนั้นก็ดี ท่านกงสุลใหญ่และภรรยายังได้มีอัธยาศัย ตามมาส่งถึงที่ออฟฟิศ เพื่อชั่งของ เสร็จแล้ว ยังตามมาส่งจนถึงสนามบินด้วย ที่ออฟฟิศชั่งของนั้นผู้คนออกจะสับสน แต่ถ้าไม่รู้วิธีการแล้ว อาจจะเกิดความขัดข้อง ถึงแม้จะมีเจ้าหน้าที่คอยต้อนรับขับสู้ให้ความสดวก แต่พนักงานชั่งของออกจะเข้มงวด ข้าพเจ้าต้องรวบรวมของทั้งหมดมาในที่เดียว

นั้น เพราะเปนสถานีสุดท้ายที่จะขึ้นเครื่องบินกลับบ้าน ที่โรงแรมได้ลองชั่งของดูน้ำหนักของถึง ๔๐ กิโลเศษ ทางบริษัทเครื่องบินอนุญาตให้นำของติดตัวได้เพียง๓๐กิโล ถ้าเกินกว่านั้นของเหล่านั้นอาจจะเอามากับตัวไม่ได้ เพราะเครื่องบินรับบรรทุกสิ่งของจากที่อื่นมาก่อนถึงโรมนี้มากแล้ว ดังนั้นวิธีที่จะทำได้ก็คือต้องแยกของที่ไม่จำเปนต้องนำติดตัวมาออก โดยคำนึงถึงภาษีขาออกจากอิตาลีและภาษีเข้ามาในเมืองไทย ข้าพเจ้าคิดว่ารองเท้าเก่าๆ และเสื้อผ้าเก่าๆ รวมทั้งโอเวอร์โค๊ตนี้แหละไม่จำเปนจะต้องใช้ จึงได้แยกเปนห่อใหญ่ๆ ๒ห่อนำไปส่งเปนพัศดุไปรษณีย์แต่ผิดหวังอย่างเต็มที่ เพราะไปรษณีย์ไม่รับ บอกว่าจำเปนจะต้องผ่านการตรวจของตำรวจเสียก่อน จึงจะส่งพัศดุเหล่านั้นออกนอกประเทศได้ ทั้งๆที่เปนของใช้แล้ว และไม่มีค่า เวลามีน้อยท่านกงสุลจึงรับอาษาที่จะไปจัดธุระให้ ไปถึงที่ทำการชั่งของ ๆ ก็ยังเกินน้ำหนักที่อนุญาต แต่ก็ไม่ยากอะไรนัก ข้าพเจ้าถือธนบัตรใบละ๑๐๐๐ลีร์อยู่ในมือ บอกพนักงานชั่งของว่าเต็มใจที่จะ

อุทิศเงินพันนี้ให้ ขอให้ของได้ไปก็แล้วกัน ในที่สุดก็ง่าย ๆ เขารับใบละพันลีร์ไป และจดลงไปเฉย ๆ ว่า น้ำหนักของ ๓๐ กิโล ส้นเศราะห์ไปที ข้าพเจ้าไม่ได้ตั้งใจจะให้สินบลใคร แต่เขาทำท่านองนั้น ก็คัดค้านเขาไม่ได้

ตัวสถานีการบินอยู่ห่างกรุงโรม โดยทางรถยนต์ประมาณ ๔๐ นาที ได้ท่านกงสุลใหญ่เปนผู้นำ เมื่อเข้าไปถึงตัวสถานีแล้ว เห็นเจ้าหน้าที่ศุลกากรกำลังเบิดกระเป๋าของผู้โดยสารอื่นอย่างขมักเขม้น ไม่มีกระเป๋าใบไหนจะไม่ถูกเบิดเลย ข้าพเจ้ารู้สึกใจหาย ว่าถ้าต้องถูกเบิดแล้วก็จะต้องนั่งพับเสื่อผ้า กับจัดสิ่งของเข้ากระเป๋าใหม่ ซึ่งดูรู้สึกพะรุงพะรังมาก แต่ท่านกงสุลใหญ่ได้เข้าเจรจาว่าพวกข้าพเจ้านี้เปนข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ มีหนังสือเดินทางพิเศษ ท่านขอรับรองว่าไม่มีสิ่งของอะไรที่จะต้องเสียภาษีและผิดกฎหมาย ถ้าไม่จำเปนจะไม่เบิดก็จะเปนการดีมาก ท่านพูดภาษาอิตาเลี่ยน แต่หันมาบอกข้าพเจ้าเปนภาษาอังกฤษ คำพูดของท่านกงสุลใหญ่ศักดิ์สิทธิ์ กะเป๋าสักใบเดียวก็ไม่ต้องถูกเบิด กลับได้รับการต้อนรับจากเจ้าหน้าที่

เปนอย่างดี

เมื่อเครื่องบินขึ้นสู่อากาศแล้ว ข้าพเจ้าก็มุ่งคิดว่าถึงบ้านแน่ละคราวนี้ เครื่องบินคงถึงกรุงเทพฯตามกำหนด ได้พบบรรดาเพื่อนฝูง ญาติพี่น้อง และบ้านที่เคยอยู่อย่างสุขสำราญใจ เครื่องบินได้มาถึงเมืองไคโร เกิดเหตุพิศดาร ลงไปที่สถานีพักคนโดยสาร พนักงานเครื่องบินบอกเชิญให้รับประทานอาหารเช้า ทงๆที่เวลานั้นเปนเวลา ๓.๐๐ น. คือ อีกถึง๓ชั่วโมงจึงจะสว่าง ผู้โดยสารเกือบทุกคนจำเปนต้องเข้าไปรับประทานอาหารในห้อง เพราะต่างไม่แน่ใจว่าเมื่อรุ่งสว่างขึ้นแล้ว จะมีอาหารเช้ามาให้รับประทานหรือไม่ รับประทานอาหารเสร็จแล้ว ๔.๐๐ น. เจ้าหน้าที่บอกว่าเชิญโกนหนวดและล้างหน้าล้างตาได้ พวกเราชำระล้างหน้าตา เสร็จสิ้นแล้ว กะว่าจะเดินทางราว ๕.๐๐ น. แต่นั่งคอยอยู่ตั้งแต่ ๕.๐๐ น. เปนต้นไป จนกระทั่ง ๖.๐๐ น. ก็ไม่มีใครมาบอกว่า เราจะต้องทำอะไรต่อไปอีก ต่างคนต่างรู้สึกรำคาญ ฝรั่งที่มาสองสามคนยืนขึ้นเล่านิทานตลกๆ ให้ฟังเพื่อแก้เหงา จนมีแสงเงินแสงทองขึ้น ฝรั่งสองสามคน

ก็เอะอะกันขึ้นว่า แสงเงินแสงทองในทะเลทรายนี้มีแปลก ประหลาด คนโดยสารเกือบทั้งหมดจึงพากันออกมาดู ข้าพเจ้าก็ไม่เคยเห็นมาแต่ก่อน มาเห็นแสงเงินแสงทองในทะเลทรายเอาที่นั่น รู้สึกว่าแสงของพระอาทิตย์กล้าแข็งคล้ายๆ กับว่าจะไม่เป็นมิตรกับคนเลย ไม่ช้าจากนั้นก็รู้สึกอบอุ่นมีลมแรงๆพัดมาเรื่อย มองไปรอบตัวมีแต่ทรายทั้งนั้นเป็นเนินเขาบ้าง เป็นที่ลุ่มบ้าง ทั้งนี้เกิดจากกระแสร์ลม ทำให้เป็นไป รถยนต์คันใหญ่ ๆ เห็นวิ่งอยู่ลิบ ๆ อยู่ในระหว่างเนินเขา และที่หลุมนั้น รู้สึกว่าแปลก แต่ไม่ค่อยเจริญตานัก พวกเราคอยอยู่จนกระทั่งเวลา ๘.๐๐ น. ก็ยังไม่มีท่าทีว่าเครื่องบินจะออกเดินทาง สอบถามกันเองก็ไม่ได้ความว่าเป็นเพราะเหตุใด ทุกคนร้อนใจอยากจะเดินทางต่อไป ถามเจ้าหน้าที่ที่เคยมาติดต่อก็บอกแต่เพียงว่า ยังไม่ได้รับคำสั่ง จนที่สุดพวกคนโดยสารเองอดรนทนไม่ไหว วิ่งตรงไปยังสถานีการบิน ถามสาเหตุที่เครื่องบินไม่ออกเดินทาง ก็ได้รับคำตอบว่าเครื่องบินยางแตก เป็นความจริงดังนั้น คือเมื่อเครื่องบินลงสนามแล้ว หลังจากที่เติมน้ำมัน

เข้าไปจนเต็ม เจ้าหน้าที่ไปพบว่า ยางข้างซ้ายของเครื่องบินนั้นแฟบลงเกือบไม่มีลม สถานีการบินไคโรเปนสถานีใหญ่ มีเครื่องอุปกรณ์ในการซ่อมและเปลี่ยนส่วนต่าง ๆ ของเครื่องบินได้ ถึงแม้กระนั้น ปัญหาเรื่องล้อยางเครื่องบินแฟบนั้น ที่ไคโรแก้ไขไม่ได้ เพราะภายหลังจากที่สูบเข้าไปเท่าใด ก็ไม่ได้ผลสมประสงค์ ข้าพเจ้าคิดว่าการเปลี่ยนยางล้อเครื่องบินคงยากมาก จึงใช้เวลานาน ยิ่งสายขึ้นความร้อนก็ยิ่งมากขึ้น เพราะร้อนสองเท่าจากความร้อนของพระอาทิตย์และทะเลทรายผสมกัน ทำให้บรรดาสุภาพบุรุษทั้งหลายต้องถอดเสื้อสักหลาด ออกห่วกันเปนแถว ๆ ในระหว่างที่คอยอยู่นั้น ทางสถานีการบินไม่มีอะไรที่จะปลอบใจ นอกจากประกาศแก่ผู้โดยสารว่า ใครจะรับประทานเบียรหรือเหล้า ก็ได้ตามใจสมัครโดยไม่คิดมูลค่าอะไรเลย เรือบินออกจากไคโรได้เปนเวลาเกือบเที่ยง ช้ากว่ากำหนดถึง ๗ ชั่วโมง เมื่อออกจากไคโรมาแล้ว เครื่องบินต้องบินย้อนขึ้นเล็กน้อย ไปยังเมืองดามัสกัส ต่อจากนั้นบินมาลงที่เมืองบาสรา ไม่มีเหตุการณ์อะไรพิเศษ นอก

จากว่าพวกเราต่างคิดกันว่าจะต้องมาถึงกรุงเทพฯ ช้ากว่ากำหนดถึง ๗ ชั่วโมง ซึ่งต้องเป็นเวลาค่ำมืด กลับบ้านลำบาก แต่ในระยะที่บินจากไคโรมายังบาสรานั้น เครื่องบินได้บินเร็วขึ้นเพื่อชดใช้กับเวลาที่ได้เสียไปในเมืองไคโร สถานีที่เครื่องบินมาลงต่อไปคือการาจี ที่สถานีการบินแห่งนี้แปลกพิศดารกว่าที่ใด ๆ ทั้งหมด เมื่อเครื่องบินได้ลงยังสนามบินจอดเรียบร้อยแล้วเจ้าหน้าที่บนเครื่องบินยังไม่เปิดประตูเครื่องบินให้ผู้โดยสารลงได้ คอยอยู่เกือบถึง๕นาทีจึงมีเจ้าหน้าที่ของฝ่ายการาจีขึ้นมาบนเครื่องบิน เปิดประตูแล้วเอายาดีดีทพ่นคนและเข้าของในเครื่องบินอย่างทั่วถึงจนกระทั่งเข้าไปในห้องกัปตันเครื่องบิน เสร็จแล้วปิดประตูเครื่องบินทิ้งไว้อีกเป็นเวลาราว๕นาที โดยไม่อนุญาตให้ผู้โดยสารลง ผู้คนในนั้นเกือบจะสำลัก บางคนจาม บางคนน้ำตาไหลต้องควักผ้าเช็ดหน้าอุดจมูก เกือบๆจะเป็นลมกันอยู่แล้ว เจ้าหน้าที่สนามบินการาจีจึงเปิดประตูออกและบอกเชิญให้ลงไปได้ ทำไมจึงทำดังนี้พวกฝรั่งที่โดยสารมานั้นบ่นว่า

เราไม่ใช่แมลงวัน คงไม่ได้นำเชื้อโรคมาแพร่หลายยังเมืองการาจีนี่เป็นแน่ ได้แต่เพียงบ่นและเดินตามเขาไปเพื่อไปพักรับประทานอาหาร ณ ที่พักที่เมืองการาจีโดยความลำบากที่จะต้องผ่านการตรวจของหมอ และศุลกากร ถูกซักไซ้และตรวจใบรับรองของแพทย์ทุกคน ไม่ยอมยกเว้นให้หน้าไหน ไม่ว่าเป็นฝรั่งหรือแขกด้วยกันเอง เจ้าหน้าที่ทำงานเข้มงวดดีมาก แต่พอเข้าไปถึงเมืองการาจีแล้วสิ่งที่เห็นคือ พวกแขกผอมโกโรโกโสตาเบิ่งตาแฉะ คนเดินถนนเสื้อผ้าปุปะมอมแมมขี้วัวกองอยู่เต็มถนน อาหารที่รับประทานณสถานีการบินก็ไม่ใช่วิเศษวิโสอะไร มีดที่นำมาให้ใช้ก็ค่อนข้างจะสกปรก พอถึงเวลาเครื่องบินออกผู้โดยสารต่างขนขนมันรีบหนีมาขึ้นเครื่องบินทันที บ่นกันกะปอดกะแปดถึงความแปลกพิศดารของการาจีเป็นอย่างมากจนจากการาจีมาแล้ว สถานีสุดท้ายก่อนถึงกรุงเทพฯ คือกัลกัตตา ไม่มีอะไรแปลกพิศดาร หลังจากนั้นข้าพเจ้าได้มาถึงกรุงเทพฯ ช้ากว่ากำหนดราว๒ชั่วโมง มีญาติมิตรไปคอยรับอยู่อย่างคับคั่ง

ในการไปครั้งนี้ ข้าพเจ้าเสีย น้ำ หนักตัวไปประมาณ ๒ กิโล แต่ก็ได้สิ่งอื่นมาทดแทนเกินค่า สิ่งนั้นคือ ข้อสังเกตบางประการที่ได้เล่ามา ให้ท่านอ่านตามที่กล่าวมาข้างต้นนี้ ส่วนหนึ่ง.

ภาคผนวก

ข้าพเจ้าได้เล่าถึงสภาพการณ์บ้านเมืองวัฒนธรรม เศรษฐกิจและการประพฤติปฏิบัติ ของคนภาคพื้นยุโรป มาพอเป็นเครื่องวินิจฉัยของท่านผู้อ่านได้แล้วว่า แต่ละประเทศนั้นคล้ายหรือผิดแผกแตกต่างกว่าที่ปรากฏในประเทศไทยเราอย่างไร แต่ข้าพเจ้าใคร่ที่จะเน้นเหตุการณ์บางอย่างซึ่งเกิดขึ้นในหมู่ชนทางซีกโลกโน้น และหันมาเปรียบเทียบดูกันกับเหตุการณ์ที่เป็นอยู่ในบ้านเมืองของเราบ้าง

คนยุโรปโดยฉะเพาะคนอังกฤษ ที่เป็นพ่อบ้านแม่บ้าน หรือคนที่มีงานทำ ส่วนมากรู้จักเศรษฐกิจภายในบ้านของตนเป็นอย่างดี คือเขารู้จักค่าของเงินที่ทำมาหาได้เป็นประจำ และเขาก็รู้ถึงความจำเป็นที่จะต้องใช้จ่ายเงินที่ได้มานั้นอย่างไร ทุกบ้านทุกช่องจะไม่ยอมให้รายจ่ายประจำวันสำหรับบ้านและส่วนตัว ท่วมรายได้เลยเป็น

อันขาด และทุกคนต้องคิดออมไว้เสมอไป ไม่ใช่แต่ฉะเพาะชายเท่านั้นที่ทำงาน แต่หญิงก็ต้องทำงานตัวเปนเกลียวเด็กอายุตั้งแต่ ๑๔—๑๕ ปี ก็เริ่มทำงานแล้ว คนที่มีรายได้เปนเงินเดือน ค่าจ้างที่ได้มานั้นโดยมากเขาจัดแบ่งไว้เปนแผนก มีค่าเช่าบ้าน, ค่าอาหาร, ค่าซักฟอก และค่าเครื่องนุ่งห่ม กับมีเสมอที่เขาจะต้องจัดส่วนหนึ่งไว้สำหรับออม ถ้าเหลือจากนั้น เขาจึงจะเอาไปใช้จ่ายพุ่มเพื่อย เงินในแผนกที่เขาจัดไว้นั้นทุกคนพยายามที่จะไม่ให้ก้าวก่าย ยืมแผนกนั้นมาใช้ในแผนกนี้ คนที่มีรายได้สูงหน่อย ก็มีโอกาศได้ดูหนังดูลครบ่อยครั้งหน่อย คนที่มีรายได้น้อย เขาก็คิดตัดลงไปเองว่า อาทิตย์หนึ่งเขาควรดูหนังดูลครได้ ๑ ครั้งหรือไม่ หรือต้องดู ๒ อาทิตย์ต่อ ๑ ครั้ง และยิ่งกว่านั้น การดูหนังดูลครนั้นไม่ใช่ดักแต่ว่าเปนหนังมาฉาย เขาก็ดู โดยมากก่อนที่จะไปดูหนังดูลครนั้น เขาต้องหาหนังสือพิมพ์อ่านเสียก่อนว่า หนังสือพิมพ์ได้วิจารณ์หนังหรือลครแต่ละเรื่องนั้นว่า ดีหรือไม่มีรสในทางไหน เมื่อถูกรสที่เขาต้องการแล้ว เขาจึง

จะยอมเสียสตางค์ ดังนั้น ไม่เหมือนกับหนุ่มสาวในเมือง เราซึ่งบางคนออกจากโรงนี้เข้าโรงนั้นในวันเดียวกัน ดีหรือไม่ ๆ เข้าใจ เปนคดีหรือเปล่า หรือให้ความรู้หรือไม่ ไม่สนใจ คนภาคตะวันตกจะซื้อเสื้อผ้าสักชิ้นก็ดูแล้วดูอีก ว่าถ้าซื้อแล้ว จะใช้ได้ในโอกาสไหน และต่อไปจะดัดแปลงได้อย่างไร เพื่อจะได้ใส่หลาย ๆ ครั้ง หญิงบางคนจะซื้อเสื้อสักตัว ไปดูตั้งหลายครั้ง คิดแล้วคิดอีกกว่าจะตกลงใจซื้อเดินไปที่ร้าน มีคนอื่นเขาซื้อเขาไปเสียก่อนแล้วก็มี คนโดยมากไม่เก็บเงินสดไว้ในบ้าน มักฝากธนาคารหรือออมสิน

เศรษฐีที่มีทรัพย์ ร่ำรวยอย่างชนิดที่เกือบจะนับเงินของแกไม่ถ้วน คือรวยขนาดที่สามารถกินอาหารจากจานทอง และเลี้ยงแขกเหรื่อที่มาด้วยจาน ช้อนซ่อม และมีดทอง ได้นับร้อย มีโรงงานใหญ่ ๆ นับเปนสิบ ๆ มีที่ดินขนาดเท่าจังหวัดพระนคร ก็ยังรู้ค่าของเงิน ถ้าแกจะต้องเสียสตางค์ แกก็จะคิดว่ามีประโยชน์อย่างไรหรือไม่ ไม่ใช่โยนสตางค์ทิ้งเล่นโดยเปล่าประโยชน์ และถึงหาก

ว่าจำเปนจะต้องโยนสตางค์ทิ้งน้ำ แกก็จะต้องขว้างลงไป
ให้ได้ยินเสียงป่อม คือได้ฟังเสียงสตางค์ของแกกระทบ
น้ำ รู้หลักของการประหยัดอย่างดี พวกเศรษฐีมีทรัพย์
ขนาดที่เศรษฐีบ้านเราเข้าไปเทียบกับแกไม่ได้เลย เขาไม่
ปล่อยให้ลูกหลานของเขาเอาเงินไปเที่ยวฟาดหัวคน หรือ
ปล่อยให้ลูกไปอวดอ้างความมั่งมีกับคนจน ถึงแม้ทรัพย์
จะมีมากสักเพียงไร ก็จะไม่ยอมให้ลูกนั่งรถยนต์ฉายไป
นายมา เปลี่ยนนาฬิกาข้อมือเรือนทองไม่รู้จักหยุด หรือ
แขวนกล้องไลก้าถ่ายไม่เลือกอะไรเปนอะไร ที่แกกีดกัน
ลูกของแกไม่ให้ฟุ่มเฟือยดังนั้น ไม่ใช่เพราะเหตุแก
ขี้เหนียว หรือไม่ยอมให้ความสุขแก่ลูก แต่แกเห็นว่า
การใช้เงินอย่างนั้น เปนการโง่อย่างน่าอาย และเกรงว่าเงิน
นั้นจะทำให้ลูกแกเสีย เมื่อลูกของแกไม่รู้จักคุณค่าของ
เงินแล้ว เงินนั่นแหละจะฆ่าลูกของแกเอง ดังนี้เท่ากับ
ว่า สอนลูกให้รู้จักว่าเงินนั้น มาจากการงานที่ต้องทำไม่
ใช่มาจากสวรรค์บรรดาลให้ลูกของแกเกิดมาเปนลูกเศรษฐี
จริงอยู่ลูกเศรษฐีย่อมมีโอกาสดี กว่าลูกคนจน คือมีโอกาส

ที่จะได้ไปเที่ยวฮอลิเดย์ที่ดี ๆ ได้ใส่เสื้อผ้าดีและได้ความสดวก แต่ก็มิใช่ได้อภิสิทธิเปนพิเศษกว่าลูกคนธรรมดา เข้าไปอยู่ในโรงเรียนหรือมหาวิทยาลัย ระหว่างเด็กด้วยกันก็ไม่มีใครไปคอยบ้อยอเอาใจถ้าเข้าไปเปนเด็กใหม่ เด็กที่มีอาวุโสก็ไม่ต้องยกเว้นหน้าที่ ที่เด็กใหม่ลูกมหาเศรษฐีต้องปฏิบัติ ครูเขาถือเสมอกันหมด ข้าพเจ้าไม่เคยพบลูกเศรษฐีกำเงินเปนบี้ก ๆ และจ่ายเงินอย่างโง่เขลาน่าเยาะเย้ย

ฝรั่งโดยมากไม่ค่อยยกทรัพย์สมบัติให้ลูกในระหว่างที่คนมีชีวิตอยู่ ถ้าให้เขาให้สิ่งที่มีประโยชน์และจำเปนและผ่อนให้ทีละน้อย ๆ โดยมากให้ทางพินัยกรรม ถึงแม้ว่ากาษ์มรดกจะสูงก็ตามที หรือถ้าว่าจะให้ทางพินัยกรรมไม่เหมาะ เขาก็ตั้งเปนทรัสตี เก็บผลประโยชน์ให้ลูกหลานสำหรับใช้สอยและเล่าเรียนจนโตพอสมควรที่จะรู้สึกผิดชอบได้ในตัวเองแล้วจึงจะให้ทรัสตีนั้นโอนทรัพย์มรดกให้แก่ลูกหลานต่อไป ฝรั่งชอบทำพินัยกรรมยกทรัพย์สมบัติให้แก่สาธารณะประโยชน์ เช่น โรงพยาบาล โรงเรียน

ตั้งเป็นมูลนิธิการศึกษา ทั้งนี้มิใช่เพราะเขาไม่รักลูกรักหลาน แต่เขาเห็นประโยชน์ของสาธารณะเป็นข้อสำคัญ และเป็นการกุศลที่เขาจะนำติดตัวไปได้ในภพหน้า

ในด้านวัฒนธรรมของประเทศต่าง ๆ ๖ ประเทศนี้ แม้จะไม่ตรงกันในส่วนปลีกย่อย แต่ส่วนมากละม้ายคล้ายคลึงกัน เป็นต้นว่า เวลาแลกพบกันก็กล่าวคำว่าสวัสดีและสัมผัสมือกัน นับถือและให้เกียรติแก่สตรี แสดงความเสียใจเมื่อผู้อื่นได้รับทุกข์ และแสดงความยินดีเมื่อผู้อื่นมีโชคดี ไม่เห็นความทุกข์ของผู้อื่นเป็นความสุขของตน เช่น ได้ข่าวว่าผู้ที่ตนรู้จักต้องเอกซิเด้นท์ หรือป่วยไข้ เขาต้องมีจดหมายไปแสดงความเสียใจทันที เป็นต้น ส่วนทางฝ่ายของเรา เมื่อก่อนข้าพเจ้าได้ยินการทักทายปราศรัยของคนไทยเมื่อแรกพบว่า ไปไหนมา ทางฝ่ายจีนที่อยู่ในเมืองไทยแรกพบก็ถามกันว่า กินข้าวหรือยัง ที่พูดดังนี้สำหรับคนไทยเราสมัยนี้ดูไม่ค่อยมีความหมายที่จะเป็นเชิงทักทายปราศรัย และแสดงความเอื้อเฟื้อนัก เป็นการแสดงความอยากรู้อยาก

เห็นความเคลื่อนไหวของผู้อื่นมากกว่า แต่ที่จริงคนที่พูด ก็คงจะติดมาจากประเพณีดั้งเดิม ซึ่งอาจจะทักทายว่า จะไปไหน ถ้าดังนี้ก็มีความหมายว่า จะเออเฟอบอกทางให้ถ้าอีกฝ่ายหนึ่งเดินทางผิด เพราะบ้านเมืองแต่ก่อนของเรานั้น ถนนหนทางการไปมาไม่สดวก แต่สำหรับฝ่ายจีนนั้นมีความหมายไปในทางห่วงใยในเรื่องอาหารการกิน เพราะสภาพบ้านเมืองของเขาค่อนข้างอดยาก ในสมัยนั้น ถ้าเราจะใช้คำว่า "สวัสดี" แทนเมื่อแรกพบกัน ก็จะเปนการอวยพร ให้ความหวังดีต่อกัน ซึ่งเหมาะ น่าฟังกว่าคำว่า "ไปไหนมา" ขณะนี้ เรายังขาดคำว่า เสียใจ และขอบคุณ คำสองคำนี้ ฝรั่งใช้จนติดปาก ถ้าเราจะนำเอาคำสองคำนี้มาใช้บ้าง แล้วก็จะทำให้มารยาทของเราสมบูรณ์ขึ้น

หลังจากสงครามโลกครั้งที่แล้ว ทุกประเทศมีโจรผู้ร้ายชุกชุมยิ่งขึ้น เมื่อก่อนนี้ไปไหนมาไหนรู้สึกว่าอบอุ่นใจ มีหลักประกันความปลอดภัยมาก แม้ในกรุงเทพฯ เราก่อนสงคราม เรื่องฆ่ากันกลางเมือง ไม่ค่อยได้ยิน แต่เดี๋ยวนี้กลายเปนเรื่องประจำวัน เทียบกับความ

สงบภายในบ้านเมืองของโลกซึ่งโน้นแล้ว สำหรับอังกฤษนั้น ตำรวจชู่โรงอยู่ ถึงแม้หลังสงครามแล้ว ชะโมยชะโจรจะเพิ่มขึ้น แต่ด้วยความว่องไวของตำรวจก็สามารถปราบลงไปได้มากมาย แต่ก็สังเกตได้ว่าที่โรงพักมีคดีเพิ่มขึ้น และบ้ายที่ติดไว้ตามสถานีรถใต้ดินหรือที่สวมสาธารณะ ให้ระวังการล้วงกระเป๋าก็มีมากกว่าแต่ก่อน เมื่อก่อนนี้ เพื่อนข้าพเจ้ากระเป๋าเงินหายมีเงิน ๕๐ ปอนด์เศษในนั้น เจ้าของไม่ทราบว่าตกที่ไหน รุ่งขึ้นก็มีโทรศัพท์มาบอกว่า มีผู้เก็บกระเป๋าได้ในโรงหนัง ขอให้ไปรับ เพราะทราบจากนามบัตรที่ติดไว้ในกระเป๋านั้น เดี๋ยวนี้จะได้คืนหรือไม่ ย่อมต้องขึ้นอยู่กับคนเก็บว่าจิตต์ใจของเขาได้เปลี่ยนแปลงไปประการใดแล้วหรือหาไม่ ส่วนการฆ่าการทำร้ายกันนั้น ยังนับว่าน้อยมาก บ่อนึงจะมีเรื่องฆ่ากันไม่กี่เรื่อง ผิดกับในบ้านเมืองเราที่มีมากอย่างน่าตกใจ ส่วนความผิดที่เกี่ยวกับเพศนั้น แม้จะไม่มีโรงหญิงโสเภณี แต่การข่มขืนการลักพาก็มีบ้างเหมือนกัน แต่นับว่าน้อยมาก หรือเกือบจะพูดได้ว่าไม่มี หญิงชายเที่ยว

กันได้อย่างเปิดเผย และแสดงความรักต่อกันอย่างไม่ค่อยมีขัดขัน อาจจะเปนเพราะเหตุนี้เหตุหนึ่งที่จะปลดเปลื้องมูลเหตุที่จะให้ก่อความผิดขึ้น และได้กล่าวไว้แล้วว่า ความผิดฐานนี้ ในอังกฤษถือว่าเปนความผิดร้ายแรงมาก ในฝรั่งเศสนั้น เนื่องจากผู้คนยากจนกว่าและการรักษาความสงบภายในไม่ดีถึงขนาดอังกฤษ เจ้าของทรัพย์เผลอไม่ค่อยได้ของมักหายเสมอ การหยิบเล็กขะโมยน้อยมีมากเปนแห่ง ๆ สภาพละม้ายไปทางอิตาลี ลืมอะไรไว้ก็เปนหายๆแล้วอย่าไปถามให้เสียเวลาเลย ในโรงแรมขนาดธรรมดาก็ไม่ค่อยน่าจะไว้ใจ ส่วนโรงแรมชั้นดีๆนั้น พอวางใจได้ แต่ที่ดีที่สุดคือสวิตเซอร์แลนด์ เรื่องขะโมยของกันเกือบไม่พบ ของทิ้งไว้ในรถยนตร์ไม่ต้องใส่กุญแจ ไม่ต้องปิดกระจกก็ไม่หาย ของวางขายไว้มากมายไม่มีคนดูก็ไม่หาย ลืมเอาไว้ตำรวจก็ตามตัวเจ้าของให้ รถยนต์จอดไว้ผิดที่ เขาก็เลื่อนให้ไม่มีการคอยจ้องจับผิดกัน เรื่องฆ่ากันฟันกันเกือบจะไม่มี ทุกคนมุ่งหน้าแต่การงานของเขา มีสภาพละม้ายกับฮอลแลนด์ การข่มขืน การลัก

พา ไดสอบถามเจ้าหน้าที่ดู ก็เกือบจะพูดได้ว่าไม่มี เมืองฮอลแลนด์และสวิตเซอร์แลนด์จึงเป็นเมือง ที่มีความสงบสุข น่าอยู่เสียจริงๆ แม้ผู้คนจะต้องทำงานหนัก หากินตัวเป็นเกลียว ก็หาได้มีจิตต์ใจหลีกงานอันสุจริตที่หนักนั้นไปเลือกอาชีพต้มมนุษย์ โกงกันกินไม่ คนมีน้อยรู้จักใช้แต่น้อย รู้สึกว่าคิดก้าวหน้าในการงานที่ทำอยู่ ทุกคนมีงาน มีศีลธรรมประจำใจ มีความสุขพอสมกับอัตภาพแล้ว การทำผิดคิดร้ายผู้อื่นจึงไม่มีโอกาศที่จะแซกเข้ามาในจิตต์ใจเขาได้ แล้วลองหันมาพิจารณาในบ้านเมืองของเราที่เป็นเมืองพระ มีพระพุทธศาสนาเป็นเครื่องยึดเหนี่ยว น่าจะสงบได้ตามหลักศีล ๕ ว่า ไม่ฆ่าเขา ไม่ขะโมยของเขา ไม่ผิดลูกเมียเขา แต่การฆ่าฟันกันในเมืองเรามีเต็มโรงเต็มศาล การปล้นจี้เต็มบ้านเต็มเมือง การฉุดคร่าหื่นขืนระบาดทั่วไปทุกหนทุกแห่ง คนร้ายตอนเช้าไปวัด ตอนบ่ายไปกินเหล้า ตอนดึกไปปล้นอย่างนี้มีมาก ไปไหนมาไหนรู้สึกหวาดกลัว หันไปพึ่งเจ้าหน้าที่ยังไม่ได้ผล ความสงบภายในไม่ดีพอที่

จะวางใจดำเนินชีวิตได้ตามปกติ ดูชีวิตคนไม่มีจุดหมายเสียเลย แล้วแต่ลมแห่งโชคชะตาจะพัดพาไปทางไหน บ้านเมืองของเรายังไม่ถึงกับต้องแย่งงานกันอย่างต่างประเทศ ไม่ต้องทำจนที่เรียกว่าสายตัวจะขาดจึงจะได้เงินผิดกับฝรั่งซึ่งต้องนั่งในออฟฟิศทำงานเกือบไม่มีเวลาจะหยุดแต่งานของคนไทยเราโดยมากนั่งเฉยๆปล่อยเวลาให้ล่วงไปมากกว่าจะขมักเขม้นทำงานกันจริงๆ เว้นแต่งานบางชนิดก็ต้นมือ การใช้คนไม่เหมาะแก่งานก็เปนส่วนบกพร่องข้อใหญ่เหมือนกัน เช่นเดียวกับการเอาเครื่องจักรใหญ่ไปใช้ในงานเล็ก เอาเครื่องจักรเล็กไปใช้ในงานใหญ่ ในกรณีแรกทำให้เสียพลังงานไปเปล่าๆ ในกรณีหลังเครื่องจักรเล็กกำลังไม่พอแก่งานก็ทำให้ไม่ได้งาน นี่เปนเรื่องที่เราจะต้องปรับปรุงกันต่อไป ข้าพเจ้าหวังว่า ความพยายามตั้งหน้าตั้งตาทำงานในหน้าที่ของตน ไปโดยเอาใจใส่และความซื่อสัตย์ จะพาบ้านเราไปสู่ความเจริญ ผู้คนของเราจะมีการงานทำ อยู่ด้วยกันอย่างปกติสุขได้

ในด้านจิตต์ใจของคนภาคพื้นโลกซีกโน้น ในการต่อสู้กับภยันตรายที่เกิดแก่คนหรือแก่บ้านเมืองนั้น นับว่าสูงมาก แต่ก็มีปรากฏคนบางชาติเท่านั้นที่มีจิตต์ใจอ่อนแอในการต่อสู้กับภยันตราย ได้เคยมีภัยทางอากาศในลอนดอน เมื่อครั้งข้าพเจ้าจวน จะกลับจาก อังกฤษในสมัยโน้น ข้าพเจ้าได้สังเกตเห็นว่า เมื่อมีภัยทางอากาศแล้ว คนอังกฤษได้เดินกันอย่างเบ่นระเบียบเพื่อไปยังหลุมหลบภัย โดยปราศจากความสทกสท้าน หรือแย่งกันชุลมุน แต่ตรงกันข้าม มีแขกอินเดียหลายคนที่แย่งผ่านคิวเข้าไปยังหลุมหลบภัยด้วยความหวาดกลัว หน้าตาที่ดำอยู่แล้วรู้สึกว่าเขียว ในระหว่างคนภาคพื้นยุโรปที่ได้สังเกตุเห็นมาน้ เมื่อต้องมีภัยมาผจญแล้ว เขามักจะมีสติและควบคุมกิริยาอาการไว้ได้อย่างน่าสรรเสริญ การตระหนกตกใจอย่างหน้าซีดหน้าเขียวไม่ค่อยได้พบนัก และก็ยังมีตัวอย่าง เมื่อครั้งอังกฤษถูกเยอรมันตีตกดันเคิร์ก ในคืนนั้นได้มีวิทยุประกาศ ขอร้องให้เรือเล็กเรือน้อยในลำน้ำ

เทมส์ที่สามารถออกทะเลได้ตรงไปยังท่าดันเคิร์ก เพื่อรับทหารอังกฤษและฝรั่งเศสข้ามมายังเกาะอังกฤษ โดยปรกติเรือสำหรับเที่ยวเล่นในลำน้ำเทมส์นั้น จอดเป่นแถวเป่นแนวเรียงราย เกือบจะกล่าวได้ว่า หัวจดท้ายกัน เมื่อวิทยุได้ประกาศดังนั้นแล้ว ในเช้าวันรุ่งขึ้น ข้าพเจ้าได้ออกไปที่ลำน้ำเทมส์ เพราะพักอยู่ที่นั่น เรือยลงไปตามริมน้ำ เรือใหญ่น้อยที่มีเครื่องยนต์แล้ว ไม่ได้เห็นมีเหลืออยู่สักลำในลำน้ำ ปรากฏว่าออกไปรับทหารยังท่าดันเคิร์กจนหมดสิ้น ทั้ง ๆ ที่ปรากฏว่าไม่ได้มีการกะเกณฑ์และการออกไปรับทหารที่ดันเคิร์ก เป่นการเสี่ยงภัยอย่างมหันต์ เพราะเครื่องบินของฝ่ายเยอรมันได้รังควานอยู่ตลอดเวลา เรือจมหลายร้อยลำ แต่กระนั้นก็ไม่มีใครยอมกลับโดยไม่มีทหาร ข้าพเจ้าพลอยปลาบปลื้มไปกับทหารด้วยว่า ราษฎรอยู่แนวหลังก็ยังตั้งหน้าช่วยเหลือยอมเสี่ยงภัยเท่า ๆ กับทหารเหมือนกัน ในการไปคราวนี้พ่อบ้านที่ข้าพเจ้าเคยอยู่ด้วย บอกให้ทราบว่าลูกชายคนโตของแกชื่ออาเธอร์ ซึ่งเป่นเพื่อนเล่นของข้าพเจ้าแต่ครั้ง

ก่อน ได้เสียชีวิตในการศึกด้านนอร์เวย์ เวลานั้นมี
ถูกชายอีกคนเดียวชื่อจอห์น พ่อบ้านของข้าพเจ้าได้แสดง
จิตต์ใจอันแข็งแกร่งโดยกล่าวว่า ในการที่ฝ่ายประชาธิป-
ไตยจะต้องต่อสู้กับคอมมิวนิสต์นั้น ถึงแม้เขาจะมีถูก
ชายแสนรักอยู่อีกคนเดียว ซึ่งทำเงินเดือนได้มากมายพอ
ควรแล้ว เขาก็ยังยินดีเสียสละจอห์นนั้นให้แก่ความเป็นอิสระ
ตามแนวแห่งระบอบประชาธิปไตย เขาให้เหตุผลว่า ใน
ระบอบประชาธิปไตยนี้เขาได้รับอิสระภาพเต็มที่ ในการ
ที่จะแสดงความคิดเห็นทางการพูด การออกเสียง ออก
ความคิด และเขารู้ว่าทางฝ่ายคอมมิวนิสต์นั้น มนุษย์
ไม่สามารถจะออกความคิดเห็น ไม่มีอิสระภาพในการ
พูด ในการเลือกงาน ไม่มีศาสนา เมื่อเป็นดังนี้แล้ว
ถ้าเราจะต้องอยู่ใต้อำนาจของคอมมิวนิสต์แล้ว ก็เท่ากับ
ว่า เกิดเป็นคนสักแต่มีชีวิต ไม่มีอิสระภาพของตนเอง
ร้ายยิ่งกว่าวัวควาย เพราะวัวควายไม่มีสมองที่จะคิด
อะไรได้ ปากก็พูดไม่ได้โดยธรรมชาติ แต่คนเราธรรม-
ชาติให้ใช้สมองได้ พูดได้ กลับมาถูกห้ามใช้สมองใช้

ปากเสีย ฉะนั้นถ้าเขาจะเสียจอห์นไปคนเดียวในครอบครัวของเขา แต่ลูกหลานเหลนต่อไปภายภาคหน้าของเขายังมีชีวิตอันมีอิสระภาพอยู่ได้ ก็เป็นการกำไรอย่างมหันต์

โดยทั่วไปคนในภาคพื้นโน้น สนใจในเรื่องการเมือง แม้แต่เขาจะเป็นชาวนาชาวบ้า เขาก็เข้าใจเรื่องการเมืองพอตัวทีเดียว และคนโดยมากอ่านหนังสือพิมพ์กันทั้งนั้น แต่ก็เป็นปกติว่า เขาย่อมนิยมและเตรียมพร้อมที่จะสนับสนุนพรรคการเมืองของเขาอยู่ตลอดเวลา ไม่ค่อยเปลี่ยนใจง่าย ๆ นอกจากจะมีเหตุผลเพียงพอว่าพรรคที่เขาสังกัดหรือเอาใจใส่สนับสนุนนั้น ได้เดินผิดทางไปจากนโยบายเสียแล้ว เขาถือสิทธิในการเมืองของเขาเหมือนคนเราถือศาสนา มีความศรัทธาเชื่อมั่นว่าสิทธิในการเมืองนั้นมีค่าเท่ากับสิทธิในทรัพย์สินทั้งหลายเหมือนกัน และสิทธิในการเมืองของเขานั้นเขาใช้อย่างเต็มภาคภูมิ เขาไม่ยอมให้ใครมาจูงจมูกเขา เอาไปลงคะแนนเสียงโดยเขาไม่รู้ว่า คนที่เขาลงคะแนนให้นั้นดีอย่างไร สังกัดอยู่ที่ไหน และจะไม่ยอมให้ใครไปโกงใช้สิทธิของเขาเลยเป็นอันขาด

คนโดยมากในภาคพื้นของโลกทางซีกโน้น มักจะมีความภูมิใจในสิ่งที่ตนมีอยู่ และภูมิใจในการหาเลี้ยงชีพของตน เพราะเขาสอนให้คนต้องพึ่งตนของตนเองอยู่ตลอดเวลาและคนโดยมากเมื่อถูกสอนเช่นนี้แล้ว ก็ไม่ขอพึ่งคนอื่น ไม่อยากจะเกาะกันกิน รู้สึกว่าเป็นการเสียเกียรติยศ ถ้าหากผู้อื่นทำอะไรให้โดยตนไม่มีสิทธที่จะได้ การที่เขาได้มาอย่างนี้ เขาจะบอกฝ่ายผู้ให้ว่า มันไม่เป็นการยุติธรรม ซึ่งได้ยินบ่อย ๆ ที่เขาพูดว่า "It's not fair" การที่เขาสั่งสอนให้คนต้องพึ่งตนเอง หรือที่แปลตามตัวอักษรว่า "ยืนบนขาของตนเอง" นั้น เขาได้ปฏิบัติกันอยู่เป็นปกติ เช่นว่า คู่รักหญิงชายไปเที่ยวด้วยกัน และไปรับประทานอาหาร เมื่อกลับมาแล้ว ฝ่ายชายต้องออกเงินค่าใช้จ่ายในการไปเที่ยวไปรับประทานเท่าไร ฝ่ายหญิงก็มักจะคิดให้ครึ่งหนึ่ง ด้วยความเต็มใจและโดยปรกติฝ่ายชายก็ต้องรับเงินส่วนที่หญิงให้นั้น ในเมื่อฝ่ายชายมิได้เชื้อเชิญไปเป็นพิเศษ ญาติพี่น้องมาอยู่ด้วยกันชั่วครั้งคราวก็ต้องให้กินอยู่หลับนอนแก่ฝ่ายเจ้าของบ้าน ยิ่งกว่านั้น

ลูกที่อยู่กับพ่อแม่ ถ้าหากว่ามีงานการทำและยังอยู่ในบ้าน ลูกก็ต้องออกเงินค่าอยู่ค่ากินให้กับพ่อแม่ ทั้งนี้ปฏิบัติกันทั้งในครอบครัวขนาดจนขนาดกลางและขนาดสูงด้วย ดูรู้สึกว่าถ้าเป็นบ้านเราก็น่าจะเป็นเรื่องขบขัน ที่คิดเล็กคิดน้อยจุกจิก แต่สำหรับในโลกซีกโน้นแล้วถือกันว่า เป็นของธรรมดาและเป็นเรื่องสอนกันให้รู้ว่า ตนต้องพึ่งตนเอง

ในการที่ชาวตะวันตกปฏิบัติเช่นนี้ ไม่ตรงกับประเพณีไทยเรา น่าจะเป็นเพราะว่าเราได้รับประเพณีนี้มาจากทางจีน ซึ่งความสัมพันธ์ในครอบครัวแน่นแฟ้นยิ่งนัก ในเมืองจีน ถ้าพ่อบ้านมีหลักฐาน ก็เลี้ยงลูกหลานเหลนไว้ในบ้าน และมีผู้คนมาพึ่งพาอาศัยได้เป็นร้อยๆ ในเมืองไทยเราก็เช่นเดียวกัน การพึ่งพาอาศัยกันนี้เป็นของธรรมดา ในคราวที่ข้าพเจ้าไปนิมนต์บรรดาผู้ทรงจักเก่าๆหลายคน ถามถึงหน้าที่การงานของข้าพเจ้าในเมืองไทยแล้วก็ถามว่าแฟมิลี่ของข้าพเจ้าใหญ่ขนาดไหนซึ่งเขาหมายถึงภรรยา บุตร แต่ที่จริงแล้วในครอบครัวของข้าพเจ้ามีมาก คนในบ้านทั้งหมดถึง๒๖คน ข้าพเจ้าตอบรวมไปว่าในแฟมิลี่นี้มี ๒๖ คน

พวกฝรั่งตกใจ คิดไปว่าข้าพเจ้ามีเปนมหาเศรษฐีหรือ แต่ที่จริงหาเปนเช่นนั้นไม่

ในทางตรงกันข้าม ฝรั่งเข้ามาอยู่เมืองไทย คนไทยให้เกียรติสูงมาก บางคนที่เดินกับฝรั่งกลับรู้สึกพลอยโก้นึกเอาเกียรติมาไว้ที่ตัว ฝรั่งมาเมืองไทย อยู่บ้านใหญ่ ๆ มีบริเวณบ้าน มีคนใช้มากมาย คนขับรถแต่งตัวหรูมีเครื่องแบบ แต่เมื่อลองไปถึงบ้านท่านเหล่านั้น ที่เมืองนอกท่านอยู่กันตามแฟลต ซึ่งมีลักษณะเหมือนกันห้องพักชั้นบนอาคารราชดำเนิน ต่างกันที่มีเครื่องแต่งห้องดีกว่า บางบางคนก็เช่าห้องเล็ก ๆ อยู่ ตามครอบครัวจะมีบ้านใหญ่ ๆ อยู่เองเปนส่วนตัว มีบริเวณกว้าง ๆ อย่างท่านอยู่เมืองไทยนั้น ได้พบน้อยคน

ตามที่ได้เล่าเรื่องมาทั้งหมดแต่ต้นนั้น ก็พอจะเห็นแนวทางได้ว่า มีอะไรดีและไม่ดีบ้างในต่างประเทศ แต่ก่อนเคยมีผู้เล่าให้ฟังว่าในต่างประเทศนั้น มันแสนบรมสุขทุกสิ่งทุกอย่างมีบริบูรณ์ ลักแต่ว่ามีเงินแล้วก็หาสิ่งต้องประสงค์ได้ทุกอย่าง แต่ที่จริงหาเปนเช่นนั้นไม่ เงินก็มิใช่

เปนพระเจ้าเสมอไป มีเงินมากสักเพียงใดจะหาไข่ไก่กินทุกวันในอังกฤษไม่ได้ เจ็บไข้ได้บ่วย จะหาญาติมาห้อมล้อมให้อบอุ่นก็หาไม่ได้อย่างในเมืองไทย เครื่องอุปโภคบริโภค ข้าวปลาอาหาร ไม่ใช่ว่าอุดมสมบูรณ์ทุกสิ่งไป ยิ่งกว่านั้นตัวใครตัวมันเสียมากกว่า หญิงที่ว่าสวยเที่ยวสนุกสนานนั้น ก็เปนแต่สิ่งหลอกลวง จะหาความนิ่มนวลละมุนละไมคล้ายหญิงไทยสักนิดก็ไม่มี ขาดความชะมดชะม้ายอ่อนหวาน อันเปนอาวุธสำคัญของหญิงที่จะชนะหัวใจชาย แม้ฝรั่งจะฉลาดในเชิงพูด แต่หญิงไทยสมัยนี้ก็ไม่แพ้ ส่วนกิริยาท่าทีของหญิงฝรั่งนั้น ไม่สามารถจะเทียบกับหญิงไทยได้เลย ข้าพเจ้าขอยืนยันว่า หญิงในโลกนี้ หญิงไทยเท่านั้นที่มีเสน่ห์น่ารัก รัดรึงใจยิ่งกว่า และก็ขอยืนยันว่าที่ไหนก็ไม่มีความสุขเหมือนบ้านเมืองไทยของเราถ้าหากว่าได้แก้ไขอะไรเสียบางอย่าง และเพิ่มเติมสิ่งที่ยังบกพร่อง อีกหน่อย กับมรสุมร้ายๆจะไม่บังเกิดขึ้นต่อไปอีกแล้ว เมืองไทยก็เปนเมืองสวรรค์

พิมพ์ที่ ร.พ. บริษัทสหอุปกรณ์การพิมพ์ จำกัด
ถนนบำรุงเมือง พระนคร โทร. ๒๒๙๒๒
นายลำพูน ชายทะเล ผู้พิมพ์และผู้โฆษณา ๒๔๙๔

หอสมุดแห่งชาติ
๑๖ ก.พ. ๒๕๔๙
กรมศิลปากร

หอสมุดแห่งชาติสาขาพระราชวังเดิม

หอสมุดแห่งชาติรัชมังคลาภิเษก
จันทบุรี